

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KUR'AN'DA İLETİŞİM DİLİ

Doktora Tezi

Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

KUR'AN'DA İLETİŞİM DİLİ

Doktora Tezi

Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR
İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
SÜLEYMAN GÜMRÜKÇÜOĞLU'nun KUR'AN'DA İLETİŞİM DİLİ adlı tez çalışması
Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.06.2011 tarih ve 2011-10/25 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 22.06.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MAHMUT ÇAMDİBİ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ AKYÜZ
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.FAHRİ KAYADİBİ
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.İRFAN BAŞKURT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
--------------	-----------

KISALTMALAR	VII
--------------------	------------

ŞEKİL LİSTESİ	IX
----------------------	-----------

GİRİŞ	1
--------------	----------

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ	2
III. ARAŞTIRMADA KULLANILAN METOD	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. GENEL İLETİŞİM TARİHİ	6
A. Batıdaki Tarihi Süreç	6
B. Arap Yarımadasındaki Tarihi Süreç	9
II. İLETİŞİM KAVRAMI VE TANIMI	12
A. İletişimin Amaç ve Önemi	14
B. İletişim Fonksiyonları	17
III. İLETİŞİM İŞLEVİNİN TEMEL UNSURLARI VE GELİŞİM SÜRECİ	19
IV. İLETİŞİM MODELLERİ	22
A. Tek Yönlü İletişim Modeli	23

B. Çift Yönlü İletişim Modeli	24
C. Uzlaşmacı İletişim Modeli	25
V. İLETİŞİM TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ	25
A. Sözlü İletişim	26
B. Sözsüz İletişim	26
C. Yazılı İletişim	29
VI. İLETİŞİM ŞEKİLLERİ	31
A. Bireyin Kendisiyle İletişimi	31
B. Bireyler Arası İletişim	32
C. Toplumsal İletişim	33
VII. İLETİŞİM ENGELLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI	35
A. Teknik ve Çevresel Engeller	36
B. Kişisel Engeller	37
C. Psikolojik Engeller	40

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'A GÖRE İLETİŞİM

I. KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE ANLAMI	43
II. KURAN'DA İLETİŞİM UNSURLARI	49
A. Kaynak	49
a. Bilgi Özelliği	50
b. Bilinir Olma Özelliği	52
c. Güvenilir Olma Özelliği	53
d. Bütünlük Özelliği	55
B. Mesaj	56
a. Açık ve Anlaşılır Olması	57
b. İhtiyaca Uygun Olması	58

c. Doğru Zamanda İletilmesi	59
C. Kodlama ve Kod Açma	61
D. Alıcı / Hedef	62
a. İletişime Açık Olması	63
b. Mesajı Almada ve Aktarmada Seçici Olması	65
c. Bilgi ve Eğitim Seviyesi	66
E. Kanal	67
F. Geri Bildirim	69
a. Olumlu Geri Bildirim	69
b. Olumsuz Geri Bildirim	70
III. KUR'AN'DAKİ VARLIKLARIN İLETİŞİM ALANLARI	72
A. İletişim ve Vahiy	72
B. Yaratıcı ile Yaratılanlar Arasındaki İletişim	74
a. Allahtan İnsana Doğru İletişim	74
aa. Allah'tan İnsana Sözlü İletişim	76
ab. Allahtan İnsana Sözsüz İletişim	83
b. İnsandan Allah'a Doğru İletişim	85
ba. İnsandan Allah'a Sözlü İletişim	86
bb. İnsandan Allah'a Sözsüz İletişim	91
c. Allah ile Manevî Varlıklar Arasındaki İletişim	94
d. Allah ile Diğer Varlıklar Arasındaki İletişim	96
C. Yaratılanlar Arasındaki İletişim	98
a. İnsanların Kendi Aralarındaki İletişim	98
aa. İnsanın İçsel İletişimi	98
ab. İnsanların Birbirleriyle Olan İletişim	101
ac. Toplumsal İletişimi	104
b. İnsanların Diğer Varlıklarla Olan İletişimi	107
ba. İnsanın Manevî Varlıklarla Olan İletişimi	107
bb. İnsanın Cemâdat ve Hayvanatla Olan İletişimi	108
IV. KUR'AN'A GÖRE TEMEL İLETİŞİM İLKELERİ	110
A. Bilgilendirme ve Öğretme	111
B. İletişim ve Haberleşmeyi Sağlama	112

C. İyiliği Emretme, Kötülükten Sakındırma	112
D. Hakka ve Hayra Yönelik Kamuoyu Oluşturma	113
V. KUR'AN'DA İLETİŞİM ENGELLERİ	114
A. Kur'an'da İnsanın Olumsuz Vasıfları	115
a. Zayıflık	116
b. Acelecilik	117
c. Kibir	118
d. Hırs, Kıskançlık ve Cimrilik	120
e. Nankörlük	122
f. Zalimlik	124
g. Unutkanlık	126
B. Dil Engelleri	127
C. Önyargı	128
D. Etkin Dinlememe	130
E. Nesajın Tahrifi	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA KULLANILAN DİL FORMLARININ İLETİŞİME KATKISI

I. GENEL ÇERÇEVE	133
A. Dil-İletişim İlişkisi	133
B. Kur'an- Dil ilişkisi	135
II. KUR'AN'DA İLETİŞİME İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE ARAÇLAR	138
A. İletişime İlişkin Kavramlar	139
a. Tebliğ	139
b. Dâvet	140
c. Nasihat	142

d. Hidayet	143
e. Zikir	145
f. Beyan	147
g. Haber-Nebe'	148
h. Kelam ve Kavl	150
i. Nidâ	151
B. İletişime İlişkin Araçlar	152
a. Kitap ve Suhûf	152
b. Yazı Kavramları	153
c. Lisan	154
III. KUR'AN'DA KULLANILAN DİL FORMLARI	155
A. Sözel Dil Formları	155
a. Teşbihî Dil	159
aa. Teşbihî Dilin Gerekliliği	159
bb. Teşbihî Dilin Amacı	163
b. Tenzihî Dil	166
c. Temsilî Dil	167
d. Mecâzi Dil	171
e. Tasvirî Dil	173
B. Sözsüz Dil Formları	175
a. Beden Dili	176
aa. Baş Hareketleri	177
aaa. Yüz İfadeleri	179
aab. Alın ve Kaşlar	180
aac. Gözler	181
ab. Jestler	183
aba. Beden Duruşu	184
abb. El- Kol Hareketleri	185
ac. Ses Tonu	187
b. Kılık-Kıyafet Dili	190
c. Renk Dili	192

	d. Koku Dili	197
IV.	KUR'AN'DA KULLANILAN İFADE ÖZELLİKLERİ	199
	A. Konu ve Anlam Örgüsü Bütünlüğü	200
	B. Akla ve Duyulara Hitap Etmesi	201
	C. Aynı Anda Farklı Seviyelere Hitap Etmesi	203
	D. Ses Düzeninin Anlama Etkisi	204
V.	KUR'AN'DA İLETİŞİM İLKE VE METODLARI	205
	A. İLKELER	206
	a. Ortak Değerler İlkesi	206
	b. Tekrar İlkesi	209
	c. Mukayese ilkesi	212
	d. Tedrîc İlkesi	215
	B. METODLAR	217
	a. Öğüt Verme Metodu	217
	b. Kıssa Metodu	220
	c. Tartışma Metodu	222
	d. Soru-Cevap Metodu	224
	SONUÇ	228
	BİBLİYOGRAFYA	232

ÖNSÖZ

Kur'an, Yaratan ile yaratılan arasında iletişim sürecini oluşturan mesajları içeren bir kitaptır. Kur'an Allah merkezli bir kitap olmasına rağmen muhatabı eşrefi mahlûk olan insandır. Çünkü insan ve onun iletişim alanı, ilahi mesajların varlık alanını oluşturmaktadır. Bu süreçte insanın bütün varlık alanları ile olan ilişkisi, iletişim sayesinde gerçekleşmektedir.

Bütün canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için iletişimde bulunmaları zorunludur. İletişimin insanın var olması ile özdeş olduğu; insanın iletişimde bulunduğu sürece varlığını gerçekleştirip, kendini dışa açabileceği gerçeği dikkate alındığında, hangi türden olursa olsun iletişimin, insan için hem kişisel hem de toplumsal seviyelerde önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanların ve toplumların ortaya koydukları maddi ve manevi bütün birikimler iletişimle gerçekleşmiştir.

İnsanın "*homo kominikus*" (iletişim kuran insan) özelliğine bağlı olarak, bir mesajı oluşturup şekillendirirken ya da iletirken mesajın yapısı ve biçiminin, alıcıların zihinsel, ruhsal ve fiziksel özelliklerinin içsel, kişilerarası ve toplumsal düzlemlerde etkili iletişimin gerçekleştirilebilmesi için dikkate alınması gerekli unsurlardır. Bunları dikkat almadan oluşturulan iletişim süreçleri iletişimde başarısızlığı meydana getirmektedir. Bunun da beraberinde getirdiği, insanın kendine ve bütün varlık alanlarına karşı yabancılaşmasıdır. Bu sürecin şekillenmesinde ve mesaj aktarımında kullanılan dil, üslup ve metotlar, muhatabın algı düzeyini etkilemektedir. Yukarıda ifade etmiş olduğun bu süreçleri, Kur'an'î bakış açısıyla incelemenin bir sonucu olarak bu çalışmamız ortaya çıkmıştır.

Tez çalışmasının her konusunda fikir ve görüşleriyle beni yönlendiren Sayın Prof. Dr. Mehmet Faruk Bayraktar başta olmak üzere, fikri katkılarıyla araştırmanın olgunlaşmasında emeği geçen tez izleme komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Hasan Mahmut Çamdibi ve Sayın Prof. Dr. Ali Akyüz'e, doktora tez jürisi olarak tezi inceleyip önemli katkı ve önerilerde bulunan Sayın Prof. Dr. Fahri Kayadibi ve Sayın Doç. Dr. İrfan Başkurt'a en kalbi duygularla teşekkür ederim. Akademik çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim aileme de şükranlarımı sunarım.

Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU

İSTANBUL, 2011

KISALTMALAR

AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: aynı yer
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen madde
AÜİF.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: bakınız
c.	: cilt no
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: çeviri
DEÜSBE.	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİF.	: Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi
HÜİFD.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
i.e.t.	: internet erişim tarihi
İSAM.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİF.	: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi
M.Ö	: Milattan Önce
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
say.	: sayı
s.a.v	: sallallahu aleyhi ve sellem
tash.	: tashih
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TEV.	: Türk Edebiyatı Vakfı
thk.	: tahkik
ty.	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
vb.	: ve bunun gibi
vd.	: ve devamı
y.y.	: yayın yeri yok

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İletişim süreci ve unsurları	22
Şekil 2: Tek yönlü iletişim	23
Şekil 3: Çift yönlü iletişim	24
Şekil 4: Allah ile insan arasındaki diyagramatik yapı	80
Şekil 5: Kevni âyetler ile iletişim	84
Şekil 6: Dua ile iletişim	90
Şekil 7: Kur'an'da iletişim faaliyeti	137

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İletişim bütün varlıkların yaşamlarını sürdürmelerinde ihtiyaç duydukları karşılıklı mesaj aktarım sürecidir. Bu süreç hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Varlıklar içinde ayrı bir yeri ve önemi olan insan için iletişim, tabii ve fıtrî bir zarurettir. İnsanların gerek hem cinsleri ile, gerekse diğer varlık gruplarıyla iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri var olmanın gereğidir.

Kur'an, Allah merkezli bir kitap olmakla birlikte, muhatabı eşrefi mahluk olan insandır. Bu iletişim düzeni, Kur'an'da "*liteârafu*"¹ deyiimiyle ifade edilmiştir. Denilebilir ki hayat nizamı, bütün yönleriyle bir iletişim ağıdır. İnsanlar, bu iletişim ağının içinde doğarlar, yaşarlar ve öölürler. Ancak Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim tek boyutlu; sadece varlık alanını kapsayan bir süreç değildir. O çok boyutlu; maddî ve mânevi alanı içine alan bir süreçtir.

Kur'an'ın dil yapısı, işlediği konular, içerdiği kavramlar, gönderiliş şekli ve daha birçok özeliği ile farklı alanlarda uzman olan pek çok kişinin dikkatini çekmiş, bu konularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde ise en dikkat çekici olanları, Kur'an üslubu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar olmuştur. Allah, etkileyici bir üsluba sahip olan Kur'an'la insanlara seslenmiş, başta insan olmak üzere bütün varlıklar arasında bilgi ve haber akışını sağlamıştır. Bu iletişim sürecindeki bilgiler pek çok ilim dalı tarafından, gerek edebiyat ve belağat yönüyle, gerekse eğitim yönüyle incelenmiştir. Ancak sürecin günümüzün en gözde bilim dallarından olan iletişim bilimi verileriyle incelenmesi henüz yeni yeni gündeme gelmeye başlamıştır.

Evrensel iletişim dini olan İslâm'ın esas gayelerden biri hiç kuşkusuz, insanı dünya hayatında mutlu kılmaktır. Gerçekten İslâm'a göre iletişim, boş ve anlamsız bir mesaj aktarımından

¹ "Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık. Birbirinizi tanımanız (karşılıklı olarak birbirinizle iletişim, tanışım ve bilgi aktarım düzeni içinde hayat süresiniz diye) için sizleri milletlere ve kabilelere ayırdık"(Hucurât 49/13)

ibaret değildir. İslâm, münasebetleri disipline ederek insanlar arası ilişkiler düzenini belirli amaçlara yöneltmiştir.

Modernite ile birlikte insanın kendine ve çevresine yabacılaşıma süreci, insanoğlunu mutsuzluğa ve mânevi doyumsuzluğa sürüklemiştir. Dolayısıyla insanlık, psiko-sosyal açıdan olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Mutluluğu ve huzuru aramaktadır. İnsanın maddi ve mânevi bakımda doyuma ulaşamaması, gerek Allah'la gerekse kendi ve diğer varlık alanlarıyla sağlam ve huzura dayalı bir iletişim ve ilişki kuramamış olmasını meydana getirmiştir. Çünkü günümüzde iletişim alanında yapılan çalışmalar insanı bir bütün olarak ele almayan; insanın mânevi yönünü görmezden gelen tek yönlü çalışmalardır. Kur'an'ın ortaya koyduğu ve gerçekleştirdiği iletişim ise, çok yönlü, hakka ve hakikate bağlı, barışa ve iyiliğe yönelik bir iletişimdir. Kur'an, yeryüzünde fesadı ve bozgunculuğu kaldırmayı, sürekli ve istikrarlı bir sosyal barış ortamını kurmayı amaçlar. Bunun da, ancak sağlıklı bir iletişim düzeni ile mümkün olabileceğini vurgular.

Kur'an'ı dikkatle incelediğimizde görürüz ki, iletişimle ilgili kelime ve kavramların çok yoğun kullanıldığını görürüz. "Bilgi" ve "Bildirim" anlamlarına gelen "İlim" ve "İlâm" terimlerinin yediyüz kadar türevleriyle yer almış olması bu gerçeği desteklemektedir.² Kur'an'ın iletişimsel açıklamaları göstermiştir ki, Kur'an Allah ile insan arasında çok önemli hakikatleri bildirmenin yanında iletişimle ilgili pek çok tekniği de içinde barındıran bir iletişim mesajıdır. Bu durum zikredilen tekniklerin iletişim açısından incelenmesini gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada çağdaş iletişim unsurları, modelleri, türleri, şekilleri ve iletişim engelleri vahiy kültüründe değerlendirilecek ve iletişim alanlarında kullanılan dil, üslup ve modeller hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, Kur'an'da başta Allah ve insan olmak üzere bütün varlık alanları ve bu varlık alanları arasındaki iletişim, bu iletişim esnasında kullanılan dil, üslup ilke ve metotlar hakkında da açıklamalar yapılacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ

Günümüzde iletişim sözcüğü, sadece belirli bir meslekte kullanılan ya da bir uzmanlık disipliniyle sınırlı bir terim değildir. Dolayısıyla gündelik hayatta, birey ve toplum ilişkilerinden siyasete, edebiyata, dinden yönetim bilimine, çocuk eğitiminden aile içi ilişkilere kadar uzanan geniş bir alanı kuşatmaktadır. İnsanın toplumsallaşmasının tüm yansımalarını kapsayan bir özelliğe sahip olması onun önemini ortaya koymaktadır.³

² Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire 1988, s. 597 vd.

³ Ahmet Yatkın, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Ankara 2003, s.42.

İletişim, ister bilgiyi yaymak, ister eğitmek, ister eğlendirmek, ya da yalnızca anlatmak için olsun, asıl amaç, bilgi verme ve muhatabı etkilemektir. Bu yönüyle iletişim, sadece bir ileti alışverişi değil, insanın toplumsallaşma sürecinde ortak bir etkinlik biçimidir.

Bu etkinlik, toplumsal yapının da esasını oluşturur. Gerek insanın gerekse toplumların huzur ve mutluluğu, iletişimle doğrudan ilgili bir olgudur. Çünkü, sağlıklı ve mutluluk verici ilişkiler düzenli iletişimle başlar. İletişim ise, kişilerin bilgi alışverişinde bulundukları her ortamda vardır. Sağlıklı bir iletişim ortamı; iletişime giren kişilerin birbirlerinin kişilik yapılarını, çevre koşullarını, sözlü ve sözsüz dil özellikleri arasında bağlantının kurulmasıyla gerçekleşir.⁴

Günümüz insanının en büyük problemi sağlıklı iletişim ortamını oluşturamaması ve kendini ifade edememesidir. Bunun getirdiği eksiklikler, insanların psiko-sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaptığımız bu çalışma, söz konusu iletişimsizlik ve anlaşılama sorununa yaklaşım açısından önem kazanmaktadır. Çünkü çağımız insanı kendine ve çevresine yabancılaşma sorunuyla karşı karşıyadır. Yabancılaşma sebebiyle, ürettiği şeylerin nesnesi olmuştur. İletişim konusu da bundan payını almıştır. Medya ve diğer iletişim araçları mesaj aktarıcı olmaktan çok mesaj üreten ve bununla kitleleri yığın haline getiren bir güç olmuştur. Kur'an ise insanı aslına dönmeye çağırmaktadır.⁵ Kur'an, bu dönüşüm yolunu gösteren bir kitap olduğuna göre, insanı nesne olmaktan çıkarıp kendini gerçekleştirmesini sağlayacaktır. İletişim de insanın bir ürünü olduğuna göre, kendini gerçekleştirdiği takdirde maddi ve mânevi varlık alanlarıyla sağlıklı bir iletişim düzeyi yakalayacaktır.

Kur'an'ın iletişim anlayışını ve iletişimde kullandığı dil özelliklerini ortaya koymaya gayret gösterdiğimiz bu çalışmada iletişim sorununa ilâhi biçim alternatifi sunulacaktır. Bu sebeple bugün başlı başına bir ilim dalı olan iletişim, Kur'an ayetleri ışığında ele alınıp işlenecek ve Kur'an merkezli iletişim dili ortaya konmaya çalışılacaktır.

⁴ Akif Ergin, *ÖğretimTecnolojisi/İletişim*, Ankara 1995, s. 38.

⁵ Rûm 30/30.

III. ARAŞTIRMADA KULLANILAN METOD

Vahyin başlangıcından günümüze kadar Kur'an'ın anlaşılması ve anlamlandırılması son derece önemli bir konudur. Bu konuda öne sürülen görüşler ya da açıklamalar, kişilerin bilgi birikimi, konuları ele alış tarzları ya da bakış açılarına göre değişiklik arz etmektedir. Tabii olarak buna bağlı farklı yorum ve anlamlandırmalar ortaya çıkmıştır.⁶

Bu çalışmada Kuran'da iletişimle ilgili ayetleri, din bilimleri, eğitim psikoloji ve sosyolojisi, antropoloji ve iletişim bilimlerinin verilerinden yararlanılarak, Kur'an'ın iletişim anlayışı ve iletişimde kullandığı dil özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunu için de çalışmamız kaynak incelemesi ve yorumuna dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan kaynaklar, konuyu ele alış perspektifimize yardımcı olacak biçimde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşacaktır.

Araştırmanın birinci bölümünde; genel iletişim tarihi ve modern iletişim kavram ve tanımı yapılarak, iletişim unsurları, modelleri, türleri, şekilleri ve engelleri incelenecektir. Amacımız modern iletişim konularının, vahiy kültürü içindeki yerinin belirlenmesinde muhataba algı zemini oluşturarak, ikinci ve üçüncü bölümlerin temellendirilmesidir. Bu bölümün şekillenmesinde iletişim alanında kullanılan literatür kullanılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü ise; Kur'an'ın iletişim bilimi açısından ele alınıp incelenmesinden oluşur. Kur'an, iletişimle ilgili konuları incelemek isteyenler için tahlil edilmeyi bekleyen önemli mesajlar içermektedir. Bu bölüm, vahiy kültürünün söz konusu konular hakkındaki veri ve örnekleri kullanılarak, modern iletişimin ortaya koyduğu tek düzey iletişim algısını, Kur'an perspektifinden yeniden anlamlandırma çabasını içerir. Başka bir ifade ile; Allah-insan iletişiminin Allah'tan insana doğru olan yönünü teşkil eden en mükemmel şekli olan Kur'an, Allah-insan, Allah-diğer varlıklar, insan-insan ve insan-diğer varlıklar arasındaki iletişimden bahseden ayetleriyle bütün varlıkların iletişim düzenini formüle etmektedir. Dile getirdiği bazı psikolojik unsurlar, ahlâki-hukuki kurallar ve üslup tarzlarıyla sağlıklı bir iletişim için gerekli olan unsurları göstermektedir. Kur'an'ın, etkili ve sağlıklı bir iletişim için dikkat edilmesi gereken hususları dile getirmesi yanında Peygamberlerin kavimleriyle olan diyalogları da somut örnekler olarak bulunmaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümü yukarıda ifade edilen iletişim ve iletişim alanları ile ilgili kavramlar, araçlar, dil formları, üslup ve metotlarla ilgilidir.

⁶ Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi" *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van 2001, s. 20.

Kur'an'da geçen iletişimle ilgili kavramların sözlük ve ıstılahi anlamları temel lugat eserlerinden ortaya konulmuştur. Ayrıca bu kavramların iletişim biliminde ne tür bir süreci ifade ettikleri hususu üzerinde de durulacaktır.

İletişimde mesajın anlaşılması ve algılanmasında kullanılan dil, en önemli iletişim aracıdır. Kur'an'da mesajın aktarılmasında birçok dil formu kullanılmıştır. Bu formların kullanılması ve gerekliliği iletişim yönüyle incelenecektir. Ancak bu konuların Kur'an'ın dil yapısıyla ilgili olması sebebiyle konu isimlendirmelerinde klasik belâğat kitaplarındaki isimlendirmeler dikkate alınacaktır. Ayrıca bu dil formlarıyla muhataba ulaştırılan mesajların hangi üslup, ilke ve metotlarla verildiği de ele alınacaktır.

Sonuç bölümünde ise araştırmamızda ulaştığımız genel sonuçları ve çözüm nerileri zet olarak verilecektir.

Bu araştırmada temel kaynak olarak Kuran ve iletişimle ilgili eserler kullanılacaktır. Ancak araştırmanın geliştirilmesi hususun da diğer bilim dallarının tespitlerinin yer aldığı çalışmalara yer verilecektir. Ayrıca Kur'an'da konuyla ilgili bulunan ayetler Kur'an bütünlüğü içerisinde tespit edilecektir. Bu ayetlerle ilgili klasik ve ağdaş tefsirlerdeki yorumlara da yer verilecektir. Gerekli görüldüğü yerde Hz. Peygamber'in söz ve davranışları konuya açıklık kazandırma maksadıyla kullanılacaktır.

Belirtmek gerekir ki iletişim, günümüzde çok genel bir kavram olarak algılanmaktadır. Bu sebeple konuyu birçok açıdan irdelemek mümkündür. Ancak araştırmada, Kur'an merkezli iletişim ve dil formları konusuna dair genel bir ereve çizmeye çalıştık. İletişimin çeşitli yönlerini ele alan Kur'an merkezli yeni çalışmalar yapılabilir. Bizim çalışmamız bu konuda son sözü söylemek değil, konuya dair genel prensiplerin çerçevesini belirleyerek yeni çalışmalara zemin hazırlamaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. GENEL İLETİŞİM TARİHİ

A. Batıdaki Tarihi Süreç

İletişim tarihi, düşünce tarihi ile eş zamanlı gelişmiştir.⁷ Çünkü insan duygularını, isteklerini ve düşüncelerini anlatmak ve aktarmak için kullandığı iletişim, düşüncenin maddi aracıdır.⁸ İnsanlar kendi varlıklarını, meydana getirdikleri sosyo-kültürel ve uygarlık çevrelerini ancak iletişim vasıtasıyla oluştururlar.⁹ Bu sebeple insanoğlu yaratıldığı andan itibaren çevresinde olup bitenleri öğrenmek, öğrendiklerini başkalarıyla paylaşmak ve aynı zamanda zihninde canlandığı hayal dünyasını, kendi dışındakilere iletme ihtiyacı duymuştur. Söz konusu ihtiyaç da iletişimi meydana getirmiştir.¹⁰

İnsanlar arasındaki iletişimin gerçekleşmesinin bir aracı olan ses, binlerce yıl bir iletişim aracı olarak işlevini sürdürmüştür. Kavramlar ve bilgi, dilden dile dolaşarak sözlü kültürü oluştururken, sözlü kültürde bilginin aktarılacağı yazılı belge yoktur. Bunun yerine insan belleğindeki birikimleri ve tecrübeleri aktararak sözlü kültüre katkıda bulunur. Bu kültürle yetişmiş insanların kelimelerle olan ilişkisinin görsellikten ziyade işitsel olduğu söylenebilir.¹¹

⁷ Banu Duman/Zeynep Y. Dede/Akın Eryürekli, “ Her şey İletişimle Başlar ”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı: 36, Şubat 2003, s. 36.

⁸ Merih Zılloğlu, *İletişim Nedir?*, İstanbul 2007, s. 49.

⁹ H. Mustafa Açıkgöz, *Etkili İletişim*, Ankara 2005, s. 29.

¹⁰ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 1982, s. 25; Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara 2006, s. 17.

¹¹ Massimo Baldini, *İletişim Tarihi*, İstanbul 2000, s. 9.

İletişimin gelişmesi ve yaygınlaşmasında yazının icadının etkisini de göz ardı etmemek gerekir. İnsanlık kültürünün temeli yazı ile başlamış, uygarlık dünyasında bilgi ve kültür birikimi yazı ile sağlanmıştır.¹² Nitekim yazı, insanın zaman ve mekândaki iletişim sınırlılıklarını genişletmede en etkin iletişim biçimidir.¹³

Tarihi kaynaklar yazının M.Ö. 4000 ile 3000 yılları arasında icat edildiğini kaydeder. İlk yazının simgesel olarak kullanılan resimlerden kaynaklandığı kabul edilir. Haberleşmede kullanılan ve kutsal yazı anlamına gelen Hiyeroglifin M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'da kullanıldığı belirlenmiştir. Bu ilk “resimli-yazı” türü, papirüsler üzerine yazılmıştır.¹⁴

Yazının tarihi süreç içinde değişim ve gelişiminde rol oynayan etkenler, bilginin kalıcı ve sürekliliğini de sağladığı gibi başta dinler olmak üzere birçok sosyal branşın gelişmesinde önemli etkisi olmuştur.¹⁵

Yazının ortaya çıkışıyla birlikte toplumlar, okullaşma sürecine girmiş ve bilgi aktarımı yöntemleri geliştirmeye başlamışlardır. Yazının icadı semavî dinlerin evrensel boyutta yayılmasını kolaylaştırdığı gibi, bu yayılma yazının da gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁶

Batı dünyasındaki iletişim çalışmaları eski Yunan ve Romalılara kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda ilk kapsamlı çalışma, Yunanlılar döneminde (M.Ö. 330) Aristo tarafından yazılan ve İslam mantıkçıları tarafından “*Kitabü'l- Hatâbe*” adıyla tanınan “*Rhetoric*” adlı eserdir. Aristo, mantığı hitâbete uygulayarak hitâbet sanatına yeni boyutlar kazandırmıştır.¹⁷ Aristo eserinde çağdaş anlamda iletişime ilişkin temel unsurların çoğuna değinmiştir. Dinleyicileri, iletişim teorisinin merkezine yerleştiren Aristo, bu gün bile geçerliliğini koruyan üç temel unsur: *Logos* (mantikî delil), *pathos* (hissî delil), *ethos* (ahlâkî delil), hedef kitleyi ikna yöntemi olarak zikretmiştir.¹⁸ Aristo'nun iletişime ilişkin öğretileri sadece Atina ve Roma'da etkili olmamış, ortaya koyduğu prensipler günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.¹⁹

İletişimde “*kişiler arası haberleşme*” önemli bir yer tutmaktadır. İlkçağda Yunan şehirlerinde günlük olaylarla ilgili haberler Agora denilen meydanlarda görevliler tarafından ilan edilmekteydi. Gerek Eski Yunan'da ve gerekse eski Roma'da halka duyurulmak istenen

¹² Zıllıoğlu, *age.*, s. 150.

¹³ Zıllıoğlu, *age.*, s.153.

¹⁴ İnuğur, *age.*, s. 28; Zıllıoğlu, *age.*, s. 141.

¹⁵ Zıllıoğlu, *age.*, s. 152.

¹⁶ Zıllıoğlu, *age.*, s.151.

¹⁷ Mahmut Kaya, “*Hitâbet*”, DİA, c. XVIII, s. 158.

¹⁸ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 1995, s. 38.

¹⁹ Thomas L. Tedford, *Public Speaking in a Free Society*, New York 1991, s. 6.

haber ve olayların bültenler halinde hazırlanıp kentin önemli yerlerine asıldığı görülmektedir.²⁰ Bununla birlikte insanlık tarihinde ilk düzenli haberleşme sistemi, Persler zamanında “atlı haberciler” tarafından sağlanmıştır. Bu haberleşme sistemindeki at ve personel giderlerinin devlet tarafından karşılandığı bilinmektedir.²¹ Söz konusu sistemin bir benzeri Roma imparatorluğu döneminde “*Curcus Publicus*” adlı teşkilat tarafından yapılmaktaydı.²²

Ortaçağ’a gelindiğinde Avrupa kıtasında insanların düzenli haber almasını sağlayan bir yayın organına rastlanmamaktadır. İlkçağ’da Yunan ve Roma sitelerinde görülen yazılı haber bültenleri Ortaçağ Avrupası’nda görülmemektedir. Bunun sebepleri arasında devlet idaresinin derebeylik sistemine dayanmış olması, hür düşüncenin yerini kilise taassubunun alması ve okulların kapatılması sayılabilir. Hiç şüphesiz söz konusu olumsuzluklar okuma yazma oranını da azaltmıştı. Ortaçağ Avrupası’nda halkın ileri gelenleri diyebileceğimiz senyörler dahi okuma yazma bilmiyordu. Bu durumun tabii sonucu olarak “yazılı haber” yerine “sözlü haber”in yaygınlaştığı görülmektedir.²³

XV. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa’da matbaanın geliştirilmesi²⁴ ile yazının mekânîk olarak gerçekleşen basımı, kültür tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.²⁵ Ayrıca başta gazeteler olmak üzere, iletişim araçları açısından da geniş imkânların oluştuğu görülmektedir.²⁶ Nitekim matbaanın yaygınlaşması eski Yunan klâsiklerinin de basılıp okunma imkânını beraberinde getirmiştir.²⁷

Görüldüğü üzere insanın var olması ile başlayan iletişim, insanlığın geliştirdiği imkânlar ölçüsünde gelişerek devam etmiştir. Önceleri söze dayalı bir iletişim yayginken, yazının icadıyla çok önemli bir merhale aşılmıştır. Hiç şüphesiz iletişimdeki en büyük

²⁰ İnuğur, *age.*, s. 34.

²¹ Alemdar Korkmaz, *Türkiyede Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 1981, s. 20.

²² Korkmaz, *age.*, s 23 vd.

²³ İnuğur, *age.*, s. 38.

²⁴ Baskı sanatı VIII. Yüzyıl başlarında veya ortalarında Asya’da başlamıştır. Çinlilerin ilkin balçıktan, sonra kalaydan, daha sonrada tahtadan harfler yaptıkları öne sürülmüştür. Birçok araştırmacının katıldığı görüşe göre dizgi harfleri ilk kez o dönemde Çin-Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur Türklerince kullanılmıştır. Sonraki yüzyılda, dizgi harfleriyle çeşitli ülkelerde baskılar yapılmıştır. Mısırdaki kapsamlı araştırmalar yapan Howard Carter; Türk-Memlûkluları döneminde Mısır’da Kur’an basıldığını belirtmektedir. Kesin olan, Johann Gensfleisch Gutenberg’in matbaacılığı geliştirdiği ve yaygınlaştırdığıdır.(Alpay Kabacalı, *Türk Yayın Tarihi*, İstanbul 1987, s.92.)

²⁵ Zillioğlu, *age.*, s. 148; Kabacalı, *age.*, s. 92.

²⁶ İnuğur, *age.*, s. 18.

²⁷ İnuğur, *age.*, s.54.

değişim, matbaanın icadıyla olmuştur. Zamanla bilim ve teknik alanında meydana gelen gelişmeler, bilgiye ulaşmayı hızlandırdığı gibi bilginin hızlı bir şekilde yayılması sağlamıştır.

B. Arap Yarımadasındaki Tarihi Süreç

Bu başlık altında inceleyeceğimiz dönem, çalışmanın konusunu oluşturan Kurân'ın inzâl olduğu dönemdeki iletişim etkinlikleridir.

İslamdan önceki Arap yarımadasında bugünkü anlamda olmasa da yazılı ve sözlü iletişim imkânların kullanıldığı bilinmektedir. O dönemde Araplar arasında okuma yazma oranının oldukça az olduğu görülür. Bu sebeple söz konusu dönem için modern anlamda yazılı bilgi ve iletişimden söz etmek güçtür. Ancak toplumsal nitelikli bazı iletişim uygulamalarının varlığı da inkar edilemez.

Arap yarımadasında cahiliye döneminde toplumsal iletişimin ve propagandanın en etkili aracı şiirdir. “Şiir Arab'ın defteridir” sözü, şiirin Arap insanının fikir ve düşünce dünyasındaki önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁸ Arap kabileleri propaganda için seçtikleri şiir ve kasîdeleri Kâbe'nin duvar örtülerine veya kabile reislerinin evlerinin duvarlarına astıkları bilinmektedir. Özellikle hac döneminde bir nevi duvar gazetesi niteliği taşıyan şiir ve kasideler, iletilecek bilgilerin veya haberlerin ulaştırılmasında önemli bir görev üstlenmiştir.²⁹

Arap yarımadasında şâir ve hatibe verilen önem, savaşçı ve kahraman kişilere verilen önemden farklı değildi. Onlara göre şâir, kendi izzetlerini koruyan ve haklarını teslim eden kişiydi. Özellikle kişiler arasında yapılan şiirsel atışmalarda bu durum görülmektedir.³⁰

Sosyal hayatta; dini, siyasi ve sosyal içerikli konuşmaların da önemi büyüktü. Ünlü ve nüfuzlu kişilerin yaptıkları hitabeler, dinleyiciler tarafından kısa zamanda çevredeki insanlara ulaştırılırdı. Ayrıca Arapların, haber ve bilgilerin insanlara ulaştırılmasında, münâdileri de kullanmışlardır.³¹

Araplar, periyodik olarak düzenlenen panayır ve fuarlara büyük önem verirlerdi. Bu panayırlar, gerek kişisel, gerekse kabileler arası iletişim için en elverişli yerlerdi. Bu tür organizasyonlar, ticari fuar niteliği gösterdiği gibi, edebi ve fikri faaliyetlerin de en uygun

²⁸ Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, Beyrut 1969, s.57.

²⁹ Abdullatif Hamza, *el-İ'lâm fi Sadr'i-l-İslâm*, Kahire 1978, s. 23.

³⁰ Ahmet Savran/Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi*, Erzurum 1993, s.39.

³¹ Abdullatif, *age.*, s. 27.

gerçekleştiği mekanlardı. Ünlü şâir ve edipler bu tür faaliyetlerde halka önemli ve etkili şiir ve hitâbelerini sunmaktaydı.³² Kaynaklar bu dönemde meşhur hâtiplerin yetiştiğini kaydeder.³³

İslâm öncesi döneme ait hitâbetin temel özelliklerinden birisi karşılıklı övgü ve yergiye yer verilmesidir. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık, cömertlik gibi erdemlerini dile getiren bir konuşma yaptığında, rakip kabile hatipleri buna şiirle karşılık verirdi.³⁴

Hız. Peygamber döneminde de sözlü iletişim ve propagandanın en etkili yollarından birinin şiir olduğunu görmekteyiz. Nitekim Hız. Muhammed, peygamber olarak vazifelendirildiğini söylediğinde, Arap toplumunun ileri gelenlerinden aldığı ilk tepki, O'nun etkili bir şâir olduğu yönündeki inançlarıydı. Fakat Kur'an'ın da ifadesi ile Hız. Peygamber bir şâir değil, fakat güzel ve etkileyici konuşan bir hatipti.³⁵

Hiç şüphesiz cahiliye dönemindeki hitâbet sanatı, İslâm sonrası dönemde de etkisini sürdürmüş ve pek çok hitâbet ve belağat ustası yetişmiştir. Bu dönemde hitâbetin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri, Hız. Peygamberin gerçekleştirdiği büyük değişimi savunanlarla karşıtları arasında çıkan tartışmalardır. Zira söz konusu tartışmalarda şiir ve hitâbet sanatına büyük ölçüde başvurulmuştur.

Öte yandan İslam'ın hızla yayılması ve bunun sonucunda Arapların siyasi ve toplumsal bakımdan gelişmeleri de hitâbetin önemini arttıran unsurlar arasında sayılabilir. Hitâbet, Hız. Peygamberin dini tebliğde muhataplarını etkileyip ikna etmek için başvurduğu bir metottu. Bilindiği üzere Hız. Muhammed'in peygamberliğinin ilk yıllarında Safa tepesinde yaptığı konuşma da İslam hitâbetinin ilk önemli örneğini teşkil eder.³⁶

Kur'an'a bakıldığında ilk mesajların tebliğ ve iletişimin önemini vurgulayan cümleler olduğu görülmektedir.³⁷ Şu husus açıktır ki; Hız. Muhammed'in 23 yıllık risâlet görevi tebliğ ve iletişim faaliyetinden başka bir şey değildir. Sosyal iletişim gereği, Hız. Peygamberin, Mekke'de kurulan panayırlarda ve hac mevsiminde insanlarla yaptığı görüşmeler³⁸, ilâhi mesajların toplumdan topluma ulaşmasını sağlamıştır.

³² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 823 vd.; Savran/Demirayak, *age.*, s. 40.

³³ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatında İlk Hatipler*, İstanbul 1990, s. 7 vd.; Savran/Demirayak, *age.*, s.113.

³⁴ Hüseyin Elmalı, *"Hitâbet"*, DİA, c. XVIII, s. 158; Savran/Demirayak, *age.*, s. 38.

³⁵ Yâsin 36/69.

³⁶ Mehmet Soysaldı, *Dini Hitâbet*, Ankara 2005, s. 32 vd.

³⁷ Âli İmran 3/144; Mâide 5/67; Ahzâb 33/40.

³⁸ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Ankara 1966, s. 185, 227.

İslam'ın ortaya çıkması Arap yazısının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. “İlk inen ayetlerden itibaren Kur'an'da, Nûn(mürekkep hokkası), kalem, kırtâs(papirüs), rakk(yazı için kullanılan deri), midad (mürekkep), imla ve yazı satırları gibi o devirde henüz yaygın hale gelmemiş eğitim, öğretim ve iletişimle ilgili araç gereçler ve terimlerin üzerinde durulmuş olması”³⁹ bu görüşü destekler mahiyettedir.

Medine'de müslümanlar teşkilatlanmaya başlayınca eğitim, öğretim ve iletişim ihtiyaçları yazının önemini artırdığı gibi yazıyı öğrenenlerin sayısını da kısa zamanda çoğaltmıştır. Kur'an'ın konuya ilişkin emir ve talimatları⁴⁰ ve Hz. Peygamber'in Bedir savaşı esirlerinin müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında hürriyetlerine kavuşma hususundaki önerisinin yanında⁴¹ Hz. Hafsa'ya okuma-yazma öğrenme konusundaki önerisi⁴² ve Zeyd b. Sâbit'e İbrâniceyi öğrenmeyi emretmesi⁴³ bu konuda teşvik edici uygulamaları arasında sayılabilir.

Hz. Muhammed'in hicretten sonra Medine'de ilk iş olarak mescid inşa etmesi, İslam'a davet için komşu devletlere ve kabilelere elçiler göndermesi⁴⁴ ayrıca tarihte ilk yazılı anayasa olan Medine Şehir Devletinin 52 maddelik anayasa metni hazırlanıp imzalanmasının⁴⁵ yanında Yahudiler ve valiler arasındaki çeşitli konulardaki mektuplaşmaları,⁴⁶ siyasi ve sosyal iletişim açısından büyük önem arzeder.

Öte yandan İslam tarihinde resmi posta düzenlemesi Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Bu devirde yazışma, talimat ve antlaşma metinleri özel elçiler vasıtasıyla gönderilmekteydi.⁴⁷ Hz. Peygamber'in posta hizmetinde kullandığı elçiler için bazı özellikler aradığı gibi, elemanlara görevi tevdi ederken de bazı tavsiye ve uyarılarda bulunduğu bilinmektedir.⁴⁸ Söz konusu talimat ve tavsiyelerinden anlaşıldığına göre, gerek diplomasi temsilcilerinin ve gerekse iletişim personelinin kılık-kıyafet temizliğine önem göstermeleri ve etkileyici olmak için jest ve mimiklere dikkat etmeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hz.

³⁹ Salih Tuğ, *Zuheyr' ubn Harb ve Kitabü'l- İlm*, İstanbul 1984, s. V.

⁴⁰ Bakara 2/282; Kalem 68/1-2; 'Alak 96/1-4.

⁴¹ Mahmud Es'ad, *İslam Tarihi*, İstanbul 1995, s. 548; Hamidullah, *age.*, s. 226.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l- Kübrâ*, Beyrut 1968, c. VIII, s. 84.

⁴³ Ebû Dâvud, *İlim*, 2.

⁴⁴ Seyyid Muhammed Muhammed, *el-Mes'uliyetü'l-İslamiyye fi'l- İslam*, Kahire 1983, s. 91.

⁴⁵ Hamidullah, *age.*, s. 204 vd.

⁴⁶ Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1967, s.32

⁴⁷ Ebû Dâvud, *Cihad*, 151.

⁴⁸ İbn Sa'd, *age.*, c. I, s. 282.

Peygamber, habercilere verdiği önemi “*Andlaşmayı bozmam, elçi ve habercileri (bürüd) de hapsedmem*” hadisi ile ifade etmiştir.⁴⁹

Hiz. Peygamber’in Veda Hutbesi, kitle iletişimi açısından önem taşımaktadır. Bu tarihi konuşmayı yüz bin’i aşkın kişinin kolayca dinleyebilmesi için tedbirler alınmış; Rasûlullah’ın her söylediğini, Rebîa b. Ümeyye b. Halef yüksek sesle tekrar ederek geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu şekilde binlerce insanın Veda Hutbesini dinlemesi sağlanmıştır.⁵⁰ Veda Hutbesi’nin bütün insanları ilgilendiren genel bir beyanname niteliğine sahip olması, sözlü-kitlesele iletişimin İslam’daki en etkili örneğini oluşturması bakımından ifade edilmesi gereken bir hadisedir.

Hitâbet sanatı, Rasûlullah’ın vefatından sonra Hulefâ-i Râşidin döneminde de devam etmiş ve âdeta altın çağını yaşamıştır. Başta halifeler olmak üzere, ordu komutanları ve valiler de hitâbete büyük önem vermişlerdir. Bir valinin tayin edildiği bölgeye vardığında yaptığı ilk icraat, insanları toplayıp onlara hitap etmek, yapacağı uygulamayı anlatmaktır. Hulefa-i Raşid’in döneminden sonra da hitâbet önemini devam ettirmiştir.

Abbassiler dönemine gelindiğinde ise, devlet idaresine Arap olmayan unsurların hâkimiyeti ve yazının yaygınlaşması ile hitâbet zayıflamış, Arap-İslâm hitâbeti uzun yıllar duraklama dönemi geçirmiştir.⁵¹

II. İLETİŞİM KAVRAMI VE TANIMI

İletişim bireysel ve toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru ve insanın kendini sosyal bir varlık olarak ifade etmesi için gerekli bir araçtır. İnsan, çevresiyle iletişim kurarak yaşar. Onun her davranışı, konuşması, susması, duruşu ve oturuşu kendini ifade etmesinde bir araçtır. Dolayısıyla insanın günlük hayatın her aşamasında etkileyen ve etkilenen konumda olması onun toplumsal varlık olarak kendini gerçekleştirmesini de sağlamaktadır.⁵²

İnsan hayatının vazgeçilmezi olan iletişim olmadan, insanın bir hayat kurması imkânsızdır. Başka bir ifade ile insan günlük hayatında diğer insanlarla, kurumlarla, gruplarla veya kendisiyle iletişim kurarak kendini var eder.⁵³ Bununla birlikte canlılar içinde iletişim

⁴⁹ Ebû Dâvud, Cihad, 151.

⁵⁰ Es’ad, *age.*, s. 780; Hamidullah, *age.* s. 297 vd.; Ali Seyyid Emir, *Ruh’u İslam*, İstanbul 1979, s. 216 vd.

⁵¹ Elmalı, *agm.*, s. 158; Ahmet Lütü Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, İstanbul 1992, s. 39 vd.

⁵² Ünsal Oskay, *İletişimin ABC’si*, İstanbul 1999, s. 7; Hasan Tutar/M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim*, Ankara 2005, s. 15; Yatkin, *age.*, s. 42.

⁵³ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 17.

kurma yetisine ve becerisine sahip tek canlı insan değildir. Ancak insan yaratılanlar içinde yalnızca simge(sembol) üretme ve kullanma özelliğine sahip tek varlıktır. Bu özelliği sayesinde çevresine sadece duygularını değil, düşünce ve bilgilerini de aktarmaktadır.⁵⁴

İletişim kavramı bireysel ve toplumsal hayatta önemli bir yer tutmasına rağmen ortak bir tanımını yapmak çok zordur. İletişimin bu çoklu yönlü özelliği, kavramı bir yandan siyaset bilimine özgü kılarken diğer yandan da ekonomiden sosyal psikolojiye, antropolojiden dil bilimine diğer bütün sosyal bilimlere şâmil kılmaktadır.⁵⁵

Bu kavramın farklı sosyal disiplinlerde kullanılması, birbirinden çok farklı anlamların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yapılan bir araştırmada iletişim kavramının 4560 değişik kullanım şekli ve 15 değişik anlamı belirlenmiştir. Bu tanım örneklerini içerik açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, iletişimin genelde aktarım ve etkileşim ya da paylaşım olmak üzere iki ana eksenle tanımlandığını gözlemlemek mümkündür.⁵⁶

İletişim kavramı, İngilizce'de *communication* kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kavramın kökeni incelendiğinde "*commun*" yani; "*ortaklaşmak, ortak kılmak*" kökünden türediği görülür. Kavramın genel bir tanımını yapmak gerekirse; insanlar arasında her türlü bilgi, duygu ve düşünce alışverişinin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması ve bilginin ortaklaşa kullanılması şeklinde ifade etmek mümkündür. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, iletişim hem kişisel, hem de toplumsal bir süreci kapsamaktadır.⁵⁷

İletişim konusundaki çeşitli tanımların, farklı yaklaşımlar sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. İletişim sözcüğü "*Teremholm ve Jensen'e göre; insanların kolektif olarak toplumsal gerçekliği yaratıp düzenledikleri süreç olarak, Berelson ve Steiner' e göre; bilginin, fikirlerin, duyguların, becerilerin, simgeler kullanılarak iletilmesi olarak, Rogers ve Kincaid' e göre ise; katılanların bilgi yaratıp karşılıklı bir anlamaya ulaşmak amacıyla bu bilgiyi birbirleriyle paylaşma süreci olarak tanımlamaktadırlar*".⁵⁸

Bu doğrultuda, Berelson ve Steiner gibi bazı iletişim bilimciler, gönderici-mesaj- kanal ve alıcı şeklindeki çizgisel modeli öne çıkarırken; Rogers ve Kincaid'in başını çektiği bir diğer grup ise, karşılıklı ortak algılama ve paylaşma gibi bir takım unsurları ön plana çıkarmışlardır.

⁵⁴ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 1999, s. 19; İsa Kayaalp *İletişim ve Dil*, Ankara 1998, s.127; Zillioğlu, *age.*, s. 24.

⁵⁵ Erol Çankaya, *Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İletişimin Demokratik Topluma Etkileri*, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Doktora Tezi 1994, s. 3; Tutar/Yılmaz, *age.*, s.16.

⁵⁶ Nursel Telman/Pınar Ünsal, *İnsan İlişkilerinde İletişim*, İstanbul 2005, s. 19; Zillioğlu, *age.*, s. 22 vd.

⁵⁷ Metin Işık, *İletişimden Kitle İletişime*, Konya 2000, s.21; Önder Şenyapılı, *Toplum ve İletişim*, Ankara 1981, s. 39; Gökçe, *age.*, s. 8; Oskay, *age.*, s. 11.

⁵⁸ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 168.

Kullanıldığı alana göre farklı anlamlar taşıyan iletişim kavramını, Ünsal Oskay ise geniş bir çerçevede tanımlamaktadır: *"İletişim, birbirlerine ortamlarındaki nesneler, olaylar, olgularla ilgili değişimleri haber veren, bunlara ilişkin bilgilerini birbirlerine aktaran, aynı olgular, nesneler, sorunlar karşısında benzer yaşam deneyimlerinden kaynaklanan, benzer duygular taşıyıp birbirine ifade eden insanların oluşturduğu topluluk ya da toplum yaşamı içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce, duygu bildirimleridir".*⁵⁹ Bu tanıma göre iletişimi, toplumsal yaşamın temeli olarak tanımlamak mümkündür. Hiç şüphesiz iletişim, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli temel zorunluluklardan biridir.

İletişim sürecinin özünü oluşturan anlaşma, iletişimde bulunan kişinin kendisi ile karşısındaki arasında dile getirilen hususlar hakkında, yani paylaşmak istenen anlamlar üzerinde bir uzlaşma sağlandığı zaman gerçekleşmektedir.⁶⁰ Bu noktada iletişim, bireyin duygu ve düşüncesini diğer bireylere eksiksiz, doğru ve muhatabının anlayacağı bir dille aktarmasıdır. Dolayısıyla iletişimin tam olarak gerçekleşebilmesi için üç temel unsurun bulunması gerekir. Kaliteli bir verici(kaynak), anlamlı mesaj ve mesajı algılayabilen alıcı. Bu üç öge, sağlıklı bir iletişim sürecinin temelini oluşturmaktadır.⁶¹

İnsanoğlu, düşündüklerini seslendirebildiği ölçüde anlaşılma imkânı bulmaktadır. Aklında tasarladığı ve davranışlarının nedeni olan düşüncelerinin, muhatabına doğrudan ve net bir şekilde aktarılması, iletişimin sağlığı açısından son derece önemlidir. Kişi, düşündüklerini net bir biçimde ortaya koyamadığında yanlış anlaşılabilmekte, talepleri geri çevrilebilmekte ayrıca karşısındaki kişiyi anlayışsızlıkla suçlayabilmektedir. Dolayısıyla kişi, davranışlarına neden olan düşüncelerini karşısındakine aktarabildiği ölçüde anlaşabilmektedir.⁶²

İnsan yaşamının her alanındaki etkinliklerinin ve ilişkilerinin tümü iletişimle ilgilidir. Çok farklı anlamlarda ve alanlarda kullanılan buna bağlı olarak çok sayıda tanımlı yapılan iletişim kavramını, en yalın tanımıyla, kişilerarası bir düşünce ve duygu alışverişi olarak ifade etmek mümkündür. Duygu ve düşüncelerin karşılıklı anlaşılmasını ve sorunların çözülmesini içeren bir süreçtir.

Tüm bunlardan hareketle, iletişim kavramını inceleyen yaklaşımların genel bir değerlendirmesi yapıldığında, bunların temelde iki ayrı grubu oluşturdukları ortaya çıkmaktadır. Birinci grup, iletişimin bir eylem ve etkileşim biçimi olduğu noktasında odaklanırken, diğeri ise iletişimi anlam üretimi ve değişimi olarak nitelendirmektedir.

⁵⁹ Oskay, *age.*, s. 15; Telman/Ünsal, *age.*, s. 22.

⁶⁰ Suat Cebeci, *Dini İletişim*, İstanbul 2003, s. 29.

⁶¹ Emre Aydın, *Bireysel Gelişim Kişisel Kalite Yöntemleri*, İstanbul 2000, s. 13; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 28.

⁶² Zıllıoğlu, *age.*, s. 46 vd.

A. İletişimin Amaç ve Önemi

İletişimin bilgi vermek, duyguları ifade etmek, tasavvur etmek, etkilemek ve sosyal beklentileri karşılamak, yönetmek, eğlenmek gibi bir dizi nedeni ve amacı vardır.⁶³ Amaç; en geniş anlamıyla bir sonuç elde etmedir. İstenilen sonucun elde edilmesinde tarafların durumu, iletişim türü ve kullanılan araçlar etkilidir.⁶⁴

İletişimi yalnızca kaynağın, alıcı veya alıcılara mesaj iletmesi olarak düşünmek doğru değildir; çünkü mesajı gönderen kişinin genellikle bir amacı vardır. Bu amaç da; kaynağın istediği davranışı alıcı tarafından gösterilmesidir.⁶⁵ İletişimin her zaman, belirli bir amaç tarafından yönlendirildiğini hatta amaçsız iletişimin olmayacağını söylemek mümkündür. Toplumlar, kendi kültürel unsurlarını ve teknolojilerini yaymak amacıyla diğer toplumları etkilemek isterler. Bireyler de başkalarının duygu ve düşüncelerini, davranışlarını, bilgilerini belli ölçüde değiştirmek isterler ya da en azından başkalarının gözünde iyi ve olumlu bir intiba oluşturmak için başkalarını etkilemek, yönlendirmek ve değiştirme gayretinde bulunurlar. İnsanlar bu durumu çoğu zaman farkında olmadan yaparlar. Nedeni ne olursa olsun gerçek şu ki, amaçsız bir iletişim söz konusu olamaz. Bu nedenle, iletişim sürecindeki her ifade veya açıklamayı, iletişimin neden gerçekleştirildiğini doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya koyan bir ifade olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü her beyan veya ifade belli bir amacı gerçekleştirmek üzere üretilmektedir.⁶⁶

Bu noktada insan yaşamının vazgeçilmezi olan iletişim sürecinde, insan ister tek başına, ister toplumla birlikte yaşasın, amaçlarına iletişim kurarak ulaşabilmektedir. İnsanda iletişim kurma ihtiyacı, çevreyi etkileme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle iletişim, ister bilgiyi yaymak, ister eğitmek, ister eğlendirmek, ya da yalnızca anlatmak için olsun, asıl amaç, bilgi verme ve karşıdakini etkilemektir. Bu yönüyle iletişim sadece bir ileti alışverişi değil, aynı zamanda insanın toplumsallaşma sürecinde ortak bir etkinlik biçimi olarak ortaya konmaktadır.⁶⁷

İletişimin temel amacının kişiler arasında etkileşimi sağlamak olduğu görülmektedir. Sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulabilmesi için, iletişime girenlerin kişilik yapılarını ve çevre koşullarını göz önünde bulundurarak, sözlü ve sözsüz mesajları oluşturan bütün davranışlar arasında bütünleştirici bir yorum yapılması gerekir. İletişim süreci, bireylerin davranışlarından, ait oldukları sosyal sınıftan, eğitim düzeylerinden, kültürlerinden, deneyimlerinden, değerlerinden ve bilgilerinden etkilenmektedir.

⁶³ Zillioğlu, *age.*, s. 26.

⁶⁴ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, Ankara 2002, s. 57.

⁶⁵ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 17.

⁶⁶ Edibe Sözen, *Söylem*, İstanbul 1999, s. 32; Zillioğlu, *age.*, s. 28.

⁶⁷ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 18; Zillioğlu, *age.*, s. 28.

İletişim sürecinde amaçlar, duruma ve kişilere göre değişebilmektedir. Her fert, iletişim eylemi ile belli bir özel amaç gerçekleştirmek isterken, bu özel amaç, ancak iletişimde beklenen sonuçlar ortaya çıktığında gerçekleşmiş sayılmaktadır. Tüm bunların sonucunda iletişim eyleminin genel amacı, bu eylemin karşıdaki kişi için anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini ortaya koymaktır.⁶⁸

İletişim, bir kişiden diğerine anlamların iletilmesi olarak değerlendirildiğinde, anlam iletmek bir ihtiyaçtan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Davranışları ortaya çıkaran ihtiyaçlardır. Davranışla ihtiyaç arasındaki söz konusu ilişki nedeniyle, kişinin iletişim kurma biçimini, içinde bulunduğu toplumun değer yargıları belirlemektedir. Böylece, kişinin içinde bulunduğu toplumda iletişim kurmadaki temel amacı, kişinin kendisi ile içinde bulunduğu toplumsal çevre arasında uyumlu bir ilişki kurmaktır.⁶⁹

İletişim her şeyden önce insanın kendini bir insan olarak gerçekleştirmesi ve sosyal süreçlere girmesi bakımından önemlidir. İletişim sayesinde insanlar düşüncelerindeki kavram ve fikirleri açığa vurma, onları paylaşma ve değerlendirme olanağına sahip olmaktadır. Başkalarını etkileme ve onlardan etkilenme, yararlanma, yararlı olma ve bir başarı gösterme, iletişim sayesinde mümkün olmaktadır.

İnsanlar için iletişimin hayati bir faaliyet olduğu görülmektedir. Sosyal hayatın işleyişi, kişilerarası iletişimi zorunlu kılmaktadır. Her birey, kuracağı ilişkiler çerçevesinde varlığını anlamlandırmaktadır. Genel anlamda bakıldığında, kişilerin, içinde yaşadıkları toplumsal sistemin kurallarına uyum sağladıkları oranda kendilerini toplumsallaşmış olarak kabul ettikleri gözlemlenmektedir.

İletişimin özünde, insanın çevresindeki başka yaşamlar konusunda bilgi sahibi olma isteğinin olduğu ifade edilmektedir. İçinde yaşanılan toplumda bir statü edinmek, kendini tanımak, toplumsal rolünü benimsemek ve diğer insanlarla ilişkiler zincirini oluşturmak için insanın öncelikle başka yaşamlardan haberdar olması gerekmektedir. Bu gereklilik, kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışının ve bütün yeryüzüne yayılmasının temel nedenini de ortaya koymaktadır.

Kişilerin bilgi, duygu ve düşüncelerini paylaşmak amacıyla iletişim kurduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan paylaşmak amacıyla da iletişim kurmaktadır. Yaşam bilgisini üreten insan, bu bilgiyi diğer insanlara aktarmadıkça kendi varlığını hissedememektedir. İletişimde ortaklıklar kadar farklılıkların da paylaşılması insanlığın gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Zira duygusal boyut, iletişimin temel belirleyicisidir. Yüz yüze iletişimde daha etkin olan duygu paylaşımı, kitlesel iletişimde müzik, resim, şiir, roman, film vb. iletişim ürünleriyle kendini göstermektedir.

⁶⁸ Gökçe, *age.*, s. 18 vd.

⁶⁹ Gökçe, *age.*, s. 11 vd.

Etkileme ve yönlendirme iletişim sürecinin bir diğer amacıdır. Kişilerarası iletişim bağlamında, sosyoekonomik ve kültürel konumlar ve diğer kişisel donanımlar (bilgi, güzellik, kibarlık, güzel konuşma vb.) etkileme ve yönlendirme işlevinde belirleyici olmaktadır.⁷⁰

İletişim şüphesiz insanlar ve diğer tüm sosyal sistemler için önemlidir; ancak iletişimin özellikle bugün her zamankinden daha büyük bir öneme sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Günümüzde iletişimin öneminin artmasının en temel nedeni, bir güç kaynağı olan bilginin, iletişimi araç olarak kullanmasıdır. Yaygın bir tanımlamayla içinde bulunduğumuz çağ, “enformasyon çağı” olarak nitelendirilmektedir. Çağımıza adını veren bilginin bir değer olarak ortaya çıkması ve iletilmesi, iletişim sayesinde mümkün olmaktadır.⁷¹

B. İletişim Fonksiyonları

İletişimle ilgili pek çok tanımın, iletişim olgu ve sürecinin farklı açılardan ve disiplinlerden hareketle ortaya konmuş olması, farklı iletişim işlevlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷²

İnsan yaşama başladığı andan itibaren diğer insanlarla ve çevresiyle etkileşim halindedir. İnsanın kendini tanımasında, ifade edebilmesinde ve toplumsal yapının temel taşı olabilmesinde, iletişim önemli bir rol oynamaktadır. İnsan varlığını sürdürebilmek için belli kurallar ve değerler üreterek örgütlenmiş ve kültürel kurumlar oluşturmuştur. Toplumu oluşturan insanlar, iletişim aracılığı ile geleneklerini ve kültürel kimliklerini korumakla birlikte, yeni düşünce ve değerleri de yaygınlaştırma olanağı bulmuşlardır.

Toplumsal bir gereksinim olan iletişimin⁷³ en temel fonksiyonları şu şekilde sıralanabilir.

Enformasyon: İletişimin bu işlevi kişisel, çevresel, yerel, ulusal ve uluslararası koşulları anlamak, bilinçli tepkiler göstermek ve doğru sonuçlara ulaşmak için gerekli olan haber, veri, bilgi, mesaj, fikir ve yorumların toplanması, depolanması, işlenmesi ve yayılması olarak değerlendirilmektedir. Burada haberin niteliğine göre kişideki tutum ve davranış değişikliği ortaya çıkabileceği gibi, bireyin ufkunun genişletilmesi, hayal gücünün, estetik

⁷⁰ İlker Bıçak, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, İstanbul 2003, s. 16.

⁷¹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.18.

⁷² Farklı iletişim fonksiyonları için bkz. Zeyyat Sabuncuoğlu/Murat Gümüş, *Öğütlerle İletişim*, İstanbul 2008, s. 6; Arthur K. Robertson, *Etkili Dinleme*, çev. E. Sabri Yarmalı, İstanbul 2004, s. 67; Aysel Aziz, *İletişime Giriş*, İstanbul 2008, s. 19.

⁷³ Ayseli Usluata, *İletişim*, İstanbul 1994, s. 25; Aziz, *age.*, s. 19.

gereksinmelerinin ve yaratıcılığının canlandırılması yoluyla kültürel gelişim sağlamak mümkündür.⁷⁴

Sosyalizasyon: İnsanoğlunun en temel özelliği iletişim kurmaktır. Dolayısıyla kişilerin içinde yaşadıkları toplumun etkin üyeleri olarak, faaliyet göstermelerini sağlayarak; toplumsal bağlılığı ve bilinci besleyecek genel bilgi birikimini oluşturmak ve böylelikle, toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak, iletişimin bir diğer işlevini oluşturmaktadır.⁷⁵ Çünkü birey, iletişim yolu ile sosyalleşir ve toplumsallaşır. Yaşamın her aşamasında yeni bilgilerle donatılır. Bu donatımın yolu ise çeşitli iletişim türleri ile gelen bilgi yüklü mesajlardır.⁷⁶

Motivasyon: Birey ve toplumun hedeflerini oluşturmak, kişisel tercihlerin teşviki, kişisel ve toplumsal etkinlikleri geliştirmek, herkes tarafından kabul gören hedeflere ulaşmaya yardımcı olmak için iletişimin motivasyon sağlama fonksiyonundan faydalanılır.⁷⁷

Tartışma: Bireyler arasında fikir birliği ve bilgi alış verişini kolaylaştırmak, kamuoyunu ilgilendiren konularda farklı görüşleri netleştirmek için gerekli ortamı oluşturmak, genel kabul gören tüm yerel, ulusal ve uluslararası konularda daha geniş bir kamuoyu ilgisi sağlamak iletişikle mümkündür.⁷⁸

Tüm sistemlerin, (biyolojik, mekânîk, fiziksel, sosyal) faaliyetlerini iletişim sayesinde sürdürdüğü görülmektedir. İletişim, insanın sosyal bir varlık olarak yaşamasının temel koşullarından birini oluşturmaktadır. İletişim, bilgilendirme dışında duygu ve düşünceleri bildirme, eğitme ve öğretme, sorunları çözme ve kaygıları azaltma, bireysel ve toplumsal gelişimi sağlama, ödüllendirme, toplumsal statü kazandırma gibi, birçok işlevi yerine getirmektedir.⁷⁹

⁷⁴ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 22; Aziz, *age.*, s. 22; İrfan Çağlar/Sabiha Kılıç, *Genel İletişim*, Ankara 2008, s. 3; Zıllıoğlu, *age.*, s. 79.

⁷⁵ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 22; Aziz, *age.*, s. 20.

⁷⁶ Zıllıoğlu, *age.*, s. 66, 78; Usluata, *age.*, s. 5.

⁷⁷ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 22; Çağlar/Kılıç, *age.*, s. 4; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 7.

⁷⁸ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 22.

⁷⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 24 vd.

III. İLETİŞİM İŞLEVİNİN TEMEL UNSURLARI VE GELİŞİM SÜRECİ

İletişim, toplumsal ve bireysel açıdan düşünüldüğünde gelişim ve değişim süreçleriyle bağlantılı, onların hem nedeni hem de sonucu olan bir süreçtir. Bu süreç sürekli değişen ve gelişen bir olgudur.⁸⁰

Bireyin tüm deneyimlerinin, bir geçmişi ve geleceğe uzantıları vardır. İletişim anında hem kişinin geçmişteki yaşantıları, birikimleri, başarıları, yanılgıları, hem de onun gelecekle ilgili beklentileri, umutları devreye girer. Bu yüzden iletişim bireyin bilgi edinmesini ve buna göre tutum ve davranışıyla tepki geliştirmesini sağlayan bir süreçtir.⁸¹

İletişim olgusu değişik ortamlarda, değişik amaçlarla meydana gelen mesaj iletimidir. Bu süreci meydana getiren ise farklı özellikleri olan öğelerdir. Bu öğelerin bir araya gelmesi iletişimi oluşturur. İletişim olgu ve sürecinde değişmez olarak kabul edilen bu temel öğelerin açıklanması gerekir.

Kaynak (Verici, İletici):⁸² Mesajı iletmek üzere veren, iletiler zinciri üreten, insan veya insan gurupları olabileceği gibi, yayınevi, radyo-televizyon gibi haberleşme örgütü de olabilir.⁸³ Verici, mesajın kaynağı, iletişimin başlatıcısıdır. Verici olmadan iletişim kurulamaz. İletişimde en önemli sorumluluk kaynağa aittir; çünkü mesajın kodlayıcısı olarak kaynak, bilgi, fikir, duygu, kanı, olay hakkındaki izlenimlerini zihinsel işlemlerden geçirerek bunları sözcüklere, sayılara, şekillere, hareketlere ve sembollere dönüştürerek formüle eder ve mesaj halinde kanalı kullanarak alıcıya iletir.⁸⁴

Mesaj (ileti, Haber):⁸⁵ Kaynaktan alıcıya iletilen bilgi, fikir, duygu ve tutumların kodlanmış hali olan mesaj, iletişim sürecinde kaynak ile alıcı arasındaki ilişkiyi sağlar.⁸⁶ Bir başka deyişle, ileti olarak kullanılan mesaj, bir şeyi aktarmayı ve iletmeyi isteyen kaynağın ürettiği sözel, görsel, görsel-işitsel bir üründür.⁸⁷

⁸⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 27.

⁸¹ Zıllıoğlu, *age.*, s. 91.

⁸² Kaynak kavramı, Arapçada el-Mastar, el-Mursel olarak kullanılırken, İngilizcede Sender, Communicator olarak kullanılmaktadır.(Abdulhalim Muhyiddin, *el-İlâmu'l-İslâmi ve Tatbikâtuhu'l-Amaliyye*, Kahire 1984, s.147)

⁸³ Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, Ankara 2000, s. 353; Oskay, *age.*, s. 16; Aziz, *age.*, s. 6; Telman/Ünsal, *age.*, s. 29. Muhyiddin, *age.*, s. 147.

⁸⁴ İlhan Erdoğan, *İşletmelerde Davranış*, İstanbul 1997, s. 282 vd.; Gökçe, *age.*, s. 27; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 29.

⁸⁵ Mesaj kavramı, Arapça da el- Risâle, Tebliğ olarak kullanılırken, İngilizce de Message, communicate olarak kullanılmaktadır.(Muhyiddin, *age.*, s. 147.)

⁸⁶ Güney, *age.*, s. 357 vd.; Aziz, *age.*, s. 6; Telman/Ünsal, *age.*, s. 30; Muhyiddin, *age.*, s.147.

⁸⁷ Zıllıoğlu, *age.*, s. 94.

Mesaj, sözlü ya da sözsüz olabilir. Kaynak, kendi kullandığı kavramları iletilebilecek bir mesaj şeklinde kodlar ve hedefe semboller aracılığıyla gönderir. Sembolleri alan alıcı bu sembolleri kendi kişiliğine, sosyo-kültürel yapısına, bilgi birikimine göre anlamlandırır. Kaynak ile hedef arasındaki iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için mesajın açık-net ve anlaşılır olması, doğru zamanda iletilmesi belirleyici olmaktadır.

Kodlama ve Kod Açma: Bilginin, düşüncenin, kanının simgelerle kodlanarak alıcının anlayabileceği, mesaja dönüştürülmesidir.⁸⁸ Bu mesajın yorumlanarak, anlamlı bir şekilde algılanmasına kod açma denir. İletişim sürecinde mesajlar ancak kod açma yoluyla, kağıt üzerindeki anlamsız işaretler veya bir takım ses ve görüntü sinyalleri olmaktan çıkıp anlam kazanırlar. Kodlama, kaynak tarafından gerçekleştirilirken, kod açma ise alıcı tarafından yapılır.⁸⁹

Kanal (Araç):⁹⁰ Kaynak ile alıcı arasındaki mesaj iletişimini sağlayan vasıta.⁹¹

Etkin bir iletişim için kullanılan kanal, mesaja uygun olmalıdır. Görmeyen bir hedef için görsel kanallar, işitmeyenler için işitsel kanallar kullanamayacağımız gibi etkili bir iletişim için görsel, işitsel ya da görsel-işitsel kanallardan biri veya bir kaçını birlikte kullanmamız gerekir.⁹² İletişimde ne kadar fazla kanal kullanılırsa, iletişimin o kadar başarılı olma şansı vardır.

Hedef (Alıcı):⁹³ İletişimin gerçekleşebilmesi için en temel iki unsurundan biri kaynak, diğeri ise alıcıdır. İletişim sürecinde hedef tarafında yer alan alıcı olmaksızın iletişim gerçekleşmez. İnsan çevresiyle kurduğu iletişimde mutlaka alıcı veya alıcılara ihtiyaç vardır.⁹⁴ Kodlanmış mesajı alan ve kodu açan kişi alıcıdır. Hedef, mesaj taşıyan sembolleri algılayıp anlam vererek, iletişimi sonlandırır ya da kendisi bir mesaj göndererek kaynak konumuna geçer.

Geri Bildirim (Tepki):⁹⁵ Alıcı, kaynak tarafından iletilen mesajın kodlarını çözdükten ve ona anlam yükledikten sonra, uygun kanal vasıtasıyla eski göndericiye iletmesine, geri

⁸⁸ Denis McQuail/Sven Windahl *İletişim Modelleri*, çev. Konca Yumlu, Ankara 2005, s. 18; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 14; Telman/Ünsal, *age.*, s. 29; Çağlar/Kılıç, *age.*, s. 4.

⁸⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 34 vd.

⁹⁰ Kanal kavramı, Arapça da el- Vesile, el- Vâsita olarak kullanılırken, İngilizce de channel, medium olarak kullanılmaktadır.(Muhyiddin, *age.*, s. 145.)

⁹¹ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrfan, Ankara 1996, s. 35; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s.16; Zıllıoğlu, *age.*, s. 106.

⁹² Zıllıoğlu, *age.*, s. 106;Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 36.

⁹³ Hedef kavramı, Arapça da el- Mustakbil olarak kullanılırken, İngilizce de Receiver ve Recipient olarak kullanılmaktadır.(Muhyiddin, *age.*, s. 144.)

⁹⁴ Erdoğan, İrfan, *age.*,s. 40; Aziz, *age.*, s. 6, Telman/Ünsal, *age.*, s. 32.

⁹⁵ Geri bildirim kavramı, Arapça da, Reddül-Fiil olarak kullanılırken, İngilizce de, feedback olarak kullanılmaktadır.(Muhyiddin, *age.*, s. 146.)

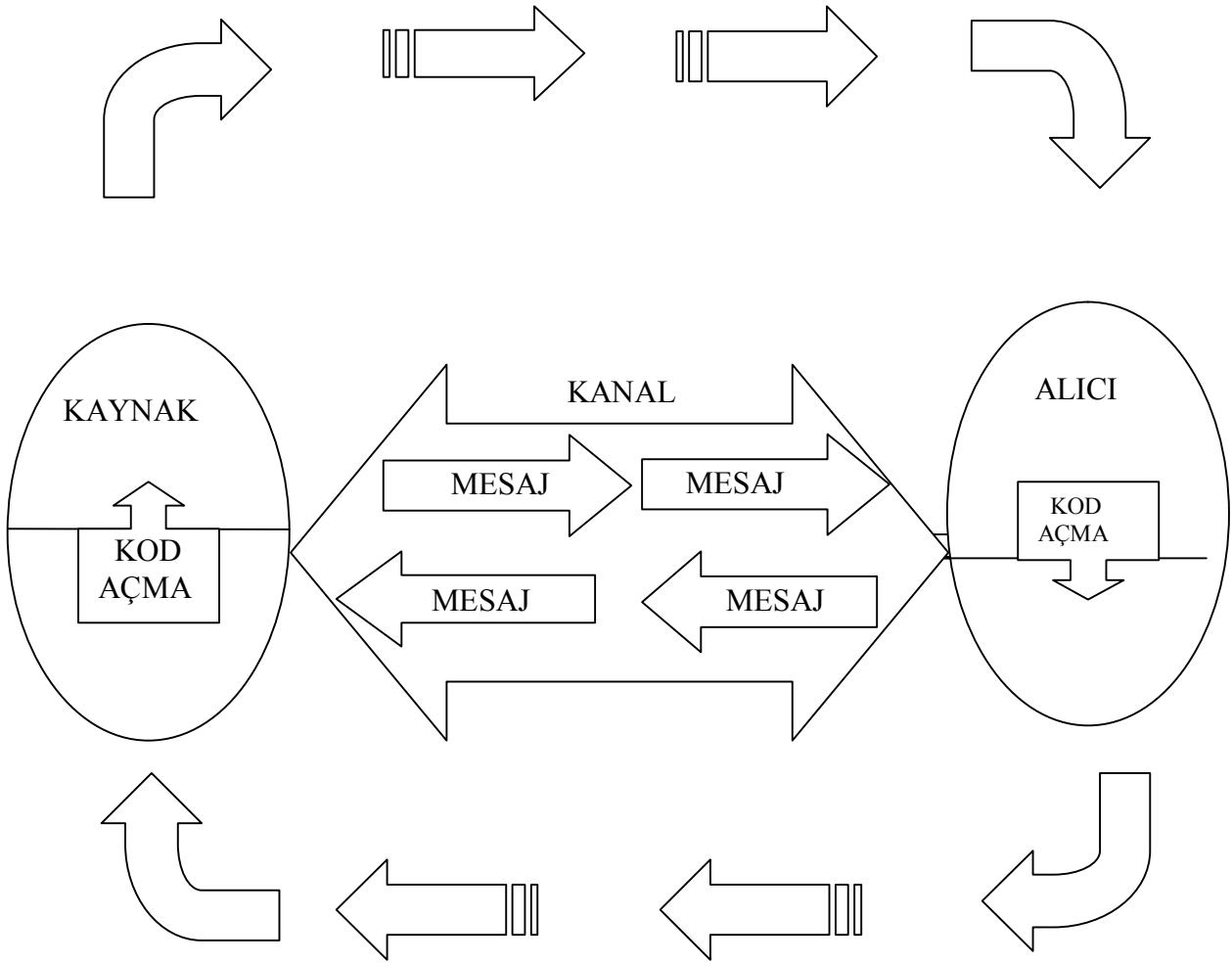
bildirim denir. Kaynak, kendisine ulaşan mesajı değerlendirerek, mesajı yeniden düzenler ve iletir. Bir mesaj kaynaktan alıcıya, sonra tekrar kaynağa geri bildirim yoluyla döner.⁹⁶

Gürültü: İletişim sürecinde, kaynak ve hedef arasındaki ileti akışını engelleyen, iletilerin farklı algılanmalarını sağlayan her türlü şeye gürültü denir. Başka bir ifadeyle, iletişimden istenilen sonuca ulaşmamızı veya tamamen ortadan kaldırılmasını sağlayan bütün engellere gürültü denilebilir.⁹⁷

Etkin ve sağlıklı bir iletişim sürecinin kurulmasını engelleyen pek çok faktör vardır. Bu faktörler iletişim sürecinin çeşitli unsurlarını dumura uğratarak ve onları olumsuz biçimde etkileyerek iletişimde aksaklıklara neden olabilmektedir.

⁹⁶ İsmail Türkmen, *Yöneticiler için Etkin İletişim Modeli*, Ankara 2000, s. 17; Fiske, *age.*, s. 39; Oskay, *age.*, s. 18 vd.; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 17, 61.

⁹⁷ Zıllıoğlu, *age.*, s. 206; Aziz, *age.*, s. 8; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 176.

Şekil 1: İletişim süreci ve unsurları

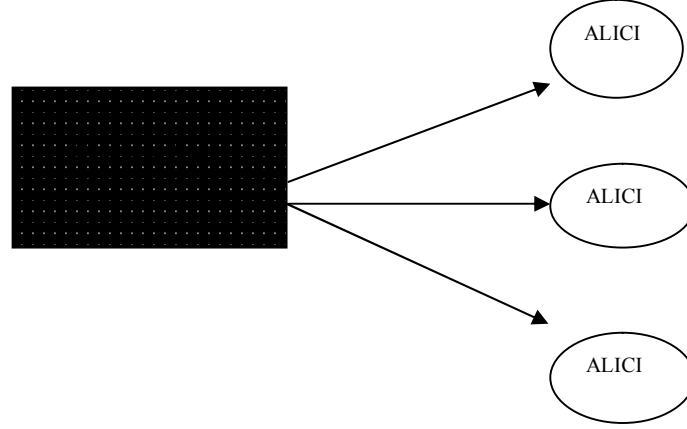
IV. İLETİŞİM MODELLERİ

İletişim sürecini anlamaya yönelik geliştirilen yaklaşımlar ve bu yaklaşımların sunduğu modeller, iletişim sürecinin nasıl işlediğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu başlıkta bu süreci açıklayan başlıca dört model üzerinde durulacaktır.

A. Tek Yönlü İletişim Modeli

Tek yönlü iletişimde mesaj kaynaktan alıcıya ulaşır fakat alıcı aktif geri bildirimde bulunmaz. Bu modelde geribildirim veya etkileşim yer almamaktadır. Çünkü hedef pasif konumdadır.⁹⁸ Bu yüzden bu modele, düz çizgi veya tek yönlü model denildiği gibi kaynak-yönlü (source-oriented) model olarak da adlandırılmıştır.

Tek yönlü iletişimde kaynak bir kişi, hedef bir veya daha fazla olabileceği gibi, kaynak birden fazla hedef bir kişiden oluşabilir. Ancak sık rastlanan tek yönlü iletişim biçimi, kaynağın tek, hedefin birden fazla olmasıdır. Bu modelde kaynak mesajı gönderdiği zaman, hedefin geri bildirimde bulunmasını beklemmez. Asıl amaç, mesajı hedefe ulaştırmaktır.

Şekil 2: Tek yönlü iletişim

Mesajı oluşturan ve gönderen kişi, iletişim ortamındaki tüm sorumlulukları üstlenmiştir. Öyle ki iletişimdeki herhangi bir başarısızlığın sorumlusu kaynaktır. Kaynak, istek ve kişisel amacına uygun olarak iletiyi gönderir. Bu durumda alıcı kaynakla karşılıklı hiçbir ilişkiye girmez. Alıcı yalnızca kaynağın gönderdiği iletiyi edilgen biçimde alır.

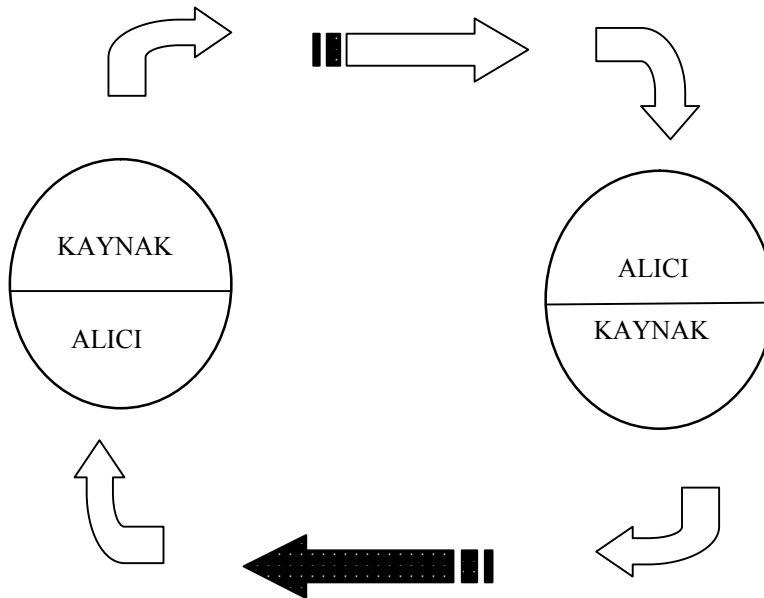
⁹⁸ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s.24.

Tek yönlü iletişim modeli göndericiye büyük önem verirken, alıcının oynadığı rolü ihmal eder.⁹⁹ Bu modelde dinleyici sadece pasif ve alıcı konumundadır. Dolayısıyla bu modelde, iletişimin temel unsurlarından biri olan geri bildirimde hemen hemen hiç yer verilmez. Tek yönlü iletişim, iletişimden çok bir enformasyon akışıdır. Oysa etkin iletişim, interaktif süreçlerin kullanıldığı çift yönlü bir iletişimdir.

B. Çift Yönlü İletişim Modeli

Çift yönlü iletişim modeli, kaynağın alıcıdan geri bildirim almasıyla ortaya çıkan modeldir. Tekli iletişim modelinden farklı olarak bu iletişim modeline geribildirim dahil edilmektedir.¹⁰⁰

İletişim sadece etkileme olayı değil, aynı zamanda bir etkilenme sürecidir. Bunun için iletişim, normal koşullarda, eyleme karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkması gerekir. Bunun için çift yönlü iletişim, teknik açıdan olduğu kadar, yönetsel açıdan da etkin bir iletişimdir. Bu nedenle etkin iletişime, çift yönlü iletişim süreci denebilir. Çünkü bu süreç yalnız uyarımı değil, yanıtı da içerir. Hem iletiyi, hem de iletişim etkilerini kapsar.

Şekil 3: Çift yönlü iletişim

⁹⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 49.

¹⁰⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 50; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 24.

Çift yönlü iletişimde kaynak ile alıcının rolleri değişmektedir. Alıcı mesajın kodunu çözüp, onu kaynağın verdiği anlamla algılayarak, geri bildirim için yeni bir kaynak konumuna geçer. İletişimin çift yönlü kurulmasının en önemli amacı, iletinin alıcı tarafından doğru algılanmasını sağlamak ve iletide anlam kayması varsa bunları denetlemektir.¹⁰¹

C. Uzlaşmacı İletişim Modeli

İlk üç modelde, kaynak, alıcı, mesaj ve geri bildirim elemanlarına yönelik yön belirtici mekânlik özellik söz konusudur. Uzlaşmacı modelde, temel odak noktası iletişim taraflarının zihninde meydana gelen “*anlamanın yorumlanması*” konusudur. Bu bağlamda alıcı iletişimin edilgen tarafı olmayıp kendi gerçekliğini kendisi yaratmaktadır. Kaynağın alıcıdan beklentisi, alıcının yüklediği anlamla örtüşmeyebilir. Bu sebeple kaynak alıcıya “*ne anladığını*”, mesajı alan ise gönderene “*ne anlatmak istediğini*” sormak ve uzlaşmak durumundadırlar¹⁰²

V. İLETİŞİM TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

İnsan, akıllı ve bilinç sahibi bir varlıktır. İnsanın öğrenmek, öğretmek, eğitmek, anlamak ve anlamlandırma ihtiyaçları vardır. Çünkü insanın gerek sosyal gerekse bireysel varlığının bilincine başkalarıyla kurduğu iletişimle varır. Bu ihtiyaçların giderilmesi programlı ve metotlu bir iletişim düzenini zorunlu kılmaktadır. Yaşadığımız dünya, her yönden değişik uyarıları aldığımız karmaşık bir yapıdır. İşte bu karmaşık sosyal yapıda, zorunlu olarak kullandığımız birkaç iletişim yolu vardır.¹⁰³

İletişim çeşitli ölçülere göre türlere ayrılmıştır.¹⁰⁴ Bu kıstasların başında mesajların iletildiği ortam gelir. Bu bakımdan iletişim türlerini öncelikle hangi ortamlarda ve hangi kanallar yoluyla iletildiğine bakılarak sözlü, yazılı ve sözlü olmayan iletişim olarak klasik bir gruplandırmayla üçe ayrılmıştır. İnsanlar bu üç iletişim biçiminden birini veya bir çoğunu kullanarak duygularını, görgülerini ve bilgilerini ifade ederler.¹⁰⁵

¹⁰¹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 51.

¹⁰² Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 25.

¹⁰³ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, Samsun 1996, s. 192.

¹⁰⁴ Farklı iletişimin sınıflandırmaları için bkz. Zıllıoğlu, *age.*, s. 32 vd.

¹⁰⁵ Aziz, *age.*, s. 11.

Öte yandan kişiler arası iletişimi oluşturan sözcükler, beden dili ve ses, iletişim becerisinin bütünüdür. Ortalama olarak iletişimde kelimelerin önemi %10, ses tonu önemi %30, beden dilin önemi ise %60 olarak tesbit edilmiştir.¹⁰⁶

A. Sözlü İletişim

Bireysel ve toplumsal ilişkilerde, sözlü iletişim önemli bir yere sahiptir. Bireyin duygu ve düşüncelerini sözlerle aktardığı en eski ve en etkili iletişim türüdür. Bu iletişim türünde en etkili araç ise dildir.¹⁰⁷

Bilgileri, duyguları, düşünceleri, anlatmanın ve paylaşmanın en önemli, en kolay ve anlaşılır yolu olan konuşma dili, iletişimin temelini oluşturur, insan, konuşa konuşa acısını, kederini, sevinç ve neşesini, bütün duygularını karşısındakine aktarır; geçmiş, şimdiki durumu ve geleceğiyle kişiliğini ortaya koyar, düşünceleriyle dünya görüşünü yansıtır.

Sözlü iletişim dil ve dil ötesi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İnsanların karşılıklı konuşmaları ve yazışmalar dille iletişim olarak değerlendirilirken, ses tonu, sesin hızı, şiddeti, hangi kelimelerin vurgulandığı, duraklamalar ve benzeri özellikler, dil ötesi iletişim olarak ifade edilmektedir.

Dil ile iletişimde kişilerin *ne söyledikleri*, dil ötesi iletişimde ise *nasıl söyledikleri* önemlidir. Karşımızdakinin sözlerinin kapsamı kadar, ses tonundaki canlılık da, bizi ilgilendirir. Semantik öğeler kadar, dil ötesi öğeler de iletişimde etkilidir. Mesajın doğru iletilmesi, seçilen kelimelere bağlıdır; ancak algılanması önemli ölçüde dil ötesi öğelere bağlıdır.¹⁰⁸

Sonuç olarak sözlü iletişimde etkinlik bakımından sesin büyük önemi vardır. Ses insanın tutumunu, duygularını ve iç dünyasını yansıtır ve insanın iç dünyasının aynasıdır. Sesli anlatımın başlıca öğeleri; ses tonu, sözcüklerin seçimi, konuşma hızı, vurgu, konuşma içeriği ve dinlemedir. Bu unsurlar etkin iletişim için başarılı bir şekilde kullanılmalıdır.¹⁰⁹

B. Sözsüz İletişim

İnsanlar arası iletişim, yaşamın her alanında büyük önem kazandığı günümüzde, iletişim sadece sözel ifadelerden ibaret olmamakta, sözel ifadelerin yanı sıra sözsüz iletişim unsurlarına da önem verilmektedir. Sözcükler iletişimin birincil araçlarıdır. Sözlü iletişimde

¹⁰⁶ Ersin Altıntaş/Devrim Çamur, *Sözsüz İletişim ve Beden Dili*, Ankara 2001, s. 29; Zillioğlu, *age.*, s. 167.

¹⁰⁷ Demet Gürüz/Gaye Yaylacı, *İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul 2004, s. 58; Aziz, *age.*, s. 11.

¹⁰⁸ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.58.

¹⁰⁹ Telman/Ünsal, *age.*, s. 79; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 58.

kullanılan sözcükleri destekleyen birçok öge vardır; bu ögelere ikincil mesaj kanalları denir. İkincil mesaj kanalları sözsüz iletişim kanallarıdır. Jestler, hareketler, materyal kullanımı, zaman ve mekân kullanımı, sözsüz iletişimin önemli unsurlarıdır.¹¹⁰

“Beden dili, insanlar arası ilişkilerde kişilerin diğer insanlarla aralarına koydukları ‘mesafe’leri ve birbirine ‘temas’ları başta olmak üzere, bedenin duruşu, yön değiştirmesi, başın çevrilmesi, kaş-göz ve yüz ifadeleri, bir bakış, bir teşebbüs, bir gülüş, tokalaşma, öpüşme, yumruk sıkma, el kaldırma, kol kavuşturma gibi el-kol hareketleri, bacak bacak üstüne atma, bağdaş kurma ve yürüyüşte bacakların kullanılışı, oturma-kalkma şekilleri, ses tonları, bütün bunlara ek olarak giyiniş tarzları, saç-sakal, bıyık biçimleri ve makyajlar, duygu, düşünce, tavır, istek ve ihtiyaçları bildirmeye yarayan anlatım aracıdır.”¹¹¹

Beden ve bedene ait söz konusu unsurlara ilk çağlardan beri Aristo, İbn Sina gibi düşünürlerin büyük önem verdiği ve bu unsurların, karakter tahlillerinde vazgeçilmez öneme sahip oldukları görülmektedir. Sözsüz mesajlar kişiliğin yorumlanmasında yol gösterici olmaktadır. Sözsüz sinyaller kişiler arası ilişkiyi sağlarken, sözel iletişim; dışsal olaylar üzerindeki iletişimi yerine getirdiği belirtilebilir. Beden dilinin öğreteceği şey, kendi bilinçaltınızla konuşabilmektir. Bu sebeple beden dili çok güçlü bir iletişim aracıdır. Bir insanla ilk karşılaştığımız anda ilk izlenimi yaratan beden dilidir. Genelde iletişim, yalnızca sözlü simgelerin oluşturduğu dil aracılığıyla gerçekleştiği düşünülür. Oysaki bireyler arası iletişimde hem sözlü, hem de sözsüz simgesel işaretler aynı anda kullanılır.¹¹²

Kişilerarası iletişimde başvuru olan simgesel kodlar içinde sözsüz olanlar, çoğu kez bilinçli olmadan sürekli kullanılmaktadır. Beden dili ile kişinin kendi bilinçaltı ile iletişim kurabilmesi mümkün olmaktadır. Karşılaşılan kişiler üzerinde ilk izlenim yaratmada beden dilinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Kişiler söylediklerine göre değil, görünüşlerine göre yargılanmakta, bu yargıda çoğunlukla bilinçaltı ön plana çıkmaktadır. Yargılar analiz edildiğinde, önyargılara ve varsayımlara dayandığı ifade edilmektedir.

Sözsüz mesajlar, sözel mesajları kuvvetlendirdiği gibi, mesajın etkisini zayıflatabilmektedir. Bu nedenle iletişimin sözel olmayan unsurlarının sözlü unsurlardan daha önemli olabileceği sonucuna varılmaktadır. İletişim sürecinde karşıdaki kişinin gönderdiği sözsüz mesajlar, verilecek karşılığa ya da belirli bir durumda oynanacak role ilişkin karar verme esnasında sık sık kullanılmaktadır.

¹¹⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 62; Gökçe, *age.*, s. 52.

¹¹¹ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, İstanbul 2004, s. 208; Allan Pease, *Beden Dili*, çev. Yeşim Özben, İstanbul 2002, s. 13 vd.; Gökçe, Orhan, *age.*, s. 52.

¹¹² Judi James, *Beden Dili*, çev. Murat Sağlam, *Olumlu İmaj Oluşturma*, İstanbul 1999, s. 47; Tutar/Yılmaz, *age.* 62; Aziz, *age.*, s.46.

Sözsüz iletişimin kişide nasıl ortaya çıktığı ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır.¹¹³ Bu araştırmalarda sözsüz işaretlerin doğuştan gelme, sonradan öğrenilme, genetik olarak aktarılmış ya da başka bir şekilde edinilmiş olup olmadıklarını ortaya çıkarılmak istenmiştir.¹¹⁴

Bazı davranışların ise kültürel olarak öğrenilen ve alışkanlık halini alan davranışlar ya da genetik davranışlar olup olmadığı konusunda tartışmaların sürdüğü görülmektedir. İnsan sosyo-kültürel bir varlık olduğundan jest ve mimiklerin oluşmasında kültürün önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle her kültürün bir jest ve mimikler dağarcığı vardır. Bu dağarcık bir toplumun kültürel seçimlerini yaptığı, değerlerini belirlediği, hiyerarşisini kurduğu ve onayladığı, yargılarını temellendirdiği bir katalog sayılabilir. Bu katalog bireylere bir toplumun üyesi olarak bireysel tercihlerini, zevklerini, duyma ve düşünme biçimlerini aktarabilecek seçenekler sunar.¹¹⁵

Bu seçeneklerin toplumsal konum, tabaka ve sınıflarla da yakından ilişkisi vardır. Bu nedenle, bazı jest ve mimikler bazı ortamlarda ve bazı kişiler için onaylanmadığı gibi, beden dilinin sıkça ve abartılı biçimde kullanılıp kullanılmaması da toplumsal konum ilgilidir.¹¹⁶

Sözsüz iletişim unsurları ya da görsel göstergeler, konuşma ve yazı diline kıyasla daha evrensel sayılsalar ve anlamları açısından aralarında benzerlikler bulunsa da, kültürel açıdan farklı anlamları ifade edebilir ve farklı işlevler görebilirler.¹¹⁷

Davranışların sözcüklerden daha yüksek sesli olduğu söylemek mümkündür. Sözsüz iletişim tesadüfen ya da planlı olarak ortaya çıkabileceği gibi, her iki durumda da sözel olmayan davranışlar, algılamayı ve verilecek karşılığı etkilemektedir. Teknik açıdan bakıldığında, algılama yeteneğinin ya da sezgilerinin kuvvetli olduğu söylenen kişilerin bu

¹¹³ İnsan bedeninin iletişim yönü ile ilgili bilimsel yaklaşımın Charles Darwin'in *İnsan ve Hayvanda Duyguların İfadesi* (1872) adlı eseri, bu konuda yapılan ilk çalışma olarak taktim edilmekte ve bu eserin bu konuda yapılan çalışmalara öncülük ettiği ileri sürülmektedir. (Zıllıoğlu, age., s. 167; Allan Pease, *Beden Dili*, çev. Yeşim Özben, İstanbul 2002, s. 10) Ancak Darwin'den bin yıl önce yaşamış olan Ebû Osman el-Leysi Câhız'ın hem dil, hemde beden dili, hem işaret dili hem de hayvanların dilini konu edinen "el- Beyân ve't- Tebyîn" ve "Kitabu'l- Heyevan" adlı eserleri göz ardı edilmektedir Câhız'dan sonra Câhız'ın beden dili ile ilgili verdiği bilgilerin temellendirilerek çalışmaların devam ettirilmemesi, beden dili konusunda ilk eserin Darwin'in ortaya koyduğu kanaati hakim kılmıştır. Dil bilimci G. W. Hewes de Darwin'in bu konuda ilk olduğunu; ancak adı geçen eserde fazla bir şeyin olmadığını ifade etmektedir.

Bütün bunlardan şu sonuca ulaşmamız mümkündür. Beden dili konusunu eserlerinde teorik olarak ilk defa detaylı bir şekilde ele alanın Câhız, bundan yaklaşık bin yıl sonra bu alanda ilk müstakil eser ortaya koyan olarak Darwin söylenebilir. (Kara, age., s. 203 vd.)

¹¹⁴ İzzet Necip, *Sözsüz İletişim*, İstanbul 2003, s. 57; Gökçe, age., s. 52.

¹¹⁵ Zıllıoğlu, age., s. 169.

¹¹⁶ Kara, age., s. 204 vd.; Gökçe, age., s. 52.

¹¹⁷ Tutar/Yılmaz, age., s. 63; Gökçe, age., s. 52.

yeteneklerinin, aslında başkalarının sözsüz mesajlarını okuma ve bu sözsüz işaretleri sözlü mesajlarla karşılaştırma yeteneği olduğu görülmektedir.¹¹⁸

Jest ve mimikler çoğu kez duyguları yansıttıklarından çok anlamlı ya da anlamca belirsiz olabilir. Doğru anlamları, içinde gerçekleştikleri ortam ve iletişim durumuna bağlıdır. Beden dili, toplumsal ve kültürel anlatım biçimi olduğu gibi, bireysel bir etkinliktir. Bu bakımdan belli bir topluma ve kültüre ait oluşun göstergesi olduğu kadar, bir kişiliği de yansıtır. Bireyin jest ve mimiklerine kişinin tarihçesi yazılıdır. Bu tarihçenin bilinmesi ölçüsünde jest ve mimiklerin ileti boyutunu doğru anlamak mümkün olur.¹¹⁹

C. Yazılı İletişim

Yazı, insanların ve toplumların geçirdiği sosyo-kültürel değişim sürecinin ürünüdür. Yazı, sadece bir iletişim tekniği ve aracı olarak değil insanın simgesel düşüncesinin ulaştığı bir aşamadır. Yazının gelişip yaygınlaşması, toplumsal ve kültürel değişimle bağlantı olarak gerçekleşirken, aynı zamanda yazının gelişimi gerek insan düşüncesi, gerekse sosyo-kültürel değişimin yönü ve hızı üzerinde önemli etkisi olmuştur.¹²⁰

Yazılı iletişim, konuşmada kullanılan sembollerin ses kanalı ile değil de yazı kanalı ile kurulan iletişim şeklidir. Yazı dili, konuşma dili diye ayırdığımız şey dilin kendisi değil, onun dışarıya yansıtılış biçimidir.¹²¹

Yazılı anlatım, düşünme eyleminde yeni bir yöntem kazanma, düşüncüyü yeni bir yaşam sürecine taşıma olarak ifade edilebilir. Yazının türü, cümle yapısı, gramer kuralları ve noktalama işaretleri yazan ve okuyan için buluşma adresidir. Bu ortak alan yazılı kültürde yaşayan her insanda bir ortaklığı, tanışıklığı ve paylaşımı beraberinde getirmektedir. Türklerin en eski yazılı kültürü olan;“ *Orhun Kitabelerini, okumak ve anlamak, asırlar öncesinde yaşamış Bilge Kağan, Tonyukuk ve Kültiğin’le iletişim kurup, onları dinlemek gibidir.*”¹²²

İletişim aracı olarak yazı dilinin kendine has özellikleri olduğu gibi, iletişim başarısı ile ilgili zorlukları ve avantajları vardır. İletişim sürecinde duygu, düşünceler ve bilgiler sözlü olarak ortaya çıktığında kaybolurken, yazı ile bu aktarımlar ortaya konduğunda daima var

¹¹⁸ Erdoğan, İlhan, *age.*, s. 203; Gökçe, *age.*, s. 52.

¹¹⁹ Zıllıoğlu, *age.*, s. 169.

¹²⁰ Zıllıoğlu, *age.*, s.135.

¹²¹ Cebeci, *age.*, s. 50.

¹²² Mehmet Gedizli, *Yazabilmek*, İstanbul 2004, s. 20 vd.

olur. Bu farklılık, sözlü iletişimin alıcının algı tekrarına izin vermediği, buna karşılık yazılı iletişimin algı tekrarına olabildiğince açık olduğu anlamına gelmektedir.

Yazılı iletişimde, okuduğumuz bir metni anlamadığımız ya da doğru anladığımızdan emin olmadığımız zaman metni istediğimiz kadar tekrar tekrar okuma imkânımız vardır. Sözlü iletişime göre, yazılı iletişimde mesajın okunması, yorumlanması ve cevaplandırılması, iletişim sürecini uzatmaktadır. Buna karşılık yazılı iletişimde, mesajın her zaman düzenlenmesi ve korunma imkânı vardır. Yazma belli bir zaman alsa bile, sözlü iletişimde var olan birçok problemi, izale etmektedir.

İletişime giren kimse söz ağızdan çıktığında alıcıya ulaşmadan önce onu değiştirme imkânı yoktur, fakat yazıyı muhataba ulaşmadan önce istediği kadar değiştirebilir. Yazının bu özelliği iletişim aracı üzerinde çalışma, onu mesajı aktarmaya en uygun şekle gelinceye kadar düzeltme imkânı verdiği gibi mesajın saklanması, kalıcılığını ve asırlar sonrasına intikalini de sağlar. İnsanlığın bilgi ve kültür birikimi büyük ölçüde yazılı iletişime dayanır. Konuşulan dil yazıya döküldükten sonra insanlık tarihinde gerçek bir uygarlık dönemi başlamıştır.

Yazılı iletişimin bir önemli avantajı ise konuşmadaki kelimelerin yanlış telaffuzundan kaynaklanan yanlış anlamalara izin vermemesidir. Farklı yazılan kelimelerin doğrusunu tahmin etmek güç olmadığından nadiren görülen bu yanlışlıklar, genellikle yanlış anlamaya sebep olmaz.

Öte yandan yazılı iletişimde bu avantajlarının yanında önemli dezavantajları ve dikkat gerektiren yanları da vardır. Öncelikle yazıya aktarılan sözler, belli işaret ve sembollerden ibarettir. Sesteki titreşim, tonlama, perdeleme ve bunların meydana getirdiği duygular yazıda yoktur. Dolayısıyla hissiyatı harekete geçiren duygular yazıda görülmez.¹²³ Yazı, insan zihninde var olan düşüncüyü zihnin dışında resmetmeye yarayan bir nesne ve temsil kabiliyeti sınırlı bir sembol olduğu için soyut düşünceleri aktarmada tabii bir yetersizliğe sahiptir.

Ayrıca, yazıda doğallık çok azdır. İnsan içinden geleni olduğu gibi söyler ama olduğu gibi yazamaz. Çünkü yazı, konuşmanın aksine bilinç dışından kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak çıkagелеmez. Yazıda her kelime, her cümle bilinçli olarak üretilir ve kurallar içinde yazılır.¹²⁴ Kişi, bu normlara uyarak yazılı bir mesaj oluşturduğunda bu ileti sadece kendi zamanına hitap etmez, geleceğe de hitap eder.

¹²³ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul 1998, s. 35.

¹²⁴ Cebeci, *age.*, s. 53.

Yazılı iletişim, bireysel ve toplumsal hafızayı muhafaza ederek süreklilik kazandırdığı gibi, toplum bireyleri arasında olduğu kadar toplumlar arasında da iletişimi kolaylaştırır.

VI. İLETİŞİM ŞEKİLLERİ

Bireyin sosyal bir varlık olması, onun etrafındaki kimselerle yürütmek durumunda olduğu ilişkiler ağını oluşturmaktadır. İletişim şekilleri, genel olarak üç başlık altında ele alınır. Bunlar; kişinin kendisi ile iletişimi, kişiler arası iletişim ve toplumsal iletişimidir.

A. Bireyin Kendisiyle İletişimi

İnsan, kendi varlığının bilincine vardığı andan itibaren, hem kendisiyle hem de başkaları ile ilişki kurma ve yürütmeye çabalamıştır. Bu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde kurulmasının temeli, kişinin kendiyle kuracağı iletişimle mümkündür. Kişinin kendisiyle kurduğu iletişim; insanın kendi içinde, kendisiyle kurduğu, anlamlandığı ve paylaştığı süreçtir. Onun için bu sürece içsel iletişim denmiştir.¹²⁵

Kişinin kendi kendini motive etmesi, ihtiyaçlarını tespit etmesi, kendi kendini sorgulaması, davranış ve yeteneklerinin farkına varması, düşündüklerini ve bir hissettiklerini kavramaya çalışması, iç gözlem yapması veya rüya görerek iç dünyasından mesajlar alması ancak iç iletişimle mümkündür. Bu süreç, bilinçli ve amaçlı bir etkinlik olarak, her an ve her yerde kişinin kendi kendine gerçekleştirdiği bir olgudur. Aslında iletişim önce bireyin kendi içinde başlar, sonra bu süreç gelişerek bütün sosyal yapıyı kuşatır. Dolayısıyla iletişim de kişi, hem kaynak, hem de alıcı konumundadır.¹²⁶

Bireyin kendi iç dünyası ile kurduğu ilişki, aynı bireyin daha sağlıklı olarak dış çevre ile iletişimde bulunmasına imkân sağlamaktadır. Dengeli bir öz iletişim geliştiren kişinin etkin düşünme, güven duyma, kendi kendini değerlendirme ve karar verme yeteneğine sahip olması, böylece başkalarıyla daha etkin iletişim kurması ve olumlu davranışlar sergilemesi mümkün olmaktadır.

¹²⁵ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 29; Erdoğan, İrfan, *age.*, s. 153; Çağlar, *age.*, s. 27; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 105; Açıkgöz, *age.*, s. 56.

¹²⁶ Erdoğan, *age.*, s. 154; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 105; Açıkgöz, *age.*, s. 57 vd.

B. Bireyler Arası İletişim

Sosyal bir varlık olan insanın, çevresi ile iletişim kurması çok önemlidir. Araştırmalar diğer insanlardan soyutlanmış insanların, diğerleriyle kaynaşmış insanlara göre daha ilkel kaldığını ortaya koymaktadır.

Kişiler arası iletişimin ana nedeni, insanların birbirlerine mesajlar, bilgiler göndermek, karşısındakini ikna etmek değil, insanın doğasında varolan, diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacının olduğu ifade edilmektedir.¹²⁷

Kişilerarası iletişim, sosyal ortamda bireysel düzeyde ya da kişilerden oluşan toplumsal düzeyde bir süreç olarak ifade edilmektedir. Kişinin, içinde yaşadığı çevreyi ve çevresindeki kişileri algılayışı, yorumlayışı geçmiş deneyimleri, dili ve geleceğe yönelik beklentileri tarafından biçimlenmektedir. Dolayısıyla, algılama ve yorumlama süreci bireysel ya da toplumsal olarak belirli bir süreçten geçmektedir.

Kişilerle ilgili gözlem ve yargılamayı içeren algılamanın kişilerarası iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla da karşıdaki kişi ile iletişim kurmaya nasıl başlanacağına, iletişimin sürdürülüp sürdürülemeyeceğine karar vermeden önce kişinin tutumu, duyguları ve kişiliğinin algılanması ön plana çıkmaktadır. Algılananlarla yargıya varabilmenin öznel olduğu ve kişinin eğilimlerine, arzularına, geçmiş deneyimlerine, önyargılarına, o an içinde bulunduğu duruma ve ihtiyaçlarına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

İki ya da daha fazla sayıda kişinin birbirlerinin sözlü ya da sözsüz mesajlarını karşılıklı göz önünde bulundurdıklarında, karşılıklı veri işleme süreci ortaya çıktığında ilişki biçimlenmekte ve başlayan, gelişen, büyüyen bu ilişki, kişilerarası iletişim aracılığıyla gerçekleşmektedir.¹²⁸

Bir iletişimin, kişilerarası iletişim olarak nitelendirilebilmesi için üç unsurun olması gerekmektedir. Öncelikle, kişilerarası iletişime katılanların (kaynak ve alıcı) belirli bir fiziki yakınlık içerisinde yüz yüze olmaları ya da teknolojik veya mekânîk bir kanal ile karşı karşıya olmaları gerekmektedir. Bunun yanında, iletişime katılanlar arasında tek yönlü değil çift yönlü bir mesaj alışverişinin ve bu mesajların sözlü veya sözsüz nitelikte olması ön plana çıkmaktadır.¹²⁹

İnsan yaşamında, ilişkilerin şekillenmesi ve sürdürülmesinde kişilerarası iletişimin hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Kişilerarası ilişkilerin egemenliğini sürdürdüğü bir dünyada

¹²⁷ Arthur Rowshan, *StresYönetimi*, çev. Şahin Cüceloğlu, İstanbul 2002, s. 128.

¹²⁸ Anthony Robbins, *Kişisel Başarıda Zirveye Ulaşmanın Yolu Sınırsız Güç*, çev. Mehmet Değirmenci, İstanbul 1993, s. 238; Aziz, *age.*, s. 15; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 107; Açıkgöz, *age.*, s. 59.

¹²⁹ Tutar/Yılmaz, *age.* s. 106; Açıkgöz, *age.*, s. 59.

da, sorunların birçoğunun kaynaklandığı ya da odaklandığı iletişim şekillerinin başında insanlar arası iletişim alanı gelmektedir.

Kişilerarası iletişim konusunun bugüne dek birçok araştırmacı, kuramcı ve yazar tarafından, farklı boyutlarıyla değerlendirildiği ve ele alındığı görülmektedir. Buna göre iletişimin doğrusal (tek yönlü) değil, dairesel bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Kişilerarası iletişimde verilen herhangi bir mesaj, bu mesajı alan kişi tarafından belli bir biçimde algılanmakta ve bu algı sonucunda ortaya olumlu ya da olumsuz bir tepki oluşmaktadır. Buna kişilerarası geribildirim denmektedir.¹³⁰ Bu noktada, geribildirim amacı, kişiye kendi davranışlarının diğer kişilerce nasıl algılandığı ve onları nasıl etkilediği konusundaki farkındalığı arttırmaya yardım edecek yapıcı bilgileri vermektir.

Başarılı bir iletişim sağlayabilmek için; karşımızdaki kişilere saygı duymak; onların varlığını kabul etmek, önemli ve değerli olduklarını hissettirmek, olduğu gibi benimsemek, gerçekçi ve doğal davranmak ve iletişimin belki de en önemli koşulu olan empatiyi gerçekleştirmektir.¹³¹

Bu düzeyde bir iletişim ve etkileşim insanlar arası ilişkilerde bir hedef, bir idealdir. Ne yazık ki paylaşma, bütünleşme ve uyum içinde davranma anlamında etkileşim çok sık başarılabilen bir olgu değildir.

C. Toplumsal İletişim

İletişim ve kitle iletişimi kavramları arasındaki ilişkiye yönelik farklı görüşler vardır. Bir yandan kitle iletişimini kişiler arası iletişimin özel bir şekli olarak tanımlayanlara karşılık, iletişimin herhangi bir şekli olarak kabul edenler de bulunmaktadır.¹³²

Toplum, birey açısından soyut bir kavramdır. Varlığını bilir, algılar ve hissederiz ama toplumun bütününe hiçbir zaman göremeyiz. Toplum bilincimiz, başkalarıyla yaşanan ilişkilerde, paylaşılan ve geçmişten geleceğe yansıyan değerlerde, uymak zorunda olduğumuz davranış kurallarında gelişir ve somutlaşır. Bunları iletişimle öğrenir, öğretir ve değiştiririz.¹³³

İnsan sosyal ilişkileri ile var olan bir varlıktır. İletişim onun, toplumsal yaşamının temelini oluşturur. İnsanoğlunun düşünce ve duygu alış-verişini kısıtlamak ya da genişletmek, onun yaşam biçimini değiştirir. Bu değişim mesajın yoğun bir şekilde üretilmesinden ve geniş bir alana yayılmasından kaynaklanmaktadır. Hiç kimse sosyal

¹³⁰ Türkmen, İsmail, *age.*, s. 17; Fiske, John, *age.*, s. 39; Oskay, *age.*, s.18; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 34; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 17 vd.

¹³¹ Mustafa Durmaz, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, İzmir 2004, s. 63.

¹³² Gökçe, *age.*, s. 124.

¹³³ Zılloğlu, *age.*, s.82.

çevreden aranmış bir yaşam süremez; insanlar belirli bir çevrede, bilgi paylaşarak, bir arada yaşarlar. Toplumsal iletişim, gayri resmi bir iletişim olsa da, sosyalleşme için zorunlu bir iletişimdir. Toplumun maddi ve mânevi dinamiklerinden habersiz olan kimseler, içinde yaşadıkları toplumla bağdaşmaları ve uyuşmaları mümkün değildir. Toplumsal iletişimin iyi kurulması durumunda insanın “toplumsal bir varlık” olarak başarılı olması kaçınılmazdır.¹³⁴ Çünkü birey toplumla bütünleşmiş ve toplumun bir parçası olmuştur.

Bu bağlamda toplumsal iletişim; toplum üyelerinin ortak maddi ve mânevi etkinlikleri sebebiyle aralarında oluşan bağlantıları, doğrudan ve dolaylı biçimde toplumun bütününde gerçekleştiren süreçlerin bütünü olarak tanımlamaktadır.¹³⁵

Toplumlar, kitle iletişim araçlarıyla yönlendirilmektedir. Kitle iletişim araçlarını yoğun biçimde kullanan ülkeler, sadece kendi toplumlarını değil, tüm dünya toplumlarını etkilemektedirler.¹³⁶ Bu açıdan kitle iletişimi, kişiler arası iletişimden ayrılmaktadır. Kişiler arası iletişimde insanlar birbirleriyle yüz yüze ilişki kurarken, kitle iletişiminde teknik araçlar ile toplumun belli bir bölümüne veya bir gruba değil, özellikle toplumun büyük bir bölümüne veya tamamına hitap edilmektedir.¹³⁷

Ayrıca kişiler arası iletişimde söz konusu olan çift yönlü iletişim, kitle iletişiminde söz konusu değildir. Çünkü iletişimde feedback denen geri besleme ve denetleme, kitle iletişiminde yoktur. Denetim mekanizmasının bu işlevini, kitle iletişim sürecinde ileti üstlenmektedir. Ancak yinede kitle iletişim sürecinde mesajların algılanması ve anlaşılması, seyirci ve dinleyicinin psikolojik yapısı, beklentileri ve ihtiyaçlarına göre değişebilir. Dolayısıyla kitle iletişiminde algılanan ve anlaşılan anlamla, amaçlanan anlam denetimsiz bir şekilde birbirine bağlıdır. Sadece amaçlanan anlamın, istenilen şekilde algılanması ve anlaşılması beklenir.¹³⁸

¹³⁴ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 113 vd.

¹³⁵ Zıllıoğlu, *age.*, s. 82.

¹³⁶ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 113.

¹³⁷ Açıkgöz, *age.*, s. 67.

¹³⁸ Gökçe, *age.*, s. 123.

VII. İLETİŞİM ENGELLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

İletişim, konuşan bireyin (gönderici) sahip olduğu güdü, gereksinim, algı ve tutumlarının oluşturduğu duygu, düşünce ve bilgilerin her türlü yolla dinleyici (alıcı) bireye veya bireylere aktarılması sürecidir. Eğer iletişim etkili ise, bir kimseden diğer kimseye iletilen düşünce ve duygular bozulmadan, diğer kişi tarafından olduğu gibi algılanmaktadır.

Etkili iletişimin amacı; mesajın muhataba amaçlanan biçimde iletilmesi ve beklenen etkiyi gerçekleştirmektir. Gerçekten de kişinin karşısındakine ya da karşısındakilere kendisini tam anlamıyla ifade edebilmesi ve tam anlamıyla anlaşılabilmesinde birtakım engellerin ortaya çıktığı, dolayısıyla etkili bir iletişim içinde olunamadığı görülmektedir.

İletişimde karşılaşılan engelleri genel ifadesi ile, fiziksel, teknik, psikolojik, sosyo-kültürel engeller olarak sınıflamak mümkündür. Başkalarının duygu ve düşüncelerini onlarla özdeşleşerek görme duyarlılığını kazanmak, kuşkusuz iletişimin etkinliğini sağlama açısından çok önemlidir.¹³⁹

Yapılan araştırmalar, insanların birbirlerini anlayıp sevebilmeleri için sağlıklı iletişimin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yaşanan mutsuzluğun ve sevgisizliğin ilk nedeni olarak sağlıklı iletişim ileri sürülmektedir. İnsanların mutluluk duygusunu yaşayabilmeleri için ilgi ve sevginin gerekli olduğu, ancak bu ilgi ve sevgi için de insanların birbirlerini anlamaları, etkili bir biçimde dinlemeleri, kendilerini başkalarına anlatmalarının da kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağlıklı anlama, dinleme ve anlatma için kişiler arasında verimli ve sağlıklı bir iletişim sürecinin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Kişilerin hayatta çözmek konusunda en zorlandıkları problem, diğer bireylerle olan iletişimsizlik sorunudur. İletişim sorunlarının yıpratıcı, mutsuz edici, strese sokan, yönünün bulunması insan psikolojisini olumsuz etkilemektedir.¹⁴⁰

Sonuç olarak yaşamda başarıyı ve mutluluğu bu kadar açık ve net biçimde etkileyen iletişim, kişinin ne anlattığı değil, nasıl anlattığı ve karşıdakinin ne anladığı olarak değerlendirilmektedir. Bu ifadeden hareketle, sağlıklı ve verimli bir iletişim sürecinin gerçekleştirilmesi büyük gayret ve dikkati gerekli kılmaktadır.

¹³⁹ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 175; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 71 vd.; Çağlar, *age.*, s. 27.

¹⁴⁰ Murat Toktamışoğlu, *İnsan Tanıma Kılavuzu*, Ankara 2004, s. 6.

A. Teknik ve Çevresel Engeller

İletişim kanallarının çoğu, çeşitli teknik kargaşa nedeniyle mesajın kaybolmasına, engellenmesine veya ertelenmesine neden olabilir. Bu olumsuzluklar doğrudan doğruya, iletişim araç, yöntem ve kanalları ile mesajı ilgilendiren faktörlerdir.¹⁴¹ Bu noktada çevreden gelen farklı uyaranların kişilerarası iletişim sürecinde etkili olduğu gözlenmektedir. Bu uyaranlar arasında sosyal, ekonomik, politik, kültürel iklim, inişli çıkışlı değişim ve dönüşümler, gelir seviyesi, savaşlar, teknoloji ve medya yer almakta, tüm bu çevresel uyaranlar iletişim sürecinde birtakım aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Toplumsal bir varlık olarak insanın, sosyal çevre tarafından, etkilendiği görülmektedir. Bu nedenle insan gelişimi ve başarısı da bu toplumsal bütünlük içinde ele alınarak anlaşılabilir.¹⁴² Dolayısıyla kişinin yetişmiş olduğu ve halen içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel ortamın etkilerinin iletişim sürecinde son derece belirleyici olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Kişilerin iletişim sürecine, ait oldukları toplumsal ve kültürel grubun değerlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini ve toplumda sahip oldukları yere ilişkin algılarını da getirdikleri görülmektedir.

İletişim süreci açısından, aynı kültürel çevrede yetişen insanların, geçmişe ait ortak tecrübelerinin olması, aynı kültür, duygu ve fiziki şartları paylaşımlarından dolayı daha kolay ilişki içine girebileceklerdir. Farklı sosyo-kültürel çevrede olan kişilerde, iletişim sürecinde mesajın kodlanıp gönderilmesi ve çözümlenip yorumlanması aşamalarında problemler ortaya çıkacaktır.¹⁴³

Her şeyden önce dil, iletişimin en temel unsurudur. Dil karmaşık biçimde kullanılırsa iletişim engeline yol açar. Bunun için mesajın iletilmesinde, kaynağın seçtiği kelimeler ve kullandığı dil, iletişimin kalitesini belirleyeceğinden, iletişimde basit, yalın ve açıklayıcı bir dil kullanılmalıdır.

Öte yandan iletişim zorluklarının asıl nedeni, birçok kelimenin çoğu zaman farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Gerek dilin yapısal yetersizliği, gerekse terminolojik yetersizlikten doğan dil güçlükleri, iletişimi olumsuz etkilemektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 175.

¹⁴² Ergün Yıldırım, *Kişisel Gelişim Sosyolojisi*, İstanbul 2002, s. 24; Zuhul Baltaş, *Bedenin Dili*, İstanbul 1998, s.24.

¹⁴³ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 176; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 81.

¹⁴⁴ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 75, Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 177; Çağlar, *age.*, s. 30.

İletişimi bozan en önemli çevre koşulunun ise gürültü olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda çevre koşulları sadece fiziksel şartlarla sınırlı değildir, sosyal ortamlar da bir çevre koşulu olarak değerlendirilmektedir.

İletişimin gerçekleştiği ve içinde iletişimi etkileyen öğelerin bulunduğu iletişim ortamının doğal ve fiziksel koşullarının (koşulların elverişsiz olduğu gürültülü, stresli, kokulu, sıcak, soğuk, dar, geniş, aydınlık-karanlık ortamlar, çeşitli sözsüz mesajlar veren eşyaların yerleştirilme düzeni vb.), iletişim sürecini etkilemektedir. Bu etki hem iletişim birimleri, hem de kanal üzerinde görülmektedir. Örneğin; iyi aydınlatılmayan bir odada konuşan iki kişi birbirlerinin jest ve mimiklerini kolayca göremediklerinden, fiziksel gürültü içeren bir görme kanalı yoluyla iletişim kurmak zorunda kalmakta, karşılıklı konuşma sırasında dışarıdan bir kişinin yersiz ve zamansız araya girmesi de görme ve işitme kanalında toplumsal bir gürültü yaratmaktadır.¹⁴⁵

Burada iletişimin bir diğer boyutu olan teknolojik yönünü de göz ardı etmemek gerekmektedir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının (televizyon, radyo, faks, bilgisayar, uydu yayınları vs.) mesajları da iletişim biçimlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu araçlar sayesinde dünyadaki gelişim, değişim ve dönüşümlerden, üretilen bilgilerden anında haberdar olunabilmektedir.¹⁴⁶

B. Kişisel Engeller

İletişimsizliğin çevresel nedenler yanında, pek çok kişisel nedene bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda kişinin iletişim tarzı ile var olma tarzı ve düzeyi arasında karşılıklı etkileşim söz konusu olmaktadır. Kurduğu iletişimin niteliği kişinin nasıl bir insan olacağını belirlerken, nasıl bir insan olduğu ise kuracağı iletişimi etkilemektedir.

İletişimin merkezinde insan vardır. İnsanın özellikleri, üslubu, birikimi, niyetleri ve en önemlisi amaçları anlaşma sürecini şekillendirmekte ve neticelendirmektedir. Kişi aynı konuda biriyle anlaşamazken bir diğeri ile anlaşabilmektedir. Bir kişiyle kavga konusu olabilecek bir mesele, diğeri ile anlaşma vesilesi olabilmektedir. Bu örnek iletişimdeki insan faktörünü bütün ağırlığı ile ortaya koymaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 176.

¹⁴⁶ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 85.

¹⁴⁷ Recep Şükrü Apuhan, *İnsan İlişkilerinde En Etkili Davranışlar*, İstanbul 2003, s. 31.

Günlük yaşamda kişilerin hiç çekinmeden kendilerini ifade etmeleri, hissettiklerini ve düşündüklerini dile getirmekten korkmaları ilişkilerin çoğunda rastlanan bir durumdur. Ayrıca kullanılan kelimelere çok fazla sorumluluk yüklenmekte, buna karşın onların herkes için farklı gerçekleri ifade ettiği görülmektedir. Bazı durumlarda kişinin hissettikleri ve söyledikleri, söylemek istedikleri ve ağızından çıkanlar arasında birtakım farklılıklar söz konusu olmaktadır. Bunun yanı sıra, söylediklerinin ve karşısındakinin duyduklarının da birbirlerinden büyük ölçüde farklı olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktadır. Buna bağlı olarak kişi, çoğu durumda onun ne anladığını veya ne duyduğunu kavrayamamaktadır.

Algılama sürecinde bireylerin sahip olduğu değer yargıları, çıkarları, amaçları, ihtiyaçları, yetiştikleri kültürel ortamlar, bilgileri, duyguları, geçmişteki tecrübeleri, sınıflandırmaları ve fiziksel özellikleri gibi pek çok unsur tarafından etkilenmektedir.¹⁴⁸ İnsanların mesajları olduğu gibi değil, kabul ettikleri biçimde algılamalarının nedeni, kişisel özelliklerinin yanı sıra, seçici dikkatlerinin yoğunlaşmasıdır.¹⁴⁹

Etkin olmayan dinlemede, kaynak sözünü tamamlamadan, hedef kendi düşünce ve kanıtlarını ortaya koymaya çalışır. Bu, hem kaynağın mesajını eksik algılamaya, hem de duygularına daha az önem verdiğinin göstergesidir. Bu tür bir dinleme, muhatabın anlattıklarını anlamak amacıyla değil, onun hata yapmasını beklemek amacıyla yapılır ve temelinde ön yargı vardır.¹⁵⁰

İletişimin vazgeçilmez unsurlarını oluşturan kaynak ve alıcı ikilisinin ana gayesi, etkin bir iletim sağlamak olmasına rağmen, bilerek veya bilmeyerek, bazen bizzat kendileri etkin iletişim engeli olabilmektedir. Buna göre iletişim sürecinin etkinliğini azaltan en önemli engel, kaynak ve alıcının farklı kişilik yapısına sahip olmalarıdır.¹⁵¹

İnsanların yaşları, cinsiyetleri, kişilik özellikleri, eğitim ve kültür seviyeleri, geçmişteki tecrübeleri insanlar arasındaki başlıca kişisel farklılıkları oluşturmaktadır.

Bu tür kişisel farklılıklar, sağlıklı bir iletişim sürecinin yaşanmasında en büyük engellerden biri olarak değerlendirilmektedir.

İletişim sürecinde mesaj gönderen kişinin, fikir, inanç, duygu, heyecan, değer ve tutumlarını, diğer kişi için anlamlı olan sözcükler ya da başka ifade biçimleri halinde kodlayarak karşısındakine ilettiği, karşısındakinin de bu mesajı aldığı anda, ses ve jestleri kendisi

¹⁴⁸ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 179.

¹⁴⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.73; Telman/Ünsal, *age.*, s. 50 vd.

¹⁵⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 77; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 184.

¹⁵¹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 74.

için anlamlı olan ve onun fikir inanç, duygu, heyecan, değer ve tutumlarını temsil eden sözcüklere ya da başka ifade biçimlerine dönüştürdüğü, yani bunları deşifre ettiği ya da yorumladığı görülmektedir.

Kişisel farklılıklar, kaynağın kullandığı sembolleri etkilerken, alıcının da mesaja göstereceği tepki kişiliğinden bağımsız olamayacaktır.¹⁵²

İletişime katılanların bilgi düzeyi, eğitim durumu, mesajın konu ve kapsamı hakkında sahip oldukları bilgilerle ilgilidir. Yetersiz bilgi, iletişim sürecinde kaynak ve alıcı arasında bir engel oluşturur. Kaynak bilgi eksikliği nedeniyle mesajın içeriğinde boşluklar bırakırsa, alıcının aldığı mesaj gönderilen mesajdan farklı olacaktır. Bununla birlikte iletişim sürecine katılan tarafların iletişimin meydana geldiği zaman ve ortamın özellikleri, iletişim araç, yöntem ve kanalları hakkında bilgi sahibi olmaları, iletişim sürecinin sağlıklı işlemesi açısından önemlidir.¹⁵³

Cinsiyetin de iletişim süreçlerini belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Erkek ve kadınların beyin yapılarının farklı olduğu ve bu farklılığın iletişim tarzına doğrudan yansıdığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalara göre, erkeklerde sözel ve görsel verilerin alanının birbirleriyle, kadınlarınkine göre daha az bağlantılı olduğu, kadınların ise sözel ve görsel alanları koordine etme, dolayısıyla görsel ve sözlü ifadeye dayalı bilgileri bütünleştirme açısından daha yetenekli olduğu açıklanmaktadır. Bu da, erkekler bir bütün içinde ancak belli bir alan üzerinde yoğunlaşırlarken, kadınların bütün bir tabloyu göz önünde tutabildikleri anlamına gelmektedir.¹⁵⁴ Bütünüyle cinsel kimlikle bağlantılı olan bu karakteristik özelliklerin yol açtığı farklılıklar, erkeklerin ve kadınların birbirinin mesajlarını nasıl alıp, nasıl değerlendirdiklerini önemli ölçüde belirlemektedir.

Aynı şekilde bireyin sosyal statüsü de mesajın algılanması ve benimsenmesi ya da benimsenmemesi konularında etkili olabilmektedir. Bu noktada içinde bulunduğu aile üyeleri, akraba ve komşularıyla iş ve meslek grupları içerisindeki yeri önem kazanmaktadır.¹⁵⁵

Mesajların algılanmasında rol oynayan, dolayısıyla iletişim sürecini yönlendiren bir diğer unsur da dindir. Toplumdaki grupların ortak malı olan dinin, insanların moral yaşayışlarına etki eden tavır ve hareketlerin biçimlendirilmesinde etki edebildiği, buna bağlı olarak dinsel değerlerin kişilerin sosyal yaşamına yönelik emir ve yasalar koymak suretiyle

¹⁵² Brian Davies, *Zor İnsanlarla Baş Etme Yöntemleri*, çev. Emel Yıldız İstanbul 2004, s.42; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 74; Telman/Ünsal, *age.*, s. 62.

¹⁵³ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 79.

¹⁵⁴ Kate Keenan, *Yöneticinin Kılavuzu İletişim*, çev. Veysel Atayman, İstanbul 1997, s. 13.

¹⁵⁵ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 186; Gökçe, *age.*, s. 67 vd.

onların tutum ve davranışlarını etkileyebildiği ifade edilmektedir. Kişinin mensubu olduğu dinin mesaj oluşumunda ve algılanmasında büyük rol oynadığı bir gerçektir. Kişinin dine bakış açısı ile, karşısındakinin dini algılayış biçimi arasında paralellik olması, mesajın etkinliğini artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Tüm bunların sonucunda kişisel farklılıkların, kişilerin anlam dünyalarını da farklılaştırdığı görülmekte, dolayısıyla iletişim sürecinde sorunlarla karşılaşmaktadır.

C. Psikolojik Engeller

Yukarıda sıralanan ve açıklaması yapılan teknik-çevresel ve kişisel engeller normal sınırlar içerisinde kaldığı sürece bu sınıflama içinde değerlendirilebilir. Ancak bu engeller makul sınırları aştığında, insan psikolojisi ile karşılaşmaktadır. İşte bu nedenledir ki, etkin iletişimin önündeki ruhsal engelleri kimi zaman yukarıda izah edilen engellerden, kesin bir çizgi ile ayırmak zordur. Bunlar çoğu zaman farklı tasniflerle birbirine karışırlar.

Psikolojik engel ve bozukluklar, iletişim sürecine katılan bireylerin, kendi kişisel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu engeller, bireylerin sahip oldukları duygu, düşünce ve değer yargılarından yetiştikleri sosyo-kültürel çevrenin farklılığına kadar geniş bir yelpazede bulunmaktadır. Bu farklılıklar, iletişime katılanlar arasında psikolojik uzaklığa neden olarak, iletişimi kısmen ya da tümüyle engellemektedir.¹⁵⁶

Kişilerarası iletişim sürecinde duyguların son derece önemli olduğu görülmektedir. “Duygular insanoğlunun yaşamını sürdürmek için vardır. İnsan, yaşamıyla ilgili olumlu ya da olumsuz durumları duygular aracılığıyla fark eder ve çevresine karşı takınacağı tutumu belirler.”¹⁵⁷ Mesajı alma anında, kişinin o anki duyguları, hissettikleri, mesajı anlama ve yorumlamasına doğrudan etki etmektedir. Kişi, aynı mesajı kızgın ve sakin olduğu zamanlarda farklı yorumladığı gibi, fiziksel olarak orada var olmasına rağmen, psikolojik olarak orada yok olabilir.¹⁵⁸ Bunun yanında aynı olayın ardından birbirinden çok farklı duyguların yaşanması söz konusu olmaktadır.

Kişinin içinde bulunduğu duygusal durum, alacağı ve vereceği bilgilerin seçimini etkilemektedir. Kendisini sorumlu hissetmesine ya da tersine kayıtsız ve dolayısıyla sakin

¹⁵⁶ Türkmen, İsmail, *age.*, s. 19.

¹⁵⁷ Haluk Özbay, *Her Halde İnsan*, Ankara 2004, s. 9.

¹⁵⁸ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 83.

oluşuna göre, aynı mesajı alış ya da iletişim biçimi ve tutumu da farklı olmaktadır. Kişinin aşırı heyecanlı ya da stres altında olması durumunda, mantıklı düşünme süreçleri bu duyguların gölgesinde kalacağından, iletişim sürecinin de bundan etkilenmesi ve engellenmesi olasılığı ön plana çıkmaktadır.¹⁵⁹ Dolayısıyla belli bir mesajın, amaçlanandan daha olumlu ya da olumsuz karşılanması mümkün olabilmektedir

Duyguların anlam transferinin gerçekleşmesinde olumlu veya olumsuz rol oynadığı görülmektedir. Bundan dolayı da insanların duygularının elverişli olmadığı durumlarda, iletişim engellenmektedir. Bu tür durumlarda, iletişimsizliğin yaşanmaması için yapılması gerekenin, kişinin duygularına hakimiyet kazanana kadar iletişim kurmayı ertelemesi olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak, kişilerin içinde bulundukları duygusal durum, onların iletişim sürecinde mesaj alma ve vermeleri üzerinde yönlendirici bir etkide bulunmaktadır.

Duyguların aktarılmasında insanların bilinçli olarak kullanabildiği tek araç dil olarak ifade edilmektedir. Bir duygu türünün bile yüzlerce tonu olduğu düşünüldüğünde, günlük dilin belirsiz, yetersiz sözcükleriyle duyguları aktarabilmenin güçlüğü ortaya çıkmaktadır. Günlük dildeki sözcüklerin her duygu türünü anlatması beklenmemelidir. Bunun yanında o sözcüklerin değişik anlamlarda kullanılması ve söyleniş türleri, duygusal yaşantının aktarımını iyice güçleştirmektedir. Bu nedenle araştırmacılar, duyguların aktarımında dile yaklaşık % 20 pay ayırmaktadırlar.¹⁶⁰ Kelimeler çoğu kez hissedilenleri açıklamaya yetmez. Bu durumda insanlar, iletişimin ikincil unsurlarını harekete geçirerek kendilerini açıklamaya çalışırlar.¹⁶¹

Öte yandan dikkat dağınıklığı, iletişim sürecinde önemli bir psikolojik engeldir. Dikkati dağınık olan biri, kaynağın mesajını anlamaz; çünkü hedef o sırada başka şeyler düşünmektedir. Mesajı duyar, ancak algılayamaz. Dikkat dağınıklığını aşmanın en iyi yolu, etkin dinleme alışkanlığı kazanmaktır.

İletişim sürecinin iki önemli unsuru olan kaynak ve hedef, aynı zamanda etkin iletişimi engelleyici olabilir. Kişisel amaçlar, hisler, değer yargıları ve alışkanlıklar, bir yandan mesajı oluşturan sembollerini formüle etmeyi etkilerken, bir yandan da, belirli kişilerden gelen mesajlara karşı olumsuz ve kayıtsız bir tutum takınmaya neden olabilir. Hedefin kaynağa karşı tutumu, güveni ve inancı, kaynaktan gelecek mesajları farklı şekilde değerlendirmesine

¹⁵⁹ Keenan, *age.*, s. 17.

¹⁶⁰ Hamdullah Aktaş, *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Ankara 2004, s. 63.

¹⁶¹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.83.

neden olabilir. Kaynağın mesajı, hedefin kanaatlerine aykırı ise, bu tür bir mesaj tam olarak algılanamaz¹⁶²

¹⁶² Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 84.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN GÖRE İLETİŞİM

I. KUR'AN'DA İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE ANLAMI

Kur'an indirilmesinden itibaren pek çok ilmin ilham kaynağı olmuş, onun ışığı altında insanlığın yararına birçok ilim doğmuş ve onun sayesinde koskoca bir İslâm medeniyeti vücut bulmuştur. Dünyanın sayısız kütüphanelerinde Kur'an ve Kur'an ilimleri ile ilgili milyonlarca eser mevcuttur. Kur'an ondört asırdan beri incelenmekte ve her bilim adamı, kendi birikimleri ölçüsünce ondan faydalanmaktadır.¹⁶³ Kur'an, insanı hem birey hem de toplum olarak ele almıştır. Sosyalleşmenin temel konularından biri olan iletişimin Kur'an'da yer almaması elbette düşünülemez.

Ontolojik bakımdan Kur'an, Allah merkezli bir kitaptır. Varlık dünyasının merkezinde Allah vardır. İnsan olsun, diğer varlıklar olsun hepsi O'nun yarattıklarıdır ve varlık hiyerarşisinde O'ndan aşağıdadır. Bu hiyerarşi içinde en büyük önem, "ahseni takvîm"¹⁶⁴ ve "halife"¹⁶⁵ olarak nitelendirilen insana verilmiştir. Kur'an, Allah kadar insana da dikkat çekerek, Allah ile insan arasındaki ilişkide insan, Allah'ın muhatabı olarak belirtilmektedir.

Hayatın vazgeçilmez en temel unsurlarından biri olan iletişim, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanların, inanç ve değerleri benimsemesi, bunlara uygun bir yaşam sürdürebilmesi ancak iletişim ve etkileşimle mümkündür. İnsanlar, başkalarıyla bir arada olabilmek, onları anlayabilmek, kendilerini anlatabilmek ve etkileyebilmek için iletişim içindedirler. İnsanın bunun dışında ne varlığını sürdürmesi, ne de kendini tanıyıp geliştirmesi mümkün olabilir. İnsan için iletişim, önce bir organizma olarak varoluşun, sonra da psikolojik ve kültürel bir varlık olarak sosyo-kültürel bir çevre içinde kendini konumlandırmanın aracıdır.¹⁶⁶ Dolayısıyla insan, sosyal

¹⁶³Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul t.y., s. 5.

¹⁶⁴ Tîn 95/4.

¹⁶⁵ Bakara 2/30.

¹⁶⁶ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.18; Gökçe, *age.*, s. 11; Kayaalp, *age.*, s. 102.

bir varlık olarak hemcinsleriyle yaşama, iş birliği yapma, yardımlaşma ve dayanışma gibi toplumsal ilişkiler gerçekleştirmek durumundadır.¹⁶⁷

Tarih boyunca insanlar üzerinde etkili olan iktidarların, dinlerin ve ideolojilerin istediği; kalıcılık, evrensellik ve değişmezlik olgularının¹⁶⁸ gerçekleşmesinde iletişimin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü bir şeyin toplum içinde yaygınlık kazanıp topluma malolması ve toplumun derinliklerine kök salması ancak o şeyin etkili bir şekilde topluma tanıtılması ve benimsetilmesiyle mümkündür. Bunun da tek yolu insanlarla iletişim kurmaktır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim prensipleri hayatın bütününe kuşatmaktadır. Çünkü Kur'an, verdiği mesajlar yönüyle evrensel,¹⁶⁹ değişmez¹⁷⁰ ve kıyamete kadar var olacaktır. Bu noktada müslümanların asli görevi, tüm insanlığa örnek olacak *"hayırlı ümmet"*¹⁷¹ olma ölçüsüdür. Bütün insanlar için hayırlı ümmet olma fonksiyonuna sahip olmak; insanları erdemli kılmak, mevcut kabiliyet ve yeteneklerini nihaî noktaya ulaştırmak ve insanların problemlerini çözme gayretini göstermekle, mümkündür.¹⁷² Bunun gerçekleşmesi için de bilgi ve bu bilginin insanlara ulaştırılması gerekir. Bu prensip doğal olarak, bütün insanlığı iletişimin ağının kapsamına almaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim *"Umûmi tea'rûf"*¹⁷³ prensibiyle iletişimin ilgi alanını, bütün beşeriyete şâmil kılmış ve tüm insan topluluklarının istifade edeceği hukuki, ahlâki, ekonomik, sosyal ve siyasal normlar getirmiştir.¹⁷⁴

Kur'an da iletişimin önemi şu şekilde belirtilmiştir: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."*¹⁷⁵ Bu âyette insanlar arası ve hatta milletler arası iletişimden bahsedildiği gibi insanların farklı milliyet ve aşiretler halinde yaratılmış olmalarını, insanların gelişme ve değişme kabiliyetine¹⁷⁶ bağlı olarak birbiriyle çok yönlü iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri hikmetine dayandırmaktadır.

¹⁶⁷ Bakara 4/28; Mâide 5/1.

¹⁶⁸ Ertuğrul Özkök, *Sanat, İletişim ve İktidar*, Ankara 1982, s. 48.

¹⁶⁹ A'râf 7/158; Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28; Fâtır 35/24.

¹⁷⁰ Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; Hicr 15/9; İsrâ 17/88; Tûr 52/33-34.

¹⁷¹ Âl-i İmrân 3/110.

¹⁷² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2002, c. IV, s. 306.

¹⁷³ Karşılıklı olarak birbirinizle iletişim, tanışma ve bilgi aktarım düzeni içinde hayat sürmek.

¹⁷⁴ Türkmen, *age.*, s. 269.

¹⁷⁵ Hucûrât 49/13

¹⁷⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu*, Ankara 2006, c. II, s. 287.

İslâm'a göre hayat, bütün yönleriyle bir iletişim ağı olmakla birlikte, ölümle son bulmaz, iletişimin metafizik boyutu âhiret hayatında da devam etmektedir. Onun için Kur'an, iletişimi varlık alanına ve boyutuna göre ele almaktadır.¹⁷⁷

Kur'an'da; "Tebliğ et", "ilet", "Çağır", "Söyle", "Haber ver", "Bildir", "Anlat", "Öğüt ver", "Selam ver" gibi hitapların çokluğu¹⁷⁸ onun muhtevasının baştan sona bir iletişim sürecinin varlığını ortaya koyarken, bu sürece bütün varlık alanlarını katmış ve iletişim kurulmasını öğütlemiştir.¹⁷⁹ Modern iletişim bilimi, iletişimi insanlık tarihi ile başlatırken¹⁸⁰ Kur'an, iletişimin insanın yaratılışından daha öncelere gittiğini beyan etmektedir. Kur'an'daki şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: "...Rabb'in Âdemoğullar'ından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Onlar da, "Evet buna şahit olduk" dediler."¹⁸¹ Bu âyette dikkat çeken husus, iletişimin insanın yaratılmadan önce başlamış olması değil, aynı zamanda iletişimin çift yönlü bir süreç olduğunun da belirtilmesidir.

Nitekim Kur'an'da, yeryüzünde halife olarak yaratılan insana, maddî ve mânevi varlıkları gösteren, mânâyâ delalet eden lafızların ve kavramların öğretildiği,¹⁸² dil meydana getirme kabiliyetinin verildiği ifade edilmektedir.¹⁸³ İnsanoğluna öğretilen ve verilen kabiliyetler sayesinde, her zaman ve mekânda iletişim kurmak onun yaratılışının gereğidir.¹⁸⁴ Çünkü insan diğer varlık kategorilerinden üstün bir konuma sahip olup,¹⁸⁵ dil ve renk,¹⁸⁶ inanç ve düşünce, yol ve yöntem¹⁸⁷ gibi açılardan farklı yaratılmıştır.

Allah'ın koymuş olduğu yaratılış yasaları gereği insanlar, mal, kuvvet, kabiliyet ve akıl bakımından birbirinden farklı yaratılmıştır. Eğer insanlar arasında hiçbir farklılık bulunmasaydı,

¹⁷⁷ Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara 2003, s. 101 vd.

¹⁷⁸ Bu konudaki bazı âyetler için bkz : Mâide 5/ 92, 99; En'âm 6/ 70, 80, 90,92, 126; A'râf 7/ 1,164, 184, 188, 199; Tevbe 9/11, 122; Yûnus 10/ 2, 57; Hûd 11/2, 12, 57, 114, 120; Yûsuf 12/ 104; Ra'd 13/ 7, 19, 36, 40; İbrâhim 14/5; Hicr 15/ 89.

¹⁷⁹ Türkmen, *age.*, s.175.

¹⁸⁰ Aziz, *age.*, s. 1.

¹⁸¹ A'râf 7/172.

¹⁸² Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, *Tefsirü'l- Tahrir ve't- Tenvîr*, y.y., trs, c. I, s. 409-410; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, c. I, s. 12.

¹⁸³ Komisyon, *age.*, c. I, s. 105.

¹⁸⁴ Abdülhakim b. Muhammed el-Hindi el-Pencabi Siyalkûti, *Siyalkûti ale't-Tasavvurat*, İstanbul 1307, s. 93.

¹⁸⁵ Bakara 2/30.

¹⁸⁶ Rum 30/22.

¹⁸⁷ Mâide 5/48.

dünyada belli bir düzen kurulmazdı.¹⁸⁸ Zira İnsanlar arasındaki maddi ve mânevi farklılıklar insanlar arasında iletişimi doğuran en temel unsurlardır.¹⁸⁹

Kuran'daki âyetler incelendiğinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin, Allah ile gönderildikleri toplumlar arasında iletişimi gerçekleştirme gayreti,¹⁹⁰ ilâhi mesajın toplumlara ulaşmasını sağlamıştır.

Dinlerin yayılmasında da iletişimin öneminin çok büyük olduğu görülmektedir. Özellikle semavi dinlerin yayılması ve yaşaması, "tebliğ" dediğimiz iletişim yoluyla mümkün olmuştur. Peygamberlerin, "rasül" ve "nebi" (elçi ve haber veren) olarak isimlendirilmeleri, temel görevlerinin de tebliğ olarak belirlenmesi¹⁹¹ din ve iletişimin birbiriyle ne kadar ilgili olduğunu gösteren hususlardır. Buradaki risâleti (mesajı), tebliğ etme veya bildirme basit manada tek yönlü bir iletişim olmayıp, peygamberlerin ilâhi mesajları iletmeleri ve muhatapların bunlara karşı sözlü ve fiili, tavır ve davranışlarındaki¹⁹² geri bildirimdeki farklılıkları düşünüldüğünde, çok boyutlu bir iletişimden söz edebiliriz.

Bu ise dinin insanla beraber var olan ve yaşamaya devam eden bir hakikat olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca anlaşılması ve toplumsal sonuç doğurması için dini duygu, düşünce ve heyecanın anlatılması, iletilmesi ve bir şekilde açığa vurulması gerekir ki insan ruhuna destek ve teselli kaynağı olsun.¹⁹³ İşte dinin bu boyutu, peygamberlerin Allah'tan aldıkları ilâhi mesajları yaşadıkları toplumlara iletmeleri neticesinde olmuştur. Kur'an da bu durum şöyle zikredilmiştir. *"Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur."*¹⁹⁴; *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini okuyacak, kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder..."*¹⁹⁵ Bu âyette geçen okuma, öğretme ve temizleme kavramları din eğitimi faaliyeti ve amacın beyan ettiği kadar, iletişim sürecini de ifade etmektedir.

İletişime genel manada böyle bir alan belirleyen İslâm'ın bu konuya verdiği önemi değişik açılardan inceleyebiliriz.

¹⁸⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1998, c. III, s. 270; Abdurrahman Dodurgalı, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul, 1995, s. 23 vd.

¹⁸⁹ Türkmen, *age.*, s. 188.

¹⁹⁰ İbrâhim 14/4; Nahl 16/36; Mü'minûn 23/44.

¹⁹¹ En'âm 6/48, 130; A'râf 7/35; İbrâhim 14/4; 'Ankebût 29/18; Şûra 42/48.

¹⁹² Bakara 2/139; En'âm 6/25; Âl-i İmrân 3/119; İbrâhîm 14/9; Mütâffîfin 83/30; Mücâdele 58/1, 11.

¹⁹³ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul 1998, s. 111 vd.

¹⁹⁴ Fâtır 35/24.

¹⁹⁵ Bakara 2/129.

Öncelikle İslâm davetinin bir ön adımı olarak iletişim, başta peygamberler olmak üzere bütün davetçilerin önem verdiği bir husustur. Böylece ilâhi davet en ücra yerlere kadar yayılmıştır. Bu yayılma güzel sözle, güzel mücadeleyle ve ikna edici yöntemlerle olmuştur.¹⁹⁶

Peygamberler gönderildikleri toplumlarla hiçbir şart ve durumda iletişimlerini kesmemişlerdir. İnsanlarla iletişim kurabilecekleri meşru olan her türlü yöntemi değerlendirmişlerdir. Hz. Nuh'un kavmiyle olan mücadelesini anlatan âyetlerde bu konu şöyle açıklanır: " *Nuh şöyle dedi: " Rabbim! Doğrusu ben, kavmimi gece gündüz tevhit inancına davet ettim. Fakat benim davetim, ancak benden uzaklaşmalarını arttırdı. Her ne zaman onları senin bağışlamana çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine başlarına çektiler, direndiler ve büyüklendikçe büyüklendiler. Sonra ben onları açıkça çağırdım. Sonra onlara davetimi hem açık ilan ettim, hem de gizlice. Özel olarak kendileriyle konuştum.*"¹⁹⁷

Âyetlerde açık ve gizli davet şekillerinden bahsedilmektedir. Nuh'un gayesi onlarla sağlıklı bir diyalog kurup mesajını onlara ulaştırmaktı. Bunun için etkili olabileceğini zannettiği her türlü söyleyiş tarzı ve yöntemi denemekteydi.¹⁹⁸ Hz. Muhammed ile diğer peygamberlerin dinî iletişimleri arasındaki en temel fark, daha önceki peygamberlerin ilâhi mesajı iletmesi sadece kendi kavimleri ve topluluklarıyla sınırlı iken, Hz. Muhammed'in mesajı tüm insanlığı kapsamaktaydı. İslâm tüm insanlığın bir asıldan yaratıldığını kabul ettiğinden, İslâmî iletişim bütün insanlığa hitap etmektedir.¹⁹⁹

Bu ve benzeri âyetlerden, iletişimin temelde iki boyutunun varlığından söz etmemiz mümkündür. Birincisi tebliğ, ikincisi ise davettir.

Tebliğle ilgili Kur'ân'da pek çok âyet vardır: " *Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.*", "Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."²⁰⁰, "Benim elimden gelen sadece Allah'ın ulaştırmak ve emirlerini bildirmektir..."²⁰¹

¹⁹⁶ Bakara 2/263; Nahl 16/125; Tâhâ 20/44; Fussilet 41/34.

¹⁹⁷ Nûh 71/5-9.

¹⁹⁸ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzi, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut 1985, c. XV, s.136; Komisyon, age., c.V, s. 465.

¹⁹⁹ Nisâ 4/1.; Enbiyâ 21/107.

²⁰⁰ A'râf 7/62, 68.

²⁰¹ Cîn 72/23.

Kur'ân'da geçen davetle ilgili olarak da şu âyetler verilebilir: " *Sen Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et...*"²⁰²," *De ki: İşte benim yolum budur. Beni ve beni izleyenler, Allah'a bir basiretle/aydınlık davet ederim...*"²⁰³," *Ey peygamber! Biz seni bir şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izni ile Allah'a çağırان bir davetçi ve aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.*"²⁰⁴

Kur'ân ilâhi mesajın insanlara iletilmesinde sadece Hz. peygamberi değil, bütün müslümanları da sorumlu tutmuştur. Allah bu sorumluluğun yerine getirilmesinde uygulanacak iletişim metotlarını da göstermiştir. Sözün en güzeli olarak kendini tanıtan Kur'ân²⁰⁵ güzel konuşmaya büyük önem vermektedir. "...*En güzel sözü söylesinler...*"²⁰⁶," "...*bütün insanlarla güzellikle konuşacaksınız...*"²⁰⁷ şeklindeki âyetler de insanların konuşmalarında dikkatli olmalarını ve sözün en güzelini söylemelerini tavsiye etmektedir. İnsanlığın rehberleri durumunda olan peygamberlerinden, Firavun'u hakka davet etmek üzere görevlendirdiği Hz. Musa ve Harun'a " *Ona yumuşak söz söyleyin, belki düşünür...*"²⁰⁸ derken, Hz. Muhammed'e de "... *kendilerine öğüt ver ve onlara kendileri hakkında etkili söz söyle!*"²⁰⁹ diye emretmektedir.

İnsanı Rabbiyle ve tüm kâinatla iletişim kurmaya teşvik eden Kur'an " *Onlar ki, Allah'ın sıkı tutulmasını buyurduğu (bağları) sıkı tutarlar;...*"²¹⁰ emri ile sosyal iletişime verdiği önemi ortaya koymaktadır. Sosyal ilişkilerden doğan bağlar; akrabalık bağları, iman bağı ve bu bağlar dolayısıyla herkesin imkanları nisbetinde birbirine ihsanda bulunması, yardım etmesi, merhametli davranması, nasihat etmesi, tefrikaya neden olacak davranışlardan kaçınması, selam vermesi, hasta ziyaretinde bulunması, ta'ziyede bulunması gibi sorumluluklar anlaşılabilir. Kısacası her türlü sosyal bağlar ve sorumluluklar bu âyetin hükmüne dahildir.²¹¹

İnsanları değişik şekillerde iletişim kurmaya davet eden Kur'an, nâzil olmaya başladığı günden itibaren mucizevi dili ve üslubuyla bütün insanları kendisine kulak vermeye, onunla

²⁰² Nahl 16/125.

²⁰³ Yusuf 12/108.

²⁰⁴ Ahzâb 33/45, 46.

²⁰⁵ Zümer 39/18.

²⁰⁶ İsrâ 17/53.

²⁰⁷ Bakara 2/83.

²⁰⁸ Tâhâ 20/44.

²⁰⁹ Nisa 4/63.

²¹⁰ Ra'd 13/21.

²¹¹ Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez' Zemahşeri, *el-Keşşaf*, Beyrut 1977, c. II, s. 357; Esed, *age.*, c. II, s. 491.

iletişim kurmaya adeta mecbur etmiştir. En azılı muhalifleri bile gizli de olsa onu dinlemekten kendilerini alıkoyamamış, onun fesahat ve belâğatından son derece etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Kur'an, o günün en yaygın ve muteber medyatik faaliyeti olan cahiliyye şiirini gölgede bırakmış ve hatta en meşhur şiirlerden Muallekat'ı Seb'ayı bile Kâbe duvarından indirilmeye mahkum etmiştir. Kâbe'nin duvarlarına asılı şiirler, Kur'an'ın belâğatı karşısında etkisini yitirmiştir.²¹²

Sonuç olarak İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an, nazım ve üslubuyla başlı başına bir iletişim mucizesinin göstergesidir. Kur'an, "Oku" emriyle²¹³ insanı hem Kur'an'dan âyetler okumaya, hem de gözlem ve tefekkürle keşfine çıktığı kâinatı okumaya ve öğrenmeye teşvik ederek insanı bir iletişim ağıının içine sokmuştur.²¹⁴

II. KURAN'DA İLETİşİM UNSURLARI

A. Kaynak

İletişimin en önemli unsuru olan kaynak; mesajın kodlayıcısı olarak, bilgi, fikir, duygu, olay hakkındaki izlenimlerini, algılama, tercih etme ve yorumlama sürecin de işlemlerden geçirerek bunları simgeler(sözcükler, sayılar, şekiller, hareketler, semboller)vasıtasıyla formüle eder ve mesaj halinde kanalı kullanarak alıcıya ileten kişi ya da kişilerdir.²¹⁵

İletişimdeki etkinlik bakımından kaynak unsuru, diğeri unsurlardan daha önemlidir. Çünkü iletişim sürecini asıl başlatan, onun nasıl devam edeceğini belirleyen ve sonucu etkileyecek olan kaynağın kendisidir. İletişim sürecinde böylesine önemli olan kaynak öğesinin, iletişim kurmada ve kurduğı iletişimle hedeflediğı amaca ulaşmada, "mesajın içeriğini belirleme, kodlama ve mesajı alıcı ya da alıcılara gönderme" gibi üç temel fonksiyona sahiptir.²¹⁶

Beşeri iletişim sistemlerinde kaynak genellikle insan olur ve bu üç fonksiyonu tek başına gerçekteştirir. Ancak Kur'an'ın iletişim sisteminde bu durum biraz farklıdır. Çünkü bilgi aktarımın da bilgi kaynağı ve kodlayıcısı, vahyin muhtevasını belirleyen ve vahyi başlatan otorite Allah,²¹⁷ olmakla birlikte ilâhi hakikatleri insanlara iletme görevi başta Peygamberler²¹⁸

²¹² Muhammed Muvaffık Ėalayini, *Vesail'ul-İ'lâm* , Cidde 1985, s. 110 vd.; İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, İstanbul 2007, s. 446 vd.

²¹³ 'Alak 96/1, 3.

²¹⁴ Yûnus 10/6; şu'arâ 26/7, Fâtır 35/27, 28; Fussilet 41/53; Câsiye 45/3, 4, 5; Hadîd 57/17.

²¹⁵ Zıllıoğlu, *age.*, s. 93; Erdoğan, İlhan, *age.*, s. 282 vd.; Gökçe, *age.*, s. 27; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 29.

²¹⁶ Mutlu, *age.*, s. 137.

²¹⁷ Mehmet Ali şimşek, *"İletişim Unsurları Açısından Vahiy"*, CÜİFD. Sivas 2001, c. V, say. 1, s. 407.

²¹⁸ Yûsuf 12/108; Nahl 16/125; Ahzâb 33/45, 46.

olmak üzere bütün inananlardır.²¹⁹ Dolayısıyla iki taraf arasında iletişimden bahsederken bunlardan her biri hem kaynak hem de alıcı(hedef) durumundadır. Aslında, etkili iletişimciler sadece etkili mesaj kaynakları olmayıp, aynı zamanda mesajları doğru ve etkili bir şekilde alıp doğru yorumlayanlardır.²²⁰

İletişim sürecinin en önemli unsuru olan kaynağın iletişim kurması ve geliştirmesi için kendisinde bazı özelliklerin bulunması zorunludur.

a. Bilgi Özelliği

Sağlıklı iletişim kurabilmek ve bu iletişimi sürdürebilmek için geniş bilgi birikimine sahip olmak gerekir. Çünkü bilgi, mesajın kodlanma biçimini etkilediği gibi, içeriğini ve hedef kitleden beklenen davranış biçimini de etkiler. Kaynağın mesajı kodlarken kullandığı semboller, alıcının zorlanmaksızın anlayıp çözebileceği şekilde olmalıdır. Kullanılan semboller, mesajı alan kimse tarafından tam çözülemiyorsa, yanlış anlama, hatalı iletişim gibi durumlar ortaya çıkarak iletişim etkinliği ve verimi azalacaktır.²²¹

Bunun için kaynağın, hedef kitleyi iyi tanıması ve onların anlayacağı şekilde mesajları kodlaması önemlidir. İnsanın yaratıcısı olan Allah, yarattığı varlığı her yönüyle bilendir. O, en üstün varlık olarak insanı, övülen²²² ve yerilen²²³ bütün sıfatlarıyla birlikte Kur'an'da anlatmıştır.

Hedef kitlenin insan olduğu iletişim sürecinde kaynağın, ileteceği mesaj hakkında tam bilgi sahibi olmadan, araştırma yapmadan, mesajı iletme gayreti, hedef kitlede istenilen davranış değişikliklerini meydana getirmez.²²⁴ Kaynağın hem mesaj hem de alıcı hakkındaki bilgi birikimi, iletişim sürecinin olumlu sonuçlanmasına katkı yapacaktır. Kaynak, iletişim süreci boyunca istenen her türlü kanıtı, bilgiyi, önermeyi etkili bir biçimde sunabilmelidir.

İnsanların inanç ve tutumlarını değiştirmeye yönelik tebliğin etkili olması için, önce onların inanç ve düşünce yapısını, bunları besleyen kaynakların, kişilik özelliklerinin, düşünce, zekâ ve eğitim seviyelerinin, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik durumlarının iyi bilinmesi gerekir. Çünkü çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olan insanı tanımadan, ona

²¹⁹ . Âl-i İmrân 3/110.

²²⁰ Köylü, *age.*, s. 113.

²²¹ Eroğlu, *age.*, s. 212.

²²² Bakara 2/30; Lokman 31/20; Secde 32/9; Sad 38/75; Şems 91/7-10.

²²³ Enbiyâ 21/37; İsrâ 17/ 89; Lokman 31/33; Âdiyât 100/1-5.

²²⁴ İsrâ 17/ 36.

yönelik bir faaliyette başarılı olmak mümkün değildir.²²⁵ Kur'an, muhatabı durumundaki insanı çeşitli açılardan tanıtmaya önemli bir yer verdiği gibi tanımanın gerekliliğine de işaret etmektedir.²²⁶ Nitekim pek çok âyette, inanç özelliklerine göre insan toplumlarından,²²⁷ tebliğ karşısındaki tutum ve tavırlarına göre insan ve insan guruplarından,²²⁸ insanların ya da toplumun inanç ve düşünce yapılarından,²²⁹ bunların kaynaklandığı sebeplerden,²³⁰ akli ve zihinsel durum ve seviyelerden, bazı insanların tutum ve kişisel özelliklerinden²³¹ bahsedilerek, insan tanıtılmakta ve kaynağın muhatabı tanınmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır. Böylece peygamberlere, muhataplarına karşı nasıl davranacağı ya da tebliğde nasıl bir metot takip edecekleri konusunda rehberlik edilmektedir.

Kur'an'ın "el-hikme" deyiimiyle ifade ettiği bu yaklaşım tarzı, Hz. Muhammed'in insanlarla iletişim kurarken uymuş olduğu bir metottur. " *Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...*"²³² Hikmetle insanları Allah'a çağırma; sağlam ve tutarlı bilgi ve önermelerle, gerçeği ortaya koyan ve kuşkuları gideren kesin kanıtlardır.²³³ Evrensel mesaj olan Kur'an, ortaya koyduğu önerme ve mesajlarla muhatabın ihtiyaç duyacağı her türlü bilgiyi aktarmaktadır. " *O gün her ümmetin içinden kendilerine birer şahit göndereceğiz. Seni de hepsinin üzerine şahit olarak getireceğiz. Ayrıca bu kitabı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidâyet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.*"²³⁴ İlâhi mesajın her şeyi açıklayıcı olması; hem bireysel hem de toplumsal anlamda değer yargılarının (iyi-kötü, helal ve haram) bilgisinin ne olduğu konusunda ilke ve esasa dair öğrenilmesi gereken her şeyi,²³⁵ insanların ihtiyaç duydukları inanç ve ahlâk prensiplerini, toplumsal düzenlemeleri, hidâyet ve dalaletin, kurtuluş ve azabın dayandığı her hususun açıkça ortaya konulmasıdır.²³⁶

²²⁵ Ahmet Önkol, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Konya 1990, s. 274; Mehmet Faruk Bayraktar *Türkiye'de Vaizlik*, İstanbul 1997, s. 79 vd.

²²⁶ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 2004, s. 89.

²²⁷ Bakara 2/6-7; Âl-i İmrân 3/64-65, 75, 78; Mâide 5/77, 82-83; Ankebût 29/46.

²²⁸ Bakara 2/2-3, 8-9; Âl-i İmrân 3/199; Nisâ 4/142-143; Tevbe 9/124-12; Hac 22/71.

²²⁹ Nisâ 4/51, 142; Tevbe 9/30-31; Münâfikûn 63/1-4.

²³⁰ Necm 53/23.

²³¹ Bakara 2/142; Hucurât 49/4.

²³² Nahl 16/125.

²³³ Bayraklı, *age.*, c. XI, s. 146.

²³⁴ Nahl 16/89.

²³⁵ Esed, *age.*, c. II, s. 548.

²³⁶ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Muhtasar İbn-i Kesir*, Beyrut 1981, c. II, s. 343.

b. Bilinir Olma Özelliği

Mesajın alıcıya ulaştırılmasında, kaynağın bilinir olmasının iletişime olumlu etkisi vardır. Kaynak, alıcı tarafından ne ölçüde tanınıyor ve bu tanıma ne ölçüde olumlu ise, iletişim o oranda etkilidir.

Vahyin iletişim sürecinde ilk kaynak olan Allah'ın bilinmesi, zandan uzak bilgi temeli üzerine oturtulmuştur. Kur'an, Allah'ı inkâr edenlerin inançlarının temelsizliğini ortaya koyarken, onların kesinlikle ilme, tefekküre ve akli verilere dayanmadıkları, kültürel mirası her hangi bir eleştiriye tabi tutmaksızın inanma gayreti içinde olduklarını eleştirel bir tarzda sunar.²³⁷ Kur'an, Allah'ı tanıma konusunda, insanı iç ve dış dünyasında şahit olduğu her veri üzerinde daima düşünmeye ve müşahedeye dayalı ilmi verilerle temellendirmeye çağırır.²³⁸ Bunun neticesinde mesaj, iman ve salih amel olarak insanda olumlu etki yapar. Kaynağın tanınan ve sevilen olması, mesajın alıcıya ulaşmasında önemlidir.

İletişimde kaynak olan insan unsurunu ele alacak olursak, sevilen ve beğenilen iletişim kaynağı, insanlar için taklit edilip özdeşleşilebilecek bir kişilik olarak belirebilir.²³⁹ Hedef kitle, sırf kaynağı beğendiği için mesaj yönünde tutum değişikliğine gidebilir.²⁴⁰ İlâhi mesajları insanlara ulaştırmak üzere seçilen peygamberler, içinde yaşadıkları toplumda herkes tarafından bilinen, seçkin ve üstün şahsiyetleri ile tanınan insanların sevgi ve saygısını kazanmış kişilerdir. Hz. Peygambere, nübüvvetten önce “*Muhammedü'l- Emin*” sıfatını Mekkelilerin vermeleri Hz. Muhammed'i çok iyi tanıdıklarının bir göstergesidir. Ayrıca, Kur'an, Hz. Peygamberi Mekkelilere anlatırken “*arkadaşınız*”²⁴¹ kelimesini kullanır. Bu ifade; Hz. Peygamber'in Mekkelilere yapancı olmadığı, herkes tarafından çok iyi bilinen, toplumda saygı gören seçkin bir kişi olduğunun göstergesidir.²⁴² Kaynak ile toplum ya da muhatap olanlar arasındaki ilişki ve iletişim, kaynağın toplum tarafından “*bizden bir*” olarak görülmesine ve onunla bütünleşmesine, dolayısıyla ondan etkilenmelerine yol açacaktır. Çünkü insanlar, kendilerine benzeyen ve kendileri gibi olan kimselere daha fazla yakınlık duymakta ve onlardan etkilenmektedir.²⁴³

Kur'an benzer bir durumun Sâlih peygamber hakkında da söz konusu olduğunu beyan eder.“ (Semud kavmi) Dediler ki: Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen

²³⁷ Mâide 5/104; Necm 53/23.

²³⁸ Âl-i İmrân 3/190-191.

²³⁹ Kağıtçıbaşı Çiğdem, *İnsan ve insanlar*, İstanbul 1988, s. 173.

²⁴⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 30; Aslan Usal/Zeynep Alparslan, *Davranış Bilimleri*, İzmir 1995, s. 162.

²⁴¹ Tekvir 81/22.

²⁴² Komisyon, *age.*, c. V, s. 565.

²⁴³ Şanver, *age.*, s. 84.

*biri idin...*²⁴⁴ Başka bir ifadeyle biz senin bilgeliğine, aklına, ileri görüşlülüğüne, ciddiyetine ve muteber kişiliğine bakarak, statüsü yüksek birisi olacağını umut ediyorduk.²⁴⁵ İnsanların, Salih peygamber hakkındaki intibaları, onun çok iyi tanındığının göstergesidir.

Allah'ın peygamberlerini, insanlar arasında tanınan ve iyi intiba sahibi insanlardan seçmesi, mesajın ulaştırılmasında bu özelliklerin önemli olduğunun göstergesidir.

c. Güvenilir Olma Özelliği

Kaynaktan aktarılan bilgilerin alıcı veya alıcılar tarafından kabul edilip benimsenmesi, kaynağın güvenilirliği konusundaki algısına ve yargısına bağlıdır.²⁴⁶ Kaynağın güvenilirliği diğer faktörlere oranla, hedef kitlede tutum değişimini çok daha fazla etkilemektedir.²⁴⁷ Şâyet kaynağın, muhatabı inandırmakta elde edeceği hiçbir çıkarı yoksa, kaynak hakkında güvenimiz artar, bizim üzerimizde daha etkili olur. Kaynağa karşı duyulan güvenli onunla aynileşmeyi sağlarken, güvensiz ortamda herkes kendi menfaatini koruma derdine düşer.²⁴⁸ İnsanlar arasında iyi ilişkiler kurabilmenin şartı, insanların birbirine güven duymalarıdır. Güvenin oluşmadığı yerde sağlıklı ilişkiler kurulup geliştirilemez.²⁴⁹

Kur'an, insanlara mesaj getiren elçilerin, güvenilirlik ilkesine çok önem verdiklerini önemle vurgulamaktadır. "... *Bakın ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim, Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Hem bunun için sizden dünyevi bir karşılık istemiyorum. Benim karşılığımı verecek olan âlemlerin Rabbidir...*"²⁵⁰ Peygamberlerin ilahi mesajları, her türlü itiraz ve düşmanlığa rağmen, gece gündüz demeden tebliğ etmişlerdi. Bu tebliğ ve davette onların hiçbir kişisel çıkarları olmadığı gibi birçok işkence ve zulümle karşı karşıya kalmışlardı. Bütün gaye amaçları; insanlığın kurtuluş ve mutluluğunu sağlayacak mesajları insanlara ulaştırmaktı.²⁵¹ Hz. Nûh, Peygamberin güvenilir olmasını mesajın algılanması ve anlaşılması için önemli bir değer olarak ifade etmiştir.²⁵²

²⁴⁴ Hûd 11/62.

²⁴⁵ Seyyid Ebû'l-A'la Mevdûdi, *Tefhimu'l- Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, İstanbul 1997, c. II, s. 394.

²⁴⁶ Cebeci, *age.*, s. 163; Mutlu, *age.*, s. 84.

²⁴⁷ Metin İnceoğlu, *Tutum Algı İletişim*, Ankara 1993, s. 119.

²⁴⁸ Cüceloğlu, *Anamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, İstanbul 2000, s. 127, 165.

²⁴⁹ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Ankara 1995, s. 127; Bayraktar, *age.*, s. 82.

²⁵⁰ Şu'arâ 26/107-109.

²⁵¹ Mevdûdi, *age.*, c. IV, s. 104; Seyyid Kutub, *Fizilâl'il-Kur'an*, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul 1980, c. XI, s. 66.

²⁵² Bayraklı, *age.*, c. XIV, s. 86.

“ Ey kavmim! Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, Benim ücretin ancak, beni yaratana aittir. Düşünmüyor musunuz?”²⁵³ Hiçbir dünya menfaati beklemeden ilâhi mesajları size, birçok zorluğa rağmen anlatıyor ve öğretiyorum. Bütün bu uğraşılardan ne benim nede yakınlarımın bir çıkar sağlaması söz konusu değildir.²⁵⁴ “Sizden herhangi bir ücret istemeyenlere uyunuz. Onlar doğruyu ve güzeli bulanlardır.”²⁵⁵ İnsanlara karşılıksız yardım, kıymetli ve şerefli olarak anılmaya, bunun tersi ise onların nefret ve düşmanlığını kazandıracağı gibi, kaynağın hafife alınmasına da sebep olacaktır.²⁵⁶

Bu konunun öneminden ve muhatap üzerinde yapacağı olumsuz etkiden dolayı Kur'an, birçok âyette peygamberlerin davetlerine karşılık bir ücret istemediklerini²⁵⁷ ve istenilmemesi gerektiğini²⁵⁸ ifade etmektedir. Çünkü Kur'an'a göre de tebliğ ve davete karşılık bir ücret veya karşılık istemek, muhatabın yüz çevirmesine ve uzaklaşmasına sebep olabilmektedir.²⁵⁹ Kur'an, ücret istemenin güvensizlik telkin etmesinin dışında, başka bir boyutuna da dikkat çekerek, bunun insanlara ağır gelebileceğini ve neticede ilâhi mesaja karşı psikolojik bir soğumaya ve nefrete yol açabileceğini belirtmektedir.²⁶⁰ Dolayısıyla kaynağın menfaat temini, insanları hem kaynaktan, hem de mesajdan uzaklaştıracaktır. Aslında bu konuda en güzel örneklerden birini ortaya koyan İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in, görevini bir menfaat ve çıkar amacıyla yaptığı zannedilerek, istediği kadar mal-mülk, makam ve mevki teklif edilmiş,²⁶¹ fakat O, bunları reddetmiş ve nübüvvet görevini daha bir azim ve kararlılıkla ifa etmiştir.

Kur'an, Peygamberlerin şahsında güvenilirlik ve inanılrlık hususlarını dile getirerek, onların toplum içinde güvenilen kişiler oldukları ve yaptıkları tebliğle de hiç bir kişisel çıkar elde etme peşinde olmadıklarını sık sık vurgulamaktadır. Peygamberlerin insanlarla iletişim kurarken en çok öne çıkardıkları kimlikleri “güvenilir” bir kaynak oluşlarıdır. Bunu sadece dile getirmekle kalmamışlar tutum ve davranışlarıyla da bunu teyit etmişlerdir.

²⁵³ Hûd 11/51.

²⁵⁴ Mevdûdi, *age.*, c. II, s. 388 vd.

²⁵⁵ Yâsin 36/21.

²⁵⁶ Şanver, *age.*, s. 86.

²⁵⁷ Yûnus 10/72; Hûd 11/29, 51; Yûsuf 12/104; Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

²⁵⁸ Yûsuf 12/104; Furkan 25/57; Sebe' 34/47; Sâd 38/86; En'âm 60/90.

²⁵⁹ Yûnus 10/72.

²⁶⁰ Tûr 52/40; Kalem 68/46.

²⁶¹ Mahmut Es'ad, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1995, s. 396.

d. Bütünlük Özelliği

Kaynaktan gelen mesajların, insanlar tarafından kolay algılanması, onlarda düşünce, anlayış ve tutum değiştirmesi,²⁶² ancak kaynağın bulunduğu davranış düzlemine uygun hareket etmesi, göndermek istediği mesaj ile gerçekleştirmek istediği rol davranışı arasında ilişki kurmasıyla mümkün olur. Söz ve davranış arasındaki çelişki kaynağın inandırıcılığını olumsuz etkileyeceğinden, ilettiği mesajlar çok değerli ve anlamlı da olsa dinleyenler üzerinde beklenen etkiyi yapmayacaktır. Böyle bir durumda mesaj ya alıcılar tarafından değerlendirilmez ya da etkili bir iletişim gerçekleştirilmez.²⁶³

İslâmî literatürde, mesajın kaynağın bulunduğu davranış düzlemi ile uyum içinde olmayışı *“ilmi ile amel olmama”* diye nitelendirilir ve dini bakımdan olumlu değerlendirilmez.²⁶⁴ Kaynak gönderdiği mesajla herhangi bir davranış şeklini öneriyor, kendisi başka bir davranışta bulunuyorsa, hedef kitlenin tepkisizliği ya da olumsuz tepkisi söz konusu olabilir.²⁶⁵

*“(Ey bilginler), Sizler kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?...”*²⁶⁶ Mesajın anlaşılması ve algılanmasındaki olumsuzluk, kaynaktaki söz ve davranış uyumunun ihlal edilmesinden kaynaklanmasını, Allah şiddetle eleştirmiştir. Başkalarına iyiliği öğütleyip kendi yaşayışlarında bunun aksini davrananların tutarsızlığı, hedef kitlede güvensizlik meydana getireceğinden inanılırlıklarına gölge düşürecektir.²⁶⁷ Nitekim Sâf Sûresinde, inanan insanda bulunması gereken en önemli özellik; söylenen sözlerle, ortaya konan davranışların tutarlı olmasıdır. *“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niye söylersiniz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok sevimsiz bir davranıştır.”*²⁶⁸ Kişi doğruluğuna inandığı her hangi bir olguyu başkasına tavsiye etmeden önce bizzat kendisi benimsemeli ve davranışa dönüştürmelidir. Nitekim Kur’an, Hz. Şuayb’ın kavmine, *“...Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum...”*²⁶⁹ dediğini Kur’an haber vererek davet ve mesajın ruhuna uygun bir yaşayışın, kaynağın en temel vasfı olduğuna dikkat çekmiştir. *“İşte bunun içindir ki, sen davet et ve emrolunduğu gibi dosdoğru yürü...”*²⁷⁰ Söz ve davranış uyumu, kişinin şahsiyet ve karakterinin sağlamlığı,

²⁶² Cebeci, *age.*, s. 167; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 30; İlhan, *age.*, s. 283.

²⁶³ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 30; Şanver, *age.*, s. 86.

²⁶⁴ Cebeci, *age.*, s. 169.

²⁶⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an-ı Kerim ve İletişim*, İstanbul 2000, s. 138.

²⁶⁶ Bakara 2/44

²⁶⁷ Komisyon, *age.*, c. I, s.116 vd.

²⁶⁸ Sâf 61/2-3

²⁶⁹ Hûd 11/88.

²⁷⁰ Şûrâ 42/15.

bütünlüğü ve istikrarı açısından önemli olduğu kadar, o kişinin inandırıcılığı, mesajın muhataba tesiri açısından da önemlidir. Çünkü soyut sözlerin ve kuru ideal kavramların insanlarda etki yapması mümkün değildir.²⁷¹ Kur'an, gerek doğrudan, gerekse dolaylı olarak yaptığı açıklamalarda kaynağın düzlem ve rolüne uygun davranıp davranmayışının iletişimin sonucunu önemli ölçüde etkilediğine işaret eder. Kaynak, mesajın dinleyici üzerinde etkili olmasını ve onun tarafından değerlendirilmesini istiyorsa, başkalarına önerdiği doğruları önce bizzat kendisi benimsemeli ve gereğini yerine getirmelidir.

B. Mesaj

Mesaj, kaynak ile hedef arasında anlam ilişkisi sağlayan iletişim unsurudur. Mesaj alıcıya iletmek istenen her tür muhteva, ifade, işitsel ve görsel tüm işaretlerdir.²⁷² Mesaj olmaksızın iletişimden söz edilemez. Bunun için mesaj iletişimin gerçekleşmesinde ana unsurdur. Allah insanlarla iletişim kurmada iki farklı mesaj belirlemiştir. Bunlardan ilki kâinat dili olarak da ifade edilen sözsüz mesaj çeşididir. Böyle bir iletişim biçimi ile yüce yaratıcı ses ve yazı dışındaki somut varlıkları kullanarak mesajlarını insanlara ulaştırır.²⁷³ Başka bir deyişle, tabiat Allah'ın varlığının işaretleridir. Bunların her birinin birer anlamı vardır ve Allah bu varlıklar vasıtasıyla kendisini insana tanıtır.

Allah'ın Hz. Peygamber aracılığı ile hedef kitlelere ulaştırdığı mesajlar ise Allah-insan iletişiminin sözel kısmını oluşturur. Zira Kur'an, Allah'ın insanlara ulaştırmak istediği mesajlardan oluşan, Allah'tan insana doğru olan sözlü iletişimin son ürünüdür.²⁷⁴

Vahiy bir taraftan insana dünya görüşü kazandırmayı amaç edinirken, diğer taraftan da âhiret saadetine ulaşma yollarını göstermeyi amaç edinmiştir. Bu yüzden vahyin muhtevasında Allah, bireylerden beklenen davranış ve hareketleri açıklamaya, insanın fitrî yapısına uygun hareket tarzlarını bildirmeye önem vermiştir.²⁷⁵ Bunun için her devirde insanlara vahiyler göndermiş ve bu vahiy muhtevalarını kendileri de insan olan peygamberler aracılığıyla onlara duyurmuştur.²⁷⁶

²⁷¹ George Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad, Ankara 1977, s. 112; Bayraktar, *Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 1994, s. 156 vd.

²⁷² Gökçe, *age.*, s. 52 vd.; Zıllıoğlu, *age.*, s. 94.

²⁷³ Fussilet 41/53.

²⁷⁴ İzutsu, *age.*, s. 155 vd.

²⁷⁵ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, s. 122.

²⁷⁶ En'âm 6/42; Nahl 16/36, Mü'min40/78.

Mesaj açısından böyle bir görüntü çizen Kur'an, iletişimle ilgili pek çok bilgiyi ve tekniği de içinde barındırır. Mesajın etkin iletişimi sağlayıp, alıcının olumlu geri bildirimde bulunmasını sağlayabilmesi için mesajın taşınması gereken bazı özellikler vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

a. Açık ve Anlaşılır Olması

Mesaj gerek dil, üslup ve kavramlar bakımından gerekse muhteva bakımından muhatabın doğru algı ve anlayışa ulaşmasını sağlamalıdır. Aksi halde ya verilen mesaj hiç anlaşılmayacak ya da yanlış veya eksik anlaşılacaktır. Kaynağın verdiği mesajın anlaşılması; alıcının anlayacağı sembol ve kelimelerin kullanılmasına bağlıdır.²⁷⁷ Soyut ifadeleri anlama ve anlamlandırmadaki güçlüğü ortadan kaldırmak için, somut semboller ve işaretlerle kolay algılanır hale getirecek açıklamalara yer verilmelidir. Bunun için Kur'an, Allah kavramını insanın zihninde şekillendirmek maksadıyla teşbih²⁷⁸ ve tenzihi²⁷⁹ sık kullanmıştır. Kaynağın vermek istediği mesaj alıcının bilgi ve yetenek düzeyinin üstünde sayılabilecek sembollerden kodlanmışsa, mesajı onun düzeyine indirgeyecek açıklamalara ihtiyaç vardır.²⁸⁰

Hz. Peygamber, insanlara Kur'an'ı öğretirken bir aktarıcı gibi davranmamış, ihtiyaç duyulan açıklamaları yapmaktan geri durmamıştır.²⁸¹ Onun görevi sadece mesajı sözel olarak açıklamak değil, fiili olarak da örnek olup, mesajın muhataba ulaşmasını sağlamaktır.²⁸²

Kur'an, müşahade edilen bir olayı, görülen bir manzarayı, zihinde oluşan soyut mananın yanı sıra, insan tipleriyle beşer tabiatını hisse ve hayale hitap edecek şekilde tablolastırır.²⁸³ Kur'an, mesajın mahiyetine göre akıl ve mantığa yönelik formlar, duygusal formlar, müjdeler, teşvikler, ödüller, cezalar, tehditler, mesajı pekiştiren bütün unsurları kullanmıştır. Böylece verilmek istenen mesaj, muhatabın zihninde ve gönlünde yer etmiş, onunla aynileşmesi sağlanmıştır.²⁸⁴

²⁷⁷ Cebeci, *age.*, s. 199.

²⁷⁸ Hûd 11/37; Kasas 28/88; Tâhâ 20/5, 39; Fetih 48/10; Rahmân 55/27; Fecr 89/22.

²⁷⁹ En'âm 6/103; Yûnus 10/44; Şûrâ 42/11; İhlâs 112/3.

²⁸⁰ Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik*, s. 90; Eroğlu, *age.*, s. 212.

²⁸¹ Nahl 16 /44.

²⁸² Komisyon, *age.*, c. III, s. 402.

²⁸³ Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. Kamil M. Çetiner, İstanbul 2007, s. 8.

²⁸⁴ Cebeci, *age.*, s 208.

Mesajın açık ve anlaşılır bir şekilde muhataba sunulmasında, kaynağın konuşma yetisinin önemli bir etkisi de vardır. Kur'an'da Hz. Musa, “ *Rabbim..... Dilimden bağı çöz ki sözümü anlasınlar. Bana ailemden bir de yardımcı ver.*”²⁸⁵; “ *Kardeşim Hârûn’un dili benimkinden daha düzgündür...*”²⁸⁶ Hz. Musa, mesajın açık ve anlaşılır olması, konuştuklarının iyi anlaşılması için dilindeki ukdenin giderilmesini Allâhtan ister. Akıcı konuşma yetisine sahip olmadığını farkında olan Hz. Musa, hem mesajı anlaşılır kılmak hem de Firavun ve adamlarını etkilemek için diline akıcılık verilmesini niyaz eder.²⁸⁷ Çünkü insanların sosyo-kültürel seviyeleri, kavrayış düzeyleri bir olmadığından, onların seviyelerine göre mesajın açıklanması ve izah edilmesi gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi içinde açık, anlaşılır ve akıcı bir dile ihtiyaç vardır. Bu da beraberinde muhatapta iyi bir intiba ve kalıcı bir etki bırakır.

Mesajı en güzel ve doğru bir şekilde ulaştırabilmek için, dil en önemli araçtır. Dilin etkileyici biçimde kullanılması için, söz söyleme becerisi gerekir. Dilin hem konuşan hem dinleyen açısından semantik(anlam bilim), sentaks(söz dizimi) ve pragmatik(yararlı) olmak üzere üç boyuttan oluşması etkileyiciliği açısından önemlidir. Bu bakımdan konuşmacı sözlerini bir yandan belli bir anlamı açıkça ortaya koyacak ifadelerle düzenlerken, bir yandan da aynı anlamın muhatap tarafından anlaşılabilir olma ve yararlı olma şartlarını da göz önünde bulundurmalıdır.²⁸⁸

b. İhtiyaca Uygun Olması

Psikodinamik iletişim modelinde mesajın ikna edici olma niteliğinin, daha çok alıcı bireyin iç psikolojik yapısı ve onu besleyen ihtiyaç ve beklentileri ile ilgili olduğu vurgulanır. Bu bakımdan mesajın sadece ileten açısından doğru ve anlamlı şekilde düzenlenmesi yeterli olmamakta, aynı zamanda düzenlemenin alıcının ihtiyaç ve beklentilerine uygunluğu da önem taşımaktadır.²⁸⁹ Mesajın insanda tutum değişimi sağlaması için, önce onun inanç ve düşünce yapısının, bunları besleyen kaynakların, kişilik özelliklerinin, zeka ve eğitim seviyelerinin, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik durumlarının iyi bilinmesi gerekir. Çünkü çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olan insanı tanımadan, ona yönelik bir faaliyette başarı olmak mümkün değildir.²⁹⁰ Kaynağın hedef kitleyi tanıması; muhatapın neye ihtiyacı

²⁸⁵ Tâhâ 20/25-29.

²⁸⁶ Kasas 28/34.

²⁸⁷ Esed, *age.* c. II, s. 627.

²⁸⁸ Cebeci, *age.*, s. 222.

²⁸⁹ Cebeci, *age.*, s. 201.

²⁹⁰ Şevki Saka, *Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu*, İstanbul 1991, s. 102; Bayraktar, *age.*, s. 97.

olduğunu, ona nasıl yaklaşılması gerektiğini ve konuların hangi metotla sunulması hususunda bilgi verir. Bu da mesajın ulaştırılmasındaki başarıyı artırır.

Hız. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında, O'nun muhatabını önceden iyi tanıyarak tebliğde bulunduğunu görülür. Zira değişik kişiler tarafından sorulan aynı anlamdaki sorulara, soran kişilerin durumuna, bulunulan yere ve zamana göre farklı cevaplar vermiştir. Mesela, değişik zamanlarda farklı kişiler tarafından sorulan "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" sorusuna Hız. Peygamber'in verdiği bazı cevaplar şöyledir: "Az da olsa, devamlı olandır."²⁹¹, "Oruca devam et, çünkü o benzeri olmayan bir ibadettir."²⁹² "Yemek yedirirsin, bildiğin ve bilmediğin kimselere selam verirsin."²⁹³

Hız. Peygamber'in cevap verirken muhatabın sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, mesajın muhatapta etki yapmasını sağlamıştır. Mesajın muhatap tarafından algılanmasında, onun ihtiyaçları ve beklentileri önemli bir etkiye sahiptir.

İlâhî mesajların vahyedilmesinde, insanların sosyo- ekonomik ihtiyaç ve beklentileri de etkili olmuştur. ²⁹⁴ Mekkelilere hitap eden âyet ve surelerle Medinelilere hitap eden âyet ve sureler arasındaki farklılıkta da bunu görmek mümkündür. Mekki sure ve âyetler daha çok inanç ve ahlâk konularından bahsederken, Medeni surelerin daha çok ibadet ve muamelat konularından bahsetmektedir.²⁹⁵ Bütün vahiy muhtevaları, muhatap kabul ettikleri toplumların ihtiyaç ve beklentilerini, fiziksel ve ruhsal durumlarını, kültürel yapılarını, örf ve adetlerini dikkate alarak gönderilmiştir.²⁹⁶

c. Doğru Zamanda İletilmesi

Her iletişim etkinliğinin yeri ve zamanı vardır. Mesaj, muhatabın anlama ve algılama zamanına göre etkinleşmektedir. Bu nedenle, mesajın gönderileceği zaman iyi belirlenmelidir. Başka bir deyişle mesaj, yavaş yavaş, sorulan sorulara, ihtiyaçlara, zamana ve şartlara göre, muhataba ulaştırılmalıdır.

²⁹¹ Muhammed b. İsmail el-Buhâri, *Sahihü'l-Buhari*, Rikak, 18, Beyrut 1987; Müslim, *Salâtü'l-Müsafirin*, 216, 218.

²⁹² Nesâi, *Sıyam*, 43.

²⁹³ Buhâri, *İman*, 20.

²⁹⁴ Demirci, *age.*, s. 100.

²⁹⁵ Saka, *age.*, s. 103.

²⁹⁶ Demirci, *age.*, s. 100 vd.

İnsanın, zihinsel ve ruhsal yönden tedrici gelişimi²⁹⁷ mesajın algılanmasında ve sunulmasında dikkate alınmalıdır. Nitekim Allah, Hz. Yusuf ve Hz. Musa'ya ilim ve peygamberlik görevini, güçlülük yani ergenlik çağına gelip olgunlaştıklarında vermiştir.²⁹⁸ Hz. Nuh, gece gündüz ayırımını yapmadan kitlenin psikolojik ve sosyal durumunu da göz önünde bulundurarak onlar için en uygun vakit hangisi ise o vakitte davette bulunurdu. Allah'ın varlığına ve birliğine imana, kimisini gündüz, kimisini gece, kimisini açıktan, kimisini de gizliden davet ederdi. Çünkü gündüz dünya işi ile meşgul olanları gece, gece dünya işi ile meşgul olanları ise gündüz vaktinde davet ederdi.²⁹⁹

Kur'an'ın İlâhi mesajı 23 yılda tamamlanmıştır. Kur'an, gerek fert, gerekse toplumsal planda değişiklikler, düzenlemeler ve tashihler yaparken, insanların ruhsal ve sosyal hayatında kökleşmiş veya yüzeysel kalmış meseleler arasında bir ayırım yapmıştır. Sosyal hayatta suç olan, zina, hırsızlık, adam öldürme, gasp, aldatma gibi, meselelerle ilgili hükümler bir defada kesinleşirken, ferdi ve ictimai hayatın derinliğinde kök salmış konularda, insanın ruhsal ve zihinsel olgunlaşması beklenmiştir.³⁰⁰

Kur'an, hem ferdi, hem de toplumu bir sonraki safha için hazırlamayı ön görmektedir. Yani her safha, bir sonraki safha için muhatabı, gerek ruhsal ve zihinsel, gerekse yaşayış yönüyle, hazır hale getirmektedir.³⁰¹ Hazır olma anı ise muhatabın, mesajı alma ve algılamaya istekli ve hazır hale geldiği zamandır. Bu zamanda verilen mesajlar muhatapta beklenen değişim ve dönüşümü sağlar. Hedef kitle tarafından mesajın yapacağı değişim ve dönüşüm, onun algılanma ve anlaşılmasına bağlı olduğundan, muhatap için uygun zamanın oluşması önemlidir.

Vahyin, nüzûl sebebine dayalı olarak gelmesinin bir amacının da, bilgilendirme ve öğretim açısından muhatap insanların hazır oluşlarının gözetilmesi olduğu söylenebilir.³⁰² Kur'an'ın inzâli, itikâdî olandan amelî konulara, bir başka deyişle zihinsel konulardan fiili konulara ve hukuki düzenlemelere, kolaydan zora, fertten topluma doğru bir süreç izlemiştir.³⁰³ Bu methodology Kur'an, getirmiş olduğu yeni prensipleri insanlara kolayca kabul ettirmiş, eski kötü alışkanlıklarından vazgeçirmiş ve toplumda büyük bir dönüşümü sağlamıştır.³⁰⁴

²⁹⁷ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1985, s. 4 vd., İbrâhim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1996, s. 26.

²⁹⁸ Yûsuf 12/22; Kasas 28/14.

²⁹⁹ Nûh 71/5-9.

³⁰⁰ Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l- Kur'an*, Dersaâdet, İstanbul ts., s. 57 vd.

³⁰¹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1997, s. 45.

³⁰² Şanver, *age.*, s. 135; Bayraktar, *age.*, s. 60 vd.

³⁰³ Demirci, *age.*, 76 vd.

³⁰⁴ Muhittin Akgül, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, İstanbul 2002, s. 224.

C. Kodlama Ve Kod Açma

Kaynak tarafından başlatılan iletişim sürecinde alıcının bilgi ve tecrübe alanına giren semboller kullanılmalıdır. Kaynak düzenlediği mesajı, anlamlı kelime, söz, cümle ya da başka sembollerle kodlayarak, muhatabın anlayışına sunar. Kullanılan semboller ve işaretler, mesajı alan kimse tarafından tam çözülüyor, bilinmiyor veya yoruma tabi tutuluyorsa, yanlış anlama ve hatalı iletişim gibi durumlar ortaya çıkacak, mesajın etkinliği ve verimliliği azalacaktır.³⁰⁵ Toplumca oluşturulmuş müşterek işaret sistemi olan dile başvurmamakça aynı ortamda bulunan iki kişi arasında iletişim sağlamak mümkün değildir. Kur'an bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koyarak, vahiy kavramını ve peygamberlik görevini bu açık fikir üzerine kurmuştur. Dolayısıyla, her milletin kendine özgü bir dili olduğu gerçeğini kabul ederek ise başlamış ve peygamberlik görevi ile olan münasebeti bakımından dile büyük önem vermiştir.³⁰⁶

Sözlü iletişim sürecinin işleyişi, belirli bir dil sisteminin kullanılmasıyla mümkündür. Böylece ortaya çıkabilecek dil engelleri ortadan kaldırılmış ve mesajın kodları, alıcı tarafından doğru olarak algılanmış olacaktır. İletişim engelleri arasında sayılan dilsel engeli kaldırmak ve böylece etkin bir iletişim sürecinin gerçekleşmesi adına Allah, Kur'an ve bütün semavi kitapları beşerî bir dille açıklamıştır. Bütün peygamberlere ilâhi mesajlar, toplumlarının anladığı ve konuştuğu dille indirilmiştir.³⁰⁷ Allah'ın indirdiği semavi kitaplarda, gönderdiği toplumun dilini öncelemesi Allah-insan arasındaki iletişimin önemsenmesi bakımından göz ardı edilmemesi gereken bir gerçekliktir.

Nitekim Kur'an' da ki birçok âyet bu durumu açıklar mahiyettedir.³⁰⁸ *“Eğer biz onu yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki: Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (kitap) olur mu?”*³⁰⁹ Hiç şüphesiz Kur'an, arapça değil farklı bir dilde inse idi, O'nu ilk muhatapları bile anlayamayacak, böylece aralarındaki referans çerçevesi daralacak, onların Kur'an mesajlarını algılamaları mümkün olmayacaktı.

Mesajın amacı; muhatapta tutum değişikliği meydana getirmektir. İnsanların tutum değişikliğine gidebilmeleri için, mesajın onlar tarafından algılanması ve çözümlenmesi gerekmektedir. Bu da ancak kaynağın, alıcının bilgi ve tecrübe alanına giren sembolleri

³⁰⁵ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 34.

³⁰⁶ Izutsu, *age.*, s. 176.

³⁰⁷ İbrâhim 14/4.

³⁰⁸ Yûsuf 12/2; Ra'd 13/37; Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Şuarâ 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3,44.

³⁰⁹ Fussilet 41/44.

kullanmasına bağlıdır. Kaynak ortak dil sembolleri kullanılmadığı sürece, alıcı kodları çözümleyemeyeceğinden, alıcıda beklenen tutum değişikliği de gerçekleşmeyecektir.

D. Alıcı/Hedef

Kaynaktan gelen iletileri belli biyolojik ve psiko-sosyal süreçlerden alıp yorumlayan ve bunlara sözlü sözsüz tepkide bulunan kişi ya da kişilere hedef veya alıcı denir.³¹⁰

İletişim sürecinin işleyişinde, olumlu ya da olumsuz sonuçlar vermesinde alıcı konumunda olan tarafın da etkisi neredeyse iletişim kaynağının etkisi kadardır.³¹¹ İletişimde dinleyici olmaksızın iletişimin varlığından bahsedilemez. Kaynağın söylediği her şey dinleyicilerin referans çerçevesinden, onun toplam bilgisi, tecrübesi, hedefleri, değerleri ve tutumlarından geçer. Kaynak ve alıcılar farklı kişiler olduklarından, kesinlikle aynı referans çerçevesine sahip değildir. Dolayısıyla, mesajın anlamı da dinleyiciyle konuşmacı açısından aynı olmayacaktır. Nasıl ki konuşmacının tecrübeleri, gönderilen mesajın karakterini etkiliyorsa, aynı şekilde dinleyicilerin tecrübesi de mesajın alınma şeklini etkiler. İletişimden beklenen faydanın sağlanması için kaynağın dinleyici merkezli olması gerekir.³¹²

Gönderilen mesajın ulaşması istenen kişi ya da kişiler şeklinde tabir edilen alıcı veya hedef kavramının vahiydeki karşılığı “bütün insanlar” dır. Kur’an vahyi ile şereflenen ilk insan ise Hz. Muhammed’dir. Bütün insanlığa en iyi iletişimsel etki kendileri gibi insan olan, kendileri gibi yaşayan, aynı havayı teneffüs eden bir kişiyle olacaktır.³¹³ Çünkü vahiy, hem muhteva hem de özel bir iletişim yolu olarak madde ve duyular üstü bir nitelik arz etmektedir.³¹⁴

Kur’an vahyinin ilk hedefi yani alıcısı Hz. Muhammed idi. O, bu mesajları Cebrail vasıtasıyla alıyordu. Hz. Muhammed ise aldığı bu mesajları Kur’an’ın ikincil alıcılarına ulaştırıyordu. Hz. peygamber, ikna etmeye yönelik davet ve tebliğ sürecinde, alıcının mesajı tam olarak kavramasını sağlamak için hadislerle mesajları destekliyordu. Başka bir deyişle vahye muhatap olan ilk alıcı konumundaki peygamber diğer muhataplardan farklı bir konumda idi. O, sadece vahyi iletici değil, bilakis vahyi tam anlamıyla yaşayan ve yaşatmaya

³¹⁰ Zıllıoğlu, *age.*, s. 93; Cebeci, *age.*, s. 243.

³¹¹ Türkmen, *age.*, s. 296.

³¹² Cebeci, *age.*, s. 243.

³¹³ Ra’d 13/38; İbrâhim 14/4; Enbiyâ 21/8; Furkan 25/20.

³¹⁴ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 11 vd.

çalışandı. Vahyi diğer insanlara iletmek birinci vazifesi olduğundan, vahiyle kastedilen mesajlar açık bir şekilde kendisine bildirilmiştir.³¹⁵

Kur'an'ın hedef kitleleri;

a) Hz. Muhammed (s.a.v)

b) Kur'an'ın ilk Muhatapları(Sahabe): Hz Peygamber döneminde Kur'an'ı dolaysız olarak Hz. Muhammed(s.a.v)'den alanlar ve ilâhi gerçekleri ilk kez ondan öğrenenler. Bunlar Kur'an'ı sözel yollardan alıyorlardı.

c) Tüm insanlar: Bundan kasıt Kur'an'ı Hz. Muhammed (s.a.v)'den öğrenemeyip ona direkt muhatap olamayanlar, yani ilk muhataplar ve onların öğrencilerinden alanlardır. Bunlardan bir kısmı ilâhi mesajı sözlü, bir kısmı da yazılı olarak alıyorlar.³¹⁶

Kur'an bu hedef kitlelerin her birine gerekli hassasiyeti göstermektedir. Kur'an, toplumsal hayatın gerçeklerini ve sosyolojik özellikleri, mesajlarında dikkate almaktadır. Bu tür tasnifler veya gruplamalar, muhatapın daha iyi tanınmasına ve onunla iletişim kurmaya önemli ölçüde yardımcı olurken; insanı bilgilendirme ve onu etkilemeye dönük metotların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde, hedefe varmada kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.³¹⁷ Etkin iletişim için alıcının taşınması gereken bu özellikler, mesajın alıcı tarafından algılanması ve anlaşılmasını kolaylaştırır.

a. İletişime Açık Olması

İletişim sürecinin gerçekleşmesinde, alıcının iletişime arzulu olması gerekir. Eğer alıcı kaynağın gönderdiği mesaja karşı kayıtsız ise mesaj algılanamayacak, iletişim gerçekleşse bile etkin bir iletişim olmayacaktır. Alıcının mesaj karşısında ilgisizliği, kaynağa veya konuya ilgisizliğinden ileri gelebilir. Alıcının onaylamadığı bir kaynak tarafından gönderilen mesaj ya da ilgilenmediği bir konuyu içeren mesaj, muhatap tarafından dikkate alınmayacaktır.³¹⁸ Bu bakımdan alıcı konusundaki en önemli husus onun iletişime istekli hale getirilmesi ve mesaja yönelme isteğinden emin olunmasıdır.³¹⁹

³¹⁵ Şimşek, *agm.*, s. 409.

³¹⁶ İzutsu, *age.*, s. 206 vd.

³¹⁷ Şanver, *age.*, s. 66.

³¹⁸ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 39; Erdoğan, İlhan, *age.*, s. 284.

³¹⁹ Cebeci, *age.*, s. 246.

İletişimde mesajın doğru algılanıp değerlendirilmesinde, kaynak kadar alıcının da sorumluluğu vardır. Muhatabın ilgi ve merakını harekete geçirip, onun dinleme, anlama ve kavrama yeterliliklerini üst düzeyde mesaja yönlendirilmesi önemlidir.³²⁰ Çünkü İletişim sürecinin başarısı, alıcının dinleme becerisi ile doğrudan ilgidir. Dinleyici zihni melekelerini anlama ve kavrama yeteneklerini mesaja yöneltmedikçe mesaj ne kadar ustalıkla sunulmuş olursa olsun doğru olarak algılanamaz. Kur'an bu durumu şu şekilde ifadelendirmiştir: “*Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat kulaklarını kapatıp kafalarını çalıştırmayanlara sen mi duyuracaksın*”³²¹ Ayrıca ‘Abese Sûresinde ilk ayetlerinde ilâhi mesajı anlama ve algılamaya hazır kişi ile bundan uzak kişinin durumunu konu edilmektedir.³²²

Hız. Peygamber, insanlara dini anlatırken, öğrenmeye istekli olan kişiyi dikkate almamış, isteksiz olana yönelmiştir. Hız. Peygamberin bu tutumu, Allah tarafından eleştirilerek bundan vaz geçmesi istenmiştir. “ *Kendisine âmâ geldi diye yüzünü ekşitti ve döndü. Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine yarayacaktı. Kendisini zengin görüp tenezzül etmeye gelince; sen ona yöneliyorsun. Onun arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak sana gelen, saygı duyarak gelmişken, sen onunla ilgilenmiyorsun.*”³²³ İnsan başkaları ile iletişim kurmaya çaba gösterirken, başkalarının da kendisiyle iletişim kurmaya açık ve istekli olması gerekir. Bu ayetlerden ilâhi davete yaklaşımda iki farklı insan tiplerine rastlıyoruz. Birincisi, zengin, malına ve sosyal statüsüne güvenerek ilâhi mesajları, dinlemeye öğüt almaya, tenezzül etmeyen kimseler. Bunlar ilâhi mesajların rehberliğine ihtiyaç duymayan, isteksiz, kibirli kişiler. Âyette zikredilen ikinci tip insan ise; ilâhi mesajları öğrenebilmek için can atan, öğrendikleri ile doğru yolu bulabilmek için gayret sarfeden kimseler. Bu hadisede Hız. Peygamber, ilâhi daveti öğrenmeye istekli kimse ile değil de, onu hafife alan kimse ile ilgilenmiştir. Bu yaklaşım Allah tarafından eleştirilerek, Hız. Peygamberin dikkati ilâhi mesajı öğrenmeyi arzu eden, istek ve ihtiyaç duyan kişiye yöneltilmiştir.³²⁴ Eğer muhatap verilmek istenen mesaja karşı ilgisiz veya olumsuz bir tavır içinde ise mesajın özünü tahrip eder veya fiziki ve psikolojik olarak kendini mesajı algılamaya kapatır.

³²⁰ Ramazan Abacı, *Yaşamın Kalitelendirilmesi*, Adapazarı 2002, s. 107.

³²¹ Yunus 10/42.

³²² Esed, *age.*, c. III, s. 1235.

³²³ ‘Abese 80/1-10.

³²⁴ Râzi, *age.*, c. XVI, s. 55 vd.; Komisyon, *age.*, c. V, s. 555; İbn Kesir, *age.*, c. III, s. 599.

İletişimde, muhatabın öncelikleri mesajın algılanması açısından belirleyicidir. Buna göre her muhatap için ele alınacak öncelik farklı olabilir. Kaynak, öncelik tespiti yaparken kendi önceliklerini değil, muhatabın önceliklerini esas almalıdır.³²⁵

b. Mesajı Almada ve Aktarmada Seçici Olması

Kişiler eğitim ve kültür düzeylerine, ihtiyaçlarına, olaylara, alışkanlıklarına, değer yargılarına göre mesajları değerlendirirler. Bu durumda kişiler, mesajları objektif bir biçimde almak isteseler dahi, yeterlilikleri itibarıyla seçici olmaktadır.³²⁶ Mesajı almak için dinleyicinin hem algılama hem de düşünme eylemlerini birlikte gerçekleştirmesi gerekir. Bu bakımdan iletişim sürecinde alıcı eylemi olan dinlemeyi, duyuları algılamanın yanında zihinsel eleştiri ve düşünme çabası olarak da kabul etmek durumundayız. Bu çabayı göstermeyen alıcı iletişim sürecine katılmamış demektir.³²⁷

Öte yandan iletişime hazır olmak, her mesaja açık olmamız anlamına gelmemektedir. Muhatap olunan her mesaja ilgi duymamız ve karşılık vermemiz gerekmediği gibi bazı iletişimlerden özellikle kaçınmamız gerekmektedir. Kur'an'da gözümüzün, kulağımızın ve kalbimizin meşgul olduğu şeylerden sorumlu tutulacağımız bildirilmiştir.³²⁸ Mesela; gözlerin harama bakması yasaklanmıştır.³²⁹ Aynı şekilde şüpheli bilgilere itibar etmenin zararlarına dikkat çekilerek, aldığımız bir bilginin doğruluğundan emin olunmadıkça ona itibar etmememiz istenmektedir. “*Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz*”³³⁰

Kur'an kendisine gelen bir haber karşısında Hz. Süleyman'ın tutumunu örnek davranış olarak sunar: “*Süleyman şöyle dedi: Doğrumu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?*”³³¹ Muhatabın gelen haber hakkında gerekli araştırma yapıp, iyice düşündükten sonra, mesaj hakkında bir karara varması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

“*Onlara, güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Halbuki onu peygambere ve aralarındaki otorite sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp*

³²⁵ Şanver, *age.*, s. 135.

³²⁶ Cebeci, *age.*, s. 267; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 40.

³²⁷ Gökçe, *age.*, s. 109 vd.; Aziz, *age.*, s. 45; Cebeci, *age.*, s. 261.

³²⁸ İsrâ 17/36.

³²⁹ Nûr 24/30-31.

³³⁰ Hucûrât 49/6.

³³¹ Neml 27/27.

çıkaranlar onun ne olduğunu bilirlerdi..."³³² Duydukları mesajları iyice araştırıp incelemeden insanlara aktarma konusunda titizlik göstermeyenler, olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalırlar. Çünkü alıcının aynı zamanda aktarma yani kaynak olma gibi bir foksionu vardır. Bunun için alıcı, insanların ilişkilerini, hayatlarını, geleceklerini ilgilendiren konularda kendisine ulaşan mesajın içeriğini ihtiyatla karşılayıp değerlendirmeden, başkalarına aktarmamalıdır.³³³

c. Bilgi ve Eğitim Seviyesi

İletişimden istenile sonuçların alınabilmesi için muhatabın bilgi ve eğitim düzeyi göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁴ Muhatabın zeka ve eğitim düzeyi kişiden kişiye değişecek bir özelliktir. Eğitim düzeyi, kişinin konuyu algılaması ve çeşitli yönleriyle değerlendirmesi bakımından belirleyici bir unsurdur.³³⁵

Kur'an, ilâhi mesajlara muhatap olma bakımından bilginin önemini ortaya koyan “*...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*...”³³⁶ ilâhi beyanı, alıcının bilgi ve eğitim düzeyinin ilâhi mesajları anlama ve aktarma bakımında taşıdığı önemi göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü alıcının gerekli bilgi birikimine sahip olması mesajın algılanma süresini etkilediği gibi, mesajın gönderilme zamanını da etkiler. Yeterli bilgi birikimine sahip alıcıya gönderilecek mesaj, daha kısa, daha özlü iken, bilgi birikimi yetersiz olan kişiye gönderilen mesaj, daha uzun ve açıklayıcı olmalıdır.³³⁷ “*Herkesine derecesine göre davranılmasını*”³³⁸ emreden Hz. Peygamber de, “*İnsanlara akıllarının alabileceği (anlayabilecekleri) kadar konuşulmasını*” tavsiye etmiştir.³³⁹

Öte yandan Nahl Sûresi 125. âyette insanlar arasındaki farklılıklara işaret edilerek, muhataba karşı takınılacak tavrı belirtilmektedir. İbn Rüşd, bu âyetten hareketle insanların, tabiatı itibarıyla birbirinden üstün ve farklı olduklarını söyleyerek, herkesin kendi tabiatına uygun düşen yolla bir hükmü veya mesajı tasdik ettiğini ifade etmektedir.³⁴⁰ İnsanlara akıl ve anlayış seviyelerine, bilgi birikim ve ahlâki olgunluk seviyelerine göre hitap edilmelidir. Çünkü

³³² Nisa 4/83.

³³³ Kasapoğlu, *age.*, s.111.

³³⁴ Cebeci, *age.*, s. 255.

³³⁵ Kağıtçıbaşı, *age.*, s. 108 vd.

³³⁶ Zümer 39/9.

³³⁷ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 39.

³³⁸ Ebû Dâvud, Süleyman b. e'l-Eş'as, *Sünen-i Ebi Dâvud*, Beyrut 1994, Edeb, 22.

³³⁹ İsmail b. Muhammed Aclunî, *Keşfu'l- Hafâ*, Beyrut 1997, c. I, s. 195.

³⁴⁰ Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Felsefe- Din İlişkileri*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1985, s. 110 vd.

bilgi, olayları değerlendirme ve algılama unsuru olarak önem arz etmektedir. İnsanı davranışa sevk eden, mesajı anlama ve algılamanın doğru olarak gerçekleşmesidir.³⁴¹

Kur'an aynı anda farklı seviyedeki pek çok insana aynı ilâhî pencereden hitap eder,³⁴² ancak insanlar, ilim ve kültür bakımından eşit değildir ve bilenle bilmeyen arasında anlayış farkı bulunur. Dolayısıyla sosyo-kültürel çevreden uzak kalmış ve kendini ilim ve kültür bakımından geliştirememiş kimseler, Kur'an'ın derin mânâsını diğerleri kadar kavrayamazlar. Ancak Kur'an'ın ilâhî kaynaktan beslenmesinin bir yansıması olarak, onlar bütünüyle Kur'an'ı anlamaktan mahrum kalmayıp, onun derin mânâsına vâkıf olamasalar bile yine de seviyelerine göre ondan istifade ederler,³⁴³ Allah, ırkı, dili, mevkileri ne olursa olsun bütün insanlığa seslenen bir hitap ve mesajlar kullanmakta, bu hitap veya mesajlarda, muhatap veya hedef olan grubun özellikleri apaçık bir şekilde dikkate alınmaktadır.³⁴⁴

E. Kanal

Kanal; mesajın alıcıya iletilmesini sağlayan araç ve yöntemlerdir. Bir kaynağın iletmek istediği mesajı, bilgiyi, duyguyu ve tutumu alıcıya iletmesine sağlayan sembolleri alıcının duyu organlarına götürmeye yarayan araç, yöntem ve tekniklere kanal denilmektedir.³⁴⁵ İletişimde ne kadar çok kanal kullanılırsa, iletmek istenen mesaj, alıcı tarafından o kadar erken algılanır. İlâhi mesajın ulaştırılması noktasında Allah, birçok kanal kullanmıştır. Kur'an'ın, bizatihi kendisi ilâhi mesajı Hz. Peygamber'e ulaştırma noktasından Allah-İnsan iletişiminin bir aracı olarak değerlendirilebileceği gibi,³⁴⁶ Cebrâil'in de ilâhi vahyi peygamberlere ulaştırma noktasındaki aracı rolü önemlidir.³⁴⁷

Mesajın duyu organları ile algılanabilmesi için iletişim araç ve kanallarına ihtiyaç vardır. İletişim araç ve kanalları ses, yazı, şekil gibi görsel işitsel sembolleri taşır. Kaynağın gönderdiği ses yazı ve şekiller, bir kanal vasıtasıyla alıcının duyu organlarından en az birini iletdikten sonra, bu mesajı duyu sinirleri ile beyne gönderir. Algılanan bu mesaj, alıcının beyin

³⁴¹ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul 2003, s. 68 vd.; Sert, *age.*, s. 82.

³⁴² Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 2009, s. 141.

³⁴³ Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, İstanbul 2003, s. 96.

³⁴⁴ Şanver, *age.*, s. 66.

³⁴⁵ Aziz, *age.*, s. 6; Telman/Ünsal, *age.*, s. 31; Zillioğlu, *age.*, s. 106.

³⁴⁶ İbrâhim 14/52.

³⁴⁷ Şuarâ 26/193-195; Necm 53/5-12.

hücrelerinde bir iz bırakarak yaşantı haline dönüşür. Algılama ve yorumlama sonucunda alıcıda bir tutum veya davranış değişikliği meydana gelir.³⁴⁸

Hiz. Musa, Tur dağındaki Allah ile mükalemesinin yanı sıra, Onu beden gözüyle görme arzusu “ *Rabbim! Kendini bana göster, sana bakayım*” dedi. Allah: “*Sen Beni göremezsin, ama dağa bak, eğer dağ yerinde durursa sen Beni göreceksin*” buyurdu. Rabbi dağa görününce onu yerle bir etti ve Musa baygın düştü. Ayılınca:“ *Sen yücesin, Sana tövbe ettim ve ben inananların ilkiyim*” dedi.³⁴⁹ Muhatapta ne kadar çok duyu organına hitap edilirse, mesajın algılanma düzeyi de o denli artmaktadır.

Hiz. Musa sahip olduğu bedeni, hissi ve psikolojik yapının böyle bir tecelliyi kaldıramayacağını bizatihi yaşayarak idrak etmiştir. Allah, maddi şartlar altında kendisine nazar edilmesinin imkansızlığını hem sözel hem de görsel olarak ortaya koymuştur.³⁵⁰ Burada mesaj birçok duyu organı vasıtasıyla algılanmıştır. Bunun neticesinde Hiz. Musa, Allah’ı görmenin imkansızlığını anlayarak, Ondan af dilemiştir. İletişimin kişi üzerinde ki etkisi, kullanılan iletişim kanalı ve aracına göre değişebilir. İletişimin gerçekleşmesi ve etkili olabilmesinde kanal seçiminin önemli bir yeri vardır.

Sözlü iletişimde mesajlar kelimeler yoluyla iletilir. Tutum değişimi amacıyla yapılan sözlü iletişimde görüş ve fikirler kelimelere dönüştürülür.³⁵¹ Bu açıdan Kur’an’a baktığımızda o yazılı bir metin üslubundan daha çok sözlü hitap biçimlerini yansıtan bir kitaptır. Çünkü ilâhi mesajlar muhataplara ilk vahyedildiğinde yazılı bir metin formunda değil, sözlü olarak, sese dayalı olarak vahyedilmiştir.³⁵² İlâhi hakikatler, insanların anladıkları, bildikleri, sözcüklerle anlatılmalıdır ki onlar tarafından anlaşılsın. Nitekim Kur’an’da geçen bütün konular, beşeri kavramlar ve semboller çerçevesinde anlatılmıştır.³⁵³ Elbette ki bu da, vahyin, içerik yönüyle insanların kullandığı dil kalıplarına dökülmesini beraberinde getirmiştir.³⁵⁴ Bu sebeple ilâhi mesajların gönderilmesinde, Allah ile muhatapı peygamber arasındaki ortak vasıtalarından biri dil olmuştur.³⁵⁵

Son olarak mesajların insanlara ulaştırılmasında kullanılan araçlardan biri de bedeninin oluşturduğu işaretlerdir. Sözsüz iletişimde kullanılan konuşma dışındaki jestler, mimikler,

³⁴⁸ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun 1998, s. 95.

³⁴⁹ A’raf 7/143.

³⁵⁰ Komisyon, *age.*, c. II, s. 586 vd.

³⁵¹ Kaya, *age.*, s. 95.

³⁵² Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an*, Ankara 2008, s. 121 vd.

³⁵³ Nadim Macit, *Kur’an’ın İnsan-Biçimci Dili*, İstanbul 1996, s. 78.

³⁵⁴ İbrâhim 14/4.

³⁵⁵ Macit, *age.*, s. 28.

oturuş ve duruşlar, el ve kol hareketleri gibi beden diliyle yapılan mesaj aktarımı, sözlü iletişimi destekleyen önemli mesaj kanallarıdır.³⁵⁶

F. Geri Bildirim

İletişim karşılıklı bir etkileşim süreci olduğundan, kaynaktan çıkan iletinin "alıcı"da yani hedefte ne tür bir etki yaptığı da önem taşımaktadır. Kaynağın gönderdiği mesajı, alıcının algılayıp algılayamadığı, algılamışsa tavrının ne olduğu hakkında bilgi ve izlenim, geribildirim sürecini oluşturur. Bir iletişim sürecinin başarılı veya başarısız olarak algılanması, iletişim eylemini etkilemekte ve yönlendirmektedir.³⁵⁷

İletişim sürecinin son işlevi, geri(reddü'l-fill) bildirimdir. Bu, alıcının mesaja karşı alacağı tavidir. Bu tavır, aynı anda alıcıdan kaynağa doğru ikinci bir iletidir. Yani çift yönlü, karşılıklı ve otomatik bir etkileşim söz konusudur. Bu durumda mesaj, hedefte amaca uygun etki yaparsa, tepki "olumlu"; amaca uygun etki yapmazsa, tepki "olumsuz" olur.³⁵⁸

Geri bildirim olumlu ya da olumsuz olsun, iletişim sürecinin önemli bir unsurudur. Geri bildirim sayesinde verilmek istenen mesajın ne derece anlaşıldığı, ne derece kabul ya da reddedildiği test edilmiş olur. Geri bildirim, gönderilen mesajın doğruluğu ya da etkinliği konusunda bir kontrol etme aracı olarak bakılabilir. Dolayısıyla geri bildirim, hiç bir zaman ihmal edilmemelidir. Hedef kitle, gönderilen mesajı uygun bir şekilde deşifre etsin ya da etmesin, onlar mesaja zihnî ya da fizikî bir cevap vereceklerdir. Bu tepki, çoğu zaman kaynağın gönderdiği mesajın ne kadar etkili olduğu ya da anlaşıldığı konusunda da bir göstergedir.

Kur'an'da, bireyler arası iletişimin sürekli olmasına yönelik olarak gelen iletilere besleyici tepki verilmesi istendiği gibi özellikle ilâhî mesajlara karşı insanların göstereceği olumlu ve olumsuz tepki türlerine de işaret edildiği görülmektedir. Bu yönüyle insanların mesajlara karşı tepkileri iki şekilde gerçekleşmektedir.

a. Olumlu Geri Bildirim

İletişimden maksat, alıcıda tutum değişikliği meydana getirmek, mesaj doğrultusunda inanç ve davranış geliştirmesini sağlamaktır. Alıcıdan mesaja karşı gösterilen tepkinin olumlu olması, mesajın alıcı tarafından algılandığının göstergesidir.

³⁵⁶ James, *age.*, s. 47.

³⁵⁷ Gökçek, *age.*, s. 31; Aziz, *age.*, s. 7.

³⁵⁸ Muhyiddin, *age.*, s. 27.

Kur'an'da ilâhi mesaj karşısında insanın verdiği olumlu tepki ve bunun sonucu olarak değiştirdiği inanç ve davranış örnekleri vardır.

“Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, ‘Rabbimize iman edin’ diye seslenen bir davetçi işittik, hemen iman ettik”,³⁵⁹ “ İnananlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer ve Allah’ın âyetleri kendilerine okunduğunda imanlarını artırır; onlar Rablerine güvenirler. Onlar namaz kılar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan verirler.”,³⁶⁰ “Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve Resûlü’ne davet edildiklerinde, ‘İşittik ve itaat ettik.’ demek, sadece müminlerin söyleyeceği sözdür.”,³⁶¹ “O’nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız, İşittik ve iman ettik.”³⁶²

İlâhi davet karşısında, muhatabın “işittik iman ettik”, “işittik itaat ettik” ifadesi, olumlu tepkinin, kaynağa yönelmesidir. Mesaj, alıcı tarafından alınmış, algılanmış, iman ve amelle dönüştürülmüştür. İletişim sürecine bağlı olarak gelişen tutum değişikliği, mesajın alıcıda bıraktığı etkiyi görme bakımından önemlidir.

“ Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım sorularla imtihan etti, o da onları tamamen cevaplandırınca: ‘Ben seni insanlara önder yapacağım’ dedi. İbrahim de, ‘Soyumdan önderler yap!’ “ dedi. Allah, ‘ahdim zalimlere ermez’ dedi.”³⁶³

Âyette soru-cevap şeklinde gerçekleşen iletişimde, soru soran kaynak Allah, sorulan sorular mesaj, bu mesajlara anlayan ve algılayan alıcı Hz. İbrahim’dir. Hz. İbrahim’in sorulara başarı ile cevap vermesi olumlu geri bildirimdir.³⁶⁴ Bu olumlu bildirim sonucunda Hz. İbrahim, Allah’ın mükafatına (insanlara önder yapma) mazhar olmuştur.

b. Olumsuz Geri Bildirim

Kaynağın verdiği mesaja, alıcı tarafından olumlu tepki verilmemesidir. Bu olumsuz tutum kimi zaman mesajı ve iletişimi reddetmekle, karşıt görüşler ortaya koymak gerçekleşir.

Alicinin herhangi bir mantıksal nedene dayanmaksızın, kaynağın verdiği mesajı reddetmesi, hedefin iletişime karşı gösterdiği tepkidir.³⁶⁵ Hz. Musa’nın getirdiği mesaja karşı

³⁵⁹ Âl-i İmran 3/193.

³⁶⁰ Enfâl 8/2, 3.

³⁶¹ Nur 24/31.

³⁶² Bakara 2/285.

³⁶³ Bakara 2/124.

³⁶⁴ Bayraklı, *Din ve İletişim*, İstanbul 2009, s. 29.

³⁶⁵ J. L. Freedman ve Diğerleri, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, Ankara 2003, s. 348 vd.

İsrâiloğulları *“Dinledik ama itaat etmiyoruz”*³⁶⁶ şeklinde ki tepkileri, daha baştan iletişim sürecinin başlamasını engellemiştir. Kaynak tarafından gönderilen mesajlara önyargılı davranarak iletişime direnme şekli, mantıklı bir görüş ileri sürmeden reddetme şeklinde gerçekleşmiştir.

*“.....kendisine gelen gerçeği yalanlayandan daha zalim kimdir.”*³⁶⁷ Belirli bir nedene dayanmaksızın yalnızca yalanlayıp inkar ettiler, kanıtları hiçbir şekilde dikkate almayıp ön yargılarla mesajı reddettiler.³⁶⁸

Muhatap, olumsuz tepkisini hem kaynağa, hem de verdiği mesaja yönelik verebilir. Mesajda yanlışlar bulunduğunu iddia ederek, sahip olduğu verilere dayanarak, mesajı çürütme gayreti gösterebilir. Âyetlerde öldükten sonra dirilmenin var olduğu gerçeğini içeren mesaja karşı çıkanlar, bunun mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Bu iddialarını da toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra yeniden dirilmenin imkansızlığını dile getirerek yapmışlardır.³⁶⁹ Burada mesajın muhatapları, mesajı reddetmekle kalmamışlar aynı zamanda içeriğini de kendilerince ileri sürdükleri iddialarla çürütme gayretini göstermişlerdir.³⁷⁰

Mesajlara karşı kendini savunacak kanıtları olmayan kişiler, mesajın kaynağını mesnetsiz iddialarla küçük düşürme ve bu şekilde mesajın etkisini kırma gayreti içinde bulunurlar. Tepkileri mesajdan çok kaynağadır. Çünkü kaynağın insanlar üzerindeki etkisi azaltılınca bunun sonucu olarak mesajında etkisinin azalacağını düşünmektedirler. Bunun içinde peygamberlere karşı yapılan iftiraların başında onları yalancılıkla itham vardır.³⁷¹ Hz. Hûd, kavmine deliller göstererek ilâhi davete çağırdığı halde, kavminin *“...biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz...”*³⁷² iftirasına maruz kalmıştır. Hz. Hûd'un şahsını, halkın nezninde güvenilmez duruma düşürerek, getirdiği mesajların etkisini azaltmayı, hatta yok etmeyi denediler. Böylece kaynağı itham ederek iletişim karşısındaki tepkilerini göstermiş oldular.³⁷³

³⁶⁶ Bakara 2/93.

³⁶⁷ Ankebût 29/68.

³⁶⁸ Kasapoğlu, age., s. 144.

³⁶⁹ Vâkıa 56/47-50; Yâsin 36/78-79.

³⁷⁰ Kasapoğlu, age., s. 145; Komisyon, age., c. IV, s. 514.

³⁷¹ A'râf 7/66; Hûd 11/7.

³⁷² A'râf 7/66.

³⁷³ Kasapoğlu, age., s. 147.

III. KUR'AN'DAKİ VARLIKLARIN İLETİŞİM ALANLARI

Varlık, var eden ve var edilen olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Bunlardan var eden için öncelikle söylenebilecek şey; Âlemde varolan herşeyi nizâma koyan,³⁷⁴ melekleri,³⁷⁵ cinleri,³⁷⁶ yeri, gökleri ve ikisinin arasındakileri,³⁷⁷ güneşi, ayı, gündüzü ve geceyi,³⁷⁸ bağları, dağları ve nehirleri,³⁷⁹ ağaçları, meyveleri, taneleri, bitkileri,³⁸⁰ her çeşit hayvanatı³⁸¹ yaratan etkin bir yaratıcı güce sahip olduğudur.

Kur'an'da âlemdeki düzen ve ölçüyü konu edinen âyetlerin amacı Allah ile âlem. Allah ile insan ve insan ile âlem arasındaki ilgiyi kurarak, insanın Allah'a teslim olmasını sağlamaktır.

Gerek yaratan ve yaratılan arasındaki ontolojik farklılık, gerekse yaratılanlar arasındaki farklılıklar, çok yönlü iletişim düzenini ortaya çıkarmıştır.³⁸² Allah'ın varlıkla ilişkisi, varlıkları biçimlendirmesi, onları büyük bir iletişimin parçası yapmasında vahiy en önemli araçtır. Oldukça kapsamlı bir kavram olan "vahiy", Allah'ın beşer ile ilişki boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

A. İletişim ve Vahiy

Kur'an'ın en temel iletişim kavramı olan vahiy, Kur'an'da hem sözlük, hem de terim anlamı bir arada kullanılmıştır. Genel manada, 'Allah'tan varlıklara gelen bildirim ve varlıkların da kendi aralarındaki bir tür iletişimi olarak ifade edilmektedir. Vahiy kavramının Arapça'da kullanımına baktığımızda; hızlı işaret, yazı, risâlet,³⁸³ mektup,³⁸⁴ ilhâm,³⁸⁵ gizlice söylenen söz ve bildiri,³⁸⁶ bilgilendirmek üzere başkasına ilkâ edilen her şey,³⁸⁷ imâ etmek,³⁸⁸

³⁷⁴ Furkan 25/2.

³⁷⁵ Zuhuruf 43/19.

³⁷⁶ Hicr 15/27.

³⁷⁷ Furkan 25/59.

³⁷⁸ Enbiyâ 21/33.

³⁷⁹ Ra'd 13/3, 4.

³⁸⁰ Rahmân 55/11, 12.

³⁸¹ Nûr 24/45.

³⁸² Kasapoğlu, age., s. 209.

³⁸³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Faris, *Mücmelu'l-Luğa*, Beyrut 1984, c. II, s. 919, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1994, c. XV, s. 379; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Mısır 1985, c. II, s. 496; Râgıb el-Hüseyn b. Muhammed İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1961, s. 515.

³⁸⁴ Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, Beyrut 1993, s. 1729.

³⁸⁵ İbn Manzûr, age., c. XV, s. 379.

³⁸⁶ İsfehânî, age., s. 515.

bir şeyi anlaşılır kılmak,³⁸⁹ insanlara ve başka varlıklara gelen³⁹⁰ ve harflerden arındırılmış ses³⁹¹ ve emir³⁹² anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu anlamların ağırlık noktasını "Allah'ın istek ve düşüncelerinin, varlıklara, özel bir yolla, gizli ve hızlı bir tarzda³⁹³ bildirilmesi oluşturmaktadır.

Buradaki anlam örgüsüyle vahiy kavramı, biri genel, diğeri de özel olmak üzere iki anlam alanına sahiptir. Genel anlamda bütün varlıkları, özel anlamda ise yalnız peygamberleri içine almaktadır. Bu iki vahiy alanı, sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcıdır. İletişimde verilen mesajın amacı; hedef kitleyi harekete geçirerek bir davranış ve tutum içine sokmaktır. İletilen şey bir bakıma müessir faktör ve itici güç rolünü oynamaktadır. Bu peygamber için kullanıldığında, hemen ona tabi olup tebliğ başlanması, tebliğ edilen insanlar açısından bundan etkilenecek aksiyona geçmesi anlamına gelmektedir.

Allah'tan varlıklara gelen vahiy çeşidinde varlıklar, canlı ve cansız olanlar şeklinde ikiye ayrılmakta; canlılar içerisinde başta, Hz. Nuh,³⁹⁴ Hz. Yusuf³⁹⁵, Hz. Musa³⁹⁶ ve Hz. Muhammed³⁹⁷(s.a.v) olmak üzere bütün peygamberler,³⁹⁸ ayrıca havariler³⁹⁹ ve Hz. Meryem⁴⁰⁰ gibi sâlih insanlar yer almaktadır. Bunun yanında yine canlılar zümresinden meleklerle⁴⁰¹ ve arıya⁴⁰² da vahyedilmiştir. Cansız varlıklara gelen vahiy kısmında ise göklere⁴⁰³ ve yere⁴⁰⁴ vahyedilmesi söz konusudur.

³⁸⁷ İbn Fâris, *age.*, c. II, s. 919; İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 379 vd.

³⁸⁸ Zemahşerî, *age.*, c. II, s. 496; İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 381.

³⁸⁹ Ebû'l- Beka, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el- Külliyyat*, Beyrut 1993, s. 918.

³⁹⁰ Fîrûzâbâdî, *age.*, s. 1779.

³⁹¹ İsfahânî, *age.*, s. 515.; Ebû'l-Bekâ, *age.*, s. 936.

³⁹² Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhiti'l-A'zam fi'l-Luğa*, Kahire 1996, c. IV, s. 28.

³⁹³ İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 379 vd.; İsfahânî, *age.*, s. 515.

³⁹⁴ Hûd 11/ 36, 37; Müminûn 23/27.

³⁹⁵ Yûsuf 12/15.

³⁹⁶ A'râf 7/ 117, 160; Yûnus 10/ 87; Tâhâ 20/13, 77; Şu'arâ 26/52, 63.

³⁹⁷ En'âm 6/19; Yûnus 10/2; Yûsuf 12/3; Ra'd 13/ 30; Nahl 16/ 123; İsrâ 17/39; Şûrâ 42/52.

³⁹⁸ Nisâ 4/163; Yûsuf 12/109; Nahl 16/ 43; Enbiyâ 21/ 7, 25.

³⁹⁹ Mâide 5/111.

⁴⁰⁰ Tâhâ 20/38; Kasas 28/7.

⁴⁰¹ Enfâl 8/12.

⁴⁰² Nahl 16/68.

⁴⁰³ Fussilet 41/ 12.

⁴⁰⁴ Zilzâl 99/5.

Yine varlıkların kendi aralarındaki bir iletişim tarzı (gayr-ı ilâhî vahiy)⁴⁰⁵ olarak da remiz, işaret anlamında⁴⁰⁶ insanların birbirleri arasındaki vahiy,⁴⁰⁷ vesvese manasında⁴⁰⁸ ins ve cin şeytanlarının hem birbirlerine,⁴⁰⁹ hem de yandaşlarına⁴¹⁰ yönelik vahiy türleri de Kur'ân'da yer almaktadır.

Kur'an dikkatli bir şekilde incelendiğinde onda pek çok iletişim alanları ve iletişim şekli olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Kur'an'daki iletişim düzenini iki varlık alanında toplamak mümkündür: a). Allah ile yaratılanlar arasındaki iletişim, b).Yaratılanların kendi aralarındaki iletişim olmak üzere iki temel grup halinde ele alınabilir.

B. Yaratıcı ile Yaratılanlar Arasındaki İletişim

a. Allahtan insana doğru iletişim

Kur'an her konuda olduğu gibi, Allah-insan ilişkisinde de bize ışık tutmaktadır. Kur'an'da Allah'tan sonra dikkat çeken en önemli varlık insandır. İnsanın yokluktan varlık alanına çıkışı, Allah'ın ona olan ilgisi ile başlamıştır. İnsan yaratılması kendi istek ve iradesi dışında gerçekleşmiştir. Allah'ın kuluna olan ilgisi, beraberinde iletişimi meydana getirmiştir. Allah yarattığı her varlığa bir anlam ve değer katmıştır.⁴¹¹ Göklerde ve yerde bulunan her şey insanın emrine sunulmuş⁴¹² ve onun için yaratılmıştır.⁴¹³ Göklerde ve yeryüzünde yaratılanların, insanın hizmetine sunulması ve insan için yaratılmış olması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunun göstergesidir.⁴¹⁴

Bununla birlikte Allah'ın esma ve sıfatları ile en çok tecelli ettiği varlık yalnız insandır.⁴¹⁵ Allah insanı en güzel biçimde yaratmış,⁴¹⁶ ona kendi ruhundan üflemiş,⁴¹⁷ isimler öğretmiş⁴¹⁸

⁴⁰⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1993, s. 37.

⁴⁰⁶ İsfahânî, *age.*, s. 515.

⁴⁰⁷ Meryem 19/11.

⁴⁰⁸ İsfahânî, *age.*, s. 516.

⁴⁰⁹ En'âm 6/112.

⁴¹⁰ En'âm 6/121.

⁴¹¹ Sa'd 38/27.

⁴¹² Lokman 31/20.

⁴¹³ Bakara 2/29.

⁴¹⁴ Veli Ulutürk, *Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir 1994, s. 72.

⁴¹⁵ Mehmet Suat Aydın, *"İnsan-ı Kâmil"*, DİA, c. XXII, s. 330.

⁴¹⁶ Tîn 95/4.

⁴¹⁷ Hicr 15/29.

ve onu yeryüzüne halife kılmıştır.⁴¹⁹ İnsan gerek maddi yönüyle, gerekse mânevi meziyetleri ile Allah'ın lûtfuna mazhar olmuş, varlıkların en şerefliisidir.

Kur'an'ın en temel konusu, Allah'ın bilinmesi ve insanın kurtuluşudur. Bu da tek taraflı olmayıp, Allah-insan arasında münasebet şeklinde gerçekleşmiştir. Allah'ın, insan tarafından bilinmesi, Allah'ın kendini insana bildirmesiyledir. Kur'an'da Allah kendini insana tanıtmıştır. Kur'an'daki âyetler incelendiğinde birçok âyetin ulûhiyyet konusuyla yakından ilgili olduğu görülür. Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah inancı; Allah'ı insan hayatından dışlayan bir anlayış olmayıp aksine ilmi ve tasarrufları ile yarattığı her şeyin her an yanında olan, görünen-görünmeyen tüm varlıkları kuşatan bir Allah inancıdır.⁴²⁰ Allah'ın insanla olan iletişimde kulun her durumunun Allah tarafından bilinmesi Allah-insan ilişkisinin temel noktalarından birini oluşturur.⁴²¹ Dolayısıyla kulun Allah ile ilişki kurması ve bu ilişkinin doğurduğu bilinci kesintisiz olarak yaşama, hal ve kemâli dinin özünü oluşturur. Elbette Kur'an hem Allah ile insanlar arasındaki ilişkileri hem de insan ile insanlar arasındaki ilişkileri en mükemmel bir şekilde düzleyen ilâhi mesajları içerir.⁴²²

Allah ile insan arasındaki iletişim, peygamberler aracılığı ile ilâhi kitaplar gerçekleştirmiştir. Ve bu iletişimi en son sağlayan da Kur'an olmuştur. Hiç şüphesiz Kur'an, Allah'ın insana olan ilgisinin sonucu olarak gönderdiği bir mesaj, insanın da kendisi ile Allah'a ulaşabileceği bir vasıta'dır.⁴²³ Nitekim Kur'an'ın bir adı da *hablullah* (Allah'ın ipi) dir.⁴²⁴ Kur'an, Allah'tan insana uzatılan bir ip, Allah ile insan arasında bir bağ, Allah ile kul, kul ile Allah arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkiyi sağlayan bir vasıta'dır. Allah ile insan arasındaki münasebet ilk insandan bu güne kadar gündemden hiç düşmeyen önemli bir konudur. Hatta Allah tarafından gönderilen elçi ve kitapların öncelikli görevlerinin bu ilişkiyi düzenlemek olduğunu söylemek mümkündür.

Bundan dolayı diyebiliriz ki, vahyin hedefi insandır. O, bu hedefi gerçekleştirirken bir taraftan insana hayat ve dinamizm vererek yaratıcı ile arasında sarsılmaz bir ruh-beden ilişkisi kurmakta, diğer taraftan da insana dünya görüşü kazandırarak, Allah'ın razı olacağı sağlıklı bir toplum yapısı meydana getirmektedir. Her çağdaki insanın ihtiyaçlarına ve

⁴¹⁸ Bakara 2/31.

⁴¹⁹ Bakara 2/30.

⁴²⁰ Bakara 2/19; Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/108,126; Enfal 8/47; İsrâ 17/60; Fussilet 41/54; Talâk 65/12.

⁴²¹ Enfâl 8/47; Fussilet 41/54; En'âm 6/73; Ra'd 13/9; Mü'minun 23/92; Zümer 39/46.

⁴²² Yûnus Vehbi Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, İstanbul 1992, s.263.

⁴²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul 1980, s. 45.

⁴²⁴ Âl-i İmrân 3/103.

problemlerine cevap verebilmesi için de vahyin, işlevini yerine getirebilecek derecede canlı ve taze kalması gereklidir. İşte bu nokta da insan unsuru devreye girmektedir.⁴²⁵

Kur'an'a göre Allah ile insan arasında gerçekleşen iletişim iki yönlüdür. Birincisi, Allah'tan insana doğru gerçekleşirken, İkinci ise insandan Allah'a doğru gerçekleşir. Bu iki yönlü haberleşme iki şekilde gerçekleşir: Birincisi sözlü; her iki taraf da insan dilini kullanarak meramını anlatır. İkincisi ise sözsüz; Allah tabiat âyetlerini (işâretlerini) insan da bedeninin hareket ve işaretlerini kullanarak istek ve arzularını anlatır.⁴²⁶

aa. Allah'tan İnsana Sözlü İletişim

Allah ile insan arasındaki mahiyet farkı iki farklı varlık düzlemini meydana getirmiştir. Allah-insan iletişimi, aşkın varlıkla, insan arasında gerçekleşmektedir. Kaynak ve hedef arasında ontolojik açıdan denge ve eşitlik bulunmaktadır. Zira maddi varlık alanında (insan-insan), konuşan ve dinleyen aynı düzeyde ontolojik eşitliğe sahip varlıklardır.⁴²⁷ Fakat Allah'tan insana doğru iletişimde, bu ana kural bozulur. Çünkü Allah ile insan arasında ki iletişim yatay değil, dikey düzlemde gerçekleşir. Allah-insan iletişiminin en temel kavramlarından biri olan *inzâl* ve *tenzîl* fiilleri; yüksekte düşüşü, aşağıya inişi, kuyuya iniş gibi eylemleri ifade eder.⁴²⁸ Bunun için yatay iletişim alanı içinde olan insanın insanla iletişimi için tenzil fiili kullanılmaz.⁴²⁹

Allah, insanla konuşmak isterse bir takım âyetler (işâretler) gönderir. Sözlü işaretler ile sözsüz işaretler arasında bir ayırım yoktur; her ikisi de Allah-insan iletişimini gerçekleştiren unsurları içerir. Vahiy, Allah ile insan arasındaki konuşmanın yalnız bir bölümüdür. Fakat sözlü olan âyetler vahiy kelimesiyle belirlenmiş çok özel bir sınıf oluşturdıkları; mahiyet ve yapı itibarı ile sözsüz âyetlerden ayrı bir önem taşıdığı için sözlü vahiy, bir konuşma münasebetidir.

İslâm'a göre vahiy semantik açıdan Allah'ın konuşmasıdır.⁴³⁰ Başka bir ifadeyle Allah'ın kendi iradesini dil aracılığı ile insana açıkça anlayabileceği bir dille bildirmesidir. Allah'ın kendi iradesiyle yaptığı bu konuşma olmasa yeryüzünde hiçbir ilâhi din olmazdı. Allah, insana konuştuğu dille hitap etmiştir. Bu Allah'ın sadece kutsal kitap göndermesi

⁴²⁵ Adnan Bülent Baloğlu, *Kur'an Vahyinin Niteliği ve Hz. Peygamber*, Ankara 1994, s. 45.

⁴²⁶ İzutsu, *age.*, s. 155.

⁴²⁷ İzutsu, *age.*, s. 180; Zeki Duman, *Vahiy Gerçeği*, Ankara 1997, s. 79.

⁴²⁸ İsfahâni, *age.*, s. 488.

⁴²⁹ İzutsu, *age.*, s. 178.

⁴³⁰ Bakara 2/75, 253; Nisâ 4/164; A'râf 7/143; Tevbe 9/6; Fetih 48/15.

demek değil, bizzat Allah'ın konuşmasıdır. Bundan dolayı vahiy, Allah'ın kelâmı olması yönüyle esrarengiz ise de kelâm(konuşma) olması yönüyle de insan konuşmasının bütün özelliklerini taşır. Kur'an, vahyi anlatmak için normal insan konuşmasına ait; sözcük anlamına gelen “*kelime*”⁴³¹ yi ve insan konuşmasına ait bir sözcük olan “*kav*”⁴³² ifadelerini kullanmıştır. Vahiy istisnâî bir konuşma durumuna getiren şey ise, o konuşmada konuşanın(kaynak) Allah, dinleyenin (hedef) insan olmasıdır.⁴³³

Kur'an'a göre Allah üç yolla insanla konuşmuştur: “... *Ancak vahiyle(kulun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak), yahut perde arkasından konuşur; yahutta izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir.*”⁴³⁴ âyetinde zikredilen haberleşmenin üç çeşidi şunlardır:

- 1) Gizli konuşma: Vasıtasız doğrudan konuşma tarzıdır. Allah ile insan arasında aracı olmadan doğrudan doğruya gerçekleşen iletişimde Hz. Musa, Kur'an'da en fazla bu mazhariyete erişmiş peygamberdir. “ *Ve Allah Musa ile de konuştu*”⁴³⁵, “ *Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, özel konuşmak için*”⁴³⁶ *kendimize yaklaştırdık*”,⁴³⁷ Ayrıca kaynaklarda Peygamber Efendimizin de (s.a.) Mi'râc gecesinde bu şekilde vahiy aldığı belirtilir.⁴³⁸

Bir kimsenin Allah'ın sözünü işitmesi ile aynı varlık düzleminde bulunduğu bir insanın konuşmasını dinlemesi aynı değildir. Hiç şüphesiz Allah'ın konuşması, insanın konuşma sistemiyle ve konuşurken başvurduğu araçlarla karşılaştırılması mümkün değildir. Ancak Hz. Mûsâ'nın, Allah ile yaşadığı iletişim tecrübesi; İlâhi kelâm'ı, varlık düzeyine ait iletişim araçları olan ses ve dil sembollerine indirgenmesiyle sonuçlanmıştır. Allah ile peygamber arasında geçen konuşma ve sözlerin levhalarda yer alması⁴³⁹ ve bu levhaların Kur'an'da

⁴³¹ Bakara 2/75; Tevbe 9/6; Fetih 48/15.

⁴³² Bakara 2/59; A'râf 7/162; Müzzemmil 73/5

⁴³³ İzutsu, *age.*, s. 176 vd.

⁴³⁴ Şûrâ 42/51.

⁴³⁵ Nisâ 4/164.

⁴³⁶ Âyette geçen “ نَادَى ” fiili **A** ile **B** arasında ki bulunan mesafeye bağlı olarak oluşan uzak mesafeden konuşmayı ifade ederken, “ نَجَى ” fiilinde ise **A** ile **B** arasından ki mesafe durumunu göstererek, Kaynak ve hedefin birbirine çok yakın olduklarını ifade eder. İşte bu güvenli gizli konuşmaya Arapçada neciy kökünden türetilerek münâcât denmiştir.(Daha geniş bilgi için bkz: İzutsu, *age.*, 188 vd.)

⁴³⁷ Meryem 19/52.

⁴³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâm'il-Kur'ân*, Kahire 1967, c. XVI, s. 53; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 475; (Konuyla ilgili âyetler için bkz. Nisâ 4/164; A'râf 7/143; Tâhâ 20/ 11; Neml 27/8)

⁴³⁹ Kur'an'da, levhaların yazılma işleminin nasıllığına dair; Allah tarafından mı, melek aracılığıyla mı, yoksa Hz. Musa tarafında mı yazıldığı hususun da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.(Râzi, *age.*, c.VIII, s. 16 vd.; Komisyon, *age.*, c. II, s. 597; Esed, *age.*, c. I, s. 302.)

“nüşa” diye kaydedilmiş olması,⁴⁴⁰ Allah sözünün insanların anlayabileceği şekilde görsel ve işitsel olarak kodlandığını gösterir.

- 2) Perde arkasından konuşma: Bu konuşma biçiminde mesajı alan (hedef), mesajı vereni (kaynağı) görmemektedir. Hz. Peygamber'in zil yahut çingirak sesine benzer sesler duyarak vahyi almasıdır. Bunu da Peygamberimizin (s.a.v) bizzat kendisi açıklamaktadır: *"Melek bazen çingirak sesi şeklinde bir sesle gelir. Bu benim için en zor olanıdır. Bu hal benden geçer geçmez, meleğin bana ne söylediğini iyice kavramış olurum."*⁴⁴¹
- 3) Elçi aracılığı ile konuşma: Burada konuşma, bir elçi aracılığı ile yapılmaktadır. Bu iletişim şeklinde Hz. Peygamber, hem mesajı iletmekte hem de mesajı getiren meleği bizzat görmektedir.⁴⁴² Nitekim Hz. Peygamber vahyin kesilmesinden sonra bir gün Cebrail'i yeri göğü dolduran bir kürsü üzerinde otururken görmüş ve korkuyla evine sığınmıştır⁴⁴³ Vahiy meleğinin bu tarzda gelişini ifade eden âyetler de vardır.⁴⁴⁴

Vahiy meleği gerçek suretiyle geldiği gibi, insan sûretinde de geliyordu. Kur'ân'da Lut kavmini helak etmekle görevlendirilen melekler, Hz. İbrahim ve Hz. Lut'a normal insan suretinde misafirler olarak gözükmüşlerdir.⁴⁴⁵ Aynı durum, bir peygamber olmamasına rağmen Hz. Meryem için de geçerlidir; ona da Cebrail, insan kılığında görünmüştür.⁴⁴⁶ Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bu konuyla ilgili açıklaması şöyledir: *"Bazen melek bana insan sûretinde görünür, benimle konuşur, ben de onun dediklerini anlarım."*⁴⁴⁷ Cebrail'in girdiği bu insan sûretinin, kimi zaman sahabeden Dihyetü'l-Kelbî,⁴⁴⁸ kimi zaman da Cibril hadisinde geçtiği gibi tanınmayan birisi olduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁴⁹

Vahiy kavramı hem sözlük ve ıstılâhi anlamları ile hem de Kur'an'da ki kullanım alanları ile Allah'ın bütün varlıklarla olan iletişimini karşılayan bir kelime olmakla birlikte, anlamında belli oranda tashis yoluna gidilerek Allah'ın sadece insana yönelik iletişim ve bilgi

⁴⁴⁰ A'râf 7/154.

⁴⁴¹ Buhârî, Bed'u'l-vahy, 2; Müslim, Fedâil, 87.

⁴⁴² Ebû'l- Fadl Ahmed ibn Hacer el- Askalani, *Fethu'l-Bârî*. Beyrut ts, c. I, s.19.

⁴⁴³ Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1; Müslim, İmân, 255.

⁴⁴⁴ Tekvîr 81/23; Necm 53/5-12.

⁴⁴⁵ Hûd 11/69-70, 77-78; Zâriyât 51/24-28.

⁴⁴⁶ Meryem 19/17.

⁴⁴⁷ Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1.

⁴⁴⁸ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 100.

⁴⁴⁹ Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân 1.

vasıtası anlamı ile ön plana çıkartılmıştır. Vahyin bu yönü, sözlü iletişimin en temel unsuru olan vahiy kavramını iletişim açısından incelenmesini zorunlu kılmıştır.

- 1) Vahiy öncelikli olarak haberleşme demektir. Haberleşme ise “iki-şahıs-münasebetli” kelimeler gurubuna dahildir. Bu yönü ile vahiy kelimesi de “iki-şahıs münasebetli” bir terimdir, başka bir ifadeyle vahyin gerçekleşebilmesi için en az iki şahsın bulunması gerekir. Bu iki şahsa A ve B diyelim. Bura da A aktif olarak hareket eder (A >>>> B); bu hareketin kendisi, A’nın istek ve düşüncesinin, bir sembol veya, semboller vasıtasıyla B’ye intikalinden ibarettir. Bu esnada asla karşılıklı bir diyaloga girmek, yani bir sözle karşılık vermek mümkün değildir; irtibat bir anda kurulur ve kesinlikle B mukabelede bulunamaz, “Biz de Musa’ya asanı at diye vahyettik....”⁴⁵⁰ Bu yönüyle vahiy tek yönlü bir iletişimdir.
- 2) Vahy’in sözlü bir haberleşme olma zarureti yoktur; yani iletişim amacıyla kullanılan sembollerin her halukârda dilsel semboller olması gerekli değildir, ama dil sembolleri de kullanılabilir. Kevni âyetlerde olduğu gibi.
- 3) Vahiy teriminde, daima bir sırlılık, gizlilik manası vardır; başka bir deyişle bu tip bir haberleşme/iletişim ve konuşma çok gizemlidir. A ile B arasında ki iletişim çok özel bir durumdur. A kendisini açıkça B’ ye tanıtır, ama bu haberleşme öyle bir yoldan yapılır ki haberleşmenin muhtevasını başkaları anlayamaz.⁴⁵¹

Bu açıklamalar çerçevesinde, üçüncü şekilde, Cebrail vasıtasıyla gönderilen kelimelerin ansızın doğrudan Hz. Peygamber’in kalbine bırakıldığını,⁴⁵² bu süreçte Hz. Peygamber kelimeleri kalbinde hazır bulduğunu söylemek mümkündür. Bu terimin seçilmesinin bir diğer nedeni de, üçüncü şahısların vahiy sürecine nüfuz etmek gibi bir imkanlarının bulunmamasıdır. Çünkü hitap fevkaalede gizli, gizemli ve süratli bir biçimde gerçekleşmektedir.

Kur’an’da vahiy ifade etmek için kullanılan “*kelime*”⁴⁵³ kavramı her ne kadar iki şahıs arasında gerçekleşen iletişimi tanımlıyorsa da Kur’an’da ki kullanımında Allah ile peygamber arasında bir aracı daha vardır. Kavrama bu açıdan bakıldığında vahiy kelimesi “üç-şahıslı, sözlü bir iletişim olduğunu görürüz: (A >>>> B >>>> C) Burada başlangıç noktası Allah, bitiş noktası peygamber, aracı da melek Cebrail’dir.”⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ A’râf 7/117.

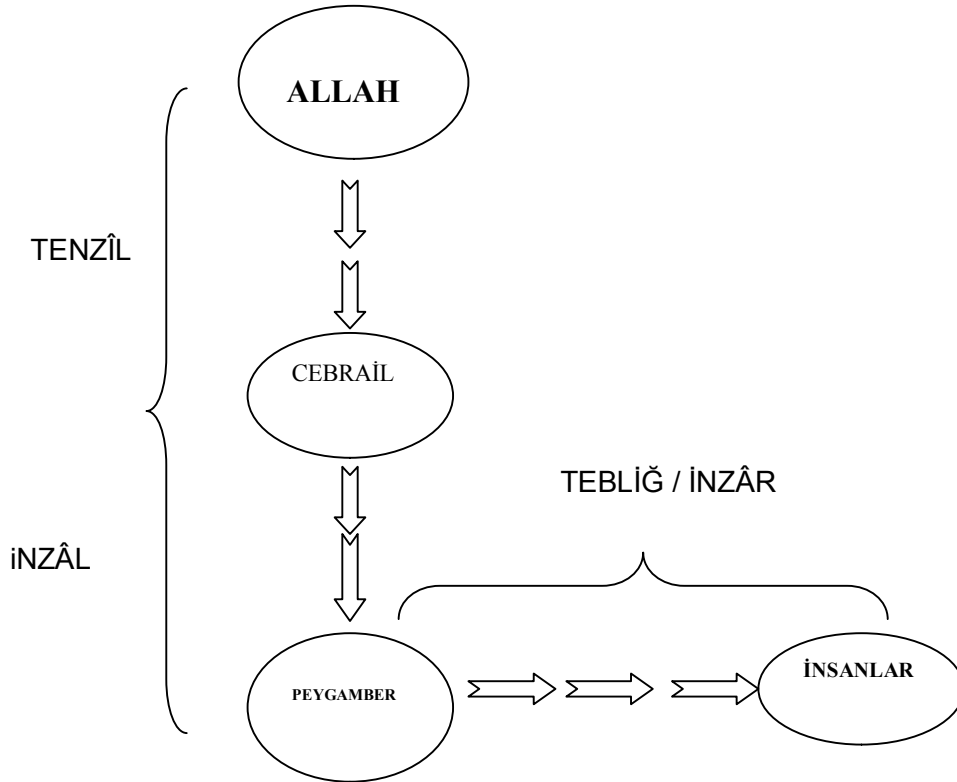
⁴⁵¹ İzutsu, *age.*, s. 181 vd.

⁴⁵² Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus ts., s. 142 vd.

⁴⁵³ Bakara 2/75; Tevbe 9/6; Fetih 48/15.

⁴⁵⁴ İzutsu, *age.*, s. 206. Necdet Çağıl, *İlâhî Kelâmın Tabiatı*, İstanbul 2003, s. 65.

Aynı zamandan vahiy meleği Cebrail; Allah ile peygamberler arasında, Peygamberde Allah ile insanlar arasında elçilik yaptığından rasûl sıfatıyla anılmaktadır. O halde vahyin esasen dört-şahıs münasebetli bir kavram olduğu söylenebilir: İslâm'daki vahiy kavramı, 'üç-şahıs münasebetli' değil, gerçekte 'dört-şahıs münasebetli bir kavram (A >>> B >>> C >>> D) olarak düşünülmelidir. Peygamber sadece ilâhi vahyi alan bir insan değil, aynı zamanda Allah ile bütün insanlık arasında bir elçidir.⁴⁵⁵

Şekil 4: Allah ile insan arasındaki diyagramatik yapı.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ İzutsu, *age.*, s. 207; İzzet Derveze, *Kur'anü'l- Mecid*, İstanbul 1997, s. 17 vd.

⁴⁵⁶ Bu diyagramatik yapının dikey olarak gösterilmesi, iki temel nedene dayanmaktadır. Birincisi, inzâl ve tenzîl kelimelerinin şekli boyutu Kur'an'ın kavramsal çerçevesine uygun olarak gösterilmesi, ikincisi ise, Allah ile insan arasında ontolojik ayırım Kur'an'da bu şekilde vurgulanmış olmasıdır. Ayrıca Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.v) ta'râfından insanlara tebliği diyagramatik olarak gösterilmek istenirse, Hz. Peygamber'in beşer olması sebebiyle insanlarla münasebetinin(tebliğ ve inzar) istikameti, yatay düzlemidir. Bunu için insanlarla aynı varlık sferi içinde gösterilmiştir.(Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Ankara 2001, s. 68 vd.)

Vahye, kaynak ve alıcı açısından baktığımızda; ilk etapta vahiy meleği Cebrail, vahyi Allah'tan almakta, sonra da onu peygambere ulaştırmaktadır.⁴⁵⁷ Yukarıda ki şekilde de görüldüğü gibi, her iki durumda da vahyin ulaştırılması tek yönlü iletişim niteliğindedir.

İletişimde, gönderici ve alıcı arasında mesajın geliş-gidişi, iletişimin tek yönlü veya iki yönlü olmasını gerektirir. İletişim sürecinin tek yönlü işleyişi; vericinin aktif, alıcının pasif konumda olmasıdır. Bu süreçte kaynak, alıcı üzerinde etkili ve söz sahibidir.⁴⁵⁸

Vahiy sürecinde kaynağı Allah olan bir söz için, geri bildirim gerekli olmadığından, iletişimin tek yönlü olması iletişimi bozmaz.⁴⁵⁹ Allah-insan iletişiminde, verici(Allah) aşkın varlık düzeyini temsil ederken, alıcı(insan) düşük varlık düzeyini temsil etmektedir. Ontolojik uyumsuzluğun bulunduğu bir ortamda dilsel bir iletişim gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu dil ve iletişim kuralına rağmen, iletişimin gerçekleşmesi için, kaynakta ya da alıcıda olağanüstü bir durumun, normalin dışında bir şeyin meydana gelmesi gerekir.⁴⁶⁰

Bazı İslâm âlimleri bu konuya dikkat çekmişlerdir. Bunlardan; Buhârî şârihlerinden el-Kirmânî (öl. 786/1384)'nin konuyla ilgili yorumu şöyledir: "Vahiy, meleklerle insan arasında meydana gelen olağanüstü bir konuşmadır. İki taraf arasından bir çeşit eşitlik gerçekleşmedikçe, yani konuşan ile dinleyen arasında bir ilişki olmadıkça, karşılıklı bir kelime alış-verişi, öğretim ve öğrenim mümkün değildir. Böyle bir durumda meleklerle insan arasında iletişim nasıl kurulabilir? Bunun iki yolu vardır. Ya dinleyen konuşanın galip etkisiyle derin bir kişilik değişikliğine uğrar, ya da konuşan aşağıya inip bir parça dinleyen sınıflarına bürünür. Resûlullah'ın vahiy alması her iki şekilde de gerçekleşmiştir."⁴⁶¹

Bu konuda görüş beyan eden alimlerden biri de Zerkeşi (öl: 794/1391)'dir. Ona göre Hz. Peygamber ya kendisinin melekleşmesi ile ya da aracı meleğin insan sûretine girmesiyle Allah'la konuşmuş ve ondan vahiy almıştır. Bu iletişimin en zoru, birincisidir.⁴⁶²

İbn Haldun(öl: 808/1405) da bu hususta; peygamberlerin meleklerle münasebet kurmalarını, ancak kendilerinin melekleşmesiyle mümkün görmektedir. Bununda yolu da, peygamberlere mânevi bir kuvvetin gelip kendilerini etkilemesi ve tabiatlarını değiştirmesiyle

⁴⁵⁷ Bakara 2/97.

⁴⁵⁸ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s.24.

⁴⁵⁹ Demirci, *age.*, s. 58 vd.

⁴⁶⁰ İzutsu, *age.*, s. 183.

⁴⁶¹ Abdullah Şemseddin Muhammed Kirmânî, *Sahihü'l-Buhârî bi-Şerhi'l-Kirmani*, Beyrut 1981, c. I, s. 28.

⁴⁶² Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut t.y., c. I, s. 229.

gerçekleşir. İlâhi cezbeden ötürü yüce olan ruhlar, beşer olma özelliğinden sıyrılmışlardır. Bu cezbe anında peygamberler, fısıldanarak söylenen sözleri işitir ve anlarlar.⁴⁶³

İnsanın tabiatını değiştirmek mümkün olsa idi, o durumda üstün varlıklarla iletişim kurması da mümkün olabilirdi. Bu hal insanda maddi ve mânevi ızdıraplar, sıkıntılar, meydana getirirdi. Peygamberler bu müstesna anları yaşayan insanlardır. Konuyla ilgili rivâyetlerin birinde Hz. Aîşe şöyle demiştir: “*Ben onu en soğuk günde kendisine vahiy gelirken gördüm, alnından ter damlaları akıyordu.*”⁴⁶⁴ Bazı hadislerde de aracı meleğin vahiy getirdiği esnada Rasûlullah’ın renginin sarardığı, bazen titrediği, bayılır gibi yere düştüğü, bazen de inlediği zikredilmiştir.⁴⁶⁵ İbn Haldun’un ifade ettiği “*beşerilikten sıyrılma ve melekleşme*” ifadesinden fiziksel bir değişim kastedilmemektedir. Hz. Peygamber’de görülen değişim çok çabuk ve geçici olan bir değişimdir.⁴⁶⁶

Bu açıklamalar göstermektedir ki, Hz. Peygamber vahiy alma anında beşeri özelliklerinin ve iradesinin dışına çıkarak tamamen ilâhi iradenin yönetimine giriyor ve Cebrail’in getirdiği vahyi Rasûlullah; onunla mânevi yönden aynı seviyeye geldikten sonra alıyordu. Bu süreç ancak vasıtalı vahiy için düşünülebilir. Çünkü bu vahiy tarzında peygambere vahyi getiren ve bunu onlara çeşitli şekillerde ileten bizatihi aracı melek Cebrâil’in kendisidir. Yatay düzlemde gerçekleşen bu vahiy, iletişim yönüyle dilsel bir metne dönüştürülmüştür.⁴⁶⁷

Vasıtasız vahiyde ise bu özellik yoktur. Çünkü o, isminden de anlaşılacağı gibi Peygamberlerin kalbine direk ilkâ edilen vahiydir.

Peygamberlerin yaşamış olduğu vahiy tecrübesinin gerçek mahiyetini ancak peygamberler tarafından idrak edilebilir. Peygamberlerin yaşamış olduğu bu ruhsal tecrübe, insanlara ancak semboller ve örneklerle anlatılmıştır. Peygamberlerin ilâhi sözlere muhatap oluşunun içyüzünü algılama ve tanımlama imkanına sahip değiliz. Allah ile peygamberler arasındaki iletişim boyutları ve nasıllığı bizim için sırdır. Çünkü Allah (kaynak) sınırsız ve mutlak, peygamber (alıcı) zaman ve mekânla sınırlıdır. Bu ontolojik ayrılık neticesinde peygamberler (alıcı), aşkın varlık(kaynak) düzeyine çıkamayacağına göre, aşkın varlık mesajını, zaman ve mekânla sınırlı olan insan seviyesine indirmesi gerekir.

⁴⁶³ Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, Ankara 1986, c. I, s.217.; Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara 1996, s.164.

⁴⁶⁴ Buhâri, *Bed’ul-Vahy*, 2; Şehâdât, 15.

⁴⁶⁵ Buhâri, *Fedâilu’l-Kur’an*, 2; Müslim, *Fedâil*, 88.

⁴⁶⁶ Ebû Zeyd, *age.*, s. 74.

⁴⁶⁷ Ebû Zeyd, *age.*, s. 65.

ab. Allahtan İnsana Sözsüz İletişim

Kur'an'da Allah, insanla iletişim kurarken, onun uzak ve yakın çevresini oluşturan bitkilerden, çiçeklerden, ağaçlardan, dağlardan, hayvanlardan, sema ve yıldızlardan örnekler vermektedir. Birçok âyette, insanın dikkatini doğaya ve çevreye yönlendirilerek, aktif ve dinamik bir iletişim ortamı kurulması amaçlanmıştır. Bunlar bütün evrende bulunduğu gibi insanın kendi bünyesinde de bulunmaktadır. Kur'ân bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “ *Biz âyetlerimizi hem âfak'ta (insanın dışında), hem de enfüste (kendi nefislerinde) onlara göstereceğiz. Böylece Kur'ân'ın gerçek/hak olduğunu anlayacaklardır...*”⁴⁶⁸

Bunda maksat da insanı tefekküre yönelterek, Allah'ın yüceliğini kavramasına yardımcı olmaktır. Bu çerçevede bütün kâinât, Allah'ı anlatan bir kitap gibidir; her şey ona işaret etmektedir. Buna göre. göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün arada gelişi, toprağı diriltmek üzere yağmurun indirilişi, canlıların var edilmesi, bulutların boyun eğmiş bir şekilde havada yüzmeleri, arının insanlar için bal yapması, hayvanların çeşit çeşit yaratılması, hayvanlar tarafından insanlara süt hazırlanması birer işarettir.⁴⁶⁹

Güneşin bir aydınlık, Ay'ın bir nûr kılınması, yılların sayısı bilinsin diye Güneş'e ve Ay'a, durakların konması, gökyüzünün bir tavan yapılması birer âyettir.⁴⁷⁰ Tanenin ve çekirdeğin yaratılması, sabahın gecenin içinden çıkıp gelmesi, gecenin dinlenme zamanı yapılması, karanlığın derinliğinde yol bulmak için yıldızların bir lamba gibi var edilmesi, insanların tek bir nefisten yaratılması, gökten inen su ile bitkilerin büyütülmesi, her türlü meyvanın var edilmesi de birer âyettir.⁴⁷¹ Bu konuda Kur'an'da “*İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık onlar Allah ve Onun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar.*”⁴⁷²

Bütün bunlar basit bir tabiat olayı olarak düşünülmemelidir. Allah görülen âlemi çeşit çeşit âyetlerle(anamlı işaretlerle) donatmıştır. Mesaj yönü itibarıyla, insanları uyaran ve bilgilendiren Kur'an âyetleri ile kâinat âyetleri arasında hiçbir fark yoktur. Eğer insan, evreni ve tabiatı bağımsız bir gerçeklik alanı gibi değil, daha yüksek bir gerçekliğin aynası gibi tefekkür etmeyi öğrenir, kendisine bir şeyler söyleyen, “haber” ulaştıran geniş bir semboller

⁴⁶⁸ Fussilet 41/53.

⁴⁶⁹ Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Nahl 16/65-69; Câsiye 45/5.

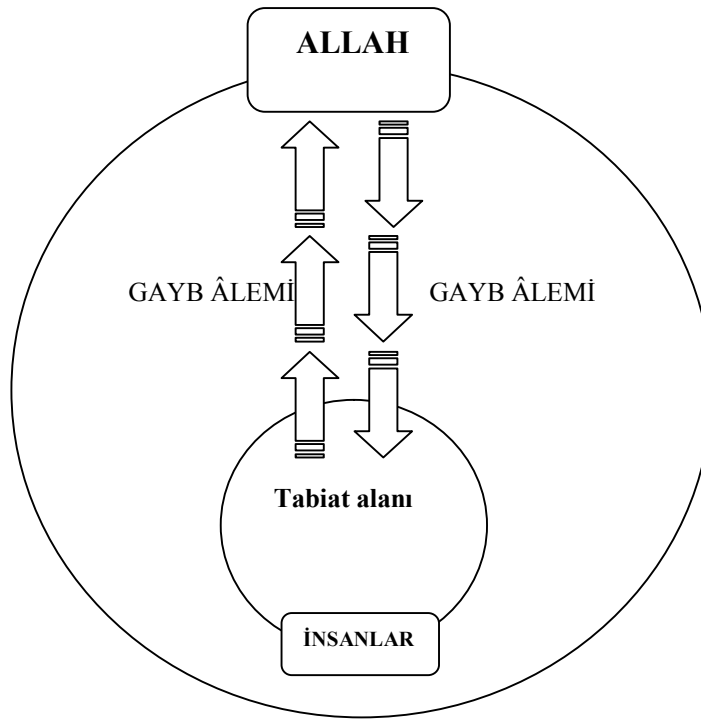
⁴⁷⁰ Yûnus 10/5; Enbiyâ 21/32.(Mufessirlere göre; güneş, ay, yıldızlar ve onların bir hesap içinde ki dönüşleri, göklerdeki var olan her türlü şey Allah'ın işaretleridir. Zemahşeri, age., c. II, s. 571; Râzi, age., c. XI, s. 175.)

⁴⁷¹ En'âm 6/95-99.

⁴⁷² Câsiye 45/6.

hazinesi gibi görebilirse tabiatın kendisi de insana yardımcı olacaktır.⁴⁷³ Böylece insan, akli melekelerini kullanarak, kevnî âyetleri Allah ile haberleşme ve iletişimde kullanabilecektir. Kur'an da bu konuya en güzel örnek olarak Hz. İbrahim'in tabiat olayları karşısındaki sorgulaması ve tutumu verilmektedir.⁴⁷⁴

Kevni âyetler, bütün insanlığa hitap eder. Akıl kapasitesine sahip herkes, bu işaretlerden yararlanarak Allah'la iletişim kurabilir. Kevnî âyetlerle iletişim, mahiyeti gereği sözsüz iletişim yoludur. Nasıl ki yola dikilen işaretler, yolcunun gözlerini kendilerine değil, gideceği istikamete yöneltirse her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeye çalışır. Bu sadece bir tabiat olayı değil, ondan öte bir işaret ve semboldür. İşte Kur'an göre birer âyet olan bütün tabiat olayları Allah'ın varlığını ve tekliğini düşünmeye yönelten birer işarettir.⁴⁷⁵ İşte bu işaret ve şifreler sözsüz iletişim araçlarıdır ve bütün insanlığa doğrudan doğruya hitap eder. Bu tür iletişimde Allah ile insanlar arasında aracı(melek ya da peygamber) yoktur. Burada Allah, insanların önüne sadece bir takım şifrelerle donatılmış evreni koymakta ve kendisiyle iletişimin, evren üzerinde gözlem, teakkul ve tefekkür suretiyle kurulmasını istemektedir.⁴⁷⁶

Şekil 5: Kevni âyetler ile iletişim(Sözsüz iletişim)

⁴⁷³ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı, İstanbul 1982, s. 122.

⁴⁷⁴ En'âm 6/ 75-79.

⁴⁷⁵ İzutsu, *age.*, s. 156.; Ateş, *age.*, c.IV, s. 417.

⁴⁷⁶ Hac 22/18; Câsiye 45/13.

b. İnsandan Allah'a Doğru İletişim

Allah, insanı yarattıktan sonra onu kendi haline bırakmamıştır. Bu sebepten insana sözsüz âyet olan kâinatı(kevnî), kendi varlığının açık belgeleri olarak sunmayı yeterli görmeyerek ona sözlü mesajını (vahyi) da göndermiştir.⁴⁷⁷

İnsanın gerek sözel âyetlere gerekse kevnî âyetlere karşı tavrı ve cevabı yaratan ile olan ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Kur'an'a göre bu mesajlara iki cevaptan biri verilebilir ki; kabul imanı, red inkarı gerektirir.

Allah'ın bilinmesi; mevcudiyetinin ve uluhiyyetinin tanınması demektir ve imanı gerektirir. Bu nedenle de iman; Allah'ın varlığını ve uluhiyyetini bilmek, tanımaktır. Böylece iman, yaratmanın gayesinin hem özü, hem de çerçevesidir. Yalnız iman, sadece bir bilme bir zihni hal değil, bununla beraber bir yaşayış. halidir. Yaşayışa ve davranışa dönüşmüş iman, Allah'a karşı saygı ve sevgi olarak gerçekleşir.⁴⁷⁸

İmanla birlikte insan, Allah ile iletişimin ilk basamağını gerçekleştirirken, inkarla da bütün bağlarını koparmaktadır.

Garaudy'e göre "İslâm'ın en can alıcı konusu, bütün tezahürlerinde, müslüman kalbinin, insanın Allah'a yükselişi ve Allah'ın insana tenezzül buyuruşudur. Kendi kendinin en içinde, her insan Allah'ı bulabilir."⁴⁷⁹ İşte mümin bir yandan güzel amelleriyle Aşk'ın olan Allah'a kalben yükselmeye çalışırken, bir yandan aynı Allah'ı içkin yanıyla yine kalben en dokunaklı ve derin bir şekilde hissedebilmektedir. Ne insanı Allah'laştırmak, ne de Allah'ı insanlaştırmak durumuna düşmeksizin, her varlık kendi varlık alanında kalmak şartıyla birbiriyle irtibat halinde olabilmektedir.

İdeal değerler ve güzelliklerin tümünü kendisinde bulunduran Allah'ın insanı kendisine ve bu değerlere yükseltmesi rastgele değil, bir seçimle olduğu bilinmektedir. "...Allah kendisi için kendine yönelenlerden dilediğini seçer..."⁴⁸⁰ şeklindeki âyet bu duruma işaret etmektedir.

Allah'ın olumlu veya olumsuz tavır alışı insanın tercihiine göre olmaktadır. Bunu söylerken asla Allah'ın tavırlarının insanın belirlediği şeklinde Allah'ı determine eden bir yaklaşımı kastetmiyoruz. Beşeri ilişkiler de "karşılıklık" prensibinin bir gereği olarak Allah'ın

⁴⁷⁷ Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul 1993, s. 260.

⁴⁷⁸ Hüseyin Aydın, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara 1991, s. 181 vd.

⁴⁷⁹ Roger Garaudy, *Yaşayanlara Çağrı*, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1986, s. 254 vd.

⁴⁸⁰ Şûrâ 42/13.

insanın eylemlerine, tavırlarına mukabil tavırlar ve eylemler ortaya koyduğu gibi vahyin şekillenmesinde de insanın ihtiyaçları belirleyici olmaktadır.⁴⁸¹

Esas olarak vahyin inişine etki eden, insaniliktir. Vahyin toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmesi şunu gösterir ki, vahiy çoğu kez, toplumun başını çekerek onları belli bir hedefe doğru götürürken, bazen de toplumun kültür yapısını, örf ve adetlerini, fiziksel ve ruhsal durumlarını, beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alarak onların arkasından gitmektedir.

Bu durum vahiydeki antropolojik unsura işaret eder. Vahiy muhtevaları indirilirken yaratılışın ortaya koyduğu ihtiyaçlar, toplumsal ihtiyaçlar ve beklentiler doğrultusunda indirilmiştir. Buna vahyin bütünlük boyutunda, insanlık, insani öğeler veya insani biçimler demek doğru bir yaklaşım olabilir. Dolayısı ile bu durum, vahyin, daima yaşanan hayatla iç içe ve insan sorunlarına cevap veren bir özellikte olduğunun da açık bir kanıtıdır.⁴⁸²

Ayrıca vahiy dilinin beşeri bir dil olması, vahiydeki insan unsurunun da bir göstergesidir. Vahiy metinleri içindeki insan unsuru, vahyin sadece beşeri bir dille indirilmesi değildir. Daha da ileride, bir dini topluluğun metinleri kabul ediş tarzında, onları anlamlandırmasında ve onları hayat ve tecrübelerinin bir parçası haline getirişinde de insan unsuru bulunmaktadır. Kutsal metin bir anlamda nesnel bir şey olsa da, toplumun ondan çıkardığı anlamın içinde öznel bir öge de bulunmaktadır.⁴⁸³

Kısacası vahyin hedefi; insanı yaratıcısı ile aracasız, doğrudan bir ilişki içine sokarak vahyin bütünlüğüne ulaşmasını sağlamaktır.

ba. İnsandan Allah'a Sözlü İletişim

İnsanın Allah'la olan ilişkisi ibadet vasıtasıyla gerçekleşir. Bu gerçeği Kur'an " *Eğer dualarınız (ibadetiniz) olmasa Rabbim sizi ne diye değer versin?.....*"⁴⁸⁴ şeklinde beyan ederek, insanların varlık sebebi olarak belirtmiştir.⁴⁸⁵ İbadetin özü ise duadır⁴⁸⁶ Hz.

⁴⁸¹ Ebû Abdülaziz Şah Veliyyullah ed-Dihlevi, *Hüccetullahi'l- Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994, c. I, s. 340 vd.

⁴⁸² Demirci, *age.*, s. 95 vd.

⁴⁸³ W. Montgomery Watt, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, çev. Turan Koç, İstanbul 1991, s. 107.

⁴⁸⁴ Furkan 25/77.

⁴⁸⁵ Zemahşeri, *age.*, c. III, s. 289.

⁴⁸⁶ Kur'an'da yirmi yerde geçen dua; Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçları arz ederek O'nun lütfünü dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat, iddia etme, nida, niyaz, yalvarma ve namaz anlamlarına gelmektedir. (İsfehani, *age.*, 315; İbn Manzûr, *age.*, c. XVI, 250; Selâhaddin Parladır, *Dua*, DİA, c. IX, s. 530; Mehmet Soysaldı, *Kur'an'da Dua*, İstanbul 1999, 15 vd.)

Peygamber'in "*Dua ibadetin özüdür.*"⁴⁸⁷ hadisinde de belirtildiği üzere dua, insanın Allah'a kulluk çerçevesinde işlediği fiillerin pek çoğunu içerisine alan geniş kapsamlı bir kavramdır. İnsanın Allah'a bütün yönelişleri, bir istek bir çağrı niteliğinde olduğundan dua kavramının ifade alanı içine girmektedir. Bu şekliyle kulluğun en önemli unsuru olmasından dolayıdır ki, Kur'an'a baktığımızda birçok âyette dua kökünden türeyen fiillerin, ibadet kavramının yerine geçecek şekilde kullanıldığı görülür.⁴⁸⁸ Kişinin yaratıcısıyla iletişim kurması anlamında dua, tek yönlü olmayan, yaratıcı ile kul arasındaki haberleşmedir.⁴⁸⁹ Bu haberleşme isteği, insana tabii ve doğal bir olgu olarak doğumundan itibaren yerleştirilmiştir.⁴⁹⁰ Bu tabii ve doğal istek, insan tarafından mutlaka karşılanması ve kişisel anlamda tatmin edilmesi gerekir.

İnsan içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumlardan kurtulmak, kötü durumlara maruz kalmamak için Allah'ı hatırlar, aczini, güçsüzlüğünü ve kusurlarını samimiyetle itiraf ederek O'ndan yardım ister. Kötü durumdan kurtulma isteği, onu işlediği günah ve kusurlar sebebiyle pişmanlık duymaya ve kalbini temizlemeye, Allah'ı övüp onu yüceltmeye, af dilemeye sevk eder. Bazen sıkıntıdan kurtulduğu, nimet ve rahata kavuştuğu için memnuniyetini dile getirir. Dua bazen tabiattaki nizam ve estetiği derinden müşahede eden, mutlak kemal, güzellik ve gerçekliği sezen kişinin içinde meydana gelen hayranlık duygularının da ifadesi olur.⁴⁹¹ Duada asıl hedef kulun kendi durumunu Allah'a arz etmesidir. Yani dua Allah ile kul arasında bir ilişkidir. Bu ise ancak iletişim ile olabilir. O halde kulun Rabbi ile iletişimini sağlayan en önemli araçlardan biri duadır. Dua sadece psikolojik bir rahatlama aracı değildir. O insanın yaratıcısı ile irtibata geçmesi ve onunla diyalog kurmasıdır. Dua bir ibadettir, aksiyondur, yalvarıştır, yakarıştır, hayata hazırlık için bir çabalanmadır, gerçeği idrak etmedir. Kısacası dua, Allah ile sürekli iletişim halinde olmak demektir.

İnsan dua ile her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'a O'nu sevdiğini, nimetlerine şükrettiğini ve Onun iradesi doğrultusunda her zaman hareket etmeye hazır olduğunu gösterir. Kişinin Allah'la olan ilişkisi onun dışındaki tüm uyarıcıları etkisiz hale koyacak ruhi bir yoğunlaşmayı gerektirmektedir.⁴⁹² Allah ile kul arasındaki bu haberleşme münasebeti devam ettiği sürece, insanın huzursuz veya mutsuz olması düşünülemez. Bu nedenle bu ilişki ve haberleşmeyi mümkün olduğu oranda kesmemek gerekir.

⁴⁸⁷ Tirmizi, Da'avat, 1.

⁴⁸⁸ A'râf 7/194, 197; Hac 22/73.

⁴⁸⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1998, s. 221.

⁴⁹⁰ Ali Akar, *Dua-Ahlâk-İbadet Bilinci*, İstanbul 2004, s. 13.

⁴⁹¹ Parladır, *agm.*, c. IX, s. 530.

⁴⁹² Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yücetürk, İstanbul 1967, s.36.

Bilindiği üzere vahiy iletişimde Allah, mesajlarını doğrudan Peygamberler aracılığı ile insanlara iletmektedir. Bu iletişimde Allah'tan insan doğru olan sözlü konuşma olan vahiy, insandan Allah'a doğru olan sözlü konuşma ise duadır.⁴⁹³ Dua, insanın görünmez bir varlık olan mevcudatın yaratıcısı ile fikren ve hissen münasebete geçmek için yapılan gayret, şuurun Allah düşüncesi ile kendinden geçtiği mistik ve esrarlı bir hal, insanın külli hakikatle temas kurması ve onunla özel bir konuşma biçimidir.⁴⁹⁴ Başka bir ifade ile insanın ve Allah arasında diyalogun gerçekleşmesidir.

Allah-insan münasebetinde insan daima pasif kalmaz, bazen o da Allah ile sözlü bir ilişki başlatır ve onunla dilsel işaretlerle konuşmak ister. Bunun neticesinde iletişimin yönü; vahiyde yukarıdan aşağıya doğru iken duada ise aşağıdan yukarıya doğrudur.⁴⁹⁵ İnsanoğlu doğrudan doğruya Allah'la konuşma vasıtasına sahip değildir. Normal bir diyalogun olabilmesi için varlıksal eşitlik bulunmalıdır. Bu iletişimin temel ilkesidir. İşte bu ilkeyi bozacak bir durum ortaya çıktığında insan Allah'a hitap edebilir. O'nunla konuşma yeteneğine sahip olur. Bu hal öyle bir haldir ki, bu halde insan, kendi zihnini günlük durumunun üstünde bulur. Böyle bir durumda insanın zihni gerilir ve kopma derecesine gelir. Yakarmadaki ruhi ve şuûri yoğunluk tüm varlığımızla, vücudumuzun zerrelere ile ruh gücümüzle ve samimiyetle bütün kuvvetimizi seferber ederek istemeyi gerçekleştirebilirsek, mutlak isteyiş gerçekleşmiş olur.⁴⁹⁶ Bu olağanüstü durum içinde, yani ruhun ve zihnin Allah'a yükselmesiyle sonuçlanan durum içinde geçen böyle bir konuşma durumu duadır.⁴⁹⁷ Kur'an, bu durumu şöyle beyan etmektedir: “ *Rabbimize alçak gönülle ve yüreğimizin ta derinliklerinden gelerek dua ediniz...*”⁴⁹⁸

“ ...Gerçekten bütün peygamberler hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlar....”⁴⁹⁹ “ Onlar geceleyin yataklarından kalkarlar. Korku ve ümit içinde Rablerine dua ederler....”⁵⁰⁰

Hz. Peygamber Allah'la diyalogu gerçekleştiren duanın mahiyetini şöyle ifade etmiştir. “ *Kabul edileceğine güvenerek Allah'a dua ediniz ve biliniz ki Allah, gaflet içinde bulunan bir kalpten gelen duayı kabul etmez.*”⁵⁰¹

⁴⁹³ Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar, İstanbul 1984, s. 90.

⁴⁹⁴ Vahdettin Başcı, *Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili*, Erzurum 1994, s.7; Carrel, *age.*, s.27 vd.

⁴⁹⁵ İzutsu, *age.*, s. 224.

⁴⁹⁶ Ali Şeriatî, *Dua*, çev. Ali Erçetin, İstanbul 1999, s. 125.

⁴⁹⁷ İzutsu, *age.*, s. 225.

⁴⁹⁸ A'râf 7/55.

⁴⁹⁹ Enbiyâ 21/90.

⁵⁰⁰ Secde 32/16.

Dua iletişiminin Kur'an'da birçok örneği vardır. Müslümanlar hemen her gün farklı ifadelerle, gerek münferiden gerekse topluca dualarını Allah'a arz ederler. Söz konusu âyetlerde İnsan-Allah ilişkisinin samimi ve sıcak bir diyaloga dayandığını görmekteyiz:

*"Ey Rabbimiz, bizler gerçekten iman ettik. Bizlerin günahlarını bağışla ve cehennem azabından koru."*⁵⁰²

*"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmetle bağışla. Lütfu en bol olan sensin."*⁵⁰³

*"Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et. Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir. Ben sana döndüm. Ve elbette ki ben Müslümanlardanım."*⁵⁰⁴

*"Onlar: "Ey Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözlerimizin nuru olacak kimseler ihsan eyle. Bizi takva sahiplerine lider kıl." Derler"*⁵⁰⁵

*"Ey Rabbim" dedi (Zekeriyya), "Vücudumda kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ey rabbim, sana ettiğim dua sayesinde hiç mahrum kalmadım."*⁵⁰⁶ *"Ey Rabbim! Beni soyumdan gelecekleri namazını devamlı kılanlardan eyle! Ey Rabbimiz! Duamı kabul et!"* *"Ey Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün beni, anamı, babamı ve bütün müminleri bağışla,"*⁵⁰⁷ *"Ey Rabbimiz! Herkesin hesaba çekileceği günde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"*⁵⁰⁸

Vahiyde, insandan beklenen 'tasdik' veya 'tekzib' cevaplarından birisi gerçekleştiği gibi, duada da, insan tarafından Allah'tan beklenen bir cevap vardır. Kur'an, bunu *"isticâbe"* diye adlandırmıştır ki *"cevap verme"*, *"cevaba hazır olma"* demektir. Kur'an'da bizzat Allah insanın duasına karşılık vereceğini açıklamaktadır. Dua ve icâbet konusunda Allah şöyle buyurmaktadır:

⁵⁰¹ Tirmizi, Da'avat, 66.

⁵⁰² Âl-i İmran 3/16.

⁵⁰³ Âl-i İmran 3/8.

⁵⁰⁴ Ahkaf 46/15.

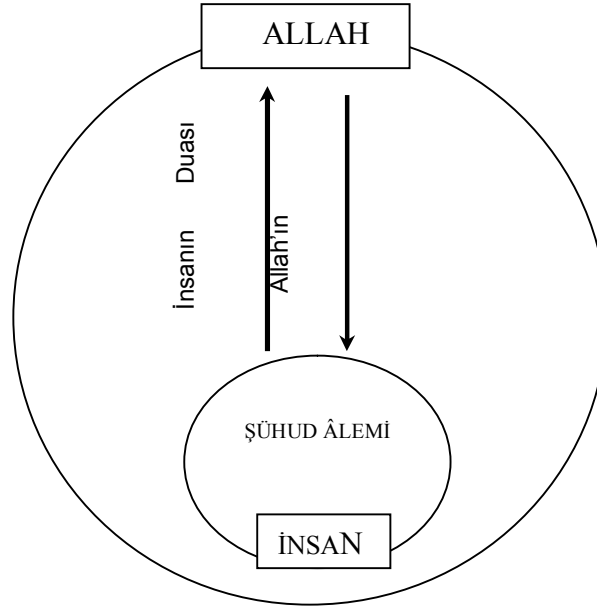
⁵⁰⁵ Furkan 25/74.

⁵⁰⁶ Meryem 19/4.

⁵⁰⁷ İbrahim 14/40-41.

⁵⁰⁸ Neml 27/19.

“ (Ey Muhammed)Kullarım sana beni sorduklarında deki ben çok yakınım; bana dua ettiğinde, dua edenin isteğine karşılık veririm. O halde, benim davetime uysunlar ve bana güvensinler ki doğru yolu bulabilsinler.”⁵⁰⁹ “...Bana dua edin, duanıza cevap vereyim...”⁵¹⁰

Şekil 6: Dua ile iletişim (Sözsüz iletişim)

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, dua ve isticâbe karşılıklı bir konumdadır. Bir farkla ki, dua sözlü, isticâbe ise fiilidir.⁵¹¹ Kur'an, isticâbe fikrine o kadar önem verir ki duaya karşılık vermemeyi, sahte İlâhlığın en belirgin işareti sayar.⁵¹²

⁵⁰⁹ Bakara 2/186.

⁵¹⁰ Mümin 40/60.

⁵¹¹ İzutsu, *age.*, s. 227.

⁵¹² Fâtır 35/14.

bb. İnsandan Allah'a Sözsüz İletişim

İnsanlık tarihi incelendiğinde, dinlerle beraber çeşitli ibadet şekillerine de rastlanmaktadır. İbadetlerin yaratıcı varlık ile iletişime geçme gibi bir boyutu vardır ki bu, insanlara lahuti âlem ile irtibata geçme şansı vermektedir.⁵¹³ Esasen din duygusu gibi, belki de onun doğal bir gereği olarak ibadet ihtiyacı da fitri ve doğaldır.

Psikolojik açıdan ibadet; insanla yaratıcı arasında ilişki ve iletişimin insana ait söz, beden duruşu ve hareketler gibi sembolik eylemlerin ifadesi olarak anlaşılır.⁵¹⁴ İnsanın eylemleri, sözlerinden çok daha açık bir şekilde onun gerçek inançlarını gösterir.⁵¹⁵ Dini bir vecibe olarak yerine getirilen her ibadetin belirlenmiş bir şekil ve kalıbı vardır. İnsan, Allah'a olan bağlılığını bu form içinde ifade etmek durumundadır. Genel olarak bu kalıp, sembolik mahiyette olup ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. İbadetin şekli, onun mânâsının yaşanmasında doğrudan doğruya etkili olmaktadır. Çünkü böyle bir yaşayış, dini bir görev olduğu kadar, kişinin insani güç ve kabiliyetlerinin gelişmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum ibadetleri sembolik bazı eylemlerden çıkararak, şuur üstü bir alanda kişiyi farklı tecrübelerle iletmektedir. Allah'ı hatırlama ve anma, bütün ibadetlerin özünü oluşturur. Allah'ı hatırlayan, Onun varlığını hissedene kimse günlük şuurunun sıradan etkisi dışına çıkarak varoluşun üstün bir boyutuna ulaşır. Böylece ibadet kişiyi zaman ve mekânın ötesinde hiçbir şeye benzemeyen ilâhî hakikatle karşı karşıya getirmekle onda bir şuur genişlemesine imkan vermektedir.⁵¹⁶ Bu güç ve kabiliyetle kişi hem varolan fitri yeteneklerini artırmakta hem de yaratanına karşı olan sorumluluğunu yerine getirmektedir.

İnsanın kâinatın yaratıcısı ile doğrudan ve içten bir şekilde birleşmesi,⁵¹⁷ yaratıcı ile arasında görünmez bir bağ teşekkül etme hissi, zihni bir takım davranışlar sergilemesi, ancak iç muharrikler olarak ruhu, iç dünyada hakim kılmayla gerçekleşebilmektedir.

Din yalnızca sadece tasavvurlar ve fikirler toplamından ibaret olmayıp, aksine duygu ve davranış olarak varlığını hissettirir. Dinde ibadetlerin, kutsalla bağ kurulması ve onunla iletişimi sağlaması bakımından derûnî bir fonksiyonu vardır.⁵¹⁸ Kişinin, Allah ile haberleşme vasıtalarından biri olan ibadet, kul-ilâh ilişkisinde, bir fonksiyona sahiptir. İslâm da bu iletişim yol ve metotları çok iyi bir şekilde belirlenmiştir. İbadet, bu iletişimin yegane unsuru olarak

⁵¹³ *Sert, age.*, s. 119.

⁵¹⁴ Hökelekli, "ibadet", DIA, c. XIX, s. 247

⁵¹⁵ A. Rıza Aydın, *Birey ve Din*, İstanbul 2004, s. 65.

⁵¹⁶ Hökelekli, *agm.*, c. XIX, s. 250 vd

⁵¹⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1972, s. 160.

⁵¹⁸ Enver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998, s. 225.

kabul edilmektedir. Bütün ibâdetlerin özü ve aslı, aşkın varlıkla daima bir olmaktır.⁵¹⁹ Örneğin abdestle ilgili bütün eylemler, oruçtan dolayı yeme içmeden uzak durmak; fakirlere zekat ve sadaka vermek, hac için ihram giymek, tavaf etmek, sa'y yapmak, Mina'da taş toplayıp şeytanı taşlamak, tıraş olmak ve kurban kesmek vb. Allah tarafından gelen sözlü emir ve talimatlara, bedensel ifadelerle kulların cevabıdır. İbadet maksadıyla yapılan bütün bu davranışlar, bedensel konuşmanın sözcükleri ve cümleleridir. Bunun için bedensel dil anlatımları insanların duygu ve düşüncelerini anlatmakta sözden bazen daha etki olmaktadır.

İbadetler çeşitli açılardan incelenebilir, ancak araştırma konumuz açısından ibadetlere baktığımızda, kul-ilâh ilişkisinde, aşağıdan yukarıya doğru sözsüz iletişim fonksiyonunu en iyi yansıtan dinin direği namazdır.⁵²⁰ Bu gerçek Kur'an'da; *".....Beni anmak için namaz kıl"*⁵²¹ şeklinde beyan edilerek, namazın hikmetinin ve gayesinin Allah'ı anmak, hatırlamak, onunla her daim beraber olmak, olduğunu belirtmektedir. İletişimin en temel unsuru olan karşılıklı etkileşim, Kur'an'da; *"Öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki, ben de sizi anayım...."*⁵²² şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Namazda sözlü unsurlarının; Kur'an okumak, şehâdet ve peygamber'e salavat getirmek, bulunmasına rağmen, namaz insanın Allah ile sözsüz iletişim şeklidir. Çünkü namazda kullanılan sözlü unsurlar ayinin bir parçasını teşkil eden sözlerdir. Ancak bu sözlü unsurlar, gelişigüzel sözler değildir. Sözler kadar önemli olan ibadet kalıpları ise insanın Allah'ın huzurunda duyduğu derin huşûnun beden diliyle ifadesidir.⁵²³

Büyük mutasavvıf Şah Veliyyullah Dehlevî(öl. 1176/1762), namazın bu yönünü şöyle ifade etmiştir.

"Bil ki, insanı bazen Allah'ın huzuruna bir şimşek gibi alınıp götürülür ve kendisini Allah'ın eşiğine mümkün olan en büyük bağlılıkla bağlanmış bulur. Orada, insanın üzerine ilâhî görünüşler, yağmur gibi yağar ve bu ilâhî tecelliler onun ruhuna egemen olur. Orada öyle şeyler görür, öyle şeyler hisseder ki insanoğlunun dili bunları anlatamaz. O şimşek hal bir kere geçince de insan önceki durumuna geri döner ve o coşkunluk halini bu kaybedişten ötürü huzursuzluk içinde kalır. O yüzden kaybettiği o durumu yeniden yakalamayı dener. Elde ettiği bu hal, saygı, sadakat ve hemen hemen Allah ile doğrudan sohbet halidir. Tabi ki bu hal uygun hareketler ve münasip sözlerle gerçekleştirilir."

⁵¹⁹ Bakara 2/198, 200, 203; Âl-i İmrân 3/41, 191; Nisâ 4/103; Enfâl 8/45.

⁵²⁰ İzutsu, age., s. 171.

⁵²¹ Tâha 20/14.

⁵²² Bakara 2/152.

⁵²³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, y.y., t.y., c. I, s. 341; İzutsu, age., s. 171.

Namaz özü bakımından üç öğeden oluşur: ilk önce Allah'ın yüce huzurunda kendi hiçliğini hissetmek, ardından uygun düşen sözlerle ilâhî yüceliği ve beşerî hiçliği kabullenmek ve en son olarak da gerekli saygı duruşunu bedenî olarak bütün organlarıyla onaylamaktır. Birine saygı göstermek için, ayağa kalkılır, saygı duyulan ve başvurulmuş kişiye doğru yönelinir. Daha da saygılı olmak isteyince insan eğilir ve hürmetle başını eğer.

Derin sevgi ve saygının doruk noktası, saygıya konu olanın önünde toprağa degecek kadar başını eğmektir. Bu durumda kişinin benliği ve şuuru bir nokta üzerinde en yüksek derecede yoğunlaştırılmış olur. İnsan rûhî gelişiminin zirvesine azar azar ulaştığı için, böyle bir yükselişin üç asamadan geçmesi gâyet tabiidir. O yüzden de kusursuz bir namaz bedenî üç duruşunu içerir: Ayakta dik durma, tam olarak eğilme ve Allah'ın huzurunda alını toprağa koyma. İşte bunlar, Allah'ın önünde ilâhî yüceliği ve beşerî aczi duyuran ve böylece de ruhun gerekli gelişmesini sağlayan aşamalarıdır.”⁵²⁴

Dini duygu ve düşünceler özgün bedensel duruş ve hareketlerle, sözlü olmayan yollarla ifade edilebilir. Sözlü olmayan işaret ve sembollerin, sözlerle birleşmesi durumunda daha etkili bir güce erişir.⁵²⁵ Namaz kılarken yapılan bedensel hareketler, İnsan-Allah iletişiminde beden dilinin kullanıldığının göstergesidir. Namazda yönelme, ayağa kalkma, rûkûya eğilme, secdeye kapanma; Allah ile iletişimde beden dilinin kullanıldığının açıkça ortaya koymaktadır. Kâbe sembolizmi ile namaz ilişkisi ilk bakışta namazdaki yönelme davranışı ile sınırlıymış gibi algılanır. Ancak gerek namaz ibadetinde gerekse hac ibadetinde Kâbe merkezli bütün bedensel vaziyet alışlar Allah'a beden diliyle yönelmeyi, O'nunla iletişim kurmayı amaçlar.⁵²⁶

Kur'an, namazda yüzün dosdoğru Kâbe'ye çevrilmesini, bedenî tamamen yönelmesini öngörür. Kur'an'da, yüz kelimesiyle kastedilen, insanın bütün bedenidir. Yönelmenin yüzle ilintilendirilmesi, yüzün yönelme eylemine dayanak ve ölçü olmasından dolayıdır.⁵²⁷

Bireyler arasında ki iletişimde de bedenî üst yarısının ve ayak ucuğunun dönük olduğu yön, kişinin zihinsel ve duygusal enerjisinin çevrili olduğu yöndür.⁵²⁸ Kişi namazda kıbleye yönelmekle bütün ilgisini, duygusal ve zihinsel enerjisi ile Allah'a çevirdiğini gösterir. Allah'ın aşkınlığını sembolize eden Kâbe'ye yönelerek beden diliyle metafizik iletişim kurmaya çalışır.

⁵²⁴ Dihlevî, age., c. I, s. 268.

⁵²⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 235.

⁵²⁶ Kasapoğlu, age., s. 200 vd.

⁵²⁷ Râzî, age., c. II, s. 123.

⁵²⁸ Baltaş, age., s. 120.

c. Allah ile Manevî Varlıklar (melek, cin ve şeytan) Arasındaki İletişim

Kur'an'da melekler; varlığın yaratılması ve kâinattaki düzenin sürdürülmesi ve Allah'ın iradesinin gerçekleşmesinde elçilik görevi yapan varlıklar olarak tanıtılır.⁵²⁹ Allah ile melekler arasında doğrudan bir iletişimin olduğunu bizzat Kur'an haber vermektedir. " *Rabb'in meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım," dediği vakit melekler, "Biz seni överek yüceltip dururken, orada fesat çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim," diye cevap verdi.*

Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra o varlıkları ve nesneleri meleklerin karşısına çıkarıp: " Görüşünüzde doğru iseniz bunların adlarını bana söyleyiniz" dedi.

Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız! Bizim senin öğrettiğinden başka bildiğimiz yoktur. Her şeyi bilen ve hikmet sahibi sensin" dediler.⁵³⁰

Melekler, "Allah'tan önce konuşmazlar; onlar sadece onun emri ile hareket ederler."⁵³¹

Nasıl ki tabiat, Allah'ın koyduğu kanunlara kayıtsız şartsız teslim olarak kulluğunu yerine getiriyorsa, meleklerde yaratılmış olma yönüyle tabii olarak kul oldukları gibi, yüklendikleri görev ve sorumluluklar bakımından da Allah'a kulluk etmeye programlanmış varlıklardır. Kullukları kendi irâdî ve isteklerine bağlı olarak değil, tabiatları gereği zorunlu olarak gerçekleşir.⁵³² Bunun içinde meleklerin yaratıcıyla iletişim ve ilişkileri irâdî değil zorunludur.

Kur'an cinleri, insanlar benzeyen fakat ateşten yaratılan⁵³³ Allah'a ibadette sorumlu,⁵³⁴ müslüman ve hak yoldan sapanların ve aralarında iyilerin ve kötülerin⁵³⁵ bulunduğu bir varlık türü olarak anlatır. Aynı zamanda cin taifesinden olan İblis⁵³⁶ ise gurur ve kibrinden dolayı Allah'ın emrine uymayan,⁵³⁷ insanlara karşı düşmanlığı olan bir varlıktır.⁵³⁸ Allah'ın cinler ve şeytanlar arasındaki iletişim şekli Kur'an'da geçen en canlı ve en dramatik iletişim şekillerindendir. Konuyla ilgili birçok âyet olmasına rağmen şu örneklerle yetineceğiz:

⁵²⁹ Ra'd 13/11; Kâf 50/17; İnfitar 82/10-12.

⁵³⁰ Bakara 2/30-32.

⁵³¹ Enbiya 21/27.

⁵³² Nisâ 4/172; A'râf 7/206; Enbiyâ 21/28; Fussilet 41/38.

⁵³³ Rahman 55/15.

⁵³⁴ Zâriyât 51/56.

⁵³⁵ Cin 72/11, 14.

⁵³⁶ Kehf 18/50.

⁵³⁷ A'râf 7/12; Sâd 38/76.

⁵³⁸ Sâd 38/82-83.

*“Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: “Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranızı kattınız.” Onların insanlardan olan dostları, “Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık” diyecekler...”*⁵³⁹

*(O gün Allah, şöyle diyecektir:) “Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar şöyle diyecekler: “Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.” Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”*⁵⁴⁰

Allah ile Şeytan arasındaki iletişimi aşağıdaki diyalog açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Allah: *“Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir?”* dedi.

İblis: *“Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim”* dedi

Allah: *“Öyle ise oradan çık! Artık kovuldun!”*

“Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır.”

İblis: *“Ey Rabbim! Öyle ise, öldükten sonra dirilme gününe kadar bana mühlet ver”* dedi.

Allah: *“Sen bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin”* buyurdu.

İblis: *Ey rabbim! Beni azdırmama karşılık ben de yeryüzünde onlara kötü davranışları süsleyeceğim ve ihlaslı kulların hariç onların hepsini mutlaka azdıracağım!”*

Allah: *“Benim için doğru yol budur”* buyurdu.

*“Şüphesiz, senin kullarım üzerinde bir hakimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna”*⁵⁴¹

⁵³⁹ En'am 6/128.

⁵⁴⁰ En'am 6/130.

⁵⁴¹ Hicr 15/32-42.

d. Allah ile Diğer Varlıklar(hayvanlar, cemâdat) Arasındaki İletişim

Allah yeri ve göğü, varlık âlemine getirmek istediğinde onlara şöyle seslendi: *"...isteyerek veya istemeyerek gelin!.." Onlar da "isteyerek geldik"*⁵⁴² dediler. " ...Oysa göklerdeki ve yerdekilerin hepsi, ister istemez O'na teslim olmuştur..."⁵⁴³ Bu nedenle Kur'an bütün kâinata müslüman gözüyle bakar. Çünkü kâinattaki her şey kendisini Allah'ın iradesine teslim etmiştir.⁵⁴⁴

Kâinat, Allah'a teslim olduktan sonra Allah ile ilişkisini çeşitli şekillerde sürdürmüştür. Kuran bu ontolojik-beşeri faaliyetleri genellikle secde, hamd, tesbih ve dua olarak nitelendirmiştir.

Kur'an Allah ile hayvanlar ve câmit (cansız) varlıklar arasında ki iletişimi ortaya koyan mesajlar içermektedir. *"Rabbim bal arasına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollardan yürü, diye vahyetti..."*⁵⁴⁵ Biz , *"Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol!"* dedik.,⁵⁴⁶ *"Ey yeryüzü! Suyunu içeri çek ve ey gök, sen de suyunu tut" denildi..."*⁵⁴⁷

Evrendeki tüm varlıkların Allah'la olan iletişimi farklı kavramlarla dile getirilmektedir. Bunlardan birisi tesbihtir. Allah'ı söz ve amel bakımından layık olmayan her türlü şaibeden tenzih etmek anlamına gelen tesbih⁵⁴⁸ eyleminin evrendeki bir çok varlığa nisbet edildiğini Kur'an'da görmekteyiz. Dağlara,⁵⁴⁹ gök gürültüsüne,⁵⁵⁰ kuşlara,⁵⁵¹ en genel ifadesiyle göklerde ve yerde olan her şey ve herkes⁵⁵² Alla'ı tesbih etmektedir.

*" Yedi gök ile yer ve onların içinde yer alan her şey O'nu tesbih etmektedir. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamıyorsunuz...."*⁵⁵³

*"Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların, Allah'ı yücelttiğini görmez misin? Her biri kendi duasını ve yüceltmesini bilir...."*⁵⁵⁴

⁵⁴² Fussilet 41/11.

⁵⁴³ Âl-i İmran 3/83.

⁵⁴⁴ Zekeriya Pak, *Kur'an'da Kulluk*, İstanbul 1999, s. 111; Fazlurrahman, *age.* s. 125.

⁵⁴⁵ Nahl 16/68-69.

⁵⁴⁶ Enbiya 21/69.

⁵⁴⁷ Hûd 11/44.

⁵⁴⁸ Yazır, *age.*, c. I, s. 301.

⁵⁴⁹ Enbiyâ 21/79; Sâd 38/18.

⁵⁵⁰ Ra'd 13/13.

⁵⁵¹ Nûr 24/41.

⁵⁵² İsrâ 17/44; Nûr 24/41.

⁵⁵³ İsrâ 17/44.

*"Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri, Allah ın iradesine boyun eğerek bir sağa bir sola dönüp. Allah için saygı ve tazimle yere kapanmaktadırlar."*⁵⁵⁵

*"Ey dağlar ve kuşlar, onunla birlikte Allah'ı tesbih edin" dedik."*⁵⁵⁶

Evrendeki varlıklar, Allah ile olan iletişimlerini O'na secde ederek de gerçekleştirmektedirler.

*"Gökte ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam, ister istemez, sadece Allah'a secde ederler."*⁵⁵⁷

*"Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor."*⁵⁵⁸

Kuran, canlı cansız bütün varlıklara bir kişilik atfetmektedir. Eşyanın duyularımıza hitap eden yanın ötesinde fiziksel boyutunun farklı bir yönü daha olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁵⁹ Görülen o ki, Allah ile bütün kâinat arasında bir temas ve iletişim vardır. Ancak, ruhun cisimle teması gibi olan bu iletişim, zaman, mekân ve mesafe kayıtlarına bağlı değildir. Nasıl ki, ruh, cismin ne içindedir ne de dışındadır, ne ona yakındır, ne de ondan uzaktır. Ama cismin her zerresiyle teması vardır. Allah'ın bütün yarattıklarıyla temas ve iletişimi de bunun gibidir.⁵⁶⁰

Kur'ân'da geçen yukarıdaki iletişim şekilleri daha çok Allah'ın kaynak, hedef kitlenin (alıcının) de, hayvanlar ve cansız varlıkların oluşturduğu bir iletişim şeklidir. Bütün varlık âlemini kuşatan bu iletişim sürecinin mahiyeti ve keyfiyeti beşer idraklerini aşan bir durum olduğunu da söylemek gerekir.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Nûr 24/41.

⁵⁵⁵ Nahl 16/48.

⁵⁵⁶ Sebe' 34/10.

⁵⁵⁷ Ra'd 13/15.

⁵⁵⁸ Hac 22/18.

⁵⁵⁹ İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in İslâm*, Lahor 1977, s. 71.

⁵⁶⁰ İkbâl, *İslâm'ın Ruhu*, İstanbul 1963, s. 16.

⁵⁶¹ Türkmen, *age.*, s.185.

C. Yaratılanlar Arasındaki İletişim

a. İnsanların Kendi Aralarındaki İletişim

İnsan için iletişim, ortak ve temel bir özelliktir. Çünkü iletişim, insan olmanın gereği, hatta zorunluluğudur. Nerede insan varsa orada iletişim vardır. İletişim insan hayatının ayrılmaz bir parçası, insan davranış ve ilişkilerinin temel unsurudur.

İnsan, bilgi, düşünce ve duygularını simgeler aracılığı ile hemcinslerine aktarabilen, konuşma becerisine sahip bir varlık olarak diğer varlıklardan üstün kılınmıştır.⁵⁶² Bu üstünlüğünün temel nedeni de kuşkusuz kendisine verilen akıl ve zekâdır.⁵⁶³ Başka türlü ne varlığını sürdürmesi, ne de kendini tanıyıp geliştirmesi mümkündür. İnsan için iletişim önce varoluşun, sonra da psikolojik ve kültürel bir varlık olarak sosyo-kültürel çevreyi anlamlandırmanın ve kendisini bu çevre içinde konumlandırmanın temelidir.⁵⁶⁴ Bu sayede insanın hemcinsleriyle iletişime girmesi, maddi ve mânevi birikimin birbirine aktarılması gerçekleşmiş olur.

İletişimi konuşmaya dayanan insanın, anlam arama çabasının bir neticesi olarak eşyaya isim verebilme ve simge üretebilme yeteneğine sahip olması,⁵⁶⁵ onu iletişimin merkezine yerleştirmiştir. Üstün bir iletişim yeteneğine sahip olan insanın, yaratılışında var olan fitri özelliklerinden ve dünyadaki konumundan dolayı başta hemcinsleriyle olmak üzere, iletişim alanı oldukça geniştir.

aa. İnsanın İçsel İletişimi

Bireyin kendisiyle iletişimi “içsel veya öz iletişim” terimleriyle ifade edilmektedir. Kişinin kendisi ile iletişimi, onun içsel iletişimidir. Kişinin kendi kendini motive ederek, ihtiyaçları ve kimliğini oluşturmaya yardımcı olan yol, kişinin kendi kendini sorgulaması, iç iletişim kurmasıdır. Bireyin; ihtiyaçlarının, değerlerinin, tutum, davranış ve yeteneklerinin farkına varması, düşündüklerini ve hissettiklerini kavramaya çalışması, kendisiyle geliştirdiği iç iletişimle mümkün olur.⁵⁶⁶ İnsanın girdiği bütün iletişim süreçlerinde gerçekleştirmek durumunda olduğu bu iletişim şekli; insanın akli ve hissi olarak yaşadığı, düşünme, hayal kurma, tasavvur etme ve duygulanma, sevinme v.s. süreçler, başkalarıyla iletişim kurarken

⁵⁶² Bakara 2/29; A'râf 7/10-11; Casiye 45/13; Tin 95/4.

⁵⁶³ İsrâ 17/70.

⁵⁶⁴ Zıllıoğlu, *age.*, s. 65.

⁵⁶⁵ Bakara 2/31.

⁵⁶⁶ Erdoğan, İrfan, *age.*, s. 154; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 105; Açıkgoz, *age.*, s. 57 vd

muhabatına ileteceği mesajı oluşturmak için gerçekleştirdiği muhakeme, içsel iletişim örnekleridir.

İç iletişim, bütün büyük geleneklerde adeta *"hikmetin başı"* olarak değerlendirilen *"kendini bilmek"* mertebesine ulaşmanın en önemli yoludur. Dinin, özellikle de mistik geleneklerin, felsefenin ve hatta bilimin en önemli işlevlerinden biri, insanın kendisini bilmesine yardımcı olmaktır. Bunlar, kendi kendine soru soran, kendi kendisiyle konuşan-tartışan, kendi kendisini eleştiren ve gerekiyorsa kınayan, kısacası bir iç diyalog sürecinde olan insanın hem kendi kendine ulaşmasını zorlaştıran engelleri ortadan kaldırmak, hem oluşma ve gelişme kapılarını açık tutmak, hem de onu öteki açıklık düzeylerine yükselmesine yardımcı olur.⁵⁶⁷ İnsan, bu sayede Kur'an'ın ifadesiyle "nefs-i emmâre" düzeyinden "nefs-i levvâme" düzeyine, oradan da "nefs-i mutmainne" düzeyine geçer.⁵⁶⁸

Kur'an'da insanın iç iletişiminin değişik türlerine ve gerçekleşme şekillerine değinilmektedir.

Hiz. İbrahim'den bahseden şu âyetler pratik bir iç iletişim örneği olarak tahlil edilebilir.

"...İbrahim'e göklerin ve yerin hükümlanlığı hakkında bir bakış açısı kazandırdık ki, kalben mutmain kimselerden olsun. Ve gece karanlığında bir yıldız gördü ve haykırdı: "Benim Rabbim bu!" Fakat yıldız batınca dedi ki: "Ben batanları sevmem". Sonra ayın doğuşunu görünce " İşte benim Rabbim bu!" dedi. Fakat oda batınca dedi ki: "Doğrusu eğer Rabbin beni doğru yola iletmeseydi, ben de kesinlikle sapıtan kimselerden olurum!" Nihâyet güneşin doğumunu gördü ve " Benim Rabbim bu; (zira) bu en büyüğü" dedi. Fakat oda kaybolunca "Ey kavmim!" diye seslendi, "Ben sizin şirk koştüğünüz şeylerde yokum!" Artık ben, her türlü batıldan yüz çevirerek bütün varlığımla gökleri ve yeri yaratana yöneldim; ve ben O'ndan başkasına ilâhlık yakıştıranlardan değilim!"⁵⁶⁹

Hiz. İbrahim'in, nübüvvetten önce hakikate götüren düşünce sürecini ifade etmektedir. Bu düşünce şekli; Kuşeyri'nin(öl. 465/1072) Hiz. İbrahim'le temenlendirdiği; akıl temeli üzerine kurulu Burhan Bilgi sistemi, Vahiy temeli üzerine kurulu Vahiy Bilgi sistemi, Sezgi temeli üzerine kurulu İrfan bilgi sistemini, oluşturmuştur.⁵⁷⁰ Şirkin egemen olduğu bir toplumda doğup büyüyen bir insanın kâinata olup bitenler üzerinde dikkatlice düşünmesi ve kendi kendisine hakikate götüren sorular sorması onu tevhîde ve hidâyete ulaştırmıştır. Tek

⁵⁶⁷ Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul 1999, s. 52; Hökelekli, *age.*, s. 349 vd.; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 29 vd.

⁵⁶⁸ Nefsin değişim ve gelişim merhaleleri için bkz: Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul 1994, s. 146 vd.; Bayraklı, *age.*, 153 vd.

⁵⁶⁹ En'am 6/75-76.

⁵⁷⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978, s. 278.

şart, kişinin tabiattaki olguları doğru olarak gözlemleyip, onlar üzerinde dikkatlice düşünmesi ve bağlantılı, mantıki bir düşünce zinciriyle gerçeğe ulaşmak için aklını kullanmasıdır.⁵⁷¹ Hz. İbrahim'in tefekkür şeklinde gerçekleşen bir iç iletişim yaşadığını görmekteyiz.

Kur'an insanları, akıllarını kullanmaya, tefekkür etmeye, ibret almaya davet ediyor. Bazı konuları dile getirdikten sonra, "...şüphesiz bunda tefekkür eden bir topluluk için ibretler vardır."⁵⁷² Buyurarak insanın sorgulama, kendi kendine düşünmesini istemektedir.

Kur'an'dan içsel iletişime canlı bir örnek ise Velid b. Muğire'nin çelişkilerle dolu sorgulamalarıdır. "Çünkü o(vahiy hakkında) sığ ve yanlış düşündü, ölçüp biçti; canı çıkası nasıl da ölçüp biçti! Sonra (etrafı) süzdü; ardından surat astı ve rengi attı. En sonunda hakikate sırtını döndü ve kibir abidesi kesildi. Nihâyet şöyle dedi: "Bu sadece geçmişten miras kalan bir büyüdür, bu sadece ölümlü bir insan sözüdür."⁵⁷³

Velid b. Muğire, Kur'an hakkında ne söyleyeceğini kendi kendine düşündü, zihninde ölçtü biçti bir değerlendirmede bulundu. Muğire'nin kültürel birikimleri, Kur'an'ın sıradan bir kitap olmadığını beyan ederken, sosyal konumu ise bunu açıklama imkanı vermiyordu.⁵⁷⁴ Yukarıdaki âyetler Muğire'nin kendi içinde yaşadığı çelişkinin ve zihinsel karışıklığın sonunda vermiş olduğu kararı beyan etmektedir. Muğire'nin kendi içinde yaşamış olduğu psikolojik çatışma ve bunu çözümlmek için başvurduğu zihinsel faaliyet süreci, iç iletişimdir.

Kişinin kendi düşünce duygularını incelemesi, kendi öz bilinç alanını gözlemlemesi içe bakıştır. Bu sayede insan zihni kendi içine döner ve ben'in kendi kendisinin bilincinde olur. Böylece insan kendi üzerine dönerek, kendi hallerini ve eylemlerini gözleme tabi tutar, kendini değerlendirir. Bu bilgi sayesinde "Doğrusu insan kendi nefsinin görür"⁵⁷⁵ Böylece insanın kendini yeniler, geliştirir ve böylece değişiminin yolunu açmış olur.⁵⁷⁶

İnsanın inanç ve değer yargılarına ters düşen bir fiil işlediğinde, kişiyi bu fiilden dolayı kınayan, mahkum eden kendi "ben" ine Kur'an, nefs-i levvame olarak nitelemektedir. Kelime anlamı kendini kınayan "ben" demek olan "nefs-i levvame", yaptığı yanlış işlerden dolayı kendini kınar ve sorgular.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Mevdûdi, *age.*, c.I, s. 588 vd.

⁵⁷² Ra'd 13/3; Nahl 16/11; Rum 30/21; Zümer 39/38.

⁵⁷³ Müddessir 74/18-25.

⁵⁷⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed Nisâbü'rî, *Esbabü'n-Nüzul*, Beyrut 1999, s. 375 vd.; İbn Kesir, *age.*; c. III, s. 570.

⁵⁷⁵ Kıyamet 75/14

⁵⁷⁶ Bayraklı, *age.*, s. 53.

⁵⁷⁷ Ateş, *age.*, c. X, s. 170; Yazır, *age.*, c. VIII, s. 5473 vd.

İnsanın gelişmesine, değişmesine, yenilenmesine ve yücelmesine engel olan ne varsa, bunları aşip, eşrefi mahluk yolunda ilerlemenin yolu, insanın kendine dönmesi yani öz iletişimi gerçekleştirmesiyle mümkündür.

ab. İnsanların Birbirleriyle Olan İletişim

Kişiler arası iletişim, tam bir iletişim olgusu ve sürecinin yer aldığı, iki veya daha fazla kişi arasında meydana gelen mesaj alış verişidir. Bunun için verici ve alıcı olmak üzere en az iki kişiye ihtiyaç vardır. Kısaca; kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişime, 'kişiler arası iletişim' denir. Bireyler iletişimi, bilgi/sembol üreterek, bunları birbirine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler.⁵⁷⁸ Kişiler arasında iletişim kurulmasının ana nedeninin birbirlerine mesajlar, bilgiler göndermek, karşındakini ikna etmek değil, insanın doğasında varolan, diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacıdır.⁵⁷⁹ İnsanoğlunu bu ihtiyacı yaratılışının bir gereği olduğunu Kur'an şöyle beyan etmektedir: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."*

⁵⁸⁰ Bu âyette insanlar arası ve hatta milletler arası iletişimden bahsedildiği gibi insanların farklı milliyet ve aşiretler halinde yaratılmış olmalarını, insanların gelişme ve değişme kabiliyetine⁵⁸¹ bağlı olarak birbiriyle çok yönlü iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri hikmetine dayandırmaktadır.

İletişimin sürecinin, bireyler arası iletişim olarak nitelendirilebilmesi için üç unsurun olması gerekmektedir. Öncelikle, kişilerarası iletişime katılanların (kaynak ve alıcı) belirli bir fiziki yakınlık içerisinde yüz yüze olmaları gerekmektedir. Bunun yanında, iletişime katılanlar arasında tek yönlü değil çift yönlü bir mesaj alışverişinin ve bu mesajların sözlü veya sözsüz nitelikte olması ön plana çıkmaktadır.⁵⁸²

Kur'an, insanın fıtraten ihtiyaç duyduğu iletişime önem vermiş, insanlar arası iletişimi teşvik etmiş ve konuya müşahhas örnekler vererek bireyler arası iletişim modelleri çizmiştir.⁵⁸³

Örnek olarak, Hz. Musa ile Hızır arasında geçen diyalogu anlatan âyetlerin bir kısmını zikredebiliriz.

⁵⁷⁸ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 106; Aziz, *age.*, s. 15.

⁵⁷⁹ Rowshan, *age.*, s. 128.

⁵⁸⁰ Hucûrât 49/13.

⁵⁸¹ Komisyon, *age.* c. II, s. 287.

⁵⁸² Tutar/Yılmaz, *age.* s. 106; Açıkgöz, *age.*, s. 59.

⁵⁸³ A'râf 7/59-61, 65-71; Hûd 11/25-33; Kehf 18/ 66-82; Kasas 28/ 25-28.

"Musa ona "Sana öğretilmiş olan yol gösterici ilimden bana öğretmen için seninle gelebilir miyim?" dedi. O kul: "Sen benimle birlikte olmaya sabredemezsin." "Hakkında hiçbir bilgin olmayan şeylere sen nasıl sabredeceksin?" dedi. Musa: " İnşallah benim sabırlı olduğumu ve sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğimi görürsün" dedi. O da: " eğer bana uyacaksan, hakkında sana açıklama yapıncaya kadar ben hiçbir şey sormayacaksın" dedi. Bunun üzerine yürüdüler. Nihâyet gemiye bindikleri zaman o, gemiyi deliverdi. Musa, "Gemidekileri boğmak için mi gemiyi deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın!" dedi. O kul: " Sen benimle beraber bulunmaya dayanamazsın, dememiş miydin?" dedi. Musa, "Unuttuğum şeyden dolayı beni kınama ve bana bu işimden dolayı bir güçlük çıkarma" dedi..."⁵⁸⁴

Hz. Musa ile Hızır arasında gerçekleşen diyalogu iletişim süreci açısından inceleyecek olursak:

- ✓ İletişime katılan Hz. Musa ile Hızır belli bir yakınlık içinde ve yüzyüzedirler.
- ✓ İletişim tek yönlü değil, karşılıklı mesaj alış veriş şeklinde gerçekleşmektedir.
- ✓ Yüz yüze bir iletişim olduğu için mesajlar da sözlüdür.
- ✓ Gerek Hz. Musa'nın, gerekse Hızır'ın anında ortaya koydukları tepkilerden geri besleme olayının çok güçlü olduğunu anlıyoruz.

İletişim sürecinde kullanılan bu unsurları, sağlıklı ve kalıcı iletişimin gerçekleşmesin açısından önemlidir.

Kur'an, bireylerarası iletişim örnekleriyle doludur. Hz. Nuh'un oğluyla,⁵⁸⁵ Hz. İbrahim'in Nemrutla,⁵⁸⁶ Lokman'ın oğluyla,⁵⁸⁷ Hz. Musa'nın Hızır'la,⁵⁸⁸ Hz. Yusuf'un babasıyla⁵⁸⁹ olan diyalogu bu konuya verilebilecek birçok örnekten bir kaçını oluşturmaktadır.

Kişilerarası iletişimin temel unsurlarından biride mesajların sözlü ve sözsüz nitelikte olması oluşturmaktadır. Sözlü mesaj kişilerin birbirlerine düşüncelerini, duygularını karşılıklı olarak dile getirmeleridir. Ayrıca sözlü mesajlarda ne söylediklerini "dille ifadelerinden", nasıl söylediklerini ise "dil ötesi" ifadelerden anlaşılır. Dille iletişimde kişiler, ürettikleri bilgileri birbirlerine ileterek anlamlandırırılar. Dil-ötesi iletişim ise, sesin niteliği; ses tonu, sesin hızı, şiddeti, hangi kelimelerin vurgulandığı, duraklamalar, mimik hareketleri ve benzer özelliklerle

⁵⁸⁴ Kehf 18/ 66-82.

⁵⁸⁵ Hüd 11/42-43.

⁵⁸⁶ Bakara 2/258.

⁵⁸⁷ Lokman 31/13-19.

⁵⁸⁸ Kehf 18/66-82.

⁵⁸⁹ Yûsuf 12/4.

ilgilidir.⁵⁹⁰ Dolayısıyla iki kişinin bulunduğu bir ortamda, aralarında sözlü iletişim kurulmasa da, kişilerin davranışları, duruşları, aralarındaki mesafe, yüz ifadeleri gibi sözsüz mesajları, bir açıdan sezgi düzeyinde nasıl bir insan oldukları ya da o ortamda ne tür duygular taşıdıkları konularında ipuçları vermektedir. Suskunluk bile karşıdaki kişiye belli mesajlar iletmektedir.⁵⁹¹

Kur'an dil-ötesi iletişimle ilgili örnekler vermektedir. *"Suçlular, dünyada inanlara gülerlerdi. Yanlarından geçtiklerinde kaş-göz işaretleriyle onlarla alay ederlerdi."*⁵⁹² *"...siz onlarla dalga geçerdiniz. Öyle ki, bu tavrınız size beni anmayı unutturmuştu. Siz onların yaptıklarına gülüyordunuz."*⁵⁹³ *"Onlardan birine kızı olduğu müjdelendiği zaman, öfkesini yutkunarak yüzü kapkara olur."*⁵⁹⁴ Bu âyetlerde gülümsemenin her zaman neşeyi ve sevinci ifade etmediği, bazen düşüncedeki olumsuz düşünceleri açığa vurmaya, iletişim içinde olduğumuz bireyleri küçük görmek ve onları alaya almayı da ifade ettiği beyan edilmektedir. Sözle ifade edilemeyen düşünceler, tavır ve davranışlarla daha etkin bir şekilde muhataba iletilebilir.

Kur'an, insanlara ictimâî hayat içinde üstlendikleri sosyal rollerin (baba, anne, karı-koca, evlat, idareci, vb.) gereği olan sorumluluğun gerçekleşmesi için bireyler arası iletişimi dini bir görev olarak insana yüklemiştir. Bireylerarası iletişimin en yaygın şekliyle gerçekleştiği aile içi iletişimden başlayarak toplumsal hayat içinde meydana gelebilecek farklı boyutlardaki fertler arası iletişim şekillerine ve sağlıklı bir iletişim için göz önünde bulundurulması gereken hususlara dikkat çekmektedir. *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz..."*⁵⁹⁵ *"Rabbin, başkasına değil, yalnızca O'na kulluk etmenizi, anne babaya iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsalar kendilerine öf bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."*⁵⁹⁶ *"Biz insana, anne babasına iyi davranmasını emrettik..."*⁵⁹⁷

Bireylerin ebeveynleri ile sağlıklı bir iletişim kurup sürdürebilmesi için, kötü söz olarak nitelendirilebilecek en basit ifadelerden (öf), onları gücendirecek her türlü tavır ve davranıştan

⁵⁹⁰ Üstün Dökmen, *Sanata ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul 1996, s. 28 vd.

⁵⁹¹ Cüceloğlu, *Yeniden insan İnsana*, İstanbul 2004, s. 64; Zıllıoğlu, age., s.166.; Aziz, age., s. 49; Telman/Ünsal, age., s. 108.

⁵⁹² Muttaffifin 83/29,30.

⁵⁹³ Müminûn 23/110.

⁵⁹⁴ Nahl 16/58.

⁵⁹⁵ Tahrim 66/6.

⁵⁹⁶ İsrâ 17/23.

⁵⁹⁷ Ahkâf 46/15.

kaçınmak gerekmektedir.⁵⁹⁸ En ufak olumsuz davranışları yasaklayan Kur'an, bunların yerine; yumuşak, tatlı ve güzel söz söylemeyi, edeple, vakar ve ta'zim ölçüleri dahilinde onlara karşı mütevazî olmayı emretmektedir. Bu özellikler bütün insani ilişkilerimizin temelini oluşturmaktadır.

Hiz. Muhammed(s.a.v) nübüvvet görevinin üstlenmesiyle birlikte tebliğ vazifesinin gereği olan bireysel ve toplumsal iletişim yöntemlerini, hayatının son anına kadar uygulamıştır.⁵⁹⁹ Kur'an, Hiz. Muhammed'in peygamberliği hakkında insanların düşünmelerini işlerken onları hem içsel hemde sosyal iletişime yönlendirmektedir. " *De ki: Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün!(Görüyorsunuz ki) Arkadaşınızda delilikten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesi sizi uyaran bir kimsedir.*"⁶⁰⁰ İnsanların tek başlarına(furâdâ) ve başkalarıyla birlikte(mesnâ) görüşmeler yaparak düşünmeleri, içsel ve sosyal iletişimin açık göstergeleridir.⁶⁰¹

İletişim, sosyal bir varlık olan insanın bireyler arasında bildirişim ve haberleşme yoluyla ortak değerlendirmeler ve anlamlandırmalar yapmaya olanak verir.

ac. Toplumsal İletişimi

İnsan, sosyal ilişkiler ile var olan bir varlıktır. Toplumsal yaşamın temeli başkalarıyla yaşadığımız ilişkilerde, geçmişten gelip geleceğe uzanan değerlerde, uymak zorunda olduğumuz davranış kurallarında gelişir ve olgunlaşır. Bunları iletişimle öğrenir yine iletişimle öğretir ve değiştiririz.⁶⁰² Bilgi ve sembollerin, bir otorite tarafından üretilmesi, geniş insan topluluklarına iletilmesi ve mesajların insanlar tarafından yorumlanması süreci toplumsal iletişimi oluşturur.⁶⁰³

İslâm'ın tebliğ süreci, bireysel başlayıp toplumlaşan bir süreçtir. Bu süreçte Hiz. Muhammed(s.a.v), ilâhi fermanı insan topluluklarına ulaştırmak için günün şartlarına göre kitle iletişimi sayılabilecek yollardan da istifade etmiştir. Hiz. Peygamber, Veda Haccında îfa ettiği Veda Hutbesini yüz bin'i aşkın kişinin kolayca dinleyebilmesi için tedbirler almıştır. Hiz.

⁵⁹⁸ İbn Kesir, *age.*, c. II, s. 373.

⁵⁹⁹ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Konya 1990; Yusuf Macit, *İletişimde model olarak Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve selem*, İstanbul 2006.

⁶⁰⁰ Sebe' 34/46.

⁶⁰¹ Râzî, *age.*, c. XIII, s. 269; Komisyon, *age.*, c. IV, s. 443.

⁶⁰² Zıllıoğlu, *age.*, s. 82.

⁶⁰³ Dökmen, *age.*, s. 38 vd.

Peygamber'in her söylediğini, Rebîa b. Ümeyye b. Halef yüksek sesle tekrar ederek geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu şekilde binlerce insanın Veda Hutbesini dinlemesi temin edilmiştir.⁶⁰⁴ Veda Hutbesi'nin bütün insanları ilgilendiren genel bir beyanname niteliğine sahip olması, sözlü-kitlesel iletişimin İslâm'daki en etkili örneğini oluşturması, verilen mesajların müteselsilen iletilmesi ve mesajı geniş kitlelere ulaştırmak için aktarıcılardan yararlanılması kitle iletişimi açısından önemlidir.

Ayrıca Hz. Peygamber, ashabından bazı kişilere İslâm'a davet mektupları vererek muhtelif ülke hükümdarlarına göndermiştir. Bu mektuplar, o ülke hükümdarına ve hükümdar aracılığıyla hüküm sürdüğü geniş halk kitlerine İslâm'ın temel öğretilerinin ulaştırılmasına yöneliktir. Bu maksatla Dihye b. Halîfe el-Kelbî'yi Bizans Hükümdarı Kayser'e (Herakliyus'a), Abdullah b. Hüzâfe es-Sehmî'yi Fars Hükümdarı Kısra'ya, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeş Hükümdarı Necâşî'ye, Hâtıb b. Ebî Belta'a'yı İskenderiye Hükümdarı el-Mukavkis'a göndermiştir.⁶⁰⁵

Toplumsal gruplar veya bunların üyeleri, başka insanlara bir şeyler iletmek, mesajlar vermek istemektedirler. Ancak iletişim süreci açısından iletişimin oluşması için, dinleyici kitlesinin de iletilere bir tepki vermesi gerekir. Bu bağlamda kitle iletişimi sürecinde doğrudan doğruya değil, en azından dolaylı bir karşılıklı etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla her kitle iletişim sürecinde, iletişimin oluşacağı gibi bir sonuç beklemek mümkün değildir. Kitle iletişim eyleminde iletişimin oluşması için, kaynağın mesajına dinleyici kitlesinin veya bunun bazı unsurlarının karşılık vermiş olması gerekir.⁶⁰⁶

Hicretin 9. Senesinde Hz. Peygamber Tebuk Seferi'nden döndükten sonra hac emiri olarak görevlendirdiği Hz. Ebu Bekir'e ve hacca katılan müslümanlara, müşriklere karşı takip edilecek yeni politikayı haber vermek üzere nazil olan Tevbe Suresinden otuz veya kırkıncı âyetini ilan etmesi için Hz. Ali'yi görevlendirmişti. Hz. Ali geniş halk kitlesine ilâhi mesajları ulaştırmış ve onlara seslenmiştir.⁶⁰⁷

Yukarıdaki olayları, kitle iletişim normları⁶⁰⁸ açısından ele aldığımızda şu neticelere ulaşmamız mümkündür.

✓ Mesaj gönderici, kurum veya kurumsallaşmış kişiliktir.

⁶⁰⁴ Es'ad, *age.*, s. 780; Hamidullah, *age.*, s. 297 vd., Ali Seyyid Emir, *Ruh'u İslâm*, çev. Ö. Rıza Doğrul İstanbul 1979, s. 216 vd.

⁶⁰⁵ Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevî*, Mısır 1936, c. IV, s. 254; Hasan İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul 1996, c. I, s. 209 vd.

⁶⁰⁶ Gökçe, *age.*, s. 124.

⁶⁰⁷ Komisyon, *age.*, c. II, s. 716, Es'ad, *age.*, s. 763.

⁶⁰⁸ Gökçe, *age.*, s. 125; Aziz, *age.*, s. 26.

- ✓ Hedef kitle anonimdir, homojen değildir.
- ✓ Mesajların içeriği herkese açıktır.
- ✓ Mesajlar, aracı vasıtasıyla hedef kitleye ulaştırılmıştır.
- ✓ Hedef kitlenin, mesajlara tepkisini(feedback) her zaman tespit etmek imkansızdır.

Kur'an, sosyal hayatın pek çok alanıyla ilgili dini hükümler, ibadetler beyan etmiştir. Hayatın hiçbir alanını boş bırakmamıştır.⁶⁰⁹ Dini pratiklerin toplumda oynadığı bütünleştirici ve birleştirici fonksiyonu yanında cemaat teşkil edici yönü de bulunmaktadır. Bir ibadetin ya da bir dini ayin veya merasimin en başta gelen etkisinin, o davranışı yapan, o ibadeti icra eden, kişi üzerinde olacağına şüphe yoktur. Ancak bu davranışın zorunlu olarak fertleri aşip diğer şahıslar üzerinde de tesirler meydana getireceğini unutmamak gerekir.⁶¹⁰ Müslümanlara toplu olarak ifa etmek üzere emredilen, cuma ve bayram namazları, hac gibi ibadetler bu konunun açıklayıcı örnekleridir. Çünkü söz konusu ibadetler diğer sosyal faydalarının yanı sıra düzenli ve planlı toplantılar olarak kitlesel iletişime çok müsait bir zemin oluşturmaktadırlar. Camilerde kılınan beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı ve hac ibadetleri bireysel alandan başlayıp toplumsallaşan ve nihâyetle evrenselleşen bir boyut kazanmaktadır.

Bütün yeryüzü müslümanları için cihanşümul bir buluşma ve kongre özelliğine sahip hac ibadetinin müstesna bir yeri vardır. Dünyanın dört bir yanından milyonlarca insanın bir araya geldiği bu görkemli toplantıda bir araya gelen farklı ırklara, dillere ve coğrafyalara sahip inanan insanlar bir biriyle tanışmakta ve herkes gidip görme imkânına sahip olmadığı halde dünyanın değişik yerlerinde olup bitenlerden haberdar olabilmektedir. Hac vesilesiyle bir araya gelen ilim ve fikir adamları, siyasetçiler vb. etkili şahsiyetler için bu geniş kitleler hakkında bilgilenme ve bilgilendirme imkanlarının olduğunu, büyük bir kitle iletişim ortamıdır.⁶¹¹

⁶⁰⁹ En'âm 6/59.

⁶¹⁰ Günay, *age.*, s. 225.

⁶¹¹ Dihlevi, *age.*, c. II, s.174.

b. İnsanların Diğer Varlıklarla Olan İletişimi

İnsanların kendi nefsi ve kendi cinsiyle olduğu kadar, diğer varlık alanlarıyla da iletişim içindedir. Kur'an bu varlık alanlarına işaret etmektedir. Bu iletişim şekli de alt gruplara ayırarak şu şekilde ele alınabilir.

ba. İnsanın Manevî Varlıklarla (melek, cin ve şeytan) Olan İletişimi

Bazı âyet ve hadislerde⁶¹², meleklerin özel görevleri veya peygamberlerle diyalogları sırasında çeşitli maddi suretlerde, insanlarla iletişim kurarak konuştukları ifade edilmektedir. Sapıklıklarına karşı Lût kavmini cezalandırmak üzere görevlendirilen meleklerin misafir olarak gittikleri Hz. İbrahim tarafından insanlardan ayırt edilemeyip kendilerine yiyecek hazırlanması,⁶¹³ ve Cebrâil'in Hz. Meryem'e insan suretinde görünüp bir çocuğunun olacağını haber vermesi,⁶¹⁴ ayrıca *"Melekler demişti ki, 'Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni, dünyaların kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem, Rabb'ine divan dur, secde et ve (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber eğil!'"*⁶¹⁵ âyetleri meleklerin farklı kimliklerle insanlara görünüp iletişim kurduğunu gösterir.

Hız. Peygamber kendisine vahiy getiren Cebrâil'i aslı şekliyle görmüştür.⁶¹⁶ Vahyin tebliğcisi olan peygamberlerin meleklerle doğrudan iletişim ve diyalog kurmaları tabiidir. Diğer insanların melekleri fiziki olarak müşahade etmeleri ise istisnai hallerle sınırlı olup müjdeleme, ceza verme gibi görevler çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁶¹⁷

İnsanların, cinlerin sahip oldukları kendilerine has yapı ve mahiyetlerini görebilme; tam yaratılış keyfiyetleri ile onları müşahade edebilme imkânı yoktur. Ancak onların temessül ettikleri şekillerde görülüp karşılıklı diyalog kurulabileceğini hadisler beyan etmektedir.⁶¹⁸ Bununla birlikte Kur'an'da cinlerin Hız. Süleyman'ın emrine verildiği beyan edilerek⁶¹⁹, cinlerden ifritle Hız. Süleyman'ın diyalogu beyan edilmektedir. *"Cinlerden bir ifrit: 'Ey Süleyman! Sen makamından kalkmadan önce ben onu (Belkis'in tahtını) sana getiririm, bunu yapmağa gücüm yeter ve benim sözüme güvenilir'"* dedi.⁶²⁰

⁶¹² Buhâri, İman, 36, Bedü'l- Halk, 6; Müslim, İman, 1.

⁶¹³ Hûd 11/69-70.

⁶¹⁴ Meryem 19/19.

⁶¹⁵ Âl-i İmran 3/42-43.

⁶¹⁶ Necm 53/5-7.

⁶¹⁷ M. Sait Özervarlı, *"Melek"*, DİA, c. XXIX, s. 41.

⁶¹⁸ Buhâri, Vekâlet, 9; Tirmizi, Sevâbu'l- Kur'an, 3.

⁶¹⁹ Sâd 38/36-38.

⁶²⁰ Neml 48/39.

Âyetlerin ifadesine göre Şeytan, Rabbine karşı nankörlük eden, kötü sözlerle insanlar arası iletişimi bozan, insanlardan güç yetirip, hükmü altına aldıklarını etkileyen,⁶²¹ kalpleri katılaştırmış, Tevhit dışı inançları benimseyerek gönülleri taşlaştırmış insanlara, kendi inanç ve yaşantılarını güzel gösteren, Allah'ın emir ve isteklerini yerine getirmeyi unutturan, insanları ayartıp, sapkın inanç, düşünce ve eylemlerle yeryüzünde başıboş dolaşır hale getiren⁶²² bir varlıktır. Kur'an Hz. Adem'le, şeytanın arasında geçen diyalogu şöyle ifade etmektedir. *Şeytan ona(Hz. Adem) vesvese verip, “ Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir hükümrânlık göstereyim mi?” dedi.*⁶²³ İletişim unsurları açısından şeytanın insanla olan ilişkisi ele aldığımızda. Kötülüğün kaynağı olan şeytanın vermiş olduğu mesajların ve vesvesenin, insanda karşılık bulması; şirk,⁶²⁴ inkar,⁶²⁵ irtidat,⁶²⁶ münafıklık⁶²⁷ ve en geniş ifadeyle günah olarak kendini göstermektedir. Bu iletişim süreci, şeytan açısından mesajının hedef kitlede yapmış olduğu etki bakımından olumludur. Ancak her zaman bu süreç şeytan açısından olumlu gelişmez, onun mesaj ve vesveseleri, içten ve samimi bir şekilde Allah'a bağlanmış insanda hiçbir karşılık bulmaz.⁶²⁸

bb. İnsanın Cemâdat ve Hayvanatla Olan İletişimi

Kur'an, tabiatın yaratılmasında ki nihayi ilkeyi sürekli vurgular. Düzenli, anlamlı ve amaçlı olguların bir manzumesi olan tabiata göndermelerde bulunur. Öyle ki Allah'ın emirlerine uyma noktasında bütün varlığı *müslüman* olarak nitelendirir.⁶²⁹ Ancak, insan dışındaki tabiatın(hayvanlar, cemadat) kulluğu gayri iradi⁶³⁰ iken insanınki ise iradîdir. İnsan bu yönüyle anlama ve algılama, görme ve düşünme yetisine sahiptir. Bunun için insan sadece kendi varlık alanıyla değil kendi dışındaki varlıklarla da ilişki ve iletişim kurabilmektedir. Biyolojik ve zoolojik araştırmalar tüm canlı organizmaların çevreyle ya da türdeşleriyle etkileşim içinde olduklarını ortaya çıkarmıştır.

⁶²¹ İsrâ 17/27, 53, 64.

⁶²² En'âm 6/43, 68, 71.

⁶²³ Tâha 20/120.

⁶²⁴ Mâide 5/18, 72; Tevbe 9/30; Meryem 19/44-45.

⁶²⁵ Bakara 2/256-257; Nisâ 4/60,76; Nahl 16/36.

⁶²⁶ Bakara 2/108-109; Âl-i İmrân 3/86-87;Nahl 16/106-108

⁶²⁷ Tevbe 9/67; Fetih 48/11; Münâfikûn 63/1-3.

⁶²⁸ İsrâ 17/65; Hicr 15/40, 42.

⁶²⁹ Âl-i İmrân 3/83.

⁶³⁰ Ra'd 13/13; İsrâ 17/44; Hac 22/18; Nûr 24/41-42.

Öyle ki bitkilerin ışık, ısı gibi doğal uyarıcı dışında, sevgi, şiddet gibi uyarıcılara da duyarlı oldukları ve tepki verdikleri tespit edilmiştir.⁶³¹

İnsanın dikkati; canlı, amaçlı ve anlamlı hatta Allah'a secde ve tesbih eden bir kâinata ve içindekilere, çekilmiştir.⁶³² Bunun için birçok müslüman düşünür kâinatı bir bütün olarak tek bir canlı varlık saymışlardır. Bunun sonucu olarak; Allah'ın huzurunda secde eden bir dünyada yaşayan insanın, içinde yaşadığı ve kendisini çepeçevre kuşatan bütün varlık alanları ile madden ve mânen bütünleşme arzusu, insanı onlarla iletişime yöneltmiştir Bu iletişimden maksat karşılıklı mesaj alış verişi ve insanda olumlu değişim gerçekleştirme arzusudur.

*“ Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!, Göğ'e bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir!, Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir!, Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!”*⁶³³

Bu ve benzeri âyetler insanı günlük yaşamda gözlemlediğimiz, etrafımızı saran doğa hakkında düşünmeye çağırır. Kur'an bunu yapan akıllı “Nuha”(anlayan akıl) diye nitelendirir.⁶³⁴ İnsan bakışı hayvanlara, gökyüzüne, dağlara ve yeryüzüne çevirerek, Yüce Allah'ın yaratma sıfatının kâinatta meydana getirdiği güzellikleri idrak ederek O'nun varlığını anlar.⁶³⁵ Yeryüzü ve onun üzerinde gezinen sayısız hayvanlar, dağlar ve bunları kuşatan gökyüzünü, nuha sahibi insana, mükemmel, erişilmez, sıradan olmayan üstün bir yaratıcının var olduğunu, geri bildirim olarak bildirir.

“Nuhâ” denen “akıl”, tabiat olaylarından hareket ederek tevhide giderken, diğer taraftan sosyal olgulardan hareket ederek sosyal bunalımlara çözümler getirir. Geçmişin sosyal olgularını irdeleme, soruşturma ve oradan neticeler çıkarma⁶³⁶ görevini Allah “nuha” denen akla vermiştir. İnsan gerek tabiatla gerekse sosyal olgularla arasındaki bütüncül, mânevi ve dengeli iletişim, insanı ya imânâ ya da inkara götürür. İnsan, kâinat kitabını iyi okur ondaki mesajları ve sembolleri iyi değerlendirirse bu iletişim, onu tevhide ve Allah'ın büyüklüğüne getirir. Bu sorgulamadan uzak olarak tabiatla bir ilişki ve iletişim geliştirememiş insan, yaratandan uzaklaşır.⁶³⁷

⁶³¹ Zıllıoğlu, *age.*, s. 37.

⁶³² Hadîd 57/1; Haşr 59/1; Saf 61/1.

⁶³³ Gâşiye 88/17-20.

⁶³⁴ Tâhâ 20/54.

⁶³⁵ Bayraklı, *age.*, s. 69.

⁶³⁶ En'âm 6/11; AnkEbût 29/20; Mü'min 40/21; Muhammed 47/10.

⁶³⁷ 'Ankebût 29/36; Casiye 45/27; Cin 72/14,15.

Kur'an, insanın cansız varlıklarla düşünsel ve mânevi iletişim kurabileceği gibi, hayvanlarla da iletişimin mümkün olduğuna işaret etmiştir. Ancak bu iletişimin kapsamı ve niteliği tanımlanmış değildir. Kur'an'da Hz. Süleyman'ın kıssası anlatılırken Allah'ın ona kuşların ve karıncanın dilini öğrettiği bildirilir. *“Süleyman Davud'a mirasçı oldu ve dedi ki: Ey insanlar bize kuşların dili öğretildi...”, “Nihâyet Karınca v disine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! Dedi”*.⁶³⁸

Hz. Süleyman'ın kuşların ve karıncaların dilinden anlayabilmesi en azında iki hususu akla getirir. Birincisi, kapsamı şimdilik tanımlanmış olmamakla birlikte, hayvanlarla iletişim mümkündür. İnsanların kuşların dilini  ğrenebileceğinin işareti verilmiştir.⁶³⁹ Böylece Kuran, kuşların birbirleriyle iletişim kurduklarına, kuşların çıkardıkları seslerin(veya vücut dillerinin) rastgele olmadığına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle hayvanların da insanlar gibi iletişim kurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iletişim hiç şüphesiz insanlarınki kadar gelişmiş değildir.⁶⁴⁰

Zoologların yaptıkları araştırmalarda hayvanların çıkardıkları seslerin rastgele olmadığı, hayvanların kendi aralarında bir iletişime sahip olduğu yönündedir. Kuşlar, karıncalar, yunuslar ve daha birçok havyan türü üzerinde yapılan araştırmalar, bu hayvanların kendi türleri arasındaki konuşmalarını, iletişimlerini ortaya koymuştur.⁶⁴¹

IV. KUR'AN'A GÖRE TEMEL İLETİşİM İLKELERİ

İletişim varlık tasavvurunun bir gereğidir. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren iletişim süreci içinde yerini alır ve onun bir unsuru olarak varlığını devam ettirir. İnsanın kendini iletişim düzeyinden soyutlaması hiçbir şekilde mümkün değildir.

Bu noktada, insan yaşamının vazgeçilmezi olan iletişim sürecinde, insan ister tek başına, ister toplumla birlikte yaşasın, amaçlarına iletişim kurarak ulaşabilmektedir. İnsanda iletişim kurma ihtiya ı, çevreyi etkileme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle iletişim, ister bilgiyi yaymak, ister eğitmek, ister eğlendirmek, ya da yalnızca anlatmak için olsun, asıl amaç, bilgi

⁶³⁸ Neml 27/16, 18.

⁶³⁹ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. XIV, s. 202; Komisyon, *age.*, c. IV, s. 189.

⁶⁴⁰ Bayraklı, *age.*, c. XIV, s. 204.

⁶⁴¹ Akıf Ergin/Cem Birol, *Eğitimde İletişim*, Ankara 2005, s. 10 vd.

verme ve karşdakini etkilemektir. Bu yönüyle iletişim sadece bir ileti alışverişı değil, insanın toplumsallaşma sürecinde ortak bir etkinlik biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁴²

İnsanların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirilmesini sağlayan iletişim, amaçlı insan faaliyetleridir. Evrensel iletişim dini olan İslâm'ın en temel hedefi insanı dünya ve ahiret saadetine ulaştırma gayretidir. Bunun için iletişim, boş ve anlamsız bir mesaj aktarımı değil, insanlar arası ilişkileri düzenleyerek insanı ve toplumları belirli amaçlara yönelten faaliyettir.

A. Bilgilendirme ve Öğretme

İletişimin en temel amaçların biri olan muhatabın bilgilendirilmesi ve bunun sonucu olarak hem bireysel hem de toplumsal enformasyon ve dönüşüm sağlamasıdır. İletişimin haber ve bilgi sağlamaya yönelik amacı; haberlerin, bilgilerin, görüş ve yorumların insanın hem kendi hakkında hemde içinde yaşadığı çevreyi anlam ve algılama adına önemlidir. Böylece içinde bulunulan durumların ve gelecekle ilgili hususların daha iyi yorumlanmasına ve anlaşılmasına yardımcı olur.⁶⁴³

Evrensen olan ilâhi mesajların, insanların bilgisine sunulması, insanların maddi ve mânevi dünyalarını bu mesajla tanzim etmeleri Kur'an'ın en temel amacıdır..” *“Bu (Kur'an), bütün insanlığa bir açıklamadır; takva sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür.”*⁶⁴⁴

Kur'an, insanlara belli değer ve ilkeleri önerirken, öncelikle bu değerlerin bilgisini haber vermeyi amaç edinmiştir. Peygamberlerin bu hususlar konusunda insanları bilgilendirme ve öğretme misyonu Kur'an'da şöyle vurgulanmaktadır. “ *Nitekim, kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, size Kitabı ve hikmeti öğreten, bilmediklerinizi bildirecek bir elçi gönderdik.*”⁶⁴⁵ Allah, İnsanları bulundukları bilgisizlik seviyesinden kurtarmak ve bilgiyi onların anlayışına sunmak için her türlü örneği çeşitli biçimlerde onlara sunmuştur.⁶⁴⁶ Böylece bilgi, insanların maddi ve mânevi hayatlarında büyük bir dönüşüm sağlamıştır. Dolayısıyla iletişimin olmadığı yerde öğrenmenin gerçekleşmesi mümkün değildir.

⁶⁴² Tutar/Yılmaz, age., s.18; Zillioğlu, age., s. 28.

⁶⁴³ Kasapoğlu, age., s.81.

⁶⁴⁴ Âl-i İmran 3/138.

⁶⁴⁵ Bakara 2/151.

⁶⁴⁶ İsrâ 17/89; Kamer 54/17, 22, 32.

B. İletişim ve Haberleşmeyi Sağlama

Toplumsal yaşam içerisinde insanın kendinden önce yaşamış insanların kabullendiği ve sürdürdüğü kuralları öğrenmesi, inanç ve değerleri benimsemesi ve bunlara uygun olarak bir hayat sürdürebilmesi ancak iletişim ve etkileşim süreciyle mümkün olmaktadır. " İnsanlar, başkalarıyla bir arada olabilmek, onları anlayabilmek, kendilerini anlatabilmek ve etkileyebilmek amacıyla iletişim kurmaktadır. Bunun da ötesinde bireyler, kendileriyle ve başkalarıyla iletişim kurarak kendilerini gerçekleştirme olanağı bulmaktadırlar. İnsanların farklı cins ve ırklara ayrılarak yaratılmasının en temel unsuru iletişimidir. ⁶⁴⁷

İletişim kurma eylemi insanın yaratılışının bir gereğidir. İnsan yaratılış gereği kendi başına yaşayamayacağı gibi, diğer insanlarla iletişim kurmadan da sosyal bir yapı gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bunun için iletişim ve iletişimin sürdürülmesi insanoğlu için tabii bir zorunluluktur

Müslümanların, insanlar içinde en hayırlı bir ümmet vasfı taşımaları⁶⁴⁸ ve kendi aralarında hakkı ve sabrı tavsiye etme⁶⁴⁹ özellikleri, müslümanlara sürekli bir iletişim sorumluluğu yüklemiştir. Bu sorumluluk, iletişim esnasında verilen haberlerin gerçeğe uygun olup olmadığının araştırılmasını da gerekli kılmaktadır.⁶⁵⁰

Hz. Muhammed, birbirleriyle ilgilenmeleri ve iletişim kurmaları yönünden bütün müslümanları tek bir bedenın organları gibi⁶⁵¹ değerlendirir ve müslümanlar arasında haberleşme ve iletişim ağının tabii zorunluluğuna dikkat çeker. Öte yandan Kur'an, yeryüzündeki insanların bir asıldan yaratıldıklarını⁶⁵² hatırlatarak insanı kardeşlik ilişkileri içinde yaşamaları gerekliliğine vurgu yapar.

C. İyiliği Emretme, Kötülükten Sakındırma

İletişim, bir kişiden diğerine anlamların ve değerlerin iletilmesi olarak ele alındığında, anlam iletilmenin bir ihtiyaçtan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Davranışları ortaya çıkaran ihtiyaçlardır. Davranışla ihtiyaç arasındaki söz konusu ilişki nedeniyle, kişinin iletişim kurma biçimini, içinde bulunduğu toplumun değer yargıları belirlemektedir. Böylece, kişinin içinde bulunduğu toplumda

⁶⁴⁷ Hucûrât 49/13.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/110.

⁶⁴⁹ Asr 103/3.

⁶⁵⁰ Neml 27/22-28; Hucûrât 49/6.

⁶⁵¹ Buhâri, Edep 27; Müslim, Birr 66.

⁶⁵² Hicr 15/26; Mü'minun 23/12; İnsan 76/2; 'Alak 96/2.

iletişim kurmadaki temel amacı, kişinin kendisi ile içinde bulunduğu toplumsal evre arasında uyumlu bir ilişki kurmaktır.⁶⁵³

İletişim her şeyden önce, insanın kendini bir insan olarak gerçekleştirmesi ve sosyal süreçlere girmesi bakımından önemlidir. İletişim sayesinde insanlar düşüncelerinde ki kavram ve fikirleri açığa vurma, onları paylaşma ve değerlendirme olanağına sahip olmaktadır. Başkalarının etkileme ve onlardan etkilenme, yararlanma, yararlı olma ve bir başarı gösterme, iletişim sayesinde mümkün olmaktadır.

Kur'an'ın, *"iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak"*, kavramıyla temellendirmeye çalıştığı toplumsal görev, başta inanç değerleri olmak üzere bütün insan değerleri toplum bireyleri arasında yayılmasını öngörür. İyi ve güzel davranış kalıplarının öğrenilmesi, benimsenmesi ve eyleme dönüştürülmesi amacıyla toplum bireyleri arasında her zaman açık ve işler vaziyette tutulması istenen bir iletişim faaliyetinin gereğini vurgu yapar.⁶⁵⁴

Kur'an, bireyin toplum içinde kendi başına var olmasını yeterli görmez. O başkalarıyla birlikte var olmalıdır. Bunun içinde ona başkalarına karşı iyi ve güzeli tavsiye, kötü ve çirkinden uzaklaştırma sorumluluğu yüklemiştir. Bu sorumluluk, sosyo-kültürel açıdan toplumun korunabilmesi için bireye yüklenmiştir. *"Asra yemin ederim ki, insan gerekleten ziyandadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."*⁶⁵⁵ Bu sürede karşılıklı ilişkiyi ve iletişimi ifade eden ve müşareket belirten *"tevsi"* fiili; insanların karşılıklı olarak birbirlerine hakkı tavsiye etmelerini ifade eder.⁶⁵⁶ Bu iletişim, bireyin hem kendine hemde kendi dışındaki insanlara karşı sorumluluğunu açarak toplumsal sorumluluğunu yansıtmaktadır.⁶⁵⁷

Kur'an'ın n gördüğü ideal toplumda iyi ve doğru değerlerin nesilden nesile aktarılmasında, iletişim ve etkileşim sürecinin varlığı zorunludur. Birey, sadece kendisinin doğru inanç ve tutarlı davranış geliştirmesiyle yetinmemeli, başkalarının da erdemli bir insan kimliğine sahip olması yönünde iletişim çabalarını arttırmalıdır.

D. Hakka ve Hayra Yönelik Kamuoyu Oluşturma

Amaçlı insan faaliyeti olan iletişimin; bireyleri olduğa kadar toplumları da etkileyerek dönüştürme ve geliştirme gayreti, en önemli fonksiyonudur. İslâm bireyden başlayan ancak

⁶⁵³ Gökçe, *age.*, s. 11 vd.

⁶⁵⁴ l-i İmrân 3/110.

⁶⁵⁵ Asr 103/1-3.

⁶⁵⁶ Kurtubî, *age.*, c. XX, s. 181; Zemahşeri, *age.*, c. IV, s. 282.

⁶⁵⁷ Komisyon, *age.*, c. V, s. 683.

sosyalleşen bir dindir. Sosyalizasyonu sağlamada Kur'anî iletişimin en temel hedefi, bireyi maddi ve mânevi anlamda geliştirerek, toplumu "hayırlı toplum" olma yolunda etkileme, hidâyet ve barışa yönelik kamuoyu oluşturmaktır. Bunun gerçekleşmesi "Tevhid Dini" nin hâkim kılınması⁶⁵⁸ ve ilâhi mesajların birey ve toplum hayatına yansımaya mümkündür.

Hayra yönelik kamuoyu oluşumunun, hazırlık safhasını Allah şöyle buyurmuştur. *"İnanan erkekler ve inanan kadınlar (topluluğu) birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten men'ederler."*⁶⁵⁹ *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız..."*⁶⁶⁰ *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun"*⁶⁶¹

Yukarıdaki âyetlerin iletişim açısından verdiği mesajlara baktığımızda, *"İyiliği emir kötülüğü nehiy"*, inanan insanları kendi içlerinde hayırlı ve mutlu bir toplum haline getirmeyi amaçlayarak, içe dönük kamuoyu oluşumunu sağlamaya, *"İnsanları hayra davet"* ise dışa dönük kamuoyu oluşumunu sağlayarak, insanlığı barış toplumu haline getirme yönelik mesajlardır.⁶⁶²

V. KUR'AN'DA İLETİŞİM ENGELLERİ

İletişim sürecini olumsuz etkileyen bütün unsurlar iletişim engellerini oluşturur. İletişim sürecinin etkin bir biçimde işlemlerini engel olan pek çok faktör vardır. İletişimde karşılaşılan engeller en genel ifadesi ile psiko-sosyal ve fiziksel engeller olarak sınıflamak mümkündür.⁶⁶³ Psikolojik engeller ve çevresel olumsuzluklar, genellikle verici ile alıcı arasındaki uyumun gerçekleştirilememesinden kaynaklanmaktadır. İnsanı sadece bazı davranışlarını ele alarak değerlendirmek muhatap hakkında yanlış sonuçlara varmamızı sağlar. Çünkü her insanda iyi yönler olduğu gibi, kötü yönler de vardır. Bu farklılıklar, insan psikolojisindeki etki alanına göre insanın maddi ve mânevî ilişkilerini ve iletişimini etkilemektedir.

İnsanın psikolojik hayatı bu farklılıklar arasında bir ritim manzarası göstermekte, yani yükselip alçalmaktadır.⁶⁶⁴ Normal hayat bu iniş-çıkışların sekteye uğramadan

⁶⁵⁸ Fetih 48/28.

⁶⁵⁹ Tevbe 9/71.

⁶⁶⁰ Âl-i İmrân 3/110.

⁶⁶¹ Âl-i İmrân 3/104.

⁶⁶² Türkmen, *age.*, s. 289.

⁶⁶³ Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s. 175; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 71 vd.; Çağlar, *age.*, s. 27.

⁶⁶⁴ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul 1989, s. 108.

gerçekleşmesidir.⁶⁶⁵ Daha açık bir ifadeyle insanî zaafının insanı düşürmüş olduğu olumsuzluklardan, insanın fıtraten sahip olduğu güzellikler kurtaracaktır. Bu mânevî gelişmişliği gerçekleştirmediğimizde hem bireysel hayatımız hem de sosyal hayatımız olumsuz etkilenecektir.

İnsanın fıtraten sahip olduğu özellikler, onun ilişki ve iletişimini olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Mesela, "hiddet (gazap) insana hakim olduğunda kızmak, dövmek ve saldırı şeklinde kendini gösterirken, cömertlik ise yardım severlik ve hayırda yarışma şeklinde kendini göstermektedir.⁶⁶⁶

Kur'an'ın öngördüğü iletişim anlayışı; insan fıtratında yerleştirilen bütün duyguların yaratılış gayesine uygun bir şekilde geliştirmek ve yönlendirmekle mümkün olacağını beyan eder.

A. Kur'an'da İnsanın Olumsuz Vasıfları

Kâinatın en şerefli varlığı olarak yaratılan insanın fıtratıyla beraber gelen bir takım özellikleri vardır. İnsanın biyolojik, fizyolojik, psikolojik olarak diğer varlıklarda bulunmayan bir takım üstün yeteneklere sahip olması yanında bazı zaafınının olduğuna Kur'an işaret etmektedir. İnsan, benliğinde bulunan bu kuvvetleri dünyada gerektiği gibi, gerektiği yerde, gerektiği zamanda kullanmak, bunların fazla ve aşırı taraflarını ilâhi prensiplere uygun şekilde terbiye etmek ihtiyacındadır.⁶⁶⁷ Çünkü insanlarda ki bu olumsuz duygular, kişiler arası ilişkilerden, ruhsal sağlığa, dini tutum ve davranışlardan, iş hayatımıza kadar ilişkide olduğumuz her alanla doğrudan ilgilidir. İnsandaki bu olumsuz vasıflar, ancak eğitimle ortadan kaldırılabılır.⁶⁶⁸ Kur'an'ın insanın ahlâki zayıflığından bahsettiği her yerde iman edenlerin bundan istisna edilmiş⁶⁶⁹ olması, insanın aklı ve kalbi önündeki suni engeller kaldırıldığında, insanın maddî ve mânevî gelişimini gerçekleştirecek donanıma sahip olduğunun göstergesidir.

İnsan fıtratında zıt duyguların birlikte kodlanmış olması, bu zıtlıklar içerisinde dengeyi yakalama zorluğu ve bunun için gerekli olan mücadelenin rolü büyüktür. Bunun için ilk olarak bu duyguları fark edecek kalp eğitiminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu

⁶⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1967, s. 41 vd.

⁶⁶⁶ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, c. II, s. 1356.

⁶⁶⁷ İsfahanî, *İnsan*, çev. Mevlüt F. İslâmoğlu, İstanbul 1996, s.177; Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, s. 86 vd.

⁶⁶⁸ Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, s. 89.

⁶⁶⁹ Mevdûdî, *age.*, c. V, s. 461.

mekanizma ihsandır; Allah'ı görüyormuşcasına davranışları tanzîm etmektir. Ancak bu mükemmelliği ortaya çıkarmak ciddi bir gayret gerektirmektedir. Çünkü duygunun niteliği ne olursa olsun fazla yoğun ya da uzun süreli yaşanması olumsuz sonuçlar doğurur. Bunun için bu duyguların kontrol edilmesi önemlidir.⁶⁷⁰

Kuran'ın yetiştirmek istediği insan, melekleşme sürecine katılan varlık değil, insan-ı kâmil özellikleriyle davranan erdemli varlıktır. Bu sebeple insanın acelecilik yönünü teenni ile, nankörlük yönünü teşekkürle, zalimlik yönünü adaletle, cimrilik yönünü cömertlikle, cahillik yönünü bilgilenmekle, kibirlilik yönünü mütevazilikle tedavi etmektedir.⁶⁷¹ Böylece insanoğlunun hem maddi hem de mânevî ihtiyaçları doğru ve dengeli bir şekilde geliştirilmiş olacaktır. Buda beraberinde insanın kendiyile ve etrafıyla barışık, sevgi, saygı ve adalet temelli bir iletişim sürecini ortaya çıkaracaktır.⁶⁷²

Kur'an'ın işaret ettiği insanî zaafalarının her biri, bir diğerinden bağımsız değildir. Bilakis hepsinin birbirleriyle yakın ilişkisi vardır. Onlardan birisi benliğe nüfuz ettiğinde diğerleri de benliği tahrip etmek üzere hemen harekete geçmektedir.⁶⁷³ Kur'an'da açıklanan bu zaafalar şu başlıklar altında incelenebilir.

a. Zayıflık

İnsanın doğuştan getirdiği hem biyolojik hem de psikolojik zayıflığına Kur'an'da dikkat çekilerek, insanın zayıf bir varlık olarak yaratıldığına temas edilmiştir.⁶⁷⁴ *"Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."*⁶⁷⁵ İnsanların duygu gelişiminde, birçok motiv ve kompleksin etkisinin varlığı psikologlarca ortaya konmuştur.⁶⁷⁶ Her gelişen bir duygu da, yeni bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum doğuştan olan zaafaların haricinde birçok zaafın oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁷⁷

Nitekim Fahrettin Razî'nin(öl. 606/1209) insanın zayıf yaratılışını bu zaviyen ele alarak bu gibi âyetlerde ifade edilen zayıflığın, beden zayıflığı olmadığı, bundan amacın insanı şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebep ve etkilerin çokluğu olduğunu ifade

⁶⁷⁰ Turgay Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, İstanbul 2005, s. 160.

⁶⁷¹ Ramazan Altıntaş, *İslam İnsanı*, İstanbul 1997, s. 16.

⁶⁷² Çamdibi, *Eğitim ilkeleri ve Rehberlik*, s. 138 vd.

⁶⁷³ Ahmet Koç, *Kur'ân'da İnsan Ve Hz. Muhammed*, İstanbul 2005, s. 86.

⁶⁷⁴ Rûm 30/54; Enfâl 8/66.

⁶⁷⁵ Nisa 4/28.

⁶⁷⁶ Başaran, *age.*, s. 120 vd.

⁶⁷⁷ Ayhan Songar, *Çeşitleme*, İstanbul 1981, s. 23.

etmesi⁶⁷⁸ bunu desteklemektedir. İnsanın gerek fıtraten getirdiği zaafılar gerekse yaşam boyunca elde ettiği zaafılar kişinin şuur altından çıkıp doyurulmak, tatmin edilmek isterler.⁶⁷⁹ Şâyet tatmin edilmezler ise kişiyi sıkıntıya sokmak suretiyle bunalımların oluşmasına zemin hazırlarlar.⁶⁸⁰

Muhammed Esed'e (öl. 1412/1992) göre, Allah'ın insanlardan yükü hafifletmesinin anlamı, insanın ruhu ile bedeni istekleri arasındaki bütün çatışma ihtimallerini ortadan kaldırmak ve ona insan tabiatının, bu iki unsurunun uyumlu bir hale getirebileceği ve tam bir olgunluğa ulaştırabileceği bir hayat tarzını göstermektir.⁶⁸¹ İnsanın zayıf yaratılışıdır ki, aşağıda sayılacak problemlerle onu hep karşı karşıya getirmekte ve yaratıcıya sığınma ve kulluğa geçişte olumlu rol oynaması gereken bu zaafılar, çoğu zaman benliği kuşatarak insanı kulluktan alıkoyan faktörlere dönüşmektedir.⁶⁸²

b. Acelecilik

Acelecilik vasfı, Kur'an'da genellikle "itidali korumak, tahammül göstermek" anlamındaki sabrın karşıtı olarak, sabırsızlığı ifade eden acelecilik, insanın fıtratında olan özelliklerden birisidir.⁶⁸³ İnsanın bu aceleci vasfı, Peygamberler'in bildirdiklerini derhal gözüyle görmek isteyecek ölçüdedir. Bu istediği şey kendi aleyhine bile olsa acelecilikten vazgeçmez. Bu gerçeğin Kur'an'da ki yansıması "*İnsan, hayra dua eder gibi, şerre dua etmektedir, insan pek aceledir.*"⁶⁸⁴ "*Rabbimiz! Bizim payımızı hesap gününden önce ver.*"⁶⁸⁵ şeklindedir. İnsanın fıtraten sahip olduğu bu özellik Kur'an'da yerilmiştir. Öyle ki sonuçları yönüyle müsbet veya menfi olup olmadığını düşünmeden, insanın her isteğinin hemen oluvermesini beklemesinin sonuçları çok ağır olabilir.

Öte yandan günlük hayatında aceleciliği yüzünden uğradığı sıkıntı ve belaların daha ağırını ebedî hayat ile ilgili olarak yapacağı tercihte yaşar. Kişinin acelecilik vasfı, aslında insanın huzursuzluğu, şüpheliği, güvensizliği, sabırsızlığı ve korkuları ile yakından ilgilidir. Başka bir ifade ile insan acele ederken huzuru, itminanı ve güveni aramaktadır. İnançsızlıktan kaynaklanan telaş ve panik hali, makul ve mantıklı düşünmeye engel

⁶⁷⁸ Razî, *age.*, c. V., s. 70.

⁶⁷⁹ Çamdibi, *Eğitimin İlkeleri ve Rehberlik*, İstanbul 2007, s. 145.

⁶⁸⁰ Songar, *age.*, a.y.

⁶⁸¹ Esed, *age.*, I, 141.

⁶⁸² Koç, *age.*, s. 88.

⁶⁸³ Enbiyâ 21/37.

⁶⁸⁴ İsrâ 17/11.

⁶⁸⁵ Sad 38/16.

olmaktadır. Elçilerin getirdiklerinin doğruluğunu görmek için, inzâr edildiği azabın hemen gelmesini isteyecek kadar aceleci bir insan "*doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin azabı getir*" der.⁶⁸⁶ Oysa onlardan önce kendileri gibi nice azaba uğrayan insanlar gelip geçmiştir. "*Senden azabı çabuk istiyorlar. Elbette Allah sözünden caymaz. Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.*"⁶⁸⁷; "*İnsanların, hayrı acele istemeleri gibi, Allah da onlara şerri acele verseydi, süreleri hemen bitirilmiş olurdu. Ama biz, bizimle buluşmayı ummayanları bırakırız, azgınlıkları içinde bocalar, dururlar.*"⁶⁸⁸

İnsanın yaratılışındaki zayıflık, cahillik, zalimlik, nankörlük gibi özellikler acelecilikle birleşince, aklın kullanılmasına engel olmaktadır.⁶⁸⁹ Aceleyle, mantıklı düşünce üretemeyen insan olumlu iletişim ve sosyal ilişki geliştiremez. Bu bireyler sosyal ilişkilerinde başarısızdırlar. Fert ve toplumlar bu durumdan uzaklaştığı ölçüde huzurlu ve başarılı iletişim geliştirebilirler.⁶⁹⁰

Acelecilik vasfının iyi yönde kullanılması hiç şüphesiz insana bir takım maddi-mânevî menfaatler de kazandırmaktadır. İyilikte ve hayırda yarışmak şeklindeki acelecilik övülmüştür.⁶⁹¹ Bu durumda acelecilik bir şeyi hakkıyla değil üstün körü yapmak, sabırsız ve hırslı tutumlarla bencilliği ve peşin menfaati ön plana çıkarmak şeklinde anlaşıldığında yerilmiştir. Acelecilik, belki önceliklerin sıralanması, her anın değerlendirilmesi, meskenet ve rehabetin karşıtı olarak çalışkanlık ve hareketlilik olarak anlaşıldığında şüphesiz insana olumlu katkılar sağlayacak bir özelliktir.⁶⁹²

c. Kibir

Gösteriş ve kibir sonradan görme, kendine güveni olmayan kişilerin davranış biçimidir. İnsanın bu özelliği ona huzurdan ziyade rahatsızlık verir. İnsanın bu olumsuz yönünü; yaratanın nimetlerini unutmama, iyiliklere karşı nankörlük zaafı beslemektir.⁶⁹³ Bu özellikler, insanı azdırır ve yaratana karşı isyana sürükler.⁶⁹⁴ Azgınlık sebebiyle yapılan davranışlar, o kişilerin sadece âhirette değil, bu dünyada da bazı şeylerden mahrum

⁶⁸⁶ Şu'arâ 26/204.

⁶⁸⁷ Hac 22/47.

⁶⁸⁸ Yunus 10/11.

⁶⁸⁹ Koç, *age.*, s. 103.

⁶⁹⁰ Sert, *age.*, s. 342.

⁶⁹¹ Bakara 27/148; Mü'minûn 23/61.

⁶⁹² Koç, *age.*, s. 104.

⁶⁹³ Koç, *age.*, s. 100.

⁶⁹⁴ Alâk 96/6-7.

olmalarının sonucunu doğurur.⁶⁹⁵ İnsanoğlu kendini, hiç kimseye artık ihtiyacı yokmuş, maksada ermiş, zenginlik mertebesine gelmiş gördüğünde azar.⁶⁹⁶ Geçici birtakım dünya menfaatlerini elde ettiği zaman kendisini her şeyin hâkimi gibi görmeye başlar. Kendisinin üzerinde güç ve kudret sahibi bir varlığın olduğunu ve elinde olan bütün bu imkanları bir anda alabileceğini unutuverir.

Hız. Musa'nın kavminden olan Karun ise Kur'an'da azgın zengin prototipidir. Ona verilen hazinelerin anahtarlarını taşımak güçlü bir topluluğa bile zor gelirken o, isyan etmiş, insanlara iyilik etmeyi reddetmiş, sahip olduğu servetin Allah'ın bir lütfu olduğunu unutarak bunun kendisine "bilgisi sayesinde verildiğini" söylemiştir de bütün servetiyle birlikte yok olmuştur.⁶⁹⁷

İstîğna ile azgınlık birbiriyle yakından ilişkilidir. Kendi gücüne aşırı derecede güven duyan, kendini her türlü ihtiyaçtan beri sayan ve kendini yeterli gören insan, Allah tarafından imtihan için verilen nimetlerin kadrini ve gayesini bilmemekle ciddi bir yanılgı içine düşmekte ve varlığın gerçek sahibini unutmaktadır.⁶⁹⁸

Büyükleme, insanı yaptıklarını alabildiğince büyük görmeye, tenkit edilemez ve kendini yanılmaz görmeye iter.⁶⁹⁹ Bu zaaf insanı hem dünya hem de âhiret mutluluk ve saadatinin önünde büyük engeldir.⁷⁰⁰ Çünkü bu duygu onları gösteriş yarışı ve tatminsizliğe sürüklemektedir.

En büyük tesirini ise, insanları birbirinden nefret ettirmek ve sosyal hayata hizipler ve düşmanlıklar sokarak fertler arasındaki yardımlaşma ruhunu sekteye uğratmakla göstermektedir.⁷⁰¹ Toplumun kolayca incinmesine yol açan kibir, büyük oranda bir ruhsal hastalık olarak kabul edilmektedir.⁷⁰² Kur'an'da ki fiilî kullanımında, özellikle de fiil-sıfat olan "mutekebbir" kullanımında kibirliliğin anlık bir duygusal heyecandan ziyâde, kâfirin kalıcı bir sıfatı gibi gözükmemekte olması,⁷⁰³ ruhî bir hastalık olduğunun kanıtlamaktadır. Aynı zamanda bu, din duygusunu yok eden, kişiliği öldüren ve şahsiyeti bozan bir hastalıktır.⁷⁰⁴

⁶⁹⁵ En'âm 6/146.

⁶⁹⁶ Yazır, *age.*, c. IX, s. 327.

⁶⁹⁷ Kasas 28/76-81.

⁶⁹⁸ Komisyon, *age.*, c. IV, s. 246.

⁶⁹⁹ Bayraktar, *Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 159.

⁷⁰⁰ Nisâ 4/36.

⁷⁰¹ Afif Abdülfettah Tebbare, *Ruhu'd-Dini'l-İslamî*, Beyrut 1980, s.228.

⁷⁰² Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme", AÜİFD. 1989, s. 53.

⁷⁰³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, İstanbul, 1991, s. 197.

⁷⁰⁴ Abdullah Nasuh Ulvan, *İslam Davetçilerine*, çev. Merdan Güneş, İstanbul ts., s. 65.

d. Hırs, Kıskançlık ve Cimrilik

İnsanın dünya nimetlerine meyilli oluşunu körükleyen, aynı zamanda bu meylin bir sonucu olarak ortaya çıkan ihtiras, kıskançlık ve cimrilik birbirine çok bağlıdır. Dünyaya aşırı rağbet edip varlığı onunla sınırlandırmak, ona karşı hırslı olmaya, nimete mazhar olmuş başka insanları kıskanmaya, kendi sahip olduklarından başkalarını, hatta kendi yakınlarını bile mahrum etmeye, hatta daha da ileri giderek onların ellerindeki göz dikmeye yol açmaktadır.⁷⁰⁵

İnsanın hırslı olması, bu dünyanın geçici nimetlerine aşırı derecede bağlanması ve onlara dalarak tüm benliğini orada bırakması demektir. Yani kalbini, beynini, bu geçici nimetlerin esiri etmesidir. İnsanın bu özelliği Kuran'da şu şekilde ortaya konmaktadır: “Gerçekten insan; hırsına düşkün yaratılmıştır.”⁷⁰⁶ Yani insan kendini, aynı derecede hem verimli başarılarla hem de kronik memnuniyetsizlik ve hayal kırıklıklarına sürükleyen bir iç tatminsizlik ile donatılmıştır.⁷⁰⁷ Hoşuna gitmeyen bir şey başına geldiği zaman hemen sızlanır, kendisine bir hayır dokunduğunda ise onu insanlardan esirger, onlara karşı cimri davranır. Her şeyi kendi menfaati doğrultusunda yorumlar. Başkasının da faydalanmasını aklına getirmez. Âyette geçen “*helû*” kelimesinde bir çabukluk manası bulunur. Bu kelime bir taraftan tahammülsüzlük, aşırı derece düşkünlük anlamlarını taşımakla birlikte; tamahkârlık, tatminsizlik, acelecilik, sabırsızlık, yılgınlık ve sızlanma gibi insanların tabiatında var olan bazı olumsuz özellikler ifade eder.⁷⁰⁸

İbn Abbas, insanın hırslı olmasından kastın, kendisine helal olmayan şeylere karşı istekli olması, Said b. Cübeyr; cimri olması, İkrime ise memnuniyetsiz olması, olduğunu söylemişlerdir.⁷⁰⁹ Hırs, doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumudur. Hırslı kişi yalnızca hırs duyduğu şey için yaşamaya başlar ve çoğunlukla bu uğurda çekinmeden herkese zarar verebilir. Hırsın iyiye ya da kötüye kullanılmasına göre iyi veya kötü olarak değerlendirilmelidir.⁷¹⁰ Yerilen olumsuz hırs, âhîret hırsı değil, bu dünyaya yönelik hırstır.

Hırs, kıskançlığı körükleyen en önemli etkidir. Kıskançlık ise insanı içten içe yakan ve huzursuz eden bir ateştir. Nefisler bencilliğe ve kıskançlığa hazırdır. İnsanın mayasında

⁷⁰⁵ Nisâ 4/53-54.

⁷⁰⁶ Meâric 70/19.

⁷⁰⁷ Esed, *age.*, c. III, s. 1187.

⁷⁰⁸ Komisyon, *age.*, c. V, s. 458.

⁷⁰⁹ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Beyrut 1985, c. V, s. 452.

⁷¹⁰ Adem Dölek “*Sünnet İşığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları*”, HÜİFD., Şanlıurfa 2003., s. 51.

böyle bir tohum mevcuttur.⁷¹¹ Şeytanın Rabbine isyanında,⁷¹² kibrin yanı sıra kıskançlığın, yeryüzünde dökülen ilk kanda⁷¹³ açık etkileri görülmektedir. Kıskançlık, ıstırap veren bir reaksiyon olmakla birlikte içinde başka çeşitten reaksiyon unsurlarını da, özellikle de nefret duygusunu bulunduran kompleks bir reaksiyondur. Bundan dolayı genellikle nefret, kin ve kıskançlığa neden olan kişilere eziyet verme isteğinden meydana gelmektedir.⁷¹⁴ Benliği kuşatması halinde insan en yakınlarının canına bile kastedebilmektedir. Kur'an'da anlatılan Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında bu gerçeği⁷¹⁵ görmek mümkündür.

Cimrilik; maddiyatı hakimiyet altına almak gayesiyle normal dışı tasarrufta bulunmaktır. Bu da büyük oranda insandaki muhafaza içgüdüsünün bozulması ve fesada uğramasıdır.⁷¹⁶ Bundan dolayı şiddetli aç gözlülüğe sebep olan ve buhl denilen cimrilik hırsla da kaynaklık eden bir duygu şeklinde tanımlanmıştır.⁷¹⁷

Kur'an hırs ve aç gözlülüğün münafıklarda çok bariz bir şekilde bulunduğunu ifade ederek, bu hususta tabiatlarını çok zorladıkları gerekçesiyle Ahzâb Sûresi 19. ayette, bu kelimenin sıfatı müşebbehe kipi olarak *eşihhe* kelimesini kullanır.

Haset, hırs ve gurur ile yakın münasebeti olan cimrilik, aynı zamanda psişik bir dengesizliktir.⁷¹⁸ Bazı naslar, cimriliğin insan tabiatına yerleşen bir huy olduğunu ifade etmektedirler. *"De ki: Eğer rabbimin rahmet hazinesine sizler sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısdınız zaten insan (tabiatı gereği) çok cimridir."*(İsrâ 17/100) Bu âyet, cimriliğin insan psikolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu nefsin cimrilikle damgalandığını belirtmektedir.⁷¹⁹ Bugün de, her insanda bu halin doğal olarak bulunduğu kabul edilmektedir.⁷²⁰ Hatta cimriliğin insani zaafı arasında en köklü olanlardan biri olduğunu söylemek dahi mümkündür: *"Ama o sarp geçidi geçmeye katlanmadı. O sarp geçidin ne olduğunu bilir misin? Bir köle ya da esirin bağına çözüp hürriyetine kavuşturmadır. Veya açlık gününde (kıtlık zamanlarında) hısımları sayılan bir yetime veya yere serilmiş (bitkin kimsesiz) bir*

⁷¹¹ Nisâ 4/128.

⁷¹² Bakara 2/34; A'râf 7/11-12; İsrâ 17/61, Sad 38/76.

⁷¹³ Mâide 5/27-30.

⁷¹⁴ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, Ankara 1998, s. 80 vd.

⁷¹⁵ Yûsuf 12/8-9.

⁷¹⁶ Altıntaş, *agm.*, s. 36.

⁷¹⁷ Muhammed b. Muhammed Ebussuûd, *İrşadü'l-Aklî's-Selîm İla Mezaya'l-Kur'ân-ı Kerimî*, Beyrut 1982, c. IV, s. 408

⁷¹⁸ Altıntaş, *agm.*, s.36.

⁷¹⁹ Razî, *age.*, c. XI., s. 66.

⁷²⁰ Altıntaş, *agm.*, s. 36.

*yoksula yedirmektir...*⁷²¹ Cimriliğin ruhtaki köklü tesirine temas eden bu âyette, bir kölenin azad edilmesi, açlık zamanında bir yetimi, fakir birini kurtarmanın âdeta sarp bir yokuşu tırmanmaya benzetilmesi, cimriliğin ruhta olan en köklü zaaflardan biri olduğunu, izalesinin başarılması için çok büyük bir çabanın gerekeceğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu konuda Kur'ân'da nefsin cimriliğini yenen kimsenin kurtulacağını, ehl-i necat olacağını ifade edilmektedir: "...Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir"⁷²² Bu bağlamda olmak üzere bu duyguyu yenerek cömertlik yapmak suretiyle Mekke'li muhacir kardeşlerine bir fazilet örneğini gösteren Medine'lilerden sitayiş ile söz etmektedir.⁷²³

Cimrilik, izafî bir kavram olup, mali durumun darlığı ve genişliğine göre değiştiği için buna bir sınır tayin etmek mümkün değildir.

İslâm, bu duygunun fertte ruhî bir dengesizlik haline gelmemesi için, zekât gibi zorlayıcı yaptırımlarla kişiyi cömertliğe alıştırırken, tatavvu denilen tasadduk, hibe, vakf, hediye gibi ön gördüğü hayırlarla da, bu duygunun fertlerde körelmesi suretiyle nefisleri tezkiye cihetine gittiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kur'ân'da, infak ile nefsi tezkiye birbiriyle irtibatlandırılmıştır.⁷²⁴

e. Nankörlük

Kur'an'da, insanın nankörlüğü "kfr" den türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. "Küfrân", nimetleri inkar etme anlamında kullanılırken "Küfr" daha çok dini inkarda , "Küfür" ise hem dini hem de nimeti inkar için kullanılmıştır.⁷²⁵

Küfür kelimesi, lügatte "bir şeyi örtmek, gizlemek" anlamına gelir. Bunun içindir ki sözlük anlamıyla, tohumu toprağa eken ve böylece onu örtüp gizleyen çiftçiye⁷²⁶ ve her şeyi örtüp gizleyen geceye de "kâfir" denilmiştir.⁷²⁷

Kur'ân'da bu kavramın iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz:

⁷²¹ Beled 90/11-16.

⁷²² Teğâbün 64/16.

⁷²³ Haşr 59/9.

⁷²⁴ Leyl 92/18.

⁷²⁵ İsfahâni, age., s. 433 vd.

⁷²⁶ Hadid 57/20.

⁷²⁷ İsfahâni, age., s. 653.

Biri, mutlak inkâr anlamındadır ki bu, küfür olarak kabul edilmektedir. Bu nitelik, bir zaaf olmaktan ziyade kalbin ölümüdür. Zaten Kur'ân'da bu sıfat sahibi insanlar, bir ölüye benzetilmektedirler: "(Resulüm!) *elbette sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp giden sağırlara o daveti işittiremezsin*" ⁷²⁸ Diğerisi ise, genellikle birçok zaafı içinde toplayan, mutlak olarak nimetlerin değerini takdir etmemek anlamında olmakla beraber, zaman zaman Allah'ın nimetlerinin şükrünü gereği gibi eda etmemeyi ifade etmektedir. Bu kavramın ifade ettiği her iki anlam sahasının, Kur'ân'da tarifi bulunmakta ve bu nitelik sahibi insanın ruh haline en güzel biçimde ışık tutulmaktadır: "*Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, (herhalde o, rahmetimizden) tamamen ümit keser ve nankör olur. Ve eğer kendisine bir zarardan sonra ona (sıhhat ve zenginlik gibi) bir nimet tattırırsak, elbette, 'Kötülükler benden gitti.' der. Çünkü o şımarıktır, (insana karşı) böbürlenendir. Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir...*" ⁷²⁹ Bu âyet, varlık veya sıhhat gibi verilen bir nimetten sonra, bu nimetin elinden alınmasıyla beraber insanda meydana gelen nankörlük psikolojisini açıklamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse "*nankörlük*", Kur'an'da, genellikle "*şükr*"ün zıttı olarak kullanılmakta ⁷³⁰ ve itaat yerine isyanın, şükran yerine kibrin, minnettarlık yerine kendini müstağni görme ve kadir kıymet bilmezliğin, ağırbaşlılık yerine küstahlığın ve şımarıklığın hâkim olduğu psikolojik bir sapmayı ifade etmektedir.

Kur'an'ın beyanına göre, insanın en büyük nankörlüğü Rabbine karşıdır. Yaşadığı hayatı kendisine bahşeden ölümünü ve tekrar diriltilmesini kudret elinde tutan ⁷³¹ ve sayılamayacak kadar nimeti ona bahşeden Yaraticısına karşı insan son derece nankördür. ⁷³²

İnsanın fırsatçı yönünü gösteren nankörlük Kur'an'da şöyle beyan edilmiştir: "*Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, yine eski halinize dönersiniz. Zaten insanoğlu nankördür.*" ⁷³³ Kişinin genişlik zamanında Allah'ı hatırlamaz iken, darlıkta onu yegâne kurtuluş vesilesi görmesi, bir fırsatçılıktır. Ayrıca âyetin son cümlesi de, birçok âyette olduğu gibi insanoğlunun doğasında nankörlüğün bulunduğuna işaret etmektedir. Bu âyetlerde ifade edilen nankörlük, Allah'ın verdiği nimetleri unutarak şükrünü eda etmemeyi ifade etmektedir. Ancak bu yalnız insan ile Rabb'i arasında meydana gelmemekte, kişilerin birbirleriyle olan

⁷²⁸ Rum 30/52.

⁷²⁹ Hûd 11/9-11.

⁷³⁰ Bakara 2/152; En'âm 6/ 63-64; İbrâhim 14/6-7; Nahl 16/ 112; Neml 27/40; Lokman 31/12; Zümer 39/7; İnsan 76/3.

⁷³¹ Bakara 2/28; Hac 22/66.

⁷³² A'râf 7/10; İbrâhim 14/34; Nahl 16/18; Âdiyât 100/6.

⁷³³ İsrâ 17/67.

münasebetlerinde de bu husus büyük bir oranda bulunmakta, pek azı iyilik sahibine karşı vefalı olabilmektedir.

İnsan, kendisine yapılan iyilikleri kısa bir zaman içinde unutmakta, sanki hiç bir iyilikte bulunmamış gibi yardımı dokunan kişiye karşı menfî tavır takınabilmektedir. Aslında müslümanlık, vefakâr olmak ile doğru orantılıdır. Hatta bu haslet cahilîye döneminin en asil sayılan hasletlerinden biri olmuş ve İslâm hiç red etmeden, bunu aynı şekilde olduğu gibi kabul etmiştir⁷³⁴

f. Zalimlik

Zulüm; nurun yokluğu, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koymak, gerek eksiklik, gerek fazlalık gerekse zaman ve yer bakımından haktan sapmaktır.⁷³⁵ Kur'ân'ın en geniş ve en çok kullanılan kavramlarından biri olan zulüm kavramı türevleriyle birlikte, ikiyüz seksendokuz yerde geçmektedir.⁷³⁶

Kur'ân'da zülüm kavramının, üç kullanım boyutuna sahip olduğunu görmekteyiz:

1) İnsanla Allah arasında olan zulüm: Bu Kur'ân'a göre en büyük ve en ağır zulümdür:

*"Doğrusu şirk büyük bir zulümdür..."*⁷³⁷ Bu âyet bize, insanla Allah arasındaki zulmün, ona denk tanrıları tutmak olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu türden olan zulmün kategorisi içine Allah'ın âyetlerini yalanlama da girmektedir.

2) İnsanların birbirlerine karşı yaptıkları zulüm: Bu tür zulüm insanlara yapılan gayr-ı meşru her türlü haksızlığı içine almaktadır.

*"Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar, işte böylelerine acı bir azap vardır."*⁷³⁸

3) İnsanın kendi nefsine yaptığı zulüm:

*"Bu tür zulüm, insanın ilâhî kitapta belirtilen hususlarda lakayt davranması, gereğine göre amel etmemesi olarak ifade edilmektedir"*⁷³⁹

⁷³⁴ İzutsu, age., s.127.

⁷³⁵ İsfahâni, age., s. 470 vd.

⁷³⁶ Abdülbaki, age., s. 551 vd.

⁷³⁷ Lokman 31/13.

⁷³⁸ Şûra 42/42.

Kur'an'da insanın zalimlik sıfatına dikkat çeken pek çok âyet vardır. Zulüm, insanın Allahla, insanlarla,⁷⁴⁰ ve kendi ile olan ilişkilerinde ⁷⁴¹ ortaya çıkmaktadır. Aslında bunların hepsi insanın kendine zulmetmesi demektir.⁷⁴² Çünkü dünyada ve âhirette zarara uğrayacak olan kendisidir.⁷⁴³ En zalim olarak nitelenen insanların eylemlerine bakıldığında, bunların yine Allah ile olan ilişkilerde ortaya çıktığı görülür. İnsan, İlâhî bilgiye kulak asmadığı zaman hevâsına yönelerek zulme düşmektedir.

Zulmün en ağırını açıklayan âyetlerde öne çıkan şu eylemler hep bu bağlamdadır: Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışan,⁷⁴⁴ Allah'ın şahadet ettiği bir hakikati gizleyen,⁷⁴⁵ insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran⁷⁴⁶ uydurduğu yalanı Allah'a isnad eden,⁷⁴⁷ Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çeviren,⁷⁴⁸ kendisine bir şey vahy edilmemiş iken "*Bana vahy olundu*", "*Allah'ın indirdiği gibi âyetleri ben de indiririm*" diyen,⁷⁴⁹ Hak kendine gelince onu yalanlayan,⁷⁵⁰ İslâm'a çağırıldığında, Allah'a karşı yalan uyduran,⁷⁵¹ kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldığı halde onlardan yüz çeviren ve kendi yapıp ettiklerini, günahlarını, isyanlarını unutan⁷⁵² ve Rabbinin âyetleriyle öğüt verildikten sonra onlardan yüz çevirenler.⁷⁵³

Bu âyetlerle ilgili dikkat çeken bir başka husus ise, âyetlerin sonunda, zalimlerin dünyada rezilliğe, ölüm anında dehşete ve âhirette acı bir azaba uğrayacakları, ayrıca bunların hidâyete eremeyeceği ve Allah'ın onlardan öç alacağı şeklinde tehdit ifadelerinin yer almasıdır.

⁷³⁹ Fâtır 35/32.

⁷⁴⁰ Şûra 42/42.

⁷⁴¹ Âl-i İmran 3/117, 135; Nisâ 4/110; A'râf 7/10; Nahl 16/28; Kasas 28/16, Fâtır 35/32.

⁷⁴² Bakara 2/57; A'râf 7/23, 160; Yûnus 10/44; Rûm 30/9.

⁷⁴³ Yûnus 10/54.

⁷⁴⁴ Bakara 2/114.

⁷⁴⁵ Bakara 2/140.

⁷⁴⁶ En'âm 6/144; Hûd 11/18; Kehf 18/15; Zümer 39/32.

⁷⁴⁷ En'âm 6/93; Yûnus 10/17; Ankebût 29/68.

⁷⁴⁸ En'âm 6/21, 157; A'râf 7/37.

⁷⁴⁹ En'âm 6/93.

⁷⁵⁰ Ankebût 29/68; Zümer 39/32.

⁷⁵¹ Sâf 61/7.

⁷⁵² Kehf 18/57.

⁷⁵³ Secde 32/22.

g. Unutkanlık

Kur'ân'da unutkanlığı ifade eden nisyan, ezberin zıddı anlamına gelmektedir. İnsanın, ya düşünce zayıflığından ya da gaflet ve kasıttan dolayı kendisine emanet bırakılan bir şeyi unutuncaya kadar terk edip anmaması anlamını da ifade etmektedir.⁷⁵⁴ Nisyan lügatte, insanın kendisine ulaşan bir şeyi hatırdan çıkarmasıdır ki, bu ya kalbin zaafından, ya gafletten ya da kasten olur.⁷⁵⁵

Unutkanlık insanoğlunun zaaflarından biridir. İnsanın hayat basamaklarındaki başarısını büyük oranda engelleyen unutkanlık, Kur'ân'da bir kaç safhada dile getirilmiş ve bir kaç anlamda kullanılmıştır.

1) Yeni bilgilerin eski bilgileri unutturması: Bu tür unutkanlık, hayat tecrübesi esnasında kazanılan bilgilerle ilgili olandır. Genellikle öğrenilen yeni bilgiler, eski bilgilerin zihinden çıkmasına sebep olduğundan, bu tür unutkanlıklar meydana gelmektedir. Ancak Kur'ân'da bu unutkanlıkta şeytanın etkisi⁷⁵⁶ ile Allah'ın insan için gerçekleştirmek istediği bir amaç dairesindeki direk etkisine de temas edilmektedir.

*"İkisi, iki denizin birleştiği yere ulaşınca balıklarını unuttular... O da, gördün mü, o kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı unutmuştum, onu hatırlamamı bana ancak şeytan unutturdu... (dedi)"*⁷⁵⁷ âyetlerinde şeytan kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir.

*"Sana Kur'ân'ı okutacağız, Allah'ın dilemesi hariç sen onu unutmayacaksın..."*⁷⁵⁸ âyetleri de Allah kaynaklı normal unutkanlığı göstermektedir. Normal türden olan bu unutkanlığa karşı Allah'ı anma tavsiye edilmektedir.

*"...Unuttuğun zaman Rabbini an ve de ki: Umulur ki Rabbim beni bundan daha yakın doğruya erdirtir."*⁷⁵⁹ Bu türden olan unutkanlığın, irade dışı olduğu için, dinî bir mesuliyet ve günahı yoktur.

2) Önemsememek anlamındaki unutkanlık: Bu tür unutkanlık, zihnin bazı etkilerin tesirinde kalması veya bünyenin biyolojik bakımdan zayıflığı gibi bazı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki âyette Hz Adem'in unutkanlığı bu türdendir:

⁷⁵⁴ İsfahânî, age., s.491.

⁷⁵⁵ İsfahânî, age., s. 748.

⁷⁵⁶ En'âm 6/28; Yûsuf 12/42; Mücâdele 58/19.

⁷⁵⁷ Kehf 18/61-63.

⁷⁵⁸ A'lâ 87/6-7.

⁷⁵⁹ Kehf 18/24.

“...Önceden yaptıklarını unutan kimseden daha zalim var mıdır?...”⁷⁶⁰ âyetlerinde ele alman bu tür bir unutkanlıktır. Sehv hakkında ki “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki kıldıkları namazdan gafildirler.”⁷⁶¹ birçok müfessirin, “namaza ehemmiyet vermemek” anlamını vermelerine yol açmıştır.⁷⁶² Bu gurup unutkanlıkta kişi, sorumluluk sahibidir.

3) Nankörlük anlamında unutkanlık: Übey İbn Halef hakkında inen “Kendi yaradılışını unutarak bize karşı misal vermeye kalkışıyor...”⁷⁶³ bu tür bir unutkanlığı ifade etmektedir. Kur’ân’da genellikle unutkanlığın bu çeşidi için kâfirlerin tümünü hedef alan ifadeler tercih edilmiştir.⁷⁶⁴ Bu türden unutkanlık gösterenler hakkında ism-i tafdil kipi ile zalimlikleri dile getirilmekte ve kalplerinin mühürlendiği vurgulanmaktadır.⁷⁶⁵

Bu unutkanlık, kâfirlerin özelliklerindendir ve büyük mesuliyet gerektiren çeşittendir. Unutmanın, unutulmanın niteliği ile ilgili olduğuna işaret edilmişti. Eğer unutulmuş Allah’ın nimetleri ise, bu durum nankörlüğe yol açmakta, nankörlükte ısrar edince de küfrün diğer üniteleri devreye girmektedir: “İnsana bir zarar dokundu mu, hemen içtenlikle Rabbine yönelerek O’na dua eder. Sonra (Rabbi) ona kendisinden bir nimet verdi mi; önceden O’na yalvarmakta olduğunu unuttur da, O’nun yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmağa başlar. De ki: “Küfrünle azıcık yaşa, sen ateş halkındansın!”⁷⁶⁶

Nankör ve unutan insan kendisine verilen nimetlerin bir imtihan olduğunu bilmez de, onları kendi bilgisi ve gayretiyle elde ettiğini iddia eder.⁷⁶⁷ Dolayısıyla hem yaratanına karşı hem de yaratılanlara karşı gurur ve kibir gösterir.⁷⁶⁸

B. Dil Engelleri

İletişimin en temel unsuru olan dil karmaşık biçimde kullanılırsa, iletişim engeline yol açar. Bunun için mesajın iletilmesinde, kaynağın seçtiği kelimeler ve kullandığı dil, iletişimin kalitesini belirleyeceğinden, iletişimde basit, yalın ve açıklayıcı bir dil kullanılmalıdır.⁷⁶⁹

⁷⁶⁰ Kehf 18/56.

⁷⁶¹ Maûn 107/4-5.

⁷⁶² Zemahşerî, *age.*, c. IV, s. 289; Yazır, *age.*, c. IX, s. 6168 vd.

⁷⁶³ Yasin 36/78.

⁷⁶⁴ Tevbe 9/67, Furkan 25/18, Secde 32/14, Sâd 38/26.

⁷⁶⁵ Kehf 18/57.

⁷⁶⁶ Zümer 39/8.

⁷⁶⁷ Zümer 39/49.

⁷⁶⁸ Kasas 28/76-81; Alâk 96/6-7.

⁷⁶⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 75; Çağlar, *age.*, s. 30.

İletişim zorluklarının asıl nedeni, birçok kelimenin çoğu zaman farklı anlamlarda kullanılması ve dinleyicinin de bunları farklı anlamlandırmasıdır. Gerek dilin yapısal yetersizliği, gerekse terminolojik yetersizlikten doğan dil güçlükleri, iletişimi olumsuz etkilemektedir.⁷⁷⁰

Kur'an'ın ilk muhatap olduğu toplumun Arap olması, ilâhi mesajların Arapça inzâl olmasını gerekli kılmıştır. Çünkü mesajların muhataplar tarafından algılanabilmesi için mesajın anlaşılması gerekmektedir.⁷⁷¹ Eğer ilâhi mesajlar yabancı bir dilde gönderilmiş olsaydı, onlar biz Arabız, yabancı dil bilmiyoruz diye itiraz edebilirlerdi.⁷⁷²

Diğer bir dil güçlüğü ise semantik engeldir. Kaynak ve alıcı tarafından kullanılan sözcüğe farklı anlamın yüklenmesidir.⁷⁷³ Dildeki çok anlamlılık aynı dili konuşan insanlar arasında bile anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Bu, dildeki yetersizlik veya sosyo-kültürel farklılıktan dolayı, sözcükleri yanlış kullanma, değerlendirme ve yorumlama şeklinde kendini gösterir. Bunu için açık ve anlaşılır kelimeleri kullanmak gerekir. Kur'an, mesajın anlaşılmasına engel olacak veya yanlış anlaşılmasını sağlayacak kelimelerin kullanılmaması hususunda müminlerin dikkatini çekmiştir. “*Ey iman edenler ‘râinâ’ demeyin, ‘unzurna’ deyin ve dinleyin*”⁷⁷⁴ Hz. Muhammed’e karşı Yahûdilerin onu küçük düşürme ve küçümseme maksadı ile Hz. Peygamber’in dikkatini bir konuya çekmek istediklerinde “Lütfen bir dakika bakar mısınız?” anlamına gelen, fakat başka manaları da içeren “*rainâ*” kelimesini kullanmışlardır. Ayrıca bu kelime Arapçada; kibirli ve cahil insan için kullanılmaktaydı. Kur'an “*râinâ*” kelimesi gibi olumsuz anlamlar içermeyen “*bize bak*” anlamına gelecek “unzurna” kelimesinin kullanılmasını müslümanlara öğütlemiştir.⁷⁷⁵

Kaynağın ve alıcının aynı kelimeye ve kavrama yükledikleri anlam farklı olabildiği gibi hiç duymamış da olabilir. İşte dil güçlükleri semantik faktörler olarak iletişimi büyük ölçüde engelleyebilmektedir.

C. Önyargı

Önyargı; bir kimse veya bir şeyle ilgili, belirli şart, olay veya görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı olup, bilgi eksikliği sonucu oluşan ve sağduyu verilerine karşı çıkan bir durumdur.⁷⁷⁶ Ön yargıların olumsuz etkileri en çok iletişim alanında kendini gösterir. Bireyin

⁷⁷⁰ Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 177.

⁷⁷¹ Fussilet 41/44.

⁷⁷² Kurtubi, age., c. XV, s. 240.

⁷⁷³ Çağlar, age., s. 30.

⁷⁷⁴ Bakara 2/104.

⁷⁷⁵ Komisyon, age., c. I, s. 176; Mevdûdi, age., c. I, s. 118.

⁷⁷⁶ Ömer Demir/Mustafa Acara, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul 1992, s. 279; Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 270.

belirli konulara veya kişilere karşı ön yargılı yaklaşımı; bu kişilerden gelecek mesajları ya hiç algılamamasına ya da istediği biçimde algılamasını sağlayacaktır.⁷⁷⁷ Algılama sürecinde bireylerin sahip olduğu değer yargıları, çıkarları, amaçları, ihtiyaçları, yetiştikleri kültürel ortamları, bilgileri, duyguları, geçmişteki tecrübeleri, sınıflandırmaları ve fiziksel özellikleri gibi pek çok unsur tarafından etkilenmektedir.⁷⁷⁸

Hız. Muhammed, bir Peygamber olarak üstlendiği rol ve statü sebebiyle bazılarınca yadırganmış, sunduğu mesaj ve iletişim süreci engellenmek istenmiştir. Bu tür davranışlarda, hedefin ön yargılı olması etkili olmuştur. Bu yargıların oluşmasında; hedefin bilgisizliği, yanlış inançları, büyülenme duygusu, kavmiyetçilik fikri ve ekonomik kaygıları saymamız mümkündür.

Müşriklerin inançları, onların ön yargılarının temelini oluşturmuştur. Hız. Muhammed'in Peygamber olarak ortaya çıkması, liderlik beklentisi içinde olan bazılarını hayal kırıklığına uğrattı.⁷⁷⁹ Öyle ki onlar: "O Kur'an(başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?"⁷⁸⁰ demişlerdir. Bilgisizlikleri, peygamberliği krallık zannetmeleri onları böyle bir önyargıya sahip olmaya itmiştir. Onlara göre, eğer Allah, gerçekten birini peygamberlik rütbesine çıkarmak ve ona kitabı indirmek istemiş olsaydı, zengin ve güçlü bir şahsiyeti bu göreve getirirdi.⁷⁸¹ Bu sebeple dediler ki: "Bu Kur'an iki kentten, büyük bir kişiye indirilmeli değil miydi?"⁷⁸² Onların liderlik hakkındaki kısır düşünceleri ve kibir duygusu, kendilerini anlamsız bir önyargıya itmiş; ilâhi mesajları daha baştan reddetmelerine sebep olmuştur.

Kavmiyetçilik anlayışı da insanlar arası iletişimi olumsuz etkileyen, ön yargı unsurlarındandır. Bu anlayış, Hız. Peygamber tarafından gerçekleştirilen iletişimin daha baştan reddedilmesine sebep olmuştur. Hız. Muhammed'in elçilikle görevlendirildiği dönemde Mahzunoğulları ve Haşimoğulları arasında bir rekabet bulunmaktaydı ve diğer kabileler de Mahzunoğullarını desteklemekteydiler. Peygamberin Kureyşten olması, diğer kabileleri kıskançlığa yöneltti. Bu kıskançlık yüzünden oluşan önyargı ile Hız. Muhammed ve mesajı reddedildi. Bunun için Ebû Cehil: "Onlar kendisine gökten vahiy gelen bir Peygamberimiz var demekteler; biz bunun dengini nereden bulur, onlara nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz, hiçbir zaman ona inanmayız ve onu tasdik etmeyiz"⁷⁸³ demiştir.

⁷⁷⁷ Kasapoğlu, age., s. 154.

⁷⁷⁸ Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 179; Tutar/Yılmaz, age., s.73; Telman/Ünsal, age., s. 50 vd.

⁷⁷⁹ Remzi Kaya, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, İstanbul 2000, s. 85.

⁷⁸⁰ Sâd 38/8.

⁷⁸¹ Mevdûdi, age., c. V, s. 179.

⁷⁸² Zuhuruf 43/31.

⁷⁸³ M. Ali Kâpar, *Hız. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, Konya 1993, s. 117.

Taklit düşüncesiyle körü körüne atalarının izlerini takip eden ilâhi mesajlara önyargı ile yaklaşan insanlara Kur'ân, Hz. İbrahim'i örnek vermiştir; *"Onlara İbrahim'in kıssasını anlat. İbrahim, babasına ve ulusuna "neye tapıyorsunuz?" demişti. Onlar: "Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz" demişlerdi. İbrahim: "Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar duyarlar mı ve size bir fayda veya zarar verirler mi?" demişti Onlar: "Ancak, babalarımızı da böyle yaparken bulduk" demişlerdir."*⁷⁸⁴

Bu âyetler, insanların inançlarını sorgulamalarının gereğine işaret etmektedir. Zira, taklide yönelip önyargılı bir tutum sergileyen bu insanlar, Hz. İbrahim'in mesajına karşı direnmişler, "Biz inancımızı gözden geçirdik, üzerinde iyice düşündük ve şu delillerin ışığında doğru yolda olduğumuz kanaatine vardık" demeleri gerekirken, babalarından devraldıkları inanç sisteminin sorgulanamayacağı konusunda önyargılı davranarak.⁷⁸⁵ İlâhi mesajlara kulak ve gönüllerini kapamışlardır.

Bireysel ve sosyal ilişkilere önyargı ile yaklaşma, kendini haklı çıkarma duygusuyla derinleştikçe derinleşir, hak ve hakikatin anlaşılmasına ve algılanmasına engel olur. Önyargı engeli azim ve kararlılıkla, sabır ve tahammülle aşılr.

D. Etkin Dinlememe

Etkin olmayan dinlemede, kaynak sözünü tamamlamadan, hedef kendi düşünce ve kanıtlarını ortaya koymaya çalışır. Bu, hem kaynağın mesajın eksik algılamaya, hem de duygularına daha az önem vermeye neden olur. Bu tür bir dinleme, muhatabın anlattıklarını anlamak amacıyla değil, onun hata yapmasını, yanlısamasını beklemek amacıyla yapılır ve temelinde ön yargı vardır.⁷⁸⁶

İyi bir dinleme; dinlemeye hazır olan, konuya dikkat ve ilgisini veren, gerektiğinde konuyu açabilen, geribildirim veren, iletişim sürecini bozabilecek duyguları kontrol edebilen, soru sorarak iletişime katılabilen kişilerin gerçekleştirdiği etkin bir süreçtir.⁷⁸⁷

Kur'an, Hz. Peygamberi zaman zaman dinlemeye gelen, fakat gerek bir kaynak olarak, gerekse onun getirdiği mesajlara ilgi duymayan, Peygamberin söylediklerini duysa da, gönülden bir ilgi göstermeyen, dinledikleri konuyla ilgili olarak, iletişim sonrası düşünce ve tutumlarında herhangi bir değişiklik olmayan kimselerin durumundan da bahsetmektedir:

⁷⁸⁴ Şu'arâ' 26/69-74.

⁷⁸⁵ Kasapoğlu, age., s. 156.

⁷⁸⁶ Tutar/Yılmaz, age., s. 77; Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 184.

⁷⁸⁷ Çamdibi, age., s. 142; Gökçe, age., s. 109 vd.

"İçlerinden, gelip seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman kendilerine bilgi verilmiş olanlara (seni çekiştirmek, dinlediklerini küçümsemek amacıyla): 'Demin ne söyledi derler. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalplerini mühürlemiştir de kendi heva ve heveslerinin ardına düşmüşlerdir.'⁷⁸⁸ Bunlar etkili dinleme yapamayan; dinleyişleri görünüşte ve yüzeysel olan kişilerdir. Çünkü onlar, Peygamber ile birlikte oturuyorlar, söylediklerini dinliyorlar fakat ona önem vermiyorlardı. Onun yanından çıktıklarında da bilgili olanlara "Muhammed demin ne dedi?" diye küçümser tutum takınıyorlardı. Söylediklerini iştiriyorlar fakat dikkatlerini mesaj üzerine yoğunlaştırmıyor, mesajı önemli ve dikkate değer bulmuyorlardı.⁷⁸⁹

Sübjektif eğilimlerinin baskısından kurtulamamış kimselerin işitme ve algılama pozisyonlarını Kur'ân şöyle bildirmektedir: " Nefsinin arzusunu tanrı edineni gördün mü? Sen ona koruyucu olabilir misin? Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetini dinleyeceğini, yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar ancak hayvan gibidirler. Hatta onlar yolca daha da sapıktırlar";⁷⁹⁰ "Ona ayetlerimiz okunduğu zaman sanki bunları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi, kibirlenerek yüz çevirirler"⁷⁹¹

Allah, Hz. peygambere, kendisini dinleyenlerden hangi duygu ve düşünce ile dinlediklerini bildirerek: "Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli gizli konuşurlarken de o zalimlerin: 'Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!' dediklerini de biliyoruz"⁷⁹² buyurarak tuzak kurucu dinlemeye dikkat çekmiştir. İletişim sürecinde kaynağa yönelik tavırlar, mesaj ve amacın algılanamaması gibi problemlere neden olmuştur.

E. Mesajın Tahrifi

İletişim sürecinde, kaynak ve alıcı arasında ki ileti akışını engelleyen, bütün engellere teknik ifadeyle gürültü denir.⁷⁹³ İletişim sürecini engellemeye yönelik bu tür müdahaleler iletişimin güvenilirliğini zedeleyerek, alıcının dikkatinin ve ilgisinin dağılmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda kaynağın gayret ve azmini sekteye uğratmaya yönelik olumsuz tutum ve davranışlardır.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in çağrısına karşı sessiz ve tepkisiz kalma aşamasından, gürültü yaparak dinlenmemesini sağlama, bilgisizleri yanıltma, mesajını ve şahsını alay konusu yapmaya,

⁷⁸⁸ Muhammed 47/16.

⁷⁸⁹ Mevdûdi, age., c. V, s. 557.

⁷⁹⁰ Furkân 25/43-44.

⁷⁹¹ Lokman 31/7.

⁷⁹² İsrâ 17/47.

⁷⁹³ Zillioğlu, age., s. 206; Aziz, age., s. 8; Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 176.

hatta öldürmeye kadar mesajın ulaşmasını engelleme girişimlerinde bulunmuşlardır.⁷⁹⁴ *İnkar edenler, "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın ki duyulmasını engelleyin" dediler.*⁷⁹⁵ Anlaşılmaz sözlerle itirazda bulunarak, alkış ve taşkınlık yaparak insanların ilâhi mesajları anlama ve algılamalarını engellemişlerdir.⁷⁹⁶

Çeşitli vesilelerle duyup Mekke'ye gelen, Hz. Muhammed ve mesajı hakkında bilgi almak isteyen insanları, müşrikler yanıltmışlar; bu mesajdan habersiz insanlar, Kur'ân'da da belirtildiği gibi, inkarcılara: "Rabb'iniz ne indirdi?" dedikleri zaman, "Evvelkilerin masallarını"⁷⁹⁷ demişler ve Hz. Muhammed'in iletişimine ve mesajına engel olmaya çalışmışlardır.

Kaynağın, alıcı neznindeki itibarı veya itibarsızlığı mesajın algılanmasında önemlidir. Bunun için müşrikler, Hz. Muhammed hakkında çeşitli iftira ve yakiştırmalarda bulunmak, bir takım kusur ve eksiklikler ortaya koyarak onun değerini düşürmek, önemsiz bir kişi olduğu imajı vermek istemişlerdi. Özellikle erkek evlat sahibi olmanın kişiye itibar kazandırdığı düşünülen bir toplumda Hz. Muhammed'i *ebter*, yani *sonu kesik*⁷⁹⁸ olmakla ayıplamışlar, dolayısıyla itibarı olmayan bir insan olarak göstermek gayreti içinde olmuşlardır.

Mesajın insanlara ulaşması engelleme gayretlerinden biride, kaynakla alay edilerek, insanlar nezninde itibarsızlaştırma gayretidir. Kur'ân, inkarcıların alay konularına yer vererek, onların:

*"İnkarcılar seni gördüklerinde, "Sizin tanrınızı diline dolayan bu mudur?" diye seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. Oysa kendileri, çok merhametli olan Allah'ı anmayı inkar ediyorlar."*⁷⁹⁹

*"Seni gördükleri zaman, seni alaya almaktan başka bir şey yapmazlar ve şöyle derler: "Allah'ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?"*⁸⁰⁰

Ancak bir kısmına değindiğimiz bu gibi faaliyetler, Hz. Peygamberin mesajını yaymasına ve insanlarla iletişim kurmasına yönelik engelleme girişimleriydi. Durum böyle olmakla birlikte, Hz. Muhammed gerekli af ve hoşgörü içersinde insanlara dostluk elini uzatmış, çeşitli iletişim yöntemlerini kullanarak ilâhi mesajların insanlara ulaşmasını sağlamıştır.

⁷⁹⁴ Komisyon, *age.*, c. IV, s. 704; Mevdûdi, *age.*, c. V, s. 332.

⁷⁹⁵ Fussilet 41/26.

⁷⁹⁶ Kurtubi, *age.*, c. XV, s. 356; Komisyon, *age.*, c. IV, s. 704.

⁷⁹⁷ Nahl 16/24.

⁷⁹⁸ Kevser 108/3.

⁷⁹⁹ Enbiyâ 21/36.

⁸⁰⁰ Furkan 25/41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA KULLANILAN DİL FORMLARININ İLETİŞİME KATKISI

I. GENEL ÇERÇEVE

A. Dil-İletişim İlişkisi

Dil, insanın doğuşu ile edinilmeye başlanan, iletişim sağlamaya imkân veren çok yönlü ve karmaşık bir etkinliktir. İnsanın, varlık âlemindeki yerini belirlemede temel bir ölçü olan insanın konuşma yeteneği; duygu ve düşünceleri açıklamaya ve başkalarıyla iletişim kurmaya etki eden en önemli iletişim unsurudur.⁸⁰¹

Bireyin kendini ve çevreyi algılayışında önemli rol oynayan dil, sahip olduğu kelime ve kavram dağarcığı ile davranışların önemli göstergesidir.⁸⁰² Bununla birlikte bütün iletişim ve etkileşim sürecinin hem başlangıcı hem de sonucudur. Bundan dolayıdır ki dil, bireyin kendini ve çevresini anlamlandırma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Dilin aktarımı sembollerle gerçekleşir. Sembollerin söylenmek istenen şeyleri temsil etmesi gerekir. Bu ortak işaret ve semboller dille aktarılacak istenen anlam ve mesajların etkili bir şekilde karşılıklı olarak anlaşılmasını sağlar. Kişilerin kendi aralarında ortak anlam birlikteliğine ulaşmaları; olayları, değerleri, kavramları, duyguları ve hatta nesneleri herkesin aynı anlamda kavrayacakları şekilde sembolleştirmelerine bağlıdır. Dolayısıyla verici ve alıcının kullandıkları dilin ortak olması sağlıklı bir iletişim için gereklidir. İnsanlar soyutlama yoluyla her değeri, bilgiyi, duyguyu, fikri, olay ve nesneyi kelime ya da terim şeklinde sembolleştirir ve bunlarda oluşan ortak dili nesilden nesile aktarırlar.⁸⁰³

İnsanoğlunun biyolojik ve metafizik yapısının sürekliliği için gerekenlerin başında konuşma eylemi gelir. Çünkü konuşmak yaşam sürecinin omurgasını oluşturan, bütün insani ilişkilerin başlangıcı ve iletişimdeki sürekliliği sağlayan en temel etkidir.⁸⁰⁴ Dil insanların düşündüklerini ve duyduklarını birbirlerine iletmek için geliştirdikleri sözcük ve işaretlerden

⁸⁰¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara 1990, c. I, s. 11; Berke Vardar, *Dilbiliminin Temel Kavramları ve İlkeleri*, İstanbul 1998, s. 57.

⁸⁰² Haluk Gürgen, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, İstanbul 1997, s.83.

⁸⁰³ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Ankara 2003, s.67; Aziz, *age.*, s. 11.

⁸⁰⁴ Zıllıoğlu, *age.*, s. 37 vd.

oluşan bir iletişim ve etkileşim aracıdır. Sesler, işaretler ve yazımdan meydana gelen dili öğrenme gücü, insanın diğer canlılar arasında farklılaşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.⁸⁰⁵ Câhız (öl. 255/868) “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık...”⁸⁰⁶ ayeti hakkında yaptığı yorumda, insanların dilleri sayesinde diğer varlıklardan üstün olduğunu ifade ederek, düşünme özelliğinin dil aracılığıyla gerçekleştirilebileceğine vurgu yapmıştır.⁸⁰⁷ İnsanlarla hayvanlar arasındaki en temel ayırım düşünme yetisidir. İnsanın hayvandan farklı olarak kurduğu iletişimin niteliği ve niceliği bu özelliğe dayanmaktadır.⁸⁰⁸

Dil bir yeti olarak biyolojik ve fizyolojik, içeriği açısından toplumsal ve kültürel dir. Sosyol yapıdaki bireysel ve toplumsal değerler, simgeleştirme sürecinin sonunda dil aracılığı ile nesilden nesile aktarılırlar.⁸⁰⁹

Toplumların iletişim biçiminin incelenmesi, söz konusu toplumun uygarlık durumunu ve tarihini gözler önüne sermektedir. Toplumlari anlamak ve tanımak amacıyla Eski Yunan'da başlayan dile ilişkin ilk incelemelerden sonra, M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında yayılmaya başlayan bilgecilik akımı (sofizizm) dilin, kişilerarası ilişkilerdeki etkinliği ve önemi üzerinde durmuştur.⁸¹⁰ Sözlü iletişim bireyin ve toplumun yaşam biçimini etkilediği gibi toplumun kültürel, ekonomik, sosyol ve siyasal yapısına paralel bir gelişim çizgisi göstermektedir. Dil üzerinde araştırma yapanların çalışmalarında içinde yaşadıkları toplumsal koşulların izlerini bulmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla her toplum içinde bulunduğu doğal ve toplumsal koşullara uygun bir dili ortaya çıkarmakta ve bu dil kişinin dünyaya bakış açısını ve düşünce yapısını ortaya koymaktadır.⁸¹¹

Dilin en temel özelliklerinden biri, sürekli olarak değişme ve gelişme göstermesidir. Toplumlari kendi içinde ortaya çıkan yeni oluşumlardan veya başka kültürlerle ilişkilerinden kaynaklanan değişimler, dilde gelişimi ve zenginleşmeyi sağlamıştır.⁸¹²

İnsanlar, simge oluşturma ve bu simgeleri sosyokültürel çevreyi açıklamak amacıyla kullanma becerisi ve yeteneğine sahiptirler. Meydana getirilen bu simgeler olmaksızın iletişimin gerçekleşmesi zorlaşmakta, gerçekleşse dahi o anda mevcut olan kişi ve nesnelerle sınırlı kalmaktadır. Buna bağlı olarak kişiler, simgeler aracılığıyla o anda somut

⁸⁰⁵ İbrâhim Ethem Özgüven, *Bireyi Tanıma Tetkikleri*, Ankara 2002, s. 1; Erdoğan, İrfan, *age.*, s.105.

⁸⁰⁶ İsrâ Sûresi 17/70.

⁸⁰⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr Cahız, “*Risaletü Tafdili'n-Nutk Ale's-Samf*”, Erresâillu'l Edebiyye, Beyrut 1991, s. 304.

⁸⁰⁸ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara 2006, s. 19.

⁸⁰⁹ Zillioğlu, *age.*, s. 113; Kayaalp, *age.*, 32.

⁸¹⁰ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, İstanbul 1997, s. 85.

⁸¹¹ Zillioğlu, *age.*, s. 116 vd.

⁸¹² Zillioğlu, *age.*, s. 124.

olarak gözlenemeyen kişi ve nesneleri, insanın algılama alanının dışında kalan boyutları, zihinde canlandırma olanağına sahiptir.

İletişimde kullanılan sözcükler kişilerin, nesnelerin ve olayların kendilerini değil, onları temsil eden soyut simgeler olmakta, bu soyutlamalar sırasında simgeler aralarındaki benzerlik ve farklılıklara göre ayırt edilmekte, birleştirilmekte ve sınıflandırılmaktadır. Bunların ışığında dilin, bir tanımlama işlevinin olduğu kadar, bir sınıflandırma ve değerlendirme işlevi olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak birey, hem kendisiyle(iç iletişim) hem de çevresiyle iletişimi gerçekleştirebilmektedir.⁸¹³

İnsanların dünya görüşleri ve evrene bakışları da bir ölçüye kadar dil tarafından belirlenmektedir.⁸¹⁴ Dolayısıyla dil ile, dünya görüşü ve kültür arasında özlü bir bağ vardır.⁸¹⁵ Şâtibî (öl. 790/1388), İslâm şariat'ının arabî karakterde olduğunu, Kur'an'ın bu arabî karaktere uygun olarak indirildiğini belirterek Kur'an'ın anlaşılmasında bunun göz önünde bulundurulması gereğine dikkat çeker.⁸¹⁶ Kur'an'ın şekillendiği dil yapısı ve bu dile ait dil pratiği açısından yirmi küsur yılı aşkın arabî kültür içinde biçimlendiği tarihi bir gerçektir.⁸¹⁷

İnsanın doğup büyüdüğü sosyo-kültürel ortam, kişinin karakterini ve davranışlarını etkiler. Bu açıdan kültürün dili, o kültürün ve milletin geleneklerinden, dünya görüşünden bağımsız olamaz. Bu dünya görüşü dili belirlemekte ve geliştirmektedir. Herhangi bir toplumun kültür ve gelenekleriyle birebir şekillenen dil o kültürün taşıyıcısı ve düşüncelerinin aktarıcısıdır.⁸¹⁸ Bir anlamda dili tanımak o sosyo-kültürel yapıyı ve iletişim düzeyini tanımakla eş değerdedir. Bu açıdan dil, çok yönlü çağrışımları olan, insanlara bilgi ileten, bilgiiletirken başka işlevlere de sahip olan, canlı bir yapı olarak düşünülebilir.⁸¹⁹

B. Kur'an-Dil ilişkisi

Allah insanlarla irtibat kurup onları yönlendirmek için vahiyler göndermiştir. Kur'an'ın Allah-insan iletişimini anlatan en temel kavramı olan vahiy; bir konuşma, Allah'la insan arasında bir iletişim, haberleşme olarak ele alınmaktadır. Bunun için Kur'an vahiy kavramını

⁸¹³ Gökçe, *age.*, s.46 vd.

⁸¹⁴ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İstanbul 1997, s.104.

⁸¹⁵ Mermi Uygur, *Dilin Gücü*, İstanbul 2001, s.83.

⁸¹⁶ İbrâhim b. Musa Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1990, s. 61.

⁸¹⁷ Ebû Zeyd, *age.*, s. 47.

⁸¹⁸ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara 2008, s. 26.

⁸¹⁹ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul 1998, s. 33 vd.

ve peygamberlik görevini, bir topluma mensup insanların anlaşma aracı olarak ortak söz işaretlerini kullanmalarından oluşan dille ilişkilendirmektedir.⁸²⁰ “...Biz her peygamberi yalnız milletin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın”⁸²¹ Bu müşterek işaret sistemine başvurmadan iletişimin sağlanması mümkün değildir. Kur’an’da bu gerçeğe dikkat çekerek dil kavramını modern teknik terim “*language*” manasıyla kullanmıştır.⁸²² Allah, her kavme kendi diliyle konuşan bir peygamber göndermiş ve her peygambere de kendi konuştuğu dil ile hitap etmiştir. Dolayısıyla Allah ilâhi mesajları, Müslümanlar için Arapça, Hristiyanlar için Süryanice, Yahudiler için İbranice göndermiştir.⁸²³

Kur’an’ın kendisine muhatap seçtiği insanlarla anlaşabilmesi ve anlamlı bir ilişki kurabilmesi, onların diliyle seslenmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü muhatapların anlamadığı bir dille iletişim kurulmuş olsaydı itiraz konusu olurdu.⁸²⁴ Nitekim Kur’an kendisinin “Arapça bir Kur’an” olduğuna vurgu yaparak, anlaşılmasını Arapça oluşuna bağlamıştır. “...*Bunlar apaçık kitabın ayetleridir. Biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik ki anlayasınız.*”⁸²⁵ Bilinen kelimelerle ve algılanabilen bir dille indirilen Kur’an, çeşitli anlamları içeren sözlerle hem insanın yaşanmış tarihine atıflar yaparak çeşitli modeller sunmakta hem de insanın içinde yaşadığı kâinata atıflar yaparak varlığın anlamına ulaşmanın imkânlarını sunmaktadır. Bunun için dilin kapalı ve anlaşılmaz olmaması gerekir.

Kur’an’ın Arapça olarak ve toplumun dilsel alışkanlıklarına göre vahyediliyor olması konuşulan dil ve dilsel yapıyla vahyin anlamı arasında bir çelişki ve aykırılığın olmadığı anlamına gelmektedir. Dilin bir anlamda kültürün içinde saklı olması ve birbirini şekillendirmesi dilsel yapılarda da etkili olmaktadır. Vahyin “*Arapça Kur’an*” şeklinde nitelenmesi hiç kuşkusuz onun sadece Arap diliyle ifade edilmesinin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Kur’an dilinin kelimeleri ifadeleri ve üslubu peygamber döneminde kullanılan İslâm öncesi Araplar tarafından anlaşılan ve bilinen bir dil idi. Bunun göz önünde bulundurulması Kur’an ifadelerinin doğru biçimde anlaşılmasına katkıda bulunur. Kur’an, diline aşina olan ve onu anlayan Araplara hitap etmiştir. Dolayısıyla Arapça hitap etmenin anlamı o günün Arapça’sıyla ve sözlü dil kuralları içinde gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda dil olgusu zannedildiği gibi bir dizgeden ya da bir sözcük topluluğundan ibaret değildir. Bilakis dil başlı başına bir anlam evrenidir.

⁸²⁰ Yazır, *age*, c. V, s. 3012.

⁸²¹ İbrahim 14/4.

⁸²² İzutsu, *age*, s. 215.

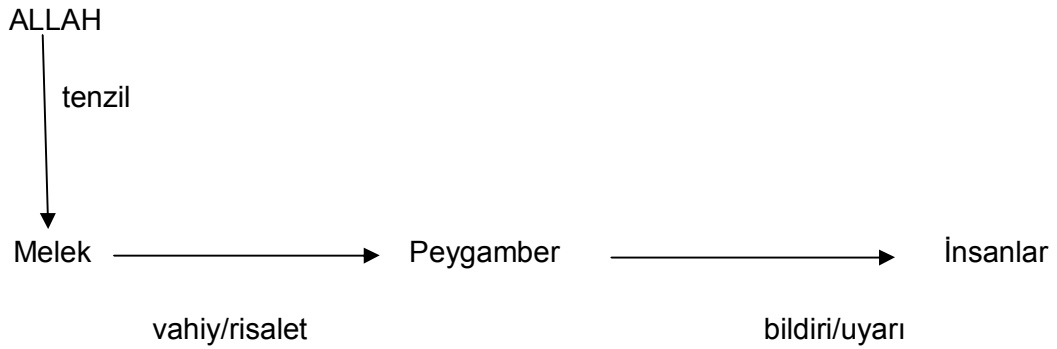
⁸²³ Abulvehhab Şa’rânî, *el-Yevâkit ve’l-Cevâhir fî Beyânî Akvâidi’l-Ekâbir*, Kahire 1959, c. I, s. 94; İzutsu, *age*, s. 222.

⁸²⁴ Fussilet 41/44.

⁸²⁵ Yûsuf 12/1-2.

Bir toplumun kâinata bakışı onu kavrama biçimi, bu kavrayış sonucunda oluşan âdetler ve yaşantılar bu dilde somutlaşır. Ayrıca bir toplumun hayat tarzı, düşünce yapısı, dünya görüşü, estetik ve ahlâki değerleri yani bütün kültürel unsurları konuşulan dilde saklıdır. Dolayısıyla dil toplumun kültürel, sosyal ve düşünce yapısını yansıtan bir araçtır. Kur'an'ın dilden en temel beklentisi kaynak ve muhatap(alıcı) arasından iletişim olduğu için, dili o günkü durumunu sorgulamaksızın kullanmıştır.⁸²⁶

İnsanların sahip olduğu dilsel ve kültürel ifade sistemleri vasıtasıyla Allah, mesajlarını onların düzeyine indirerek anlamalarını sağlamaktadır. Vahyin hedefi ve gayesi tamamen insana yöneliktir. Bu bağlamda dilsel bir mesaj olan Kur'an'ın, iletişim faaliyetinin tüm yönlerini içermesi tabiidir.⁸²⁷ Kur'an'la ilgili bu gerçekliği şu şekilde şematize etmek mümkündür.

Şekil 7:Kur'an'da iletişim faaliyeti

Bunun için beşeri terminolojiye giren vahyin, soyut ve belirsiz kelimelerle değil, anlaşılabilir ve anlaşılabilir bir dil kullanması gerekmektedir. “ *Bakmıyorla mı develere, nasıl yaratıldı? Göğ, nasıl yükseltildi. Dağlara, nasıl dikildi. Yere nasıl yayılıp döşendi*”⁸²⁸ ayetinde açık bir şekilde ifade edildiği gibi, çölde yaşayan Arapların kültüründe ve tarihinde derin anlamları içeren bir sembol olan “*deve*” canlı bir örnek olarak verilmektedir. Kur'an Araplar arasında özel bir yeri olan deveyi zikrederek onun sadece mücerret varlığına atıfta

⁸²⁶ Ömer Özsoy, *Sünnetullah-Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması*, Ankara 1994, s. 25; Gezer, *age*, s. 30.

⁸²⁷ Ebû Zeyd, *age*, s.47; Gezer, *age*, s. 121 vd.

⁸²⁸ Gâşiye 88/17-20.

bulunmakta kalmayıp, aynı zamanda bu sembolle o toplumun bilincinde daha derin anlamlar uyandırmaktadır. Arap dilinde deveyi ifade etmek için çok sayıda kelime kullanılmaktadır.⁸²⁹ Dolayısıyla kavramlar için ne kadar çok kelime kullanılırsa, o kavramlar o toplum için o kadar önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ın, obje dilini kullanmakla birlikte bunun ötesini de ifade eden bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile din dilinin, günlük dil, bilim dili, ahlâk ve hukuk dilleriyle sıkı bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür.⁸³⁰ Zira mesajın anlaşılması, mesajın konuşulan dilden seçilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu dilin de anlaşılabilir olması için; insanî tabiatımızı, iletişim kurabilme imkânımızı ve bilgi yetilerimizi aşmaması gerekmektedir.⁸³¹

İki varlık arasında iletişimin gerçekleşebilmesi, ontolojik eşitliğin olmasını gerekli kılmaktadır. Ontolojik eşitliğin olmadığı durumlarda iki farklı varlık arasında, ortak işaret sisteminin olmaması ve mahiyet farklılığı, Allah-insan arasındaki iletişimi imkânsız kılmaktadır. Çünkü ilâhi mesajı gönderen (kaynak) yaratan, gönderilen (alıcı) yaratılandır. Bu ontolojik farklılık sebebiyle yaratılan, yaratanın seviyesine çıkamayacağından, Allah kendi etkinliğini beşeri bir dil yoluyla aktarımda bulunmuştur. Böylece mesajı gönderen ve alan arasındaki ortak işaret sistemi vahiyle sağlanmış olmaktadır. Böylece Arap dili, Allah-insan arasında ortak anlaşma ve iletişim sistemi olarak seçilmiştir.⁸³²

II. KUR'AN'DA İLETİŞİME İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE ARAÇLAR

Kur'an çok yönlü iletişim alanlarını ortaya koyan, evrensel bir kitaptır. Çoklu iletişim örneklerini verirken kendine özgü iletişim kavramları ile bu konuları işlemiştir.

İletişimle ilgili Kur'an'da geçen kavramlar oldukça fazladır. Bu kavramların en başında vahiy kavramı gelmektedir. Vahiy kavramı iletişim yönünden detaylı bir şekilde, ikinci bölümde ele alınıp işlenmiştir. Kur'an'daki maddi ve mânevi alanla ilgili iletişimi sağlayan kavramlar ise ihata ettiği anlam örgüsü açısından iç içe geçmiş kavramlardır. Bunun için, biz burada fonksiyon itibarıyla en önemlilerini ele alıp inceleyeceğiz.

⁸²⁹ Devenin bir çok kelimeyle anlandırılması; devenin yaşı, cinsi, rengi, cinsiyeti, işlevselliği vb. fiziki özellikler yönündendir.. Cemel kelimesi erkek deve için kullanılmaktadır. Cinsiyet ayırt etmeden tek bir deveye baîr, dişi deveye nâka, tek hörgüçlü deveye ırab, çift hörgüçlü deveye fâlic veya buht iyi koşan veya yarış devesi içinde hecin adı verilmiştir.(Bkz. Ahmet Önköl/Nebi Bozkurt, "Deve", DİA, İstanbul 1994, c. IX, s. 223.)

⁸³⁰ Fazlurrahmân, *age.*, s. 162; Turan Koç, *Din Dili*, Kayseri 1995, s. 47.

⁸³¹ H. P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. Mehmet Dağ, Ankara 1992, s. 50 vd.

⁸³² İzutsu, *age.*, s. 146; Macit, Nadim, *age.*, 1996, s. 47, Gezer, *age.*, s. 34.

A. İletişime İlişkin Kavramlar

a. Tebliğ

Tebliğ, “bel-le-ğa” fiilinin mastarı olup, “bir şeyi veya işi ulaştırmak, iletmek, bildirmek, yetiştirmek, erişirmek, nakletmek, götürmek, taşımak; bilgiyi ulaştırmak,” anlamlarına gelmektedir.⁸³³ Kur’an’da ise tebliğ kavramı; insanlarla iletişim kurarak ilâhi mesajları insanlara ulaştırmak ve onları bu mesajlar hakkında bilgilendirmek anlamında kullanılmıştır.⁸³⁴

Terim olarak tebliğ; Allah’tan gelen ilâhi mesajların peygamberler tarafından insanlara ulaştırılmasıdır.⁸³⁵ Bu iletişim halkasının temelini peygamberler oluşturmak birlikte, ilâhi mesajların insanlara ulaştırılmasında inananların önemli sorumlulukları da vardır.⁸³⁶ Ancak tebliğ sıradan bir ulaştırma değil, bir iletişim ve eğitim- öğretim faaliyetidir.⁸³⁷ Dolayısıyla Kur’an’da ki tebliğle ilgili ayetler incelendiğinde asıl amacın insanlarla iletişim kurarak ilâhi mesajları onlara duyurma ve bilgilendirme olduğu görülür. Bu iletişim baskı ve zorlamadan uzak, karşılıklı diyaloga bağlanmıştır. Nitekim Kur’an’da bu anlamda ki ayetlerden bazıları şunlardır:

*“De ki: Allah’a itaat edin; Peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirerseniz bilin ki, Peygamber’in sorumluluğu tebliğ vazifesini yapmak, sizin sorumluluğunuz da size yüklenendir. Eğer O’na itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygambere düşen, sadece apaçık bildirimde bulunmaktır”.*⁸³⁸

*“Allah’a itaat edin, Peygamber’e de itaat edin. Yüz çevirerseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.”*⁸³⁹

*“Bize düşen, açık bir tebliğden başka bir şey değildir.”*⁸⁴⁰

⁸³³ İbn Manzûr, *age.*, c. VIII, s. 420; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdi, *el- Kâmûsû'l-Muhîd*, Beyrut 1993, s. 1007; Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik*, s. 26.

⁸³⁴ Öztürk, *age.*, s. 572.

⁸³⁵ Âl-i İmrân 3/20; Nahl 16/82; Nur 24/54; Ankebût 29/18.

⁸³⁶ Âl-i İmrân 3/110.

⁸³⁷ Koç, Ahmet, *age.*, s. 146.

⁸³⁸ Nûr 24/54.

⁸³⁹ Teğâbun 64/12.

⁸⁴⁰ Yâsin 36/17.

“O halde öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin”⁸⁴¹

İnsan için tebliğ, muhatabın zihninde, mesajı anlaşılma ve algılanma gayretinin ilk faaliyetidir. Bununla birlikte tebliğ, bir mesajın bir takım ifade kalıplarına dökülerek muhataba rastgele duyurulması demek de değildir. Bir mesaj, bir bilgi muhatap tarafından doğru olarak anlaşılmış ve algılanmışsa ona ulaşmış demektir. Doğru anlaşılmasından maksat, kaynağın anladığı anlamın aynısının alıcı tarafından anlaşılmasıdır. Eğer mesaj ve anlam, kaynak ve alıcı arasında ortak kılınmamışsa, o mesaj alıcıya ulaşmamış ortak bir anlam ve diyalog zemini oluşturulmamış demektir.

İletişim sonucunda gerçekleşen anlamların bireyler arasında ortak kılınması, iletişimin gerçekleştiğinin göstergesidir. İletişimden amaç sadece mesaj aktarımı değil, aktarılan muhtevanın anlaşılması, çözümlenmesi ve yorumlanarak kabul edilmesidir.⁸⁴²

Yukarıdaki ayetlerde de ifade edildiği gibi bütün peygamberlerin ortak sorumluluğu ilâhi mesajların insanlara ulaştırılması ve bunların insanların hayatında yansımalarının sağlanmasıdır. Peygamberlerin bu sorumluluğu yerine getirirken söz konusu bu mesajlara ilgiyle yaklaşanlar imanı tercih ederken; ilgisiz ve iletişim zemini kurulamayan insanlar ise inkârı tercih etmişlerdir.

b. Dâvet

Dâvet kelimesi Arapça’da “de-a-ve” fiilinden mastar olup, sözlükte “*çağırarak, seslenmek, nidâ etmek, adlandırmak, dua ve beddua etmek, ziyafete çağırarak, propaganda yapmak*”⁸⁴³ gibi anlamları içermektedir.

Kur’an’da dâvet kelimesi altı ayette geçmekte olup aynı kökten değişik türevleri 205 defa kullanılmıştır. Bu kullanımlarında en çok öne çıkan anlam; çağrı anlamıdır. Bu kavramın terim anlamı ise; “İslâm’a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı ” şeklindedir.⁸⁴⁴ İslâm dairesine giren her konuda, ister dini olsun ister dünya ile ilgili olsun her konuda dâvet geçerlidir.⁸⁴⁵

⁸⁴¹ Gâşiye 88/21-22.

⁸⁴² Koç, *age.*, s. 147.

⁸⁴³ İsfahânî, *age.*, s.169; İbn Manzûr, *age.*, c. XIV, s, 257 vd.

⁸⁴⁴ Mustafa Çağrırcı “*Dâvet*” , DİA, İstanbul 1994, c. IX, s. 16.

⁸⁴⁵ Önkâl, *age.*, s. 4.

Hız. Muhammed'in dâvetinin muhatabı, inansın inanmasın bütün insanlık olmakla birlikte, inanan insanlar bu görevi gücü ve imkânları nisbetinde kıyamet kadar sürdürmekle yükümlü tutulmuştur.⁸⁴⁶ Dâvet, insanlara dini benimsetmek için kullanılan bütün vasıtaları kapsamaktadır. Buna göre tebliğ, irşâd, vaaz, nasihat, inzar, tebşir, emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker gibi terimler sözlük anlamları itibariyle dâvetten farklı olmakla birlikte uygulama ve gayeleri bakımından aynı veya yakın anlamları ifade etmektedir.⁸⁴⁷

Kur'an'da, verilen ilâhi mesajları anlama ve algılama gayreti gösteren, iletişime açık olanların kulak vereceğinden söz edilmektedir.⁸⁴⁸ Buna karşılık ilâhi mesajlara kulak asmayanlar; duyu organlarını ve akıllarını kullanmayan insanlar olarak nitelendirilmesi dikkat çekmektedir.⁸⁴⁹ Çünkü kaynak ve alıcı arasında iletişimin gerçekleşmesi ancak iletişim ortamının sağlanmasıyla mümkündür. Mesaja muhatap olan insanların ölümler, körler, sağırılar olarak nitelenmesi muhatabın mesaja karşı önyargısını gösterdiği gibi kendisini tamamen iletişime kapattığı da göstermektedir.

İletişim açısından tebliğ ve dâvet kavramları, amaç ve gaye açısından her türlü mesajın insanlara ulaştırma gayretini gösteren kavramlardır. Ancak bu kavramlar arasında amaç ve gaye birlikteliği olsa da Kur'an'da aynı anlamda kullanıldığı söylenemez. Tebliğ ve dâvet, birbirini takip eden faaliyetler olmakla birlikte aralarında öncelik sonralık bakımından derece ve bazı metot farkları vardır. Tebliğ, konuya ilk defa muhatap olanlar için sadece bir bilgilendirme, bilgiyi ve mesajı ulaştırma, insanda bir bilinç uyandırmayı ifade ederken; dâvet, bunların benimsetilmesi ve davranışa dönüştürülmesi için gösterilen daha özel çabayı ifade etmektedir.⁸⁵⁰ Burada muhatabın sosyo-kültürel durumu göz önünde bulundurularak, mesajın anlaşılmasını sağlayacak metotların uygulanması gerekmektedir.

Muhatabı dikkate almadan iletişimin gerçekleşmesi mümkün olmadığından Kur'an iletişim sürecinde farklı aşamalar ve kavramlar kullanarak, iletişim sürecini başlatmakta ve sürdürmektedir. Dâvetin genel ilke ve yöntemlerin göstermesi açısından, hikmet, güzel öğüt ve mücadele yöntemleri,⁸⁵¹ muhatabın ihtiyaçlarına göre mesajın kalıcılığını sağlaması için, birinin veya bir kaçının kullanılmasını gerekli kılmakla birlikte dâvetin metodlu ve dâvetçinin de vasıflı olması gerektiği göstermektedir.

⁸⁴⁶ Enfâl 8/24; Mü'min 40/14.

⁸⁴⁷ Önkâl, *age.*, s.4; Koç, *age.*, s. 151; Çağrıci, *agm.* c. IX, c. 16.

⁸⁴⁸ Neml 27/81.

⁸⁴⁹ Yûnus 10/42; Enbiyâ 21/45.

⁸⁵⁰ Şanver, *age.*, s. 24 vd.; Koç, *age.*, s.153.

⁸⁵¹ Nahl 16/125.

c. Nasihat

Nasihat; samimi olmak anlamına gelen “*nush*” fiilinin mastarı olup,⁸⁵² *tatlı söz ve öğüt anlamına* gelir. Ayrıca insanları doğru yola, iyi ve güzel olana fiili ve sözlü olarak samimiyetle yönleltmek anlamlarına da gelmektedir.⁸⁵³ Kaynaklarda nasihat kavramına, kişinin maddi ve mânevi iletişimini sağlaması, samimiyet ve dürüstlüğü ifade etmesi şeklinde genel bir anlam içeriği de yüklenmektedir.⁸⁵⁴

Kur'an'da nasihat kelimesi isim ve fiil şeklinde türevleri ile birlikte on iki ayette geçmektedir.⁸⁵⁵ Bu kullanımlarda dikkat çeken nasihat ve tebliğ kavramlarının gerek amaçları gerekse konu ve metotları bakımından ortak özelliklere sahip olmasıdır. Genellikle tebliğ ve nasihat kavramları aynı ayette birlikte kullanılmaktadır.

*(Nuh)“Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.”*⁸⁵⁶

*(Hud) “Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim.”*⁸⁵⁷

*“Artık Salih onlardan yüz çevirdi ve Andolsun, ben size rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz.” dedi.*⁸⁵⁸

*“Şu’ayb onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: Ey Kavmim! Andolsun, ben size Rabbimin vahyettiklerini ulaştırdım. (tebliğ ettim) Size nasihat de ettim. Şimdi ben, inkârcı bir topluluğa nasıl üzülürüm.”*⁸⁵⁹

Söz konusu ayetlerde peygamberlerin temel görevlerinin tebliğ ve nasihat olarak ifade edilmiş olması bu iki kavramın iç içe geçmiş geniş bir anlam içeriğine sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte nasihat kavramının tebliğ kavramından sonra kullanılmış olması da bu kavramlar arasında uygulamadaki farlılığı ortaya koymaktadır.

⁸⁵² İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 615 vd.

⁸⁵³ İsfahânî, *age.*, s. 494; Süleyman Uludağ, *İslâm’da İrşâd*, İstanbul 1997, s. 57.

⁸⁵⁴ İbn Manzûr, *age.*, c. II, s. 615.

⁸⁵⁵ Abdülbaki, *age.*, s. 873.

⁸⁵⁶ A'râf 7/62.

⁸⁵⁷ A'râf 7/68.

⁸⁵⁸ A'râf 7/79.

⁸⁵⁹ A'râf 7/93.

Nasihat, kaynak ve alıcı(muhatap) arasında bilgilendirme faaliyeti değildir. Muhatap tarafından bilinen hususların duygulu, heyecanlı, samimi bir şekilde tekrar edilmesidir.⁸⁶⁰ Mesajın ulaştırılmasında, güzel bir üslup, tatlı bir dil, içten ve duygulu bir konuşma yöntemi kullanılmalıdır.⁸⁶¹

d. Hidayet

Hidayet doğru yolu bulmak, yolu göstermek ve yola girmek anlamlarına içeren “he-de-ye” mastarından türemiştir. “Güzel, yumuşak ve lütufla, hedefe ulaştıracak yolu göstermek, kılavuzluk etme” anlamından alınan hidayet sözlükte “*doğru yolu göstermek, açıklamak, öğretmek, doğru yola girmek, rehberlik etmek*” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁶²

Hidayet; hedefe ulaştıracak şeye bir karşılık beklemeden işaret etmektir ki bu yolu, sadece göstermek veya yola götürmek yöntemlerinin biriyle gerçekleşebilir. Birincisine “delâlet-i gayr-ı musile” veya “irşâd”, ikincisine “delâlet-i musile” veya “tevfik” denilir.⁸⁶³ Peygamberler ve ilahî kitaplar hidayet vasıtalarıdır. İslâm'a dâvet edenler de hidayet sebebi oldukları için Hâdi (Hidayetçi)'dirler.⁸⁶⁴ Kulların kurtuluş yolunu gösteren ve açıklayan anlamına gelen ve “heda” kavramının ism-i faili olan “el-Hâdî” ise Allah'ın isimlerindendir. Hidayet kavramı Kur'an'da türevleri ile birlikte 316 ayette geçmektedir.⁸⁶⁵

Hidayet hayra yönelik olur. Bundan dolayı hırsıza yol göstermeye, rehberlik etmeye hidayet denilmez. “*Artık onları cehennemın yoluna yöneltip götürün.*”,⁸⁶⁶ “*Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki (şeytan) kendisini saptıracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir.*”⁸⁶⁷ ayetlerinde olduğu gibi hidayetin şerde kullanımı alay, eğlenme ve taşlama gibi bir nükteden dolayı mecâzîdir.⁸⁶⁸ Şu halde hidayet, yalnızca bir isteğe mutlak anlamda rehberlik etmek değil aynı zamanda irşâd gibi gayesinde hayır, niteliğinde lütuf bulunan bir rehberliktir

Hidayetin benimsenmesine vesile olan unsurların başında bireyin iradesi ve kararlılığı gelmektedir. Bu kararlılık kişinin iç iletişimini gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Kur'an insanın

⁸⁶⁰ Uludağ, *age.*, s. 59; Şanver, *age.*, s. 27.

⁸⁶¹ Tâhâ 2/44.

⁸⁶² İsfehânî, *age.* s. 784; İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 354 vd.

⁸⁶³ Yazır, *age.*, c. I, s. 119.

⁸⁶⁴ Uludağ, *age.*, s. 23; Ra'd 13/7.

⁸⁶⁵ Ahmet Çelik, *Kur'an Semantigi Üzerine*, Erzurum 2002, s. 104.

⁸⁶⁶ Sâffat 37/23.

⁸⁶⁷ Hac 22/4.

⁸⁶⁸ İsfehânî, *age.*, s. 538 vd.; Yazır, *age.*, c. I, s. 119.

kendi içindeki bu iletişim sürecini “tezkiye” kavramıyla ortaya koymaktadır.⁸⁶⁹ Böylece insan kendi varlığının bilincine ulaşır. Bu süreç, bilinçli ve amaçlı bir etkinlik olarak, her an ve her yerde kişinin kendi kendine gerçekleştirdiği bir olgudur. Aslında iletişim önce bireyin kendi içinde başlayan sonrada sosyalleşen bir süreçtir.

Allah Kur'an'da, kendilerine ilim ve hidayet verilenlerin sorumluluğuna şu şekilde dikkat çekmektedir. “İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder.”⁸⁷⁰ Bunun için inanan insanların iletişim alanı bütün insanlıktır. Müslümanların sorumluluğu hiçbir maddi karşılık beklemeden, Allah rızası için ilâhi hakikatlerin insanlara ulaştırma yöntem ve imkânlarını geliştirme gayreti olmalıdır.

Râğıb el- İsfehânî(öl: 502/1108) Kur'an'da bulunan hidayet kavramlarını genel bir gruplandırmaya tabi tutarak, Allah'ın insanlara olan hidayetini dört merhaleden toplamıştır.⁸⁷¹

a) Akıl ve zeka gibi zaruri bilgilerle donatılmış her insanın yükümlü tutulduğu hidayet. Bundan herkes kendi yeteneği, gücü ve imkânı oranında istifade eder. İnsanlar bu hidayetten kendi akıl ve idrakine göre taşıyabilecekleri miktarda ve güçleri nispetinde, nasiplerini alacaktır. Bütüncül bir bakış açısıyla Kur'an'a baktığımızda üçte birine yakın bir kısmının, insanın kendi yaratılışına, göklerde ve yerde olup bitenlere, tarihi olaylara bakarak tefekkür etmesini isteyen ayetlerden oluştuğu görülmektedir.⁸⁷² İnsanın hür iradesiyle tercih etmesi ve iradesini istediği yönde kullanması Allah'ın meşîeti dahilindedir. Allah'ın kulların tercihini bilmesi, kulun ihtiyarını ortadan kaldırmaz⁸⁷³

b) Vahiy ve peygamberler göndermek suretiyle insanlara yaptığı çağrı şeklinde ortaya çıkan hidayet. “Sabrettikleri ve ayetlerimizi kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden,buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik.”⁸⁷⁴ “Gerçekten bu Kur'an en doğru yola iletir...”⁸⁷⁵ diye buyrulan ayetler hidayetin bu çeşidine örnektir.

c) Hidayeti benimseyenlerin elde ettikleri tevfiik (başarabilme imkânı sağlama). Yüce Allah'ın şu sözünden de kastedilen budur:“Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların

⁸⁶⁹ Şems 91/1-10.

⁸⁷⁰ Bakara 2/159.

⁸⁷¹ İsfehanî, age., s. 538 vd.

⁸⁷² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1990, s. 51.

⁸⁷³ Abdullatif Harpûî, *Kelami Perspektiften İslam İnanç Esasları*, Elazığ 2000, s. 207 vd.

⁸⁷⁴ Secde 32/24.

⁸⁷⁵ İsra 17/9.

hidayetlerini arttırır ve kötülüklerden sakınmalarını sağlar.”⁸⁷⁶ “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir.”⁸⁷⁷

d) Ahirette cennetle mükafatlandırma şeklinde gerçekleştirilen hidayet.

“ Allah onları doğru yola iletecek ve durumlarını düzeltecektir.”⁸⁷⁸ “Eğer Allah bizi doğru yola sevk etmeseydi biz doğru yola erişemezdik. Süphesiz Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler. derler...”⁸⁷⁹

Bu hidayet türleri bir sürecin basamaklarını bize göstermektedir. Bu hiyerarşide iletişim, maddi âlemden başlayıp mânevi âleme doğru ilerleyen süreci göstermektedir. Birincisini elde edemeyen ikincisini elde edemez. Henüz ikinci basamağa gelememiş olanın üçüncü ve dördüncü basamağı elde etmesi söz konusu olmaz. Dördüncüsünü elde eden ise, önceki her üçünü de elde etmiş demektir.

Hidayette, kaynağın mesajı göndermesi, alıcının mesajı algılayıp alması, kabul etmesi ve benimsenmesi iletişimi sağlayacak süreçtir. Hidayetin sağladığı iletişim ancak bu ikisi olduğunda gerçekleştiğine göre, hidayet veren(kaynak) elinden gelen tüm çabayı sarf eder, fakat alıcı konumundaki kişi bunu kabul edip almazsa, hidayet gerçekleşmez. Bunun sonucu olarak, Allah’la insanlar arasında mânevi iletişim, iman yönünde gerçekleşmez.⁸⁸⁰

e. Zikir

Zikir kelimesi Arapçada “ze-ke-re” fiil kökünden gelen bir mastardır. Zikir sözlük anlamı itibarıyla, “anma, güzel konuşma, sena, şeref, namaz, dua, kutsal kitap, Allah’ı anmak maksadıyla dilden akan şey”,⁸⁸¹ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca zikir, bir şeyi telaffuz etme, zihinde hazır etme, gibi anlamlar da içerir.⁸⁸²

Zikir kelimesi terim olarak ise şöyle tarif edilmektedir: Allah’ı anmak üzere yapılması veya söylenmesi tavsiye edilen, hamd, duâ, ibâdet ve övgü gibi fiiller ve sözlerdir. Zikir, insanın bilgi olarak elde ettiği şeyleri muhâfaza altında tutmasına ve gerektiğinde

⁸⁷⁶ Muhammed 47/17.

⁸⁷⁷ Teğabûn 64/11.

⁸⁷⁸ Muhammed 47/5.

⁸⁷⁹ A’râf 7/43.

⁸⁸⁰ A’râf 7/179; Yûnus 10/101; Fussilet 41/17.

⁸⁸¹ İbn Manzûr, *age.*, c. IV, s. 308; Fîrûzâbâdî, *age.*, s. 507.

⁸⁸² İsfahânî, *age.*, s. 179.

hatırlamasına imkân sağlayan bir bellek anlamında potansiyel bir gücü ifade ettiği gibi, bir şeyin kalben veya sözlü dil ile hatırlanması şeklinde aynı gücün harekete geçirilmesine de denir. Kalp veya dil ile zikir, unutulmuş bir şeyin yeniden hatırlanması, ya da hafızadaki unutulmamak üzere sürekli canlı tutulması şeklinde olabilir.⁸⁸³

Zikir, Kur'âni bir kavram olarak Allah'ı gerek kalben gerek lisanla anmak demektir. Kur'ân'da buna işaret eden pek çok ayet vardır.⁸⁸⁴ Kur'an'da zikir kelimesi 294 yerde geçmektedir. Bu kavram içerdiği, anlam itibariyle birbirlerine yakın olmakla beraber 30'un üzerinde değişik anlamla da kullanılmaktadır.⁸⁸⁵ Söz konusu anlamlar incelendiğinde zikir kavramının iki kök manası olan; "*hatırlamak ve anmak*", manaları ile doğrudan veya dolaylı olarak irtibat halinde olduğu görülür.

Maddi ve mânevi iletişimin gerçekleşmesinde önemli bir yertutan düşünmek, anlamak, öğüt almak, tanımak kavramlarının, zikrin *hatırlamak* anlamıyla irtibatlı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kişi, bir şeyi hatırlayamazsa onu tanıyamaz, anlayamaz, algılayamaz, onunla ilgili fikir yürütüp düşünemez, sonuç itibariyle de onunla iletişim gerçekleştiremez.

Kur'an, akıllı varlıkların zikir usûllerini belirtirken insanlar için çoğunlukla "Ze-ke-ra" fiili ve türevlerini kullanmakta, zaman zaman da "se-be-ha" fiilinden türeyen *tesbih* ve "ha-mi-de" fiilinden türeyen *hamd*'i ve bunların türevlerini de kullanmaktadır. "*Rabbini çokça zikret ve sabah akşam tesbih et!*",⁸⁸⁶ "*Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin*",⁸⁸⁷ "*Ve her kalkışında Rabbini hamd ile tesbih et.*"⁸⁸⁸

Melekler için ise çoğunlukla "se-be-ha" ve "ha-mi-de" fiili ve türevlerini kullanmaktadır. "*Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır.*",⁸⁸⁹ "*Doğrusu Rabbinin katında olanlar O'na ibadet etmekten asla büyüklenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.*",⁸⁹⁰ "*Onlar, bıkip usanmaksızın gece gündüz tesbih ederler.*"⁸⁹¹

Kur'an, canlı varlıkların zikrinden bahsederken sadece akıllı olan varlıkları ele almamıştır. Hayvanlar ve bitkiler gibi diğer varlıkların da Allah'ı kendi lisan-ı halleri içerisinde,

⁸⁸³ İsfahânî, age., s. 179.

⁸⁸⁴ Bakara 2/152; Âl-i İmran 3/191; Kehf 18/23-24.

⁸⁸⁵ Abdülbaki, age. s. 343 vd.; İsfahânî, *Müfredatu el'Fazîl-Kur'an*, Beyrut 2002, s. 328 vd.

⁸⁸⁶ Âl-i İmran 3/41.

⁸⁸⁷ Ahzab, 33/41

⁸⁸⁸ Tur 52/48.

⁸⁸⁹ Zümer, 39/75.

⁸⁹⁰ A'râf 7/206.

⁸⁹¹ Enbiya 21/20.

başka bir deyişle kendilerine verilen programa uygun biçimde ve Allah'ın koymuş olduğu nizama uyarak Allah'ı zikrettiklerini belirtmiştir. Kur'an'da, onların zikirlerinden bahsedilirken genellikle "se-be-ha" fiili ve türevleri kullanılmıştır. Akılsız ve cansız varlıkların zikirlerini anlatan birçok ayet vardır. *"Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir."*⁸⁹² *"Davud ile beraber tesbih etsinler diye dağlara ve kuşlara baş eğdirdik."*⁸⁹³ *"Gökgürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder"*⁸⁹⁴ *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız."*⁸⁹⁵

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi; zikir ve tesbih kelimelerinin birbirleriyle çok yakın anlam ilişkisi bulunmaktadır. Zikrin asıl anlamı; Yüce Allah'ı hatırlamak, O'nu unutmamaktır ki aynı zamanda bu, tesbih'in amacıdır. Tesbih eden kimsenin, Allah'la iletişimini koparması, O'nu unutması imkânsızdır.

Zikir, aynı zamanda mü'min bir insanı Allah'a en hızlı bir biçimde yaklaştıran ve onun ruhsal alanda Allah'la irtibatını sağlayan ileri seviyede bir iletişim vasıtasıdır. Daha da önemlisi Allah'ın kulunun bu çağrısına daha güzeliyle cevap vermesidir.⁸⁹⁶ Dolayısıyla insanı, kendisini en büyük ibadet olan zikirle anmaya dâvet etmektedir.

f. Beyan

Sözlükte "açık seçik olmak, açıklamak, bildiri, delil, mesajdan kastedilen manayı en açık lafızla izah etme"⁸⁹⁷ manalarına gelen beyân, "be-ye-ne" fiilinden türemiş bir mastardır. Bu kavramın terim anlamı, sözlük anlamıyla paralellik göstermektedir. Buna göre beyân, *"Manadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmaktır."*⁸⁹⁸ Bu anlamlar *"O, insana kendini ifade etmeyi öğretti"*(Rahman 55/4) ayetiyle temellendirilir.

Bu kavram çeşitli türevleriyle Kur'an'da yaygın bir kullanıma sahiptir.⁸⁹⁹ İlâhi mesajları insanlara ulaştırma görevini yerine getiren bütün peygamberler, etkili yöntemlerle onları bu

⁸⁹² Nûr 24/41.

⁸⁹³ Enbiya 21/79.

⁸⁹⁴ Ra'd 13/13.

⁸⁹⁵ İsra 17/44.

⁸⁹⁶ Bakara 2/152.

⁸⁹⁷ İbn Manzûr, age., c. XIII, s. 67 vd.; İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, s. 68 vd.

⁸⁹⁸ İbrâhim Kafi Dönmez, "Beyân", DİA, İstanbul 1992, c. VI, s. 23; İsfahânî, age., s. 69.

⁸⁹⁹ Bakara 2/159, 160; Âl-i İmran 3/118, 138; Nahl 16/44, 64, 89.

tebliğ ve dâvetin gereğini uymaya çağırmış ve ilâhi mesajları muhatabın anlayacağı biçimde açıklamışlardır.⁹⁰⁰ Bu ilâhi mesajları; yürekten inanıp tasdik etmeye niyetli olanlar, gerçekleri iyice bilmek isteyenler,⁹⁰¹ anlama ve kavrama yeteneğine sahip olanlar,⁹⁰² hakikati idrak edebilenler,⁹⁰³ gerçekler üzerinde tefekkür edenler,⁹⁰⁴ öğüt almak isteyenler,⁹⁰⁵ beyandan gereği gibi yararlanacakları Kur'an'da açıklanmaktadır. Bu kişiler kendilerini iletişime kapatan bütün ön yargılardan uzak, mesajları anlama ve algılamaya dönük iletişim süreci içindedirler. Bu süreçte beyan, sadece sözlü ifade değil, bundan daha kapsamlı bir ifade açıklamasıdır. Çünkü beyân, sözlü, yazılı ve işâretle olabildiği gibi lisân-ı hal ile de gerçekleştirilmesi mümkündür.⁹⁰⁶

g. Haber-Nebe'

Bir şeyi tecrübe etmek, bilmek, anlamına gelen haber; *"doğru veya yanlış olması ihtimal dahilinde olan şeylerin, yazıyla veya sözle aktarılması"* demektir. "Ha-be-re" fiilinden türeyen muhabere "haberleşmek", is-tah-be-re" den türeyen istihbar ise birinden haber sormak ya da bir kimseden haber vermesini istemek anlamındadır.⁹⁰⁷

Kur'an'da *haber* kavramı; geçmişte olmuş ancak etkisi insanların zihinlerinde canlılığını koruyan veya yakın zamanda meydana gelmiş olayları bildirmedi kullanılmıştır.⁹⁰⁸ Bir çok ayette haber kelimesinin değişik sığaları kullanılarak önemli olaylar insanlara haber verilmiştir.⁹⁰⁹ Bu ayetlerden hareketle Kur'an'daki haber kavramını; insanların bilmediği, birey ve sosyal hayatın gelişimine katkısı olan konuları, muhatabın dikkatini çekecek bir üslupla aktarılmasıdır şeklinde tarif edilmesi mümkündür. Haberin değeri onu aktaran kaynakla ölçülür.⁹¹⁰

Yine haber manasına gelen *nebe'* kelimesi ise; haber vermek, haber iletmek, birisiyle sözlü iletişimde bulunmak gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten gelen *"İnbâen"* ve

⁹⁰⁰ Nahl 16/43-44, 64.

⁹⁰¹ Bakara 2/118.

⁹⁰² Bakara 2/230; En'âm 6/105.

⁹⁰³ En'âm 6/98.

⁹⁰⁴ Yûnus 10/24.

⁹⁰⁵ En'âm 6/126.

⁹⁰⁶ İsfahânî, *age.*, s. 69.

⁹⁰⁷ İbn Manzûr. *age.*, c. IV, s. 227; Ebû Nasr İsmail b. el-Hammad Cevherî, *es-Sihah fi'l-luğati ve'l-Ulûm*, Beyrut 1974, c. I., s. 327.

⁹⁰⁸ Mahmud Muhammed Hicâzî, *el-Vahdetu'l Mevduiyve fi'l Kur'ani'l Kerim*, Kahire 1970, s. 289.

⁹⁰⁹ Tevbe 9/94; Neml 27/7; Zilzâl 99/4-5.

⁹¹⁰ Ahmed Galveş, *el-İ'lam fi'l Kur'an*, Mekke 1986, s. 57.

“tenbieten” mastarları da haber iletmek, haber bildirmek⁹¹¹ anlamlarına gelmektedir. Nebe' ile aynı kökten türeyen Nebiy kelimesi de,⁹¹² Allah'ın kendisine vahyettiği şeyleri olduğu gibi en ince teferruatına kadar belleyip milletine aktaran peygamberlere isim olmuştur.

Kur'an'da “nebe” kavramı değişik türevleriyle birlikte birçok surede geçmektedir.⁹¹³ Kur'an'da ele alınış şekliyle bu kavram şu hususları ifade etmek için kullanılmıştır.

- a) Belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik önemli konuların hakkında özlü bilgiler.
- b) Kaynağından başka kimsenin bilmediği haberlerin açıklaması.
- c) Geçmişle ilgili bilinmeyen haberler, toplumun önem atfettiği konularla ilgili haberler, şüpheden arınmış kesin haberler.
- d) Kur'an, habere dikkat çekmek ve önemini belirtmek için soru sorma, kasem ve te'kid gibi ifadelerden yararlanır.
- e) Kur'an, fasıkların, münafıkların ve diğer İslâm düşmanlarının verdiği bazı haberlerin çarpıtılmış olabileceğine işaret ederek bu tür haberler karşısında dikkatli olmamızı istemektedir.

Kur'an'a baktığımızda, “nebe” kelimesi çeşitli türevleriyle seksen yerde; “haber” kelimesi ise sadece yedi ayette geçmektedir.⁹¹⁴ Bu iki kavramın anlam birlikteliğinin olduğunu söyleyen dilciler olmasın rağmen, Ragıb el İsfahânî (öl: 502/1108) “nebe” kavramının, “mahiyeti itibarıyla doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz” manasındaki haberden üç bakımdan farklı nitelik taşıdığını söyler: Önemli ve etkili bir olayı konu edinmesi, kesin bilgi içermesi, en azında zann-ı galip durumunda bulunması.⁹¹⁵

*“Musâ, süreyi tamamlayınca ailesi ile birlikte yola çıktı. Tûr Dağı tarafından bir ateş gördü. Ailesine, ‘ Siz burada bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber, yahut tutuşmuş bir odun getiririm de ısınırsınız.’ Dedi.”*⁹¹⁶

Hız. Musa'nın konuşmasının geçtiği bu ayette “nebe” kelimesi değil “haber” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü, Hız. Musâ, ateşi uzaktan görmüş, ancak, ateşin yanında kim olduğu, ateşin mahiyetinin ne olduğu hususunda kesin bilgisi olmaması “haber” kelimesinin

⁹¹¹ İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 162.

⁹¹² İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 162; İsfahânî, *age.*, s. 482.

⁹¹³ Abdülbaki, *age.*, s. 858 vd.

⁹¹⁴ Abdülbaki, *age.*, s. 287 vd., s. 858 vd.

⁹¹⁵ İsfahânî, *age.*, s. 481.

⁹¹⁶ Kasas 28/29.

kullanımını gerekli kılmıştır. Herhangi bir olayın “nebe” kelimesiyle ifade edilebilmesi için üç niteliğin bulunması şarttır. Bunlar: Çok önemli olma, bilgi verme, gerçek olma vasıflarıdır.

h. Kelâm ve Kavl

Kur'an'da sözlü iletişimde sıkça kullanılan "söz söyleme", "konuşma" gibi kavramların karşılıkları olan "*Kelâm ve Kavl*" kelimeleri ve türevleri Kur'an'da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Kur'an'da “söz ve konuşma” anlamlarında kullanılan kelimelerin başında “ke-le-me” kök fiilinden türeyen kavramlardır.⁹¹⁷ Kelâm, lügatlerde konuşmak, söz ve anlamlı cümle anlamların gelmektedir.⁹¹⁸ Kur'an'da kelâm kelimesiyle aynı kökten gelen ve “biri ile konuşmak” anlamını veren “teklim”⁹¹⁹ ve “konuşmak ve söz söylemek, tartışmak” manalarına gelen “tekellüm”⁹²⁰ de Allah-insan ilişkisinde bilgi iletişimini ifade eden kelimelerdendir.⁹²¹

Kelâm kelimesinin Kur'an'da kullanımlarına baktığımızda; Bazen Allah'ın Peygamberlerle konuşmasını ifade etmek için,⁹²² insanın insanla konuşmasını nitelemek için,⁹²³ Allah'ın kelâmı olarak,⁹²⁴ kullanılmıştır. Kur'an'da, iletişimin temel kavramlarından biri olan vahyin, Allah'ın kelâmı olarak nitelenmesi,⁹²⁵ insan konuşmasının bütün özelliklerini üzerinde taşıdığı anlamına gelmektedir.⁹²⁶ Allah'ın peygamberlere hitabını ifade için kullanılan kavramlardan biri olan “kavl” terimi “kelâm” ve “kelime” sözcüklerini içine alan daha genel bir manayı ifade eder.⁹²⁷ Bu göre “kelâm” kelimesi “kavl” den daha özel bir manayı ifade eder. Bunun sonucu olarak ta Kur'an için *kelâmulлах* dendiği halde *kavulлах* ifadesi Kur'an'da kullanılmamıştır.⁹²⁸

Allah- İnsan iletişimini ifade etmek için kullanılan kelimelerden biride “kavl” veya kıl” dir. Bu kelime düzenli söz, dilin söylemiş olduğu eksik veya tam olsun, her ifadenin karşılığı

⁹¹⁷ Abdülbaki, *age*, s. 787 vd.; İsfahânî, *Müfredat Elfazî'l Kur'an*, s. 722 vd.

⁹¹⁸ İbn Manzûr, *age*, c. XII, s. 522 vd.; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân*, s. 441 vd.

⁹¹⁹ Bakara 2/118; Nisâ 4/164; Şûra 42/51.

⁹²⁰ Hûd 11/105; Nûr 24/16; Rûm 30/35; Nebe' 78/38.

⁹²¹ Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara 2000, s. 229.

⁹²² Bakara 2/253; Nisâ 4/164; A'râf 7/143.

⁹²³ Âl-i İmran 3/415; Mâide 5/110; Meryem 19/26.

⁹²⁴ Bakara 2/75; En'âm 6/115-158; A'râf 7/137-144; Tevbe 9/ 6-40; Fetih 48/15.

⁹²⁵ Bakara 2/75; Tevbe 9/6; Feth 48/15.

⁹²⁶ İzutsu, *age*, s. 178.

⁹²⁷ A'râf 7/38; Mü'minûn 23/108; Sâd 38/75, 77.

⁹²⁸ İsfahânî, *Müfredat Elfazil Kur'an*, s. 722; İbn Manzûr, *age*, c. XII, s. 523.

olarak kullanılmaktadır. Kavl lügatta; “ *konuşmak, söylemek, haber vermek, hitap etmek, açıklamaksızın nefiste tasavvur edilen şey*” gibi manalara gelmektedir.⁹²⁹ Bu kelimenin çeşitli kullanımları arasında en yaygın kullanımı (nutuk) konuşma ile açığa çıkartılmış harflerin meydana getirdiği gerek müfret, gerekse cümle halindeki terkiptir.⁹³⁰

Kur’an’da kavl kelimesi, Allah’ın meleklerle ve peygamberlere⁹³¹ hitabında kullanıldığı gibi, çeşitli grupların sözleri aktarılırken de bu fiil formu kullanılmaktadır.⁹³² Bu kullanımlarda ise *kavl* söz anlamına gelmektedir. Bu kavramın, iletişimin bir anlatım biçimi olarak, karşılıklı diyalogu içermesi ve muhatapların soru ve sorunlarına bir cevap niteliğinde olması bu kelimenin kullanımını gerekli kılmıştır. Çünkü bu kavram “kelâm” kavramından daha genel bir anlam örgüsüne sahiptir.

Allah vahyi, insanların konuşma hareketlerinin en yaygın kelimelerinden olan *kavl* kelimesiyle ifade etmektedir. “*Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz (kavl)bırakacağız.*”⁹³³ Allah’tan insanlara bir söz mahiyetinde olan vahyi nitelemek için bu kelime kullanılmıştır. Bu kelimenin seçimi Kuran’ın sözlü karakterini göstermesi bakımından anlamlıdır.⁹³⁴

İ. Nidâ

Kur’an’da iletişimle ilgili kullanılan kelimelerden biride nidâ kelimesidir. Bu kelimenin aslı “*nidâ*” veya “*nüda*” dır. Bu kelime; “ *seslenmek, sesi yükseltmek, çağırmak, haykırmak, bağkırmak, ses vermek*” gibi anlamlara gelmektedir. Nidâ kelimesi, “rutubet, çiğ, nem, sesin uzaklığı” anlamına gelen “*nedâ*” dan türemiştir. Bu özelliğinden dolayı *nidâ* kelimesi ses içinde kullanılmaktadır.⁹³⁵

Nidâ kelimesinde uzaktan seslenmek anlamına gelmesinden dolayı genellikle sesin varlığını ifade etmek için bu kelime kullanılmaktadır. Bu sebeple Allah ile Peygamberler arasında iletinin sağlanması bazen bu kelimeyle ifade edilmiştir. İnsanların İslâm’dan önce Mekke’de toplanıp kendi aralarında birtakım meseleleri konuştuklara yerlere Dâru’n-Nedve

⁹²⁹ İsfahânî, el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an, s. 415; İbn Manzûr, age., c. XI, s. 572 vd.

⁹³⁰ İsfahânî, age., s.415.

⁹³¹ Bakara 2/30, 35,36; Âl-i İmrân 3/55, 60, A’râf 7/11, 24, 143.

⁹³² Bakara 2/ 135; Âl-i İmrân 3/ 26, 72; ‘Ankebût 29/ 31; Ahkaf 46/7.

⁹³³ Müzzemmil 73/5.

⁹³⁴ İzutsu, age., s. 179; Gezer, age., s. 146.

⁹³⁵ İsfahânî, age., s.487; İbn Manzûr, age.,c. XV,s.315.

ismi verilmekteydi.⁹³⁶ Çünkü buralarda insanlar günlük işlerini konuşmalarından ve üzerinde tartışmalarından dolayı bu isimle anılır olmuştur.

Nidâ kelimesi aşağı yukarı *kelleme* (konuşmak) manası taşımaktadır. Bu iki kelime arasındaki fark; mesajı veren kaynakla alan muhatap arasında ki mesafedir. Eğer kaynak ve muhatap arasındaki iletişim mesafesi uzaksa burada nidâ fiili kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kelime birisiyle uzaktan konuşmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan *nidâ* kelimesi vesvesenin zıddıdır. Birinin kulağına fısıldamak için yakın mesafede olmak gerekir. Uzaktan fısıldamak mümkün değildir. Bu açıdan *nidâ* kelimesi vesvesenin zıddı olarak kabul edilmiştir.⁹³⁷

Kur’anda nidâ kelimesi ve türevleri Allah’ın bazı Peygamberlerle konuşmasını nitelemek için kullanılmıştır. Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. Musa ile konuşma şeklinde bu kelimenin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.⁹³⁸ Genel olarak nidâ kelimesi mesajı veren kaynakla bu mesajın muhatabının birbirinden uzak mesafede bulunduğunu göstermektedir.⁹³⁹

B. İletişime İlişkin Araçlar

a. Kitap ve Suhûf

Kitap kavramı sözlükte, “*toplamak, bir araya getirip dikmek, yazmak, istinsah etmek*” anlamlarına gelen “ketb” kökünden türemiş bir mastar olup yazılarak bir araya getirilen bilgilerle bunların yazıldığı malzemeyi ifade eder.⁹⁴⁰ Kur’an’da kitap kelimesiyle aynı kökten fiiller “yazma, yazışma, mektup”⁹⁴¹ anlamlarına gelirken “farz kılma ve vahiy”⁹⁴² şeklinde manaları da içermektedir. Ayrıca kitap kelimesi, Allah tarafından gönderilmiş bir delil,⁹⁴³ sahîfe,⁹⁴⁴ zaman,⁹⁴⁵ hüküm kılmak⁹⁴⁶ ve kulların amellerinin tespit edildiği bir kitap⁹⁴⁷ gibi anlamları da ifade etmektedir.

⁹³⁶ İsfehânî, *age.*, s.487; İbn Manzûr, *age.*, c. XV, s. 317.

⁹³⁷ İzutsu, *age.*, s. 188.

⁹³⁸ A'râf 7/22; Meryem 19/52.; Neml,27/ 8; Saffat 37/104.

⁹³⁹ Mâide 5/58; A'râf 7/44; Hucûrât 49/4; Kalem 68/21-22.

⁹⁴⁰ İsfehânî, *age.*, s. 423 vd.; İbn Manzûr, *age.*, c. I, s. 698 vd.

⁹⁴¹ Bakara 2/79; Âl-i İmran 3/53; Nur 24/33.

⁹⁴² Bakara 2/180; Mâide 5/45; Nisâ 4/77.

⁹⁴³ Hac 22/8; Fâtır 35/40.

⁹⁴⁴ En'âm 6/7; Nisâ 4/153, 159; İsrâ 17/93.

Kur'an'da kitap kelimesi 261 yerde geçmekte olup, birçok ayette de aynı kökten türemiş fiil ve isimler yer almaktadır.⁹⁴⁸ Kitlesele iletişimde önemli bir yere sahip olan "Kitap" kavramının Kur'an'da çok sık geçmesi, dikkat çekicidir.

Ayrıca Kur'an'da yazı ile iletişimi sağlayan kavramlardan biri olan sahife kavramı; yazılı metin, sayfa, kitap, üst deri, yeryüzü anlamlarına gelmektedir. Yazılı sayfaların bir araya gelmesi mushafı oluşturmuştur. Bunun için mushaf kavramı, Kur'an'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. Sahifenin çoğulu suhuf ve sahâif gelmektedir.⁹⁴⁹

Kur'an'da, sahifenin çoğulu olan "suhuf", yedi ayette yazılı metinler, kitaplar ve insanların amellerinin kayıt altına alınması anlamında kullanılmıştır.⁹⁵⁰

Yazılı iletişimin en önemli aracı olan sayfa ve kitaplar, sözlü iletişime göre okunması ve yorumlanması mümkün olduğundan sözlü iletişimde var olan birçok problem yazılı iletişimde bulunmamaktadır. Çünkü yazılı iletişimde mesajın kontrol edilebilir, üzerinde düşünülebilir ve yeniden yazma imkanının bulunması, yazılı iletişimin avantajıdır. Bunun içinde yazılı iletişim, ayrıntıların önemli olduğu durumlarda tercih edilen bir iletişim biçimidir.

b. Yazı Kavramları

Yazının bulunması ve gelişimi ile sözlü iletişime yazılı iletişim de eklenmiştir. Bireyler arası yazılı iletişimin en temel unsurlarından sayılan kâlem, yazı, kırtâs (kağıt), gibi kelimeler Kur'an'da kullanılmaktadır.

"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, yedi denizle desteklenen bir deniz de mürekkep olsa, yine de Allah 'ın sözleri yazmakla bitmezdi..."⁹⁵¹

"Nun. Kalem ve yazdıklarına yemin olsun..."⁹⁵²

Burada kalem ile simgelenen yazının insanın düşünce, tecrübe ve kavrayışlarının kayıt aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarılmasında önemli bir etken; bilginin yazılıp korunmasında, ilim ve irfanın gelişmesinde, dolayısıyla toplumların aydınlanmasında vazgeçilmez bir araç olduğuna işaret vardır.

⁹⁴⁵ Bakara 2/235.

⁹⁴⁶ Enfâl 8/75; Nisâ 4/24; Ahzâb 33/6; Mücadele 58/22.

⁹⁴⁷ İsrâ 17/13-14; Meryem 19/79; Mütâffifûn 83/7-9.

⁹⁴⁸ Abdülbaki, age., s. 754 vd; İsfahânî, age., s. 639.

⁹⁴⁹ İsfahânî, age., s. 275; İbn Manzûr, age., c. IX, s. 186 vd.

⁹⁵⁰ Tâhâ 20/133; Necm 53/36-37; Müddesir 74/52; 'Abese 80/13-14; Tekvîr 81/10; A'la 87/18-19.

⁹⁵¹ Lokman 31/27.

⁹⁵² Kalem 68/1.

Kur'an'da Kalem Sûresine Allah'ın kalem üzerine yemin ederek başlaması da kalemin önemine yapılan bir vurgu anlamı taşır. Kur'an'ın ilk inen sûresine (Alak) "Oku!" buyruğuyla başlandığı gibi Kalem Sûrenin ilk ayetlerinde de Allah'ın yazı aracı olan kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine yemin etmiş olması, İslâm'ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.⁹⁵³ Ayrıca yazılı iletişimin temel unsurlarından sayılan kalem ve mürekkepten bahsedildiği gibi, kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek bu araçlar tekrim edilmektedir.

Kur'an'da "kırtâs" kelimesi çoğul ve tekil olarak iki yerde kullanılmaktadır.⁹⁵⁴ Buralarda geçen bu kavram, sahife ve kağıt olarak anlamlandırılmıştır.⁹⁵⁵ Kırtâs kelimesini kağıt olarak anlayanlar olduğu gibi, maddesi ne olursa olsun üzerine yazı yazmaya elverişli sahife olarak algılayanlar da olmuştur.⁹⁵⁶ En genel ifadesiyle bu kelime üzerine yazı yazılan nesne anlamına gelmektedir.⁹⁵⁷

c. Lisan

İnsanın sesli göstergeler aracılığıyla ya da doğal diller kullanarak anlaşma ve bilgi aktarma yetisi olarak tarif edilen bu özellik, iletişimin en temel ögesidir. Bu yetenek olmaksızın, şuurlu ve iradeye dayalı hiçbir iletişimin sağlanması mümkün olmaz.⁹⁵⁸

Kur'an'da lisan kelimesi, sözlü iletişimin gerçekleşmesini sağlayan organ olan dil⁹⁵⁹ ve bireylerin birbiriyle iletişim kurduğu, konuştuğu dil⁹⁶⁰ anlamlarında kullanılmıştır. Ancak lisan kelimesi Allah'ın konuşmasını ifade eden bir kelime olarak kullanılmamıştır.

Kur'an'da, her millete ancak kendi diliyle konuşan bir elçi gönderildiği vurgulanmıştır.⁹⁶¹ Elçi göndermenin amacı; ilâhi mesajların insanlara ulaştırılmasıdır. Kaynak ve alıcı arasındaki dil birliği mesajın anlaşılması açısından önemlidir. Dil birliğinin bulunmadığı iletişim sürecinde, kaynak ve muhatap arasında iletişim gerçekleşemez. Bu

⁹⁵³ Komisyon, *age.*, c. V, s. 429 vd.; Ali Akyüz, *Hiz. Peygamber'in Düşünce Davranış Konuşma Atlası 114 Kod*, İstanbul 2010, s. 21.

⁹⁵⁴ En'âm 6/7, 91.

⁹⁵⁵ Esed, *age.*, c. I, s. 243.

⁹⁵⁶ Gezer, *age.*, s. 154.

⁹⁵⁷ İsfahânî, *age.*, s. 400.

⁹⁵⁸ Vardar, *age.*, s. 12 vd.

⁹⁵⁹ Tâhâ 20/27-28; Kasas 28/34; Kıyâmet 75/16; Beled 90/8-9; Meryem 19/97.

⁹⁶⁰ Ahkâf 46/12; Şu'arâ 26/195; Nahl 16/103; İbrâhim 14/ 4.

⁹⁶¹ İbrâhim 14/ 4.

sebeple Allah, her millete kendi diliyle konuşan bir elçi göndermiş, buyruklarını o elçinin konuştuğu dille indirmiştir.

III. KUR'AN'DA KULLANILAN DİL FORMLARI

Bu başlık altında ele alıp inceleyeceğimiz konu, Kur'an'ın vahiy dili olan Arapça değildir. Asıl değinmek istediğimiz önemli nokta, Kur'an'da anlatılan varlıkların birbiriyle kurdukları iletişim dilidir. Bu diyalogun dili, üslubu nasıldır? Hangi anlatım şeklini esas almışlardır? Kur'an'da işlenen farklı konular, hangi dilsel kalıp ve anlatım tarzlarında bizlere ulaşmış ve söz konusu aktarımda metafizik ve fiziki varlıklar arasında nasıl bir iletişim gerçekleşmiştir? İşte burada varmak istediğimiz hedef nokta bu soruların cevabında yatmaktadır.

A. Sözel Dil Formları

İletişimde, sözlü iletişim önemli bir yere sahiptir. Bu iletişim türünün en önemli aracı olan dil, çok sayıda işaret ve sembollerden oluşmasına rağmen en az onun kadar önemli olan bir diğer bir unsurda sestir. Çünkü sözlü dil, sese dayalı bir dildir. İnsanların birbirleriyle anlaşmak için sesli olarak kullandığı işaret ve sembollere sözlü dil ya da konuşma dili bunun için denilmektedir.⁹⁶²

Sözlü iletişimde insanın araç olarak kullandığı dil; düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir unsurdur.⁹⁶³ Uygarlık ve medeniyet alanında gerçekleşen her şey dil sayesinde başarılmıştır. Konuşma dili, alternatif olmayan bir araçtır. Zira insan konuşurken, dinlerken, düşünürken, yazarken görsel mesajları anlamlandırırken sürekli dilini kullanır.⁹⁶⁴

Sözel dilin oluşmasından insanların yetiştiği sosyo-kültürel ortamın önemli bir etkisi vardır.⁹⁶⁵ Buradan hareketle bir kültür içinde şekillenen Kur'an'ın da vahyedildiği ortamın dilsel yapısından etkilenmesinin doğal olduğu sonucuna varılabilir. Kur'an'ın metin yapısında konuşmaya dayalı bir iletişimin olması ve seslenilen muhatapların varlığı,⁹⁶⁶ Kur'an metninin sözel bir metin olduğunu göstermektedir.⁹⁶⁷ Öyle ki Kur'an'da çok sayıda kullanılan hitap edatının; ey

⁹⁶² Doğan Günay, *Dil ve İletişim*, İstanbul 2004, s.92.

⁹⁶³ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Ankara 1999, s. 13; Günay, *age.*, s. 91.

⁹⁶⁴ Kayaalp, *age.*, s. 57; Zıllıhoğlu, *age.*, s.122.

⁹⁶⁵ Günay, *age.*, s. 89.

⁹⁶⁶ Cerrahoğlu, *age.*,s. 192 vd.

⁹⁶⁷ Ebû Zeyd, *age.* 83.

iman edenler,⁹⁶⁸ ey insanlar,⁹⁶⁹ ey nebi,⁹⁷⁰ ey örtüsüne bürünen peygamber,⁹⁷¹ ey peygamber hanımları,⁹⁷² ey Âdem,⁹⁷³ gibi hitap biçimleri bunu kuvvetlendirmektedir.

Sözel iletişim formu olan, hitabın Kur'an'da sıkça kullanılması sözlü bir metne ait özelliktir. Bu hitabın muhatapları büyük ölçüde vahiy ortamında yaşayan kimseler ve insanlık olması, Kur'an'ın sözel bir metin olduğunu belirtmektedir. Kur'an, vahye vasıta kıldığı Arapça'yı kullanarak, insanlara son ilâhi mesajı sunmuştur. Bu mesaj, o günkü konuşulan Arapça ile nazil olmuştur. Söz konusu dilin bir beşer dili olduğunun da belirtilmesinde yarar vardır. Çünkü insanoğlunun doğal dili, sözlü ve yazılı iletişimde etkin bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır.⁹⁷⁴ İnsan, sosyo-kültürel, dini ve bilimsel çalışmalarında ve temel olarak iletişimde doğal dili kullanmaktadır. Fakat kullanılan dilin bütün faaliyetlerde aynı anlatım özelliklerini taşıdığını söylemek mümkün değildir. İnsanların gündelik hayatta kullandıkları dil ile bilim, hukuk, sanat, felsefe, edebiyat vb. alanlarında kullanmış oldukları dil, birbirinden oldukça farklıdır. İnsanlar, günlük yaşamlarında kullandıkları dili mecaz, istiâre, kinaye gibi edebi sanatlarla süslerken, bilim ve hukuk dilinde kelime ve kavramların temel anlamlarında kullanılmalarına dikkat etmektedir.

İnsanoğlunun varlık alanına çıkmasından sonra hayatında bir realite olarak var olan din, gerçekte insanların kullanmış olduğu dili kullanmakla birlikte, aynen bilim, hukuk ve sanatta olduğu gibi farklı karakteristik dil özelliklerini de kullanmaktadır.⁹⁷⁵ Bunun sonucu olarak, insanın Allah ve kutsalla olan iletişiminde kullandığı din dilinin ayırt edici özellikleriyle birlikte, günlük dil, bilim dili, ahlâk ve hukuk dili ya da şiirsel söylemle çok sıkı bir ilişkisi olduğunu söylememiz mümkündür.⁹⁷⁶ Çünkü insanlığa indirilen Kur'an, beşeri bir dille indirildiği için, onda da aynı özelliklerin bulunması tabiidir.⁹⁷⁷

İlahi mesajları içeren Kur'an, din dili özelliklerine sahip bir dil kullanmaktadır. Din dilinin tarifleri arasında bulunan, "*Tanrı hakkında konuşma*",⁹⁷⁸ Kur'an dili için de geçerli ve yerinde bir tariftir. Zira Kur'an ifadelerine baktığımızda çoğunlukla Allah merkezli bir konuşma

⁹⁶⁸ Âl-i İmran 3/102, 118, 130,140; Nisâ 4/19, 29, 39, 43.

⁹⁶⁹ Nisâ 4/1; Hucûrât 49/13.

⁹⁷⁰ Tevbe 9/ 73; Enfâl 8/64, 65; Ahzâb 33/1.

⁹⁷¹ Müzzemmil 73/1; Müddesir 74/1.

⁹⁷² Ahzâb 33/ 30, 32.

⁹⁷³ Bakara 2/33, 35; A'râf 7/19

⁹⁷⁴ Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 84.

⁹⁷⁵ Yavuz, *age*, s. 91 vd.; Fazlurrahmân, *age*, s. 162.

⁹⁷⁶ Koç, *Din Dili*, s. 47

⁹⁷⁷ Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, İstanbul 1987, s. 35.

⁹⁷⁸ Koç, *age*, s. 20.

tarzı ile karşılaşmaktayız. Kur'an'da yer alan hemen her ifade ya doğrudan ya da dolaylı olarak Allah ile alakalıdır.⁹⁷⁹ Ancak bu Kur'an ifadelerinin sadece Allah ile alakalı olduğu, insanlarla ve sosyal yaşamla bir ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelmez. Burada ifade edilmeye çalışılan husus; Kur'an ayetleri sosyal içerikli de olsa, dolaylı olarak Allah ile irtibatlıdır.⁹⁸⁰

Kur'an, hem tecrübî hem de aşkın varlık alanına ilişkin mesajlar sunmaktadır.⁹⁸¹ Kur'an, insanın yaşadığı varlık alanında yer alan olgu, olay ve varlıklardan bahsetmenin yanında metafizik alan dediğimiz bir alandan ve bu alandaki Allah, melek, cennet, cehennem gibi varlıklardan da bahsetmektedir. İşte Kur'an dili, bahsettiği farklı varlık alanlarından dolayı farklı iki karakterde karşımıza çıkmaktadır.

Birincisi, Allahtan ve melek, şeytan, ahiret gibi metafizik konulardan bahseden ifadelerde kullanılan dildir. (müteşâbih).

İkincisi ise, genel olarak insanın, sosyal, ahlâkî ve siyasî ilişkilerini ele alan ifadelerde kullanılan dildir. (muhkem)

Kur'an'ın dil yapısına bu iki farklı alan dikkate alınarak yaklaşılmalıdır. İnsanın da içinde bulunduğu fizikî varlık alanı ile ilgili ayetlerde, muhkem bir dil kullanılmışken, metafizik alanla ilgili ayetlerde, müteşâbih bir dil kullanılmıştır.⁹⁸² O halde Kur'an'ın, varlık alanına ait kullandığı dil ile Allah hakkında ya da gayb alanı dediğimiz alanla ilgili olarak kullandığı dil arasında fark bulunmaktadır.

Bu farklılığa rağmen Kur'an metafizik ve fiziki varlık alanlarına ait ayetleri sadece kendi varlık guruplarına ait ayet veya ayet gurupları içinde ele almamıştır. Bilakis Kur'an üslubu gereği, bir ayet içinde metafizik varlık Allah'la, fiziki varlık olan insanla ilgili hukuki, ahlâki ya da siyasi bir durumu aynı ayet içinde ifade etmiştir.

“Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, kadın payının iki misli(miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) İkinden fazla kadın iseler ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır(paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”⁹⁸³

⁹⁷⁹ Özsoy, age, s. 78.

⁹⁸⁰ Yavuz, age, s. 105; Macit, age, s. 51.

⁹⁸¹ En'âm 6/79; Tevbe 9/105; Mü'minûn 23/92.

⁹⁸² Yavuz, age, s. 157 vd.

⁹⁸³ Nisâ 4/11.

Bu ayetin ilk kısmında mirasın dağıtılması ile ilgili hukuki bir konu, hukuki dille anlatılırken, ayetin son kısmında aşkın varlık olan Allah'ın ilim ve hikmet sıfatlarına vurgu yapılarak müteşâbih bir dil kullanılmıştır.

“ (Ey Muhammed !) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu akli ermeyen kimselerdir. Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁹⁸⁴

Bu ayetlerde önce bir peygamber ya da devlet başkanından nasıl randevu alınacağı dair ahlâki ve protokol normları belirtilmiş, daha sonrada Allah'ın bağışlayıcılığı ve merhametine değinilmiştir.

Kur'an'ın üslubu gereği, Allah ve gayb alanına ait dil ile insan ve fiziki alana ait dil bir arada kullanılmıştır. Yani müteşâbih ve muhken dil aynı ayette kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dil özellikleri varlık alanlarına göre farklı ayetlerde de müstakil olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹⁸⁵

Kur'an'ın Allah ya da metafizik alana ilişkin kullandığı dil ile fiziki alana ilişkin kullandığı dilin böyle bir arada bulunması son derece canlı dinamik bir üslup oluşturmaktadır. Bu üslup muhatapın zihninde, varlık alanları ile ilgili çağrışımları bir anda yapabilme imkânı vererek, duygu yoğunlu yaşamasını sağlamaktadır.⁹⁸⁶ Kur'an'ın kullandığı hakim üslûbu bu bakış açısıyla değerlendirmekte yarar vardır. Hatta Kur'an, o günkü insanların fikrî bunalımlarını ve şirk içinde olmalarını öyle bir malzeme olarak kullanmıştır ki, en temel kavramlarından biri olan *“tevhid”* bu tema üzerine kurulmuştur. Elleriyle yaptığına tapanlara, herşeyi anlamsız ve başı boş telakki edenlere hitap eden Kur'an, yeri ve göğü konuşturmak ve onların da Allah'ı tesbih edip ona hamd ediyor olduklarını anlatmak,⁹⁸⁷ taptıkları yıldızların onun gökyüzünü süslemek için astığı birer lamba olduğunu ifade etmek,⁹⁸⁸ Allah'a kız evlat olarak yakıştırdıkları meleklerin, Allah'ın kâinatı içinde ona kulluk yapan ve asla isyan etmeyen varlıklar olduğunu vurgulamak⁹⁸⁹ suretiyle, o müşrik insanların dünyasında, birden cansız âlemi canlandırmış, sessiz âlemi seslendirmiş, herşeyin kendisinin mülkü ve mahlûku

⁹⁸⁴ Hucurat 49/4-5.

⁹⁸⁵ Bakara 2/188, 255; Âl-i İmrân 3/ 104; Yasin 36/52-59; Saffat 37/164-166; Fecr 89/21-30.

⁹⁸⁶ Zümer 39/23.

⁹⁸⁷ İsrâ 17/44; Hadîd 57/1; Haşr 59/1; Saff 61/1.

⁹⁸⁸ Mülk 67/5.

⁹⁸⁹ Tahrîm 66/6.

olduğunu açıklamıştır.⁹⁹⁰ Bu üslup sayesinde muhatap yoğun bir huşu ve coşkuya kapılabilmektedir.⁹⁹¹

Bu varlık alanlarının muhtevasını birbiri alanına taşımak ve bir alandan diğerine anlam transferi yaparak mesajı muhataba ulaştırıp iletişimi sağlamak bazı anlatım özelliklerinin kullanımını gerekli kılmaktadır. Bunlar: dolaysız anlatım türleri olarak nitelendirilen, teşbihî, tenzihi, temsilî anlatım dilleri, dolaylı anlatım olarak; ,sembolik, mecazi anlatım dilleridir.⁹⁹²

a. Teşbihî Dil

Beyan ilminin en önemli konusu olan teşbih lugatta “*bir şeyi bir şeye benzetmek*”⁹⁹³ anlamına gelir, ıstılahî olarak ise, “*İki şeyi, aralarındaki ortak bir vasıftan dolayı birbirine benzeterek, her birini diğerinin yerine koymak*” diye tanımlanır.⁹⁹⁴ Böylece mananın zihinlerde mükemmel bir şekilde tasvir ve izah edilerek anlaşılması sağlanır.⁹⁹⁵

Teşbihî anlatım, Kur’an’da bulunan en temel varlık alanları olan gayb ve şehâdet alanlarını birleştirilmiştir. Bunu yaparken de hayal ve kurguyu kullanmıştır. Çünkü hayal ve kurgu gücü, nisbi meselelerden daha ziyade hissi ve müşahede olunabilen meseleleri kavrama konusunda etkindir. Bu bakımından teşbih, sözlü anlatım biçimlerinin en başında gelmektedir.⁹⁹⁶

aa. Teşbihî Dilin Gerekliliği

Kur’an’ın dil sisteminde Allah en yüksek odak kelimedir. Bütün semantik alanlar ve dolayısıyla bütün sisteme hakimdir. Mutlak varlık olması yönüyle Allah, duyu âlemimizin dışında olmakla birlikte insanla arasında haberleşme ilişkisi bulunmaktadır. Yaratılmış ve sınırlı bilgi imkânına sahip olan insana, Allah, kendine özgü kavram dokusuyla anlatılmıştır. Kur’an’da anlatılan bütün konular, beşeri kavramlar ve kategoriler çerçevesinde insanın

⁹⁹⁰ Mülk 67/1, 2.

⁹⁹¹ Sadık Kılıç, *Kur’ân Dildeki Sonsuz Mucize*, İstanbul 2003, s. 57.

⁹⁹² Mustafa Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Ankara 2006, s. 18; Yavuz, *age.*, s. 114.

⁹⁹³ İbn Manzûr, *age.*, c. XIII, s. 504 vd.; Fîrûzâbâdi, *age.*, s. 1610.

⁹⁹⁴ Nusretin Bolelli, *Belâğat*, İstanbul 1993, s. 85; İbn Manzûr, *age.*, c. XIII, s. 503 vd.; Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed Kazvin, *el-İzah fî Ulumî’l-Belağa*, Beyrut 1985, s. 217; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 134.

⁹⁹⁵ Ebû’l-Fazl Celeleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyuti, *el-İtkan fî Ulumî’l-Kur’ân*, Beyrut 1987, s. 128.

⁹⁹⁶ Kılıç, *age.*, s. 173.

anlayışına sunulmuştur.⁹⁹⁷ Kur'an insanın bilgi alanına giren âlem-i şehâdet ile, insana bilgi verilen âlem-i gayb ayırımı yaparak insana hem tecrübi hem de aşkın alana ilişkin referansları sunmaktadır.

“Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”,⁹⁹⁸ De ki: “Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, mü’minler de göreceklerdir. Sonra gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah’ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.”,⁹⁹⁹ “...Gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.”¹⁰⁰⁰

İnsan fiziki âlemi doğrudan, kendi melekeleriyle bilip algılarken, metafizik alanı genellikle dolaylı olarak verilen bilgilerden öğrenir. Vahyin görünmeyen âlemi bildirmede kullandığı kavramlar insan zihninde bu alana ilişkin tanımlarla canlandırılmaktadır.¹⁰⁰¹ Çünkü hakkında konuşulan şey tecrübi bilginin dışında kalan bir alan olduğundan anlama ve algılamada güçlük doğacaktır. Bunun için vahyin dili, lafız ve anlamlarıyla duyular âleminden alınması gerekir.¹⁰⁰² İnsanlığın ifade vasıtası olan dil, sınırlı olan kavram ve terkipleriyle sınırsız olan anlamları barındıramaz. Bunun için teşbih başta olmak üzere bir çok edebi sanat Kur'an'da kullanılmıştır. Başta Allah inancı olmak üzere metafizik ve fiziki alanla ilgili ilâhi mesajların beşeri anlayışa sunulmasında beşeri dil kullanılması doğal hatta zorunludur.¹⁰⁰³

Kur'an, Allah'ı beşerî idrake sunarken somuttan soyuta doğru bir yöntem izlemiştir. Çünkü Kur'an'ın indiği dönemdeki Arap toplumu, müşahhas tanrılara tapıyordu. Dolayısıyla İlâhî irade, başlangıçta onların anlayacağı bir tarzda hitap etmeyi ve tedricen mücerret Allah kavramını onların zihin ve gönüllerinde şekillendirmiştir.¹⁰⁰⁴

Allah'ın insanla olan iletişimi ve ilişkisi kaçınılmazdır. Bu ilişkinin bir tarafında oldukça sınırlı olan insan, diğer tarafında ise sınırsız olan Allah bulunmaktadır. Bizler için, insanların arasında cereyan eden ilişkileri doğrudan doğruya kavramak mümkün olduğu halde, bir

⁹⁹⁷ Izutsu, *age*, s. 83 vd.

⁹⁹⁸ En'âm 6/73.

⁹⁹⁹ Tevbe 9/105.

¹⁰⁰⁰ Mü'minûn 23/92.

¹⁰⁰¹ Macit, *age*, s. 51.

¹⁰⁰² Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara 1982, s. 114 vd.

¹⁰⁰³ Yıldırım, *age*, s. 35.

¹⁰⁰⁴ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, Ankara 1998, s. 169; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul 1998, s. 142.

insanla Allah arasındaki ilişkiyi kavramak o kadar da kolay değildir. Diğer bir ifade ile Allah'ı kavrayacak olan taraf insan olduğuna göre bu bağlamda dinî metinlerde teşbihi karakter arzeden ifadelerin kullanımı, kaçınılmaz olmaktadır.¹⁰⁰⁵ Çünkü ister biz O'nu aklımızla kavramaya çalışalım, isterse O, bize kendini yine kendi ifadeleriyle açsın ve anlatsın, burada anlayacak olan taraf bütün sınırlılıklarıyla insan yani yaratılmış *ben* olduğuna göre, her iki ihtimalde de gerçeği ifade edecek olan, insan aklıdır. Mutlak varlığın, mukayyet varlığa kendini anlatabilmesi ve tanıtabilmesinin başka yolu yoktur.¹⁰⁰⁶

O halde Allah'ın kendisini insanlara anlatırken yine insanların yaşadığı dünyadan seçtiği isim ve sıfatların, beşerî tasavvur ve duyumlarla örtüşmesi gayet doğaldır. Zira insan tasavvurunu zorlayan mutlak bir varlığı anlamaya çalışırken, insanî özellikleri yansıtan bir anlamın kullanılması tabiidir. Dolayısıyla da insanın anlama sınırına indirilen İlâhî vahyin, yine insanın yaşamakta olduğu ortamın diliyle kesişmesi kaçınılmazdır.¹⁰⁰⁷ Çünkü Allah'ın gerçek mahiyeti ne olursa olsun, her insan O'nu kendi zamanının diliyle, kendi zamanının âdetleri, gelenekleri ve teolojileri ile anlamaya ve kavramaya çalışır.¹⁰⁰⁸

Fiziki dünyanın iletişim koşullarının gereği olan dil sembolleri, Allah-insan iletişimde aynen kullanılır. Ancak sembollere fiziki alan içinde yüklenen anlam ile; Allah-insan iletişimde yüklene anlam ve içerik asla aynı değildir. Çünkü Allah ve gayb âlemi hakkında kullandığımız dil tasvir edici değil, çağrıştırmacı özelliğe sahiptir.¹⁰⁰⁹ Şöyle ki, Kur'an'da var olan müteşabih kavramlar, insanların kullandıkları sözcükler çerçevesinde metafizik alanı insanların zihinlerine yaklaştırmaya biçimindedir.¹⁰¹⁰ Çünkü teşbihî dili kullanılmasında ki temel gaye, müşebbehi muhtelif yön ve halleriyle açıklayarak muhatabı etkilemektir.¹⁰¹¹

Allah-insan iletişimde kullanılan teşbihî dilde dikkat edilmesi gereken, kavramlara doğru ve ölçülü anlamlar yüklemek, Allah'la ilgili olan niteliklerde tenzih ilkesine uymak, yaratan ve yaratılan varlık arasında sağlıklı bir ilişkinin doğmasını sağlayacaktır. Bunlara dikkat edilmediğinde insan bilgisine sunulan kavramlar hakkında aşırılığa kaçılmış olacaktır.

¹⁰⁰⁵ Veli Urhan, *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği*, Ankara 2002, s. 106; WATT, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, İstanbul 2002, s. 85.

¹⁰⁰⁶ Urhan, *age.*, s. 108.

¹⁰⁰⁷ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, İstanbul 2000, s. 15; Macit, *age.*, s. 78.

¹⁰⁰⁸ Gusdorf, *age.*, s. 85.

¹⁰⁰⁹ Bolay, *age.*, s. 73; Watt, *age.*, s. 80.

¹⁰¹⁰ Esed, *age.*, c. III, s. 1332.

¹⁰¹¹ İsmail Durmuş, *Cahiliye Şiirinde ve Kur'ân-ı Kerim'de Benzetme*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1988, s. 5.

*“En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”*¹⁰¹²

İnsandan Allah’a doğru olan iletişim sürecinin sağlıklı gerçekleşmesinde, İnsanın aşkın varlık hakkındaki bilgi ve birikimi önemlidir. Bilgi seviyesi yükseldikçe iletişimin kalitesi de aynı oranda artacaktır.¹⁰¹³ Çünkü kavramlar ve nitelemeler bilgi ve düşünce ile gerçekleşir.¹⁰¹⁴ Bunun sonucu olarak insan, aşkın varlıkla olan iletişimini ve metafizik alanı anlama ve algılama ile ilgili düşüncelerini ifade etmekte bu dünyadaki kavramları kullanacaktır.¹⁰¹⁵

Kur’an geniş bir yelpazede insanlara hitap ederek, metafizik ve fiziki varlık alanlarını insanın algısına sunmaktadır. Dolayısıyla hitap edilecek konuların genişliği ve çeşitliliği üslûbun ve konuşma tarzının da çeşitliliğini gerektirir. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız üzere, ilahî vahyin muhatabı insan olunca, insan biçimci dil kaçınılmazdır. Çünkü insanın zihni, düşünce seviyesini aşan, aşkın müteâl konular Kur’an’ın mesaj çeşitliliği içinde bulunmaktadır. Bu konular özelliği gereği insanın saf akli ile anlayamayacağı konulardır. Beşeri idrakin yetersiz kaldığı konuların başında Allah’ın varlığı gelmektedir. İşte din dili burada devreye girer ve bu aşkın alanı, bizim idrak alanımıza taşıyacak, teşbihî dili kullanır.¹⁰¹⁶

Burada metafizik varlık alanının en temel kavramı olan Allah’ın insanla olan iletişiminde kullanılan, teşbihî dilin ele alacağız.

Araplar, varlıkların görülebilen, somut yönleri ile meşgul olurlardı. Özellikle eski Araplar, yaşamakta oldukları ortamlarda görüp algılayabildikleri maddi varlıkları en ince detaylarına kadar incelemekten büyük zevk alırlardı. Bir somut varlığın, bütün yönlerini ifade eden dil zenginliği işte bundan ileri gelmektedir. Araplar, her bir varlığın dış görünüşüyle böylesine ilgilenmelerine rağmen zahirden batına, maddeden manaya intikali sağlayıp, soyut kurallara ulaşamamışlardır.¹⁰¹⁷

İşte Allah, Arap toplumunun bu yönünü ve bir dine henüz girmiş insanların psikolojik yapısını çok iyi bildiğinden, kendi sıfatlarını ortaya koyarken ve onlara aktarırken beşerî alana ait somut ifade ve kavramları Kur’an’da zikretmekte ve bunları kendi zatına nispet

¹⁰¹² A’râf 7/180.

¹⁰¹³ Fâtır 35/28.

¹⁰¹⁴ Yûsuf Alan, *Lisan ve İnsan*, İstanbul 2005, s. 23 vd.

¹⁰¹⁵ Kasapoğlu, *age*, s. 174.

¹⁰¹⁶ Keleş, *age*, s. 144.

¹⁰¹⁷ İzutsu, *age*, s. 77.

etmekte sakınca görmemektedir. Kur'an, Allah'ı insanlara tanıtırken, dinî ya da felsefi bir gaye gözeterek, ulûhiyet hakkında bir kısım mücerret sıfatlar sıralamaz; insanların anlayabileceği ölçüde, beşeri alanda bulunan ve kullanılan lafızları istiâre ederek onu ortaya koyar. Ulûhiyetin sınırsız yönlerini ifade eden bu isim ve sıfatlar aracılığıyla Allah'ı tanıtmak, O'nu soyut kavramlarla tanıtmaktan daha etkili bir yöntemdir. Çünkü İnsanlık, normal şartlarda, vücûdî yani somut açıdan bilgi edinmeye mecburdur.¹⁰¹⁸ Bu açıda Kur'an'a baktığımızda Kur'an'da da teşbihî dil mantığına uygun ifadeler rastlanmaktadır. Bunlar Allah'ın el (yed),¹⁰¹⁹ yüz (vech),¹⁰²⁰ ve göz (ayn),¹⁰²¹ gibi zatî sıfatlar ile "gelme" (meci),¹⁰²² "iniş" (nüzü'l) ve "oturma" (istiva)¹⁰²³ ve "Allah'ın Semâ (gökte) da bulunması"¹⁰²⁴ gibi fiili sıfatlarıdır. Bunlar teşbihi ima eden sıfatlar olup Kur'an'ın müteşabih olarak tanımladığı ayetler grubunda yer almaktadır.

Hemen ifade edelim ki, insan bedeni ile yakından alakası bulunan vech, yed, 'ayn, gibi sıfatlar; Allah'ın bilinmezliğini ve aşkınlığını, insanlar tarafından bilinebilen unsurlarla belli bir ölçüde de olsa izah edilebilir bir duruma getirme amacına yöneliktir. İşte Kur'an dilinin, insan bedenini hatırlatan tasvirlerle örtüşmesi, Mutlak Zât'ı insana tanıtmada ve anlatmada özel bir anlam taşımaktadır.¹⁰²⁵

bb. Teşbihî Dilin Amacı

Rummânî (öl. 384/994), mesajın muhataba ulaştırılmasında teşbihî dilin dört amacı gerçekleştirmek için kullanıldığını ifade eder.¹⁰²⁶

a) Duyular yoluyla anlaşılamayacak bir şeyin, anlaşılır hale getirilmesi şeklinde kullanımı. Kur'an'daki benzetmelerin çoğu bu türdendir. Bu konuda bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Kafirlerin ödüllendirilmesini umdukları amellerinin boşa gidişini, serâb'a, rüzgarın savurduğu kül ve toz¹⁰²⁷ ve yanıp kül olan ekin¹⁰²⁸ tabloları ile gözler önüne serilmektedir.

¹⁰¹⁸ Yıldırım, *age.*, s. 382 vd.

¹⁰¹⁹ Feth 48/10.

¹⁰²⁰ Rahmân 55/27.

¹⁰²¹ Tâhâ 20/39; Hûd 11/37.

¹⁰²² Fecr 89/22.

¹⁰²³ Tâhâ 20/5.

¹⁰²⁴ Mülk 67/16.

¹⁰²⁵ Macit, *age.*, s. 82.

¹⁰²⁶ Ali b. İshâ Rummânî, *en-Nüket fi l'cazîl- Kur'an*, Mısır 1968, s. 81 vd.

*“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah, hesabı çabuk görendir.”*¹⁰²⁹

Son derece şiddetli bir ihtiyaç içinde bulunma, ama buna karşılık öldürücü bir hayal kırıklığı ve mahrumiyet, kızgın çöl ortasında susuzluktan dudakları çatlamış bir insanın, büyük bir sevinçle kendisine koştığı fakat yanına varınca kaybolduğu serap tablosu ile inançsız insanların yararını umarak yaptığı iyi işlerin sonucunun akıbet benzerliği dile getirilmiştir.

Putların ve putperesliğin durumu örümceğin hali ile tasvir edilmiştir. *“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”*¹⁰³⁰ İnsanların Allah’tan başka dayandıkları, bel bağladıkları, dost edindikleri şeyler gevşeklik ve zayıflıkta örümceğin evine benzetilmiştir. İnsanların bu inançları onlara ne fayda verecek, ne azaptan kurtaracak, ne de dünya ve âhîret saadetine erdirecektir.

b) Sıradan olmayan bir durumun, normal bir durum gibi sunulması.

Bu teşbih uygulamasında müşebbeh ve müşebbeh bih’in birbirine kıyas edilip benzetilmesi pek görülmemiştir. Ancak Kur’an iki tarafı birbirine yakınlaştıracı ortak tema vasıtasıyla, muhatabın idrakine sunmuştur. Kur’an’da teşbihin bu türünü oldukça kullanılmıştır.

“Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını andıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, ayetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”

¹⁰³¹

Burada dünya hayatı ile semadan yağmış olan suyun bitirdiği nebat, süslere bürünme, güzellik saçma, fakat daha sonra son bulma noktasında birleşmişlerdir. Bu teşbihte ibret

¹⁰²⁷ İbrâhim 14/ 18.

¹⁰²⁸ Furkân 25/23.

¹⁰²⁹ Nûr 24/39.

¹⁰³⁰ Ankebût 29/41.

¹⁰³¹ Yûnus 10/24.

almasını bilenler için nice ibretler, düşünmesini bilenler için de pek çok öğütler vardır. Çünkü sonlu olan her şey, çok uzun süre devam etse bile, sonlu olduğu için önemsizdir.

c) Açık bir şekilde anlaşılamayan bir şeyi, teşbih yoluyla açıkça bilinen bir hale getirme.

Aşağıdaki ayette sadece ezber ve hıfza güvenip de ilmi ziyan eden, onu kavrayıp anlama, davranışlarıyla özümseme çabası içinde olmayan kimseler kınanmaktadır.

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” ¹⁰³²

Tevrat kendilerine bildirip, onunla amel etmekle de mükellef tutuldukları halde, onda ki pekçok ayetle amel etmeyen kimseleri; ilim kitaplarını taşıyan ve onlardan yararlanamayan eşeğe teşbih ederek kınamaktadır.

d) Teşbihin bir başka gayesi de sıfatta zayıf olanı, sıfatça ondan daha kuvvetli

olana benzetmek suretiyle, ondaki bir takım özelliklere dikkat çekmek. Buna örnek

“Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu...” ¹⁰³³

Nuh’un gemisinin içinde yüzdüğü, dehşet ve korku verici dalgalar, büyüklük bakımından dağlara benzetilmiştir.

“Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur” ¹⁰³⁴

Ayette her iki taraf (gemiler ile dağlar) yükseklikte birleşmişlerdir. Ancak azamet ve büyüklük bakımından müşterek iseler de dağlardaki azamet, sanatkarlık ve ihtişam çok daha göz alıcıdır. Böylece Allahın kudretinden ibretler alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Kur’an, teşbih üslubunu kullanmak suretiyle, doğruluk, kuvvet, büyüleyici etki, mükemmel tasvir, varlıklar arasında benzerlik noktalarını açıklama, ifadesi zor anlamları anlaşılır biçimde. ¹⁰³⁵ beşeri ifade vasıtasıyla sözü güzelleştirip kalıcı bir formda insanın algısına sunmaktadır. Bu özellikler mesajın algılanması için gereklidir.

¹⁰³² Cuma 62/5.

¹⁰³³ Hûd 11/42.

¹⁰³⁴ Rahman 55/24.

¹⁰³⁵ Kılıç, age., s. 173.

b. Tenzihî Dil

Varlıklar arasındaki ontolojik farklılık veya benzerlik iletişim dilinin de çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Yukarıda ifade edilen; metafizik ve fiziki varlık alanlarının ontolojik farklılığına rağmen, Allah'ı insan algısına sunmak için, varlık alanına ait kavramların ve sıfatların kullanılması teşbihî dilin (insan biçimci dil) kullanımını beraberinde getirmiştir. Teşbih olmadan Allah ve metafizik varlık alanlarından bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu teşbih dil, Allah ile insan arasındaki ontolojik farklılığı ortadan kaldıracak algıya bizi ulaştırmamalıdır.

Burada tenzihi dil devreye girerek, Allah-insan iletişimde Allah'ı tanımlayan sıfat ve kavramların, dille ifadesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹⁰³⁶ Tenzihî dilin olumsuz dil şeklinde kullanılması, Allah'ın varlıklara benzetilme endişesine ve Allah'ı sınırlama kaygısına dayanmaktadır.¹⁰³⁷

Kur'an'da Allah hakkında "gören", "bilen", "işiten", "bağışlayan" gibi birçok sıfatın yanı sıra "...O'nun benzer hiçbir şey yoktur..."¹⁰³⁸ yada "Doğmamış ve doğurmamıştır",¹⁰³⁹ "...Allah insanlara zulmetmez"¹⁰⁴⁰ gibi tenzih içeren olumsuz yüklü ifadeler de mevcuttur. Kur'an'da bulunan bu gibi ifadelerden, Allah'ın yarattıklarına benzemediğini, O'nun insan-biçimci ifadelerle sınırlanmaması gerektiğini ve O'nun herhangi bir şeye ihtiyaç duymaktan beri olduğunu anlamaktayız. Fakat Kur'an'da bulunan diğer olumlu nitelermelere dikkat edersek, tenzih mantığının, Allah'ı yüceltmek ve yaratıklar seviyesine indirmemek gibi, dinî bir gayeye matuf olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.¹⁰⁴¹ Tenzihî dil Allah-insan iletişimde kullanılan dilin boyutlarından yalnız bir yönünü oluşturur. Metafizik iletişimin unsurları arasında tenzihe (olumsuz dil) yer veriliyor olması Allah ve metafizik alanla ilgili yanlış anlamaları önlemeye yöneliktir.¹⁰⁴²

Kur'an'da "...Hiçbir şey O'na denk tutulamaz."¹⁰⁴³ ifadesi Allah'ı tanımlama ve tasvir etme olasılığını ortadan kaldırmaktadır. O'nun varlığının mahiyeti insan kavrayışını ve hayal gücünün sınırlarını aşar. Ancak Allah'ın, yarattığı varlıklar alanında gözlemlenebilir,

¹⁰³⁶ Yavuz, *age.*, s. 172.

¹⁰³⁷ Koç, *age.*, 62.

¹⁰³⁸ Şûra 42/11.

¹⁰³⁹ İhlâs 112/3

¹⁰⁴⁰ Yûnus 10/44.

¹⁰⁴¹ Yavuz, *age.*, s. 171.

¹⁰⁴² Esed, *age.*, c. III, s. 985, 1332.

¹⁰⁴³ İhlâs 112/4.

algılanabilir etkisi açıkça ortadadır.¹⁰⁴⁴ Şûra, İhlâs ve Nahl sûrelerinde yer alan O'na hiçbir şeyin denk tutulamayacağını ve hiçbir şeyin O'na benzemediğini vurgulayan ayetler, Allah ve metafizik âlem hakkında kullanılan dile anlam yüklerken tenzihi dil ilkesine uymanın zorunluluğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁴⁵

İletişimde verilen mesajlar, muhatabın algı düzeyine ve ihtiyacına göre olumlu kiplerle verileceği gibi, olumsuz kiplerle de verilebilir.

Kur'an, bir yandan Allah'ın ne olmadığını söylerken, diğer yandan O'nun ne olduğuna da ağırlık vermiştir. *".....O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*¹⁰⁴⁶ Allah'ın benzeri olmadığı söylenerek önce tenzihi dil kullanılmış, O'nun işiten ve gören olduğu söylenerek teşbihî dil yönü aynı ayet içinde vurgulanmıştır. Allah'ın hem ne olmadığı hem de ne olduğu birlikte belirtilerek, muhatabın algı düzeyine göre verilen mesajın ulaşması sağlanmıştır.

Tenzihî dil, Allah kavramının muhatap zihninde algılanmasında kaba teşbih ifade eden yüklemli nefyetmiş olmakla beraber olumlu yüklemli de yasaklamamıştır. Bu dil tekniği Allah'tan bahsetmek için kaçınılmaz olan teşbihî ölçülü bir tarzda kullanılmasına da müsaade etmiştir.¹⁰⁴⁷

c. Temsilî Dil

Kur'an'da yaygın olarak kullanılan anlatım türlerinden birisi de temsilî dildir. Temsil, kelime olarak benzetmek, benzeme; bir şeyin benzerini nakletme, örneklendirmek anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁴⁸ Bu dil, metafizik alana ait varlık ya da olay ve olguları, insanların duyularıyla ulaştıkları fiziki alana ait kavramlarla anlatmaktadır. Bu temsil gerçekleşirken, temsil eden ile temsil edilen arasında bir benzerlik ilişkisi bulunduğu varsayılmaktadır. İşte bu benzerlik ilişkisine dayanarak ortaya konan dil, temsilî dildir.¹⁰⁴⁹

Kur'an tebliğinin en önemli amacı, mesajın muhataba ulaştırılması, onda maddi ve manevi değişimin sağlanmasıdır. Bunun için *"Allah bir sivrisineği, hatta onun üstünde olanı*

¹⁰⁴⁴ Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; En'âm 6/95-99; Yûnus 10/5; Nahl 16/65-69; Enbiyâ 21/32; Fussilet 41/53.

¹⁰⁴⁵ Yıldırım, *age*, s.37.

¹⁰⁴⁶ Şûra 42/11.

¹⁰⁴⁷ Yavuz, *age*, s. 169, 170.

¹⁰⁴⁸ İbn Manzûr, *age*, c. XI, s. 613 vd., *Fîrûzâbâdî*, *age*, s. 1364.

¹⁰⁴⁹ Koç, *age*, s. 65; Yavuz, *age*, s. 202; Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul 1989, s. 206.

(ondan daha zayıf bir varlığı bile) misal vermekten çekinmez..."¹⁰⁵⁰ Hatta daha küçüğünü, bir mikrobu bile örnek vermekten çekinmez. Çünkü Yaratıcıya işaret etmesi bakımından bir sivrisinek ve hatta bir mikrop bile ne harika sanatlara sahiptir. Mesellerin önemini şu ayetler açıkça ifade etmektedir: "...Allah, öğüt alsınlar diye insanlara böyle örnekler verir ki, düşünebilsinler.",¹⁰⁵¹ "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit temsilî türlü biçimlerde anlattık, ama insanların çoğu inkârda diretiler.",¹⁰⁵² "Andolsun ki biz bu Kur'an'da insanlar için her (çeşit) örnekler verdik..."¹⁰⁵³ "Andolsun ki biz, Bu Kur'ân'da, belki öğüt alırlar diye her temsilî anlattık.",¹⁰⁵⁴ "...İşte biz bu misalleri insanlar düşünsünler diye anlatıyoruz."¹⁰⁵⁵ Dolayısıyla temsilî dilin kullanımı, muhatabın bilgilenmesini, bu bilgiler ışığında düşünüp ibret ve öğüt almasını sağlamaktadır.¹⁰⁵⁶

Temsilî dilin, mesajın anlaşılmasında ki etkisini Abdülkâhir el-Cürçânî (öl: 471/1078) şöyle ifade etmektedir. "İnsan ruhu gizlilikten açıklığa kavuşturulmaya, az bildiğinden daha iyi bildiğine geçmeye arzu duyar. Duygular ve tabiat yoluyla alınan zarurî bilgiler, akıl ve düşünceyle elde edilen bilgilerden kuvvet ve sağlamlık bakımından daha üstündür. İnsan tek bilgiyi duygulardan ve tabiatından elde eder. Nazar ve tefekkürle elde edilen bilgiler daha sonra hasıl olur. İnsan perde arkasından görmektense, perdesiz görmeyi arzu eder. Gizli ve kapalı manalar temsille açıklık kazanır. Müşahede ruhlarda mananın yapmadığı tesiri yapar..."¹⁰⁵⁷

Soyut manalar, bilinen şekillerle örneklendirilmedikçe insan düşüncesinde boş ve köksüz kalır. İnsan zekasına ne kadar soyut manaları anlayabilecek güç verilmiş olursa olsun, yine de kavrayabilmek için bu soyut mananın semboller, işaretlerle gösterilmesi gerekir. Bunun için Kur'an insanlara örnekler veriyor ve metafizik alanla ilgili bilgileri, sahneler ve tablolar haline getirerek insanların düşünce dünyalarına yaklaştırıyor ve anlaşılır biçimler kazandırıyor. Böylece her insan realiteyi, kendi seviye, yetenek ve bakış açısına hitap edecek şekilde değerlendiriyor. Kur'an'da sadece metafizik alanla ilgili anlamlar değil fiziki alanla ilgilide anlamları da somut örneklerle insanın algısına sunulmuştur. Bu konularda Kur'an'dan temsilî dilin kullanıldığı örneklerden bazıları şöyledir.

¹⁰⁵⁰ Bakara 2/26.

¹⁰⁵¹ İbrahim 14/25.

¹⁰⁵² İsrâ 17/89.

¹⁰⁵³ Rûm 30/ 58.

¹⁰⁵⁴ Zümer 39/27.

¹⁰⁵⁵ Haşr 59/21.

¹⁰⁵⁶ Şanver, age.,s. 178.

¹⁰⁵⁷ Abdülkâhir el Cürçânî *Esrâru'l-Belâğa*, İstanbul 1954, s. 96.

- a) Mümin ve Kâfirin misalleri: " *Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile işiten ve gören gibidir. Bunların hali bir olur mu, hiç ibret almaz mısınız?*" ¹⁰⁵⁸

Bu ayette, mümin ve kâfir olarak insanların durumu, görüp işiten ile kör ve sağıra benzetilmektedir. Bu örnekte kâfirlerin durumu, görme ve işitme duyularından mahrum kimselere, müminlerin ise işiten kimselere benzetilmektedir. Bunlar gerçekleri görme, işitme, anlama, kabullenme ve faydalanma hususunda eşit olamayacakları gibi gerek Kur'an'dan gerekse evrendeki kevnî ayetlerden faydalanma, ibret alma ve doğru yolu bulma hususunda da eşit değildir. ¹⁰⁵⁹ Kur'an'da birçok ayette, mümin gören ve işiten, kâfir ise kör ve sağır kimseye benzetilmiştir. ¹⁰⁶⁰

Yine Kur'an başka bir temsilde ayırımı şöyle gösterir: " *Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu! İşte kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilmiştir.*" ¹⁰⁶¹

Ayette inkar ölüme, inkarcı ölüye, iman eden kimse, ölümden sonra Allah'ın dirilttiği kimseye benzetildiği gibi, küfür zulmete, iman da nûra benzetilmektedir. Karanlıkta olan; doğruyu ve eğriyi, iyiyi ve kötüyü hakkı ve batılı ayıramaz.

Kur'an'da ilâhi mesajı anlayıp algılayan ve onun gereği olan imanı gerçekleştirenler dirilere, bundan yoksun olan inanmayanlar ise ölümlere benzetilerek, insanlara birçok ayette örnek olarak sunulmuştur. ¹⁰⁶²

- b) Hak ve Batılın misalleri: " *O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah, böyle misaller verir.*" ¹⁰⁶³

Bu ayette de Allah, hak ve batıl için bir örnek vermiştir. Ayette, Hakkın yararlı ve kalıcı; batılın ise bir süre rağbet görse de sonunda gidici olduğunu belirtiyor. Bu örneği şöyle açıklamak mümkündür. Allah'ın yağdırdığı yağmurdan seller oluşur. Her derenin büyüklüğüne göre çağlayıp akan seller üzerinde köpük, çer çöp belirir. Süs eşyası, kap kakak

¹⁰⁵⁸ Hûd 11/24.

¹⁰⁵⁹ Komisyon, age, c.III, s. 160.

¹⁰⁶⁰ Yûnus 10/43; Ra'd 13/19; İsrâ 17/72; Tâhâ 20/124-125; Fâtır 35/19; Mü'min 40/58; Zuhuf, 43/40.

¹⁰⁶¹ En'âm 6/122.

¹⁰⁶² En'âm 6/36; Neml 27/80.

¹⁰⁶³ Ra'd 13/17.

yapmak için altında ateş yakılarak eritilen madenlerin üzerinde de posa görülür. Gerek sel, gerek maden üzerindeki köpük atılır, yok olur, selin hareketi zayıflayınca köpük dağılır, çer çöp derenin kenarlarına yapışır, geriye yararlı olan su kalır. Madenin tortusu atılır, yararlı olan cevher kalır. Kalıcı olan köpük ve tortu değil, su ve madendir. İşte, hak karşısında batılın durumu da böyledir. Batıl bir süre hakka galebe çalsa da sonunda yok olur ve gerçek ortaya çıkar. Gerçek kalıcı, batıl ise köpük ve tortu gibi geçicidir. Özetle ayet, hak ile batılın daha iyi anlaşılıp ayrılması için önce akıl yoluyla duyguya, duygu yoluyla da akla ve her iki yoldan ilme geçişler sağlıyor ve yukarıda da ifade edilen örnekleri veriyor.¹⁰⁶⁴

- c) Güzel ve kötü sözün misali: "Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. . Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. *Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir. Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.*"¹⁰⁶⁵

Zemahşeri(öl: 538/1144), ayette geçen "güzel söz"ü kelime-i tevhid, benzetilen güzel ağacı ise güzel ve hoş meyveler veren her türlü ağaç diye tefsir ederken; "kötü söz"ü şirk kelimesi, benzetilen kötü ağacı da meyvesi hoş olmayan ve yenmeyen her çeşit ağaç olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁶⁶

Bu ayetlerde herkesin anlayabileceği düzeyde, kavrayabileceği üslûp ve örnekle, mü'minin dayanağının sağlamlığı ve inancının davranışlarına olumlu etkisi; inkarcının dayanağının çürüklüğü, güçsüzlüğü, istikrarsızlığı ve bunun onların hayatındaki olumsuz yansımaları anlatılmaktadır.

- d) Dünya hayatının misali: " *Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.*"¹⁰⁶⁷

Bu ayette; Allah, dünya hayatını, yağmurun bitirdiği faydası az bitkilere benzetmiştir. Dünya böyle tek mevsimlik bitkilere benzer. Ayrıca, bitkinin burada belirtilen evreleriyle

¹⁰⁶⁴ Komisyon, *age*, c. III, s. 282.

¹⁰⁶⁵ İbrahim 14/24-27.

¹⁰⁶⁶ Zemahşeri, *age.*, c. II, s. 376; Komisyon, *age*, c. III, s. 315.

¹⁰⁶⁷ Hadid 57/20.

insanın oyun, eğlenme, mal-mülk edinme ve çocuk sahibi olma çağları arasında bir benzerlik kurulmuştur.¹⁰⁶⁸

Temsil yöntemi Kur'an'ın çoğu zaman soyut konuları açıklarken başvurduğu etkili bir yöntemdir. Bu dili kullanırken teşbihî ve tasvirî dil örnekleriyle bunu gerçekleştirir. Böylece verilmek istenen mesaj, insanın zihninde derin bir düşünceye, vicdanında ise sorgulamalara dönüşür. Kur'an'da verilen temsillerde, muhatabın psikolojik yapısı esas alınarak kavramlar zıtlarıyla verilmiştir. Çünkü Allah olumsuz olandan kaçınıp iyiye ve olumluya insanın yönelmesini ister. İnsanda iyi ve güzeli elde etmek isterken kötüden uzaklaşır.¹⁰⁶⁹ Kur'an'ın ortaya koyduğu temsiller de, akla hitap eden, düşünmeye yönelten bir yön olduğu gibi, aynı zaman da insan psikolojisinde iman ve iyiliğin lehine, küfrün ve kötülüğün aleyhine motivasyon oluşturu bir etki yapar. Zaten mesajın etkisi, muhatabın beyinde ve gönlünde bıraktığı etki ile doğru orantılıdır. Bunun için soyut kavramların somutlaştırılarak insana sunulması, mesajın anlaşılma ve algılanması için önemlidir. Mesajın verilmesinde kullanılan örnekler hem akla, hem de ruh ve vicdana hitap eden bütüncül bir özellik taşıması mesajın kalıcılığı için gereklidir.¹⁰⁷⁰

d. Mecâzî Dil

Kur'an'da mesajın aktarılmasında kullanılan bir başka dilde mecazî dildir. Mecaz teriminin; yürümek, geçmek, asmak, mesafe almak, karşıdan karşıya, bir uçtan diğer bir uca geçmek anlamlarına gelir.¹⁰⁷¹ İstilahî olarak mecaz; aradaki bir ilinti sebebiyle, bir kelimenin, kendisi için konulduğu ilk anlamın dışında bir anlamı ifade etmek üzere kullanılmasıdır.¹⁰⁷² Dolayısıyla mecaz terimi, istilahî anlamını sözlük anlamına uygun bir yönde kazanmıştır. Sözlük anlamı doğrultusunda mecaz, lafzın, kendisi için belirlenmiş olan anlamın dışındaki bir manaya geçiştir. Bu geçiş benzerlik unsurları kullanılarak bir konudan söz ederken başka bir konuyu anlatılması şeklinde kendini göstermektedir.¹⁰⁷³

Konular arasından ki ilişki ve benzerlik yönüyle mecazî dil ile temsilî dil arasında benzerlik olasına rağmen, temsilî dil, mecazi anlamı dışlamayacak tarzda mesajları vermektedir. Halbuki mecazî dilde ise temel anlam dışarıda bırakılarak yan anlam verilmeye

¹⁰⁶⁸ Zemahşeri, *age.* c. IV, s. 65. Komisyon, *age.* c. IV, s. 250.

¹⁰⁶⁹ Bayraktar, *Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 56.

¹⁰⁷⁰ Bayraklı, *age.* s. 209 vd.

¹⁰⁷¹ İbn Manzur, *age.*, c.V,s. 326; İsfahâni, *age.* s. 103.

¹⁰⁷² Muhammed Muhammed Ebû Musa, *el-Belağatü'l-Kur'aniyye*, Kahire 1988, s. 199; Suyuti, *age.*, c. III, s. 109. Bolelli, *age.* s. 99.

¹⁰⁷³ Koç, *age.* s. 115.

çalışılır.¹⁰⁷⁴ Mecazî dil, icazı en yüksek noktada ifade eden ve kaynağın ulaştırmak istediği mesajı muhataba en yoğun bir şekilde veren ifade şeklidir. Söze güzellik, parlaklık, zarafet, kuvvet ve canlılık katmak için kullanılır.¹⁰⁷⁵

Dilde mecazi kullanım o dili zenginleştiren, edebileştiren ve tek düzeylikten kurtaran bir şeydir. Mecazın olmadığı bir dilin güçlü bir dil olması mümkün olmayacağı gibi, mecazın kullanılmadığı bir anlatımın etkili olması da mümkün değildir. Çünkü bu dilin, insan duygularını etkileme ve hayal gücünü genişletme özelliği, ifadesi güç yeni anlamları veciz bir şekilde muhataba anlatılmasını sağlamaktadır. Mecazî dilin telkin ve çağrıştırmacı bu özelliği mesajların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁰⁷⁶ Kur'an'da mecazî dilin kullanıldığı kelime ve terkipler çoktur. Bunlardan birkaç örnek şunlardır:

*“Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir?..”*¹⁰⁷⁷ Ayette geçen *“Allah’ın boyası”* tabirinden kastedilen Allah’ın dinidir. Boyanın elbiseye işleyip, üzerinde eserini sergilediği gibi, İslâm inancı da müminin kalbine öylece işler ve üzerinde alâmetlerini sergiler.¹⁰⁷⁸

*“Evlenmeye imkanı olmayanlar, Allah onları kendi fazlından zenginleştirinceye kadar iffetli davransınlar...”*¹⁰⁷⁹ Ayette, *“Evlenmeye imkanı olmayanlar”* sözü ile nikahın sebebi olan mehir, nafaka ve mal kastedilmiştir. Aynı şekilde ayette geçen *“zenginleştirinceye kadar”* ifadesinden de, burada nikâhın sebebi olan maddi imkânların kastedildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁰

Yine *“Sizi bir nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah’tır. Eşine sarınca, eşi hafif bir yük yüklendi ve onu taşıdı...”*¹⁰⁸¹ ayetinde geçen *ğaşşâ’* fiilinin anlatmak istediği, erkeğin eşi ile cinsel ilişki kurmasıdır.¹⁰⁸²

Yine *“ikisi ağaçtan tadınca, ayıp yerleri kendilerine göründü”*¹⁰⁸³ ayetinde geçen *“sev’ât”* kelimesi(ayıp yerleri), kendisi sebebiyle kişinin kendisini rahatsız ve kötü hissettiği şey anlamındadır. Bu kelime kadın ve erkeğin genital organları yerine mecaz olarak

¹⁰⁷⁴ Yavuz, *age.*, s. 226.

¹⁰⁷⁵ Cüneyt Eren/M. Vecih Uzunoğlu, *Belâgat*, İzmir 2006, s. 149.

¹⁰⁷⁶ Koç, *age.*, s. 120; Yavuz, *age.*, s. 227.

¹⁰⁷⁷ Bakara 2/138.

¹⁰⁷⁸ Zemahşeri, *age.*, c. I, s. 316; Kurtubi, *age.*, c. II, s. 144.

¹⁰⁷⁹ Nûr 24/33.

¹⁰⁸⁰ Zemahşeri, *age.*, c. III, s. 25; Kurtubi, *age.*, c. XII, s. 243.

¹⁰⁸¹ A'râf 7/189.

¹⁰⁸² Zemahşeri, *age.*, c. III, s. 136; Kurtubi, *age.*, c. VII, s. 237.

¹⁰⁸³ A'râf 7/22.

kullanılmıştır.¹⁰⁸⁴ Kur'an bu sözcükleri açıkça kullanmak yerine, mecazî bir anlatımla başka kelimelerle kullanmaktadır. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Kur'an edep ölçüsünü korumak için, anlatımda bu üslubu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Kur'an'da gerek metafizik gerekse fiziki alanla ilgili mesajların insanlara ulaştırılmasında kullanılan temsilî, tenzihi ve sembolik dillerin yanında mecazî dil görüldüğü gibi, ifade bakımından hakikatten daha beliğdir. Zira kastedilen maksat dinleyenin zihninde hayal ve tasvirle canlanır ve neredeyse apaçık ortaya çıkar. Bu dolaylı anlatım dilinin çağrıştırmacı ve telkin edici özelliği insana yeni ufuklar sunabilmektedir.

e. Tasvirî Dil

Kur'an'da yaygın olarak kullanılan en önemli anlatım aracı olan tasvir; olayları, soyut konuları, insan zihninde ve hayalinde canlandırma, hareketli ve hissedilir hale getirme kısaca somutlaştırmadır.¹⁰⁸⁵ Diğer bir deyişle; iç ve dış âlemde ki her nesnenin yazı, çizgi, ses, madde veya söz vasıtasıyla tanıtılmasıdır.¹⁰⁸⁶

Kur'an soyut bir manayı, psikolojik bir durumu, manevi bir vasfı, insani bir tiptemeyi, yaşanmış bir olayı, kıyametin bir manzarasını, bir nimet veya azap tablosunu ve bir tartışma havasını sunarken hep tasvirî dili kullanır. Muhatap bu dil örgüsü içinde olayın bizzat içinde kendisinin olduğunu hissetmeye başlar. Öyle ki muhatap, aktif olarak olaya katılması, olayın göz önünde canlandırılması ve hayali olanın hissileştirmesi mesajın anlaşılması ve algılanmasında önemli etkisi vardır.¹⁰⁸⁷ Sembol ile sembolize edilen şey arasında içsel ve karşılıklı referanslar bağlamında bilinmeyenin anlaşılabilir anlamına göndermeler, bu yolla, daha etkin olarak yapılmaktadır. Soyut ve mutlak olanı insan zihnine yaklaştırmada bazen bir sembol ve işaret, ibareden daha etkin ve güçlüdür.¹⁰⁸⁸

Örneğin Allah soyut bir kavram olan sabrı insanlara emrederken eş zamanlı olarak sabrıyla ön plana çıkmış peygamberleri de model olarak sunmuştur. Çünkü "Sabır" gibi soyut bir kavramın "doğru" şekilde anlaşılabilir davranışlara aktarılması öncelikle zihinlere sağlıklı olarak yerleştirilmesine bağlıdır. Bundan dolayı Kur'an sabrı emrederken aynı zamanda sabır göstermiş peygamberlerden örnekler vermektedir. *"İsmail'i, İdris'i ve Zülkif'i de hatırla!*

¹⁰⁸⁴ Zemahşeri, *age.*, c. III, s. 73 ; Kurtubi, *age.*, c. VII, s. 237.

¹⁰⁸⁵ Kutub, *age.*, s. 54.

¹⁰⁸⁶ Ahmet Kabaklı *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, c. I, s. 132.

¹⁰⁸⁷ Kutub, *age.*, 54.

¹⁰⁸⁸ Macit, *age.*, s. 31 vd.

Bunların her üçü de sabırlı kimselerdi.”¹⁰⁸⁹ Hz. Yakup’un “Bana düşen yaman bir sabırdır”, ve Hz. Yûsuf’un kardeşlerine “...Kim kötülükten sakınır ve sabrederse...”¹⁰⁹⁰ şeklindeki ifadeler de sabır, yaşanmış bir hayat içinde, muhatabın karşında canlanmış bir gerçek olarak çıkmaktadır. Muhatabın zihninde şekillenmiş ve kalıcı olarak yer etmiştir. Kur’an’da birçok örnekten bir kaç şöyledir.

Başa kakılan, riya ve gösteriş için verilen sadakanın fayda vermeyeceğini tablolaştırarak insanın duyu dünyasına şöyle sunmuştur: “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler...”¹⁰⁹¹

Hayat kaynağı olan su, kaya üzerindeki, ince bir toprak tabakasını sürüyüp götürüyor ve geriye yalçın bir kaya kalıyor. Başa kakılarak yapılan yardımın insana hiçbir şey kazandırmaması görsel ve somut gerçekliklerle okuyanın ve dinleyenin zihninde canlı bir tablo oluşturacak şekilde tasvir edilmiştir.¹⁰⁹²

Kur’an, Rabbini sıkıntıya düştüğünde hatırlayan, sıkıntıdan kurtulduğunda ise unutan insan tipini;“ O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgarla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar. Fakat onları kurtarınca, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar...”¹⁰⁹³ tasvirîyle belirtilmiştir.

Kur’an, mesajın aktarılması ve insan algısına sunulmasında bazı durumlarda cümle yerine tek bir sözcük kullanarak mesaj müşahhas hale getirilir. Mesaj içinde geçen tek bir kelimenin kulağa gelen musikisi ile verilmek istenen mesaj, muhatabın zihninde tablolaşır ve canlanır. Mesajın içeriğini vurgulamak için ses tonlamaları muhatabın dikkatini çeker, konuşmaya renk katar¹⁰⁹⁴. “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın”

¹⁰⁸⁹ Enbiyâ 21/85.

¹⁰⁹⁰ Yûsuf 12/18, 90.

¹⁰⁹¹ Bakara 2/264.

¹⁰⁹² Kutub, age., s. 59.

¹⁰⁹³ Yûnus 10/22-23.

¹⁰⁹⁴ Telman/Ünsal, age., s. 79; Tutar/Yılmaz, age., s.58.

denilince,(ağırlaşarak) yere çakılıp kaldınız...”¹⁰⁹⁵ İnsan, ayette geçen zor, ağır anlamına gelen “essâkaltüm” lafzını duyduğunda zihnin de ağırlığından yere yığılıp kalan bir cismi canlandırır. Bu sözcüğün telaffuzunda ki zorluk ve ağırlıktan dolayıdır. Eğer “...(ağırlaşarak) yere çakılıp kaldınız...” yerine, sadece “ağırlaştınız” denilmiş olsaydı telaffuz hafifleyip yumuşar ve musiki etkisi ortadan kalkar; tek kelimeyle belirtilmek istenen anlam kaybolur giderdi.

Bunun için Kur’ân, sunmak istediği herhangi soyut bir manayı anlatırken o manayı muhatabın hayalinde canlı bir vaziyete, hareketli bir şekle sokacak, ona canlılık, hareketlilik ve renklilik kazandıracak unsurları, tabirleri ve tabloları seçer. Birden o soyut mana somutlaşmış, hareketli ve canlı hale gelmiştir. Sanki o sahnede canlandırılan bir tiyatro gibi görünür bir hal almıştır.¹⁰⁹⁶ Öyle ki Kur’ân’daki harfler, kelimeler, cümleler, edebî sanatlar, vurgular, renkler, hareketler, nitelemeler, karşılıklı konuşmalar, kelimelerin fonetiği, ibarelerin ve siyakın ses ahengi bütün bunlar tasvirî dilin kullanımının birer vasıtasıdır.¹⁰⁹⁷

B. Sözsüz Dil Formları

İletişimde söz tek başına bir araç değildir. Sözsüz iletişim demek, iletişimin dilsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Yaratılan her şey lisanı hal ile hem yaratanla hem de kendi varlık alanıyla iletişim halindedir. Her şeyin bir dili vardır. “Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların, Allah’ı tespih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir...”¹⁰⁹⁸

Yaratılan her varlık kendi lisanı ile konuşmakta, meramını dile getirmektedir. Bundan dolayı söz kendi başına bir iletişim aracı değildir. Sözsüz fakat dili olan birçok iletişim kodları vardır. Kur’an’da Zekeriya peygamberin insanlara sabah akşam Allah’ı tesbihte bulunmalarını işaret diliyle anlattığı belirtilmiştir.¹⁰⁹⁹ Dolayısıyla söz kendi başına iletişim aracı değildir. Sözsüz iletişim, bir ilişkinin söz kullanılmadan başlatılması, kurulması ve yürütülmesidir. Sözsüz iletişimde mesaj, hareketler şeklinde kendini gösterir.¹¹⁰⁰ Kur’an mesajın aktarılmasında sözsüz iletişimin hemen hemen her çeşidiyle ilgili örnekler vermiştir.

¹⁰⁹⁵ Tevbe 9/38.

¹⁰⁹⁶ Kutub, age, s. 54; Nureddin İtr, *Muhâdarâtün fi Ulum’i’l-Kur’ân*, Dimaşk 1988, s. 185.

¹⁰⁹⁷ Kutub, age, s. 55, İtr, age, s. 187; Cebeci, age, s. 257.

¹⁰⁹⁸ Nûr 24/41.

¹⁰⁹⁹ Meryem 19/11.

¹¹⁰⁰ Gökçe, Orhan, age., s. 52.

a. Beden Dili

Sözsüz iletişim, iletişim en temel türlerinden biridir. İletişimin birinci aracı dil, ses ve harflerden oluşur. Konuşmalar, söyleşiler, tartışmalar ses ve harften meydana gelir. Fakat mesajın aktarılmasında ve algılanmasında, iletişime katkı sağlayan başka faktörler de vardır. Sözsüz iletişim veya vücut dili yoluyla; kelimelerin vurgulanış biçimi ve tonlama, jest ve mimikler, mekan kullanımı, giyim kuşam gibi bir çok unsur, mesajın iletilmesi ve algılanmasına katkı yapmaktadır.¹¹⁰¹ Bu anlamda ibâdetlerde ki bütün bedensel hareketler, insandan Allah'a doğru olan iletişimin sözsüz olan şeklidir. Namaz şekil bakımından Allah huzurundaki alçak gönüllülüğü; zekat, hac, oruç ve kurban Allah'a itaatin bedensel ifadesidir.¹¹⁰²

Sözsüz iletişim dili insanlar arasında yüz yüze gerçekleşirken, sözlü iletişim ise dış olaylar üzerinde gerçekleşir.¹¹⁰³ Kişilerarası iletişimde başvurulan simgesel kodlar içinde sözsüz olanlar, çoğu kez bilinçli olmadan sürekli kullanılmaktadır. Beden dili ile kişinin bilinçaltı ile iletişim kurmak mümkün olmaktadır. Tefsirlerde Velid b. Muğire olduğu söylenen şahıs¹¹⁰⁴ hiçbir söz söylemeden jest ve mimikleriyle duygu ve düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Çünkü o(vahiy hakkında) sığ ve yanlış düşündü, ölçüp biçti; canı çıkası nasıl da ölçüp biçti! Sonra (etrafi) süzdü; ardından kaşlarını çattı ve suratını astı. En sonunda hakikate sırtını döndü ve kibir abidesi kesildi...”¹¹⁰⁵ Ayette ortaya konulan portre, inkar duygu ve düşüncesinin jest ve mimiklerle ifadesidir. O hiçbir söz söylemeden beden diliyle inkarını ifade etmiştir.

Beden, ruhun ve kalbin, dilidir. İçimizdeki bütün duygu, heyecan ve arzular bedenimizde kendini ifade ederler. Bedenimizin çizdiği her tablo, duygu ve düşüncelerin dışa vurmuş resimleridir. Bu resimler, birisiyle karşılaştığımız zaman daha konuşmaya başlamadan yüz ve beden ekranında duygu ve düşünce yüklü olarak kendini gösterir. Mesajın verilmesinde sözel kodlardan önce sözel olmayan kodların mesajın algılanmasında etkilidir.¹¹⁰⁶ Çünkü “Lisan-ı hal ile söylemek, sözü söylemekten daha fasihtir; insanın tabiatı, sözlere uymaktan ziyade amellerde müşahedeye daha meyillidir.”¹¹⁰⁷ Sözün anlattıkları ile beden dilinin anlattıkları uyum içinde olduklarında daha güçlü ve sağlıklı bir iletişim kurulmuş

¹¹⁰¹ Bayraktar, *Türkiyede Vaizlik*, s. 89; Tutar/Yılmaz, *age.*, s.62; Gökçe, *age.*, s. 52.

¹¹⁰² Kara, *age.*, s. 284.

¹¹⁰³ James, *age.*, s. 47.

¹¹⁰⁴ Râzî, *age.*, c. XV, s. 199; Kurtubi, *age.*, c. XIX, s. 71.

¹¹⁰⁵ Müddessir 74/18-25.

¹¹⁰⁶ Baltaş, *age.*, s. 22.

¹¹⁰⁷ Çamdibi, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, s. 155.

olur. Eğer bu ikisi arasında bir uyumsuzluk olursa beden dili daha etkili duruma geçer. Çünkü insanlar duyduklarından çok gördüklerine inanırlar.

İnsanlarla yüz yüze olan ilişkilerimizde beden dilinin çok önemli bir rolü vardır. Yüz yüze bir iletişimin yapılandırılmasında, ortalama olarak sözcüklerin %10, ses tonu %30, beden dilini oluşturan jest ve mimiklerin önem ise %60 olarak belirtilmiştir.¹¹⁰⁸ Dolayısıyla sözsüz mesajlar sözlü mesajla pekiştirebilmekte, düzenlenebilmekte ya da sözlü mesajlarla çelişebilmektedir. Bu nedenle iletişimin sözel olmayan unsurlarının sözlü unsurlardan daha önemli olabileceği sonucuna varmamız mümkündür. İletişim sürecinde karşıdaki kişinin gönderdiği sözsüz mesajlar, verilecek karşılığa ya da belirli bir durumda oynanacak role ilişkin karar verme esnasında sık sık kullanılmaktadır.¹¹⁰⁹ Öyle ki görsel algılaması gelişmiş insanlarda yüz ifadeleri, duygusal algılaması baskın kişilerde ise ses tonuna karşı duyarlılık ön plana çıkmaktadır.¹¹¹⁰ Bu bakımdan mesaj, söz yerine davranışlarla ifade edilirse, insanlar üzerinde daha etkili olur.

Hız. İsa'yı dünyaya getirdiğinde kavmi Hız. Meryem'i iffetsizlikle suçlamıştı. Bu ağır itham karşısında, kavmini ikna etmekte sözün yetersiz olduğunu bildiğinden, işaret yoluyla insanlara, çocukla iletişim kurarsanız o size cevap verecektir anlamında bebeği gösterir. Dolayısıyla kendisi insanların ithamına cevap vermiştir..¹¹¹¹

Kur'an'da beden dilinin önemini vurgulayan birçok ayet vardır. Bu vurguların ne anlama geldiğini ortaya koymak için beden dili ile ilgili bütün kodların belirtilmesi gerekir.

aa. Baş Hareketleri

Baş vücudumuzun çatısı ve kontrol merkezidir. Tüm davranışların ve hayati fonksiyonların merkezi olan beynin bulunduğu bölümdür. Beden dilimizin temelini oluşturan etmenlerden mimikler, yüzümüzün gerçekleştirdiği ve zaman zaman kontrol altına almakta zorlandığımız hareketlerdir.¹¹¹² Mimikler ile yüz ifadelerinin yanısıra baş hareketleri de mimikler kategorisine girmektedir.¹¹¹³ Baş ile gerçekleştirilen her türlü hareket, çevremizle olan iletişime yön vermektedir.¹¹¹⁴ Duyguların ifadesinde baş hareketleri ve başın duruşu

¹¹⁰⁸ Altıntaş, *age.*, s. 29; Zıllıoğlu, *age.*, s.167.

¹¹⁰⁹ Erdoğan, İlhan *age.*, s. 203; Gökçe, *age.*, s. 52.

¹¹¹⁰ Tutar/Yılmaz, *age.*, s.65; Gökçe, *age.*, s. 53.

¹¹¹¹ Komisyon, *age.*, c. III, s. 19.

¹¹¹² Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.* s. 134.

¹¹¹³ Ercan Kaşıkçı, *Beden Dili*, İstanbul 2005, s. 34; Telman/Ünsal, *age.*, s. 103.

¹¹¹⁴ Gökçe, *age.*, s. 58; Kaşıkçı, *age.*, s. 35.

büyük rol oynamaktadır. Çünkü duyguların dışa yansıtılmasında yüzle birlikte başın hareketlerinin bir bütünlük içerisinde olması mesajın aktarılması için önemlidir. Başın en küçük hareketi bile kişiler arasında ilişkiyi büyük ölçüde etkiler.¹¹¹⁵ Bu bakımdan baş, beden dili açısından çok önemli bir organdır. Zira jest ve mimik hareketlerinin en fazla sergilendiği, yüz, kaş, göz, ağız ve dudaklar, baş bölgesine dahildir. Ayrıca bu organların baş hareketlerinde önemli belirleyicilik rolünü üstlendikleri bir gerçektir. Baş hareketleri denildiğinde genel anlamda başın aşağı, yukarı, sağa ve sola yapılan hareketlerdir. Bu hareketler, insanın iç dünyasının yansması olan mutluluk, korku, öfke, hayret, üzüntü ve tiksinti¹¹¹⁶ gibi temel duyguların ifade edilmesine yarar.¹¹¹⁷ Başın yukarıdan aşağı doğru hareketi genelde “evet”, sağa sola sallama hareketi ise “hayır” anlamında algılanır.¹¹¹⁸

Başın hareketi yerine göre, şüphe ve yargılayıcı bir tavırla karşı çıkmayı ve eleştirel değerlendirmenin göstergesidir.¹¹¹⁹ Öldükten sonra dirilmeye inanmayanlarla Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalogta red ve inkarın göstergesi olarak başlarını sallanmışlardır.¹¹²⁰ Bu baş hareketi düşmanlıklarını ortaya koymak için olabileceği gibi, peygamberin açıkladığı gerçekleri şüphe ile karşılama anlamına da gelmektedir.

Kur'an'da farklı baş ve boyun hareketlerinin ifade ettiği mesajlar arasında kendi acizliğini ve küçüklüğünün duygusal yansması olarak sura üflendiğinde “...*göklerde ve yerde bulunanlar dehşet içinde boyunları bükük olarak O'na gelirler.*”¹¹²¹ Sürekli öne eğik duran bir baş, alçak gönüllülüğü ifade ettiği gibi, acizliği, çaresizliği, suçluluğu ve sıkılganlığı da ifade eder.¹¹²²

İnsanlarla olan ilişkilerimizde yaptığımız bir işin, söylediğimiz bir sözün, muhatap tarafından beğenilmemesi hatta bunda rahatsızlık duyma hali; “*Gelin, Allah'ın Resûlü sizin için bağışlama dilesin*” denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün”,¹¹²³ gurur ve kibir göstererek başın çevrilmesidir.

İletişim esnasında başımız, muhataptan başka bir tarafa dönükse, anlaşmazlığın, ilgisizliğin, önem vermemenin dışa vuruşudur. Anlatım olarak baş hareketleri hem kişinin

¹¹¹⁵ Otto Schober, *Beden Dil*, çev. Sueda Özbent, İstanbul 1999, s. 61; Gökçek, *age.*, s. 56; Kaşıkçı, *age.*, s. 35.

¹¹¹⁶ Baltaş, *age.*, s. 39 vd.; Telman/Ünsal, *age.*, s. 103.

¹¹¹⁷ Baltaş, *age.*, s. 50.

¹¹¹⁸ Baltaş, *age.*, s. 51; Gökçe, *age.*, s. 56; Kaşıkçı, *age.*, s. 35 vd.

¹¹¹⁹ Baltaş, *age.*, s. 51; Gökçe, *age.*, s. 56; Schober, *age.*, s. 61.

¹¹²⁰ İsrâ 17/51.

¹¹²¹ Neml 27/87.

¹¹²² Baltaş, *age.*, s. 51.; Gökçe, *age.* s. 56; Kaşıkçı, *age.* s. 35 vd.

¹¹²³ Münâfikûn 63/5.

diğer insanlarla ilgili durumunu yansıtır, hem de diğer insanların algılanmasını ve değerlendirilme imkânı verir.

aaa. Yüz İfadeleri

İnsan vücudunun en dikkat çeken yeri olan yüz, insanın ruhsal durumunun ve duygularının görünür hale geldiği yerdir.¹¹²⁴ Onda anlam yüklü binlerce işaret vardır.¹¹²⁵ Çünkü yüz ifadeleri, kaş pozisyonu, göz şekli, göz kapakları, ağız ve dudak şekli gibi bir çok unsurdan oluşmaktadır. Tüm bu unsurlar, çeşitli birleşimlerle yüzün ifadesini belirler.¹¹²⁶

Duygu ve düşüncelerin kelimelere dökülmediği durumlarda bir bakış, bir gülümseme, savunucu jest ve mimikler binlerce kelimedenden fazla anlam taşımaktadır. Çünkü yüz bütün bedeni temsil eder. İstekler, endişeler, korku ve heyecanlar, ilgi ve irkilmeler, acı ve ıstıraplar, utanma ve tiksinnmeler, nefret, öfke, kırgınlık ve neşe gibi bütün duygular onda belirir ve ortaya çıkar.¹¹²⁷

Kur'an'da değişik yüz ifadelerini ve anlamlarını yansıtan pek çok tasvir vardır. Dünyada Allah'tan sakınanların yüzlerinin ahirette mutlulukla parlayacağı,¹¹²⁸ kendisine iletilen Allah'ın mesajından hoşlanmayanların suratının asılacağı ve yüzünde hoşnutsuzluk belirtilerinin görüleceği;¹¹²⁹ kendilerine kötülük dokunanların, kız çocukları müjdesi verilenlerin, Allah'ı yalanlayanların yüzlerinin simsiyah kesileceği; korku ve zillet kaplayacağı,¹¹³⁰ secdeden dolayı yüzlerin parlayacağı;¹¹³¹ mal isteyen birisine verecek bir şeyi olmayanın yüzünün kızaracağı,¹¹³² ifadeleri, yüzün muhabata verdiği mesajı yansıtmaktadır. Çünkü yüz insan ruhunun aynasıdır.

İnsanın iç dünyasında oluşan duyguların; neşe ve mutluluk ifadelerinin en iyi ağız ve gözle, kırgınlık ifadelerini kaş ve dudak biçimiyle, düşüncelere dalma gibi ifadelerin ise en iyi

¹¹²⁴ Bakara 2/273; Muhammed 47/30; Fetih 48/29; Rahmân 55/41.

¹¹²⁵ Baltaş, *age*, s. 45, Zillioğlu, *age*, s. 172.

¹¹²⁶ Gökçe, *age*, s. 56.

¹¹²⁷ Schober, *age*, s. 38 vd.; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age*, s. 134.

¹¹²⁸ İnsan 76/10-11; Mutaffûn 83/24; Kıyâmet 75/22; 'Abese 80/38-39.

¹¹²⁹ Hac 22/72; Müddessir 74/22-23.

¹¹³⁰ Yûnus 10/27; Nahl 16/58; Hac 22/11; Zümer 39/60; Zuhuf 43/17; Mülk 67/27; Çâşiye 88/2.

¹¹³¹ Fetih 48/29.

¹¹³² İsrâ 17/28.

gözle belirtilmektedir.¹¹³³ Kur'an'ın yüz ve yüzün unsurlarına yapmış olduğu anlam yüklemeleri bu unsurların mesaj aktarmakta ki rolünü göstermesi açısından önemlidir.

aab. Alın ve Kaşlar.

Alın, yüzün kaşlarla saçlar arasındaki bölümünün adıdır. Secde mahalli olması itibariyle de Allah'a yakınlığı ve saygınlığının görüntülendiği yerdir. Alnı yere koymak veya başı eğerek selamlama anlamına gelen secde, Allah'a ibadet; başını eğerek selamlama şekliyle de, insanların birbirini saygı ve hürmet gösterme anlamı vardır. Kur'ân'da alnın yere konulması, Allah'a karşı alçak gönüllülüğün, yakınlaşmanın, hayranlığın, saygı ve hürmetin, teslimiyetin, kulluğun ve af dilemenin bedensel ifadesi sayılmış ve bütün bu duygularla alnın yere konulması, Kur'ân'da 14 yerde emredilmiş ve böylece saygı için alnı yere koyuş, somut bir ibadet şekli olarak belirlenmiştir.¹¹³⁴

Alnın kırıştırılması, diğer yüz özellikleriyle birlikte okunduğunda, derin düşünce, gerilim, endişe, korku, şaşkınlık veya ilgiyi dile getirir.¹¹³⁵ Terleyen bir alın utanmanın veya sinirlenmenin sinyalini verir. Mutluluk, hüznün ve kıskançlık, utanma ve endişe duyguları, alın, kaş arası, ağız çevresi ve çene kemiği üzerinden şakağa doğru uzanan kas grupları ile tespit edilir.¹¹³⁶ Hz. İbrahim'in hanımı yaşlı bir kadın olmasına rağmen hamile olduğunu öğrendiğinde"... çığlık atarak ve (şakınlık içinde) elini yüzüne vurarak feryad etti: (Benim gibi) kısır bir kocakarıdan mı!"¹¹³⁷ yaşadığı farklı duyguları başta alın ve kaşlar olmak üzere bütün yüz hatlarıyla belirtmiştir.

Üzüntülü veya kederli bir kimsenin durumunu ortaya koyan kaşlar kalkık, öfke ve kızgınlığın belirtisi, kaşların çatılmasıdır.¹¹³⁸ "...Sonra (etrafı) süzdü; ardından kaşlarını çattı ve suratını astı. En sonunda hakikate sırtını döndü ve kibir abidesi kesildi....."¹¹³⁹ Surat asmak ve kaş çatmak bir şeyden memnuniyetsizliği, ifade ettiği gibi aynı zamanda bu duygunun yoğun yaşanması durumunda saldırganlık eğilimini de ifade etmektedir.¹¹⁴⁰ Ayrıca kaş göz hareketlerini, insanların moral değerlerini bozmak, motivasyonlarını sekteye uğratma

¹¹³³ Cüceloğlu, age., s. 44.

¹¹³⁴ İbn Manzûr, age., c.III, s. 204 vd; Kara, age., s. 327.

¹¹³⁵ Ken Cooper *Sözsüz İletişim*, çev.Tunç Yalkı, İstanbul 1989, s. 103; Schober, age., 5, 21.

¹¹³⁶ Baltaş, age., s. 48.

¹¹³⁷ Zâriyât 51/29.

¹¹³⁸ Schober,age., s. 42; Zillioğlu, age., s. 168.

¹¹³⁹ Müddessir 74/18-25.

¹¹⁴⁰ James, age., s. 68.

insanlarla alay etme aracı olarak da insanlar arası iletişimde kullanılmaktadır.¹¹⁴¹ Öte yandan kaşlar, yüzümüzün ve gözlerimizin vereceği mesajları güçlendirir. Hemen hemen bütün duygulara destek olarak onlara anlam kazandırır.

aac. Gözler

Vücudun dışa açılan penceri olan göz; görme fonksiyonu yanında vücuttaki duyguları yansıtan, dışarıdan haber toplayan önemli bir organdır.¹¹⁴² İnsanlar bilincinde olmasalar da başkalarının bakışlarına önem verirler. Sözsüz iletişimin en etkili ve dürüst aracı gözlerdir. Çünkü göz insanın iç dünyasında ki pozitif veya negatif duyguların aracı olarak kullanılır.¹¹⁴³ İnsanlar duygularını sözlerin arkasına saklayabilirler, ancak göz, insanın iç dünyasını olduğu gibi yansıtır.

İletişimde muhatabın gözlerinin içine bakan, gözlerini kısık değil açık tutan, bakışlarını yere değil yukarı yönelten kişiler olumlu; bunların zıttını yapanlar ise olumsuz mesaj vermektedir.¹¹⁴⁴ Ayrıca kişinin ruh hali olumludan olumsuz veya olumsuzdan olumluya geçerken göz bebekleri büyür veya küçülür. Heyecanlı durumlarda bu büyüklük daha da artarken, kızgın ve olumsuz ruh hali, göz bebeklerinin küçülmesine sebep olur.¹¹⁴⁵ Haddinden fazla açılmış gözler ise şaşkınlık ve korkunun ifadesidir.¹¹⁴⁶

Kur'ân'da gözün verdiği bedensel ifade çeşitleri oldukça çoktur. Kıyamet tasvirinin yapıldığı ayetlerde insanın keder, üzüntü, korku ve kaygı içersinde ki ifadesi, gözlerin yuvalarından fırlaması ve kısılması olarak ifade etmektedir.¹¹⁴⁷ Ayrıca Kur'an gözlerini korku bürümüş insanların göz kapaklarının bir kaç saniye kapalı ve bakışlarının burnun üzerinden uzatılmasını ölü bakışı olarak nitelendirir. Bazı Müslümanlar Allah yolunda savaş emri geldiğinde bir anda neye uğradıklarını şaşırarak, korku, endişe ve telaşa kapıldılar; İnananlar, *“Keşke bir sûre indirilse” derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün*¹¹⁴⁸ Ölüm anında kendinden geçen kimsenin bakışı gibi, korku içinde gözlerini bir noktaya dikerler. Bu ayette dehşet derecesine varan bir

¹¹⁴¹ Mütaffifün 83/30.

¹¹⁴² Kara, *age.*, s. 336; Kaşıkçı, *age.*, s. 39.

¹¹⁴³ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 64; Gökçe, *age.*, s. 53.

¹¹⁴⁴ Zillioğlu, *age.*, s. 173; Gökçe, *age.*, s. 58.

¹¹⁴⁵ Allan Pease, *Beden Dili*, çev. Yeşim Özben, İstanbul 1977, s. 118; Schober, *age.*, s. 56 vd.

¹¹⁴⁶ Kaşıkçı, *age.*, s.47.

¹¹⁴⁷ Ahzâb 33/10; Kamer 54/7; Kıyâmet 75/7; Nâzi'ât 79/6-9.

¹¹⁴⁸ Muhammed 47/20.

korkuyu, endişeyi, zayıflığı ve baygınlık sınırına ulaşmış bitkinliği beden dilinin dışında ifade etmek mümkün değildir. Bakışın bu ifadesi, imana ve düzgün fıtrata tutunamayan bütün zayıf şahsiyetler için çizilmiş bir resim, bir münafıklık ve hastalık karakteridir.¹¹⁴⁹

Gözün parlaklığı bir şeye ışıdayarak yönelmesi, hoşnutluğun ve mutluluğun bedensel ifadesidir. Kur'ân'da birkaç yerde “*göz aydınlığı*” terkibi geçmektedir.¹¹⁵⁰ Bu terkipte yer alan “*kurre*” kelimesi serinlik anlamına gelir. Arapça'da gözün neşelendiği her şeye “*kurre*” denir.¹¹⁵¹ İnsanları bu içtenlikle karşılamak, “Seni seviyorum.” demekten daha etkin ve daha zengin bir ifadedir. Mutluluğun ifadesi olan uzun içten bakışlar insanların sevgilerini belirtmekte sözden daha etkilidir.¹¹⁵² Bu bakışlar muhataba sevgi ve mutluluğunuzu belirterek onu kazanma amacı taşımaktadır. “*Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır.*”,¹¹⁵³ “*Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıtlar vardır.*”¹¹⁵⁴ Bu ayetlerde bakışın ifade ettiği anlam ilgi ve sevgi yüklüdür.

İnsanları önemsememenin ve görmemezlikten gelmenin ifadesi gözü kaçırmaktır.¹¹⁵⁵ İnsan bazen hoşlanmadığı bazen de önemsemediği bir şeyle karşılaştığı zaman gözünü savuşturmak ister. Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup müşrikler, Hz. Peygamber'in fakir müminlerle birlikte bulunmasından rahatsızlık duyduklarını, bu insanları yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşebileceklerini söylüyorlardı. Peygamberimiz de, onların iman etmelerine olan düşkünlüğünden ötürü onların önerilerini kabul etmeyi aklından geçirir. Bunun üzerine Allah, Resullullah'a,¹¹⁵⁶ “*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*”¹¹⁵⁷ Burada dikkat edilecek husus Resullullah'ın, duygularını bakışlarını çevirmekle ifade etmesidir. Dolayısıyla mimiklerin duyguları ifade etme de söz kadar hatta bazen ondan daha da etki olabileceğinin bir göstergesidir.¹¹⁵⁸

¹¹⁴⁹ Kutub, *Fizilali'l- Kur'an*, İstanbul 1980, c. XIII, s. 397.

¹¹⁵⁰ Meryem 19/26; Tâhâ 20/40; Furkân 25/74; Kasas 28/13; Secde 32/17; Zuhur 43/71.

¹¹⁵¹ İbn Manzûr, *age.*, c. V, s. 86 vd.

¹¹⁵² Kara, *age.*, s. 343.

¹¹⁵³ Sâffât 37/48.

¹¹⁵⁴ Sâd 38/52.

¹¹⁵⁵ Kara, *age.*, s. 440.

¹¹⁵⁶ Komisyon, *age.*, c. III., s. 549.

¹¹⁵⁷ Kehf 18/28.

¹¹⁵⁸ Kara, *age.*, s. 346.

İnsanlar arası iletişimde göz teması iletişimi geliştirmenin ve sözsüz iletişim kurmanın en etkili yoludur.¹¹⁵⁹ Dolayısıyla gözün kendisi başlı başına bir mesaj kaynağıdır. Bir kimse muhatabın gözüne bakıyorsa, size ilgi duyuyor ve önemsiyor demektir. İletişimde göz teması kurulduktan sonra, diğer ilişkiler yavaş yavaş kurulabilir.¹¹⁶⁰

ab. Jestler

Jestler sözsüz iletişimi yapılandıran beden dilimizin diğer önemli yapı taşlarındandır. Konuşma ve yazının bulunmadığı sözsüz iletişimde neyin söylendiği üzerinde durulmaz. Üzerinde önemle durulan nokta, ne yapıldığıdır. Birey sözsüz iletişimde tamamen bedenini kullanmak durumundadır. Jestleri, bedenin duruşu ve buna bağlı olarak el, kol, ayak, bacak hareketleri oluşturur.¹¹⁶¹ İnsan içerisinde bulunduğu duruma uygun, daha doğrusu iletmek istediği mesajın içeriğine uygun davranışlarda bulunması gerekir. Bu davranışlar gerek yüz gerekse de beden hareketleri olarak açıklanabilir. Bu durumda bireyin yüzü ve bedeni belirleyici konumdadır. Başka bir deyişle yüz ve beden gönderici pozisyonundadır. Sözsüz iletişimde bedenimiz ve yüzümüz gönderici pozisyonda olarak ön plana çıkmaktadır. Yüz hareketlerinin mimikler olarak adlandırıldıklarını hatırlayacak olursak, beden hareketlerimizin de jestler olarak adlandırıldıklarını söyleyebiliriz.

Sözü edilen bu beden dili her insan tarafında bireysel olarak kullanıldığından, bireysel olarak da farklı şekiller almaktadır. İnsanların iç dünyalarının, başka bir deyişle ruhsal durumlarının dışa vurulması beden dilleri ile gerçekleşmektedir. “ Jestlerin duygu ve düşüncüyü dile getirme gücü yanında, iletişimde bulunan kişilerin toplumsal konularını tanımlama, bu bağlamda da iletişim ilişkilerini yansıtırma özelliği de vardır”¹¹⁶² Toplumsal farklılıklar beraberinde iletişim ilişkileri açısından da farklar getirmektedir. Buna bağlı olarak her insanın farklı bir ruh hali içerisinde olduğunu kabul ederek hareket edersek, kullanılan beden hareketlerinin de farklı olması son derece doğaldır.¹¹⁶³

Bu durumda konuşan kişi, konuşurken bir taraftan da bedeni ile gönderdiği sinyalleri devreye sokarak aktif olarak iletişim sürecinde yer almaktadır. Diğer taraftan alıcı ise tamamıyla vericiye odaklandığından, dinleme eylemi sürerken anlatılanları takip ettiği veya

¹¹⁵⁹ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 64.

¹¹⁶⁰ Cüceloğlu, *age.*, s. 44.

¹¹⁶¹ Zillioğlu, *age.*, s. 174; Gökçe, *age.* s. 57.

¹¹⁶² Zillioğlu, *age.*, s. 174.

¹¹⁶³ Zillioğlu, *age.*, s. 174; Tutar/Yılmaz, *age.*, s.63.

anladığını belirten hareketlerde bulunur. Bunlar arasında kafa sallama, başı hafifçe öne eğme ve eller ile yüze veya çeneye dokunma hareketleri sıralanabilir.¹¹⁶⁴

İnsanlar beden hareketleri ile konuşmalarına farklı anlamlar yükleyerek söylediklerinin etkilerini artırır. Hiçbir beden hareketi kullanılmadan yapılan bir konuşma basit, duygulardan yoksun ve sıkıcı olarak algılanabilir. Bu durumda dinleyici de herhangi bir uyaran almayacağı için anlatılanların etkisini de hissetmeyecektir.

Jestler ister bilinçli isterse bilinçsiz olarak yapılsın birçok duygunun sergilenmesine ve algılanmasına zemin hazırlarlar.

aba. Beden Duruşu

Bedenin duruş şekli gerek sözsüz iletişimde gerekse sözel iletişimde insanın iç dünyasını yansıtan göstergelerle doludur. Oturma, ayakta durma, uzanma ve bedenün yönü ilginç anlamların tercümanıdır.¹¹⁶⁵ Duruş arkadaşlık, düşmanlık, üstünlük ya da aşağılık gibi duygusal durumları ifade ettiği gibi, özellikle de gerilimin ya da rahatlamanın yoğunluğunu da ifade edebilir. Yüzün hangi yana çevrildiği, omuzların dik ya da çökük oluşu, kolların ve ayakların açık ya da kapalı oluşu gibi bedensel aktiviteler birer mesajı oluşturur.¹¹⁶⁶

Bulunduğu mekânda veya yürürken üstünlük mesajını vermek isteyen kişi, ellerini bedeniyle bütünleştirip başı geride ve yukarıda tutarak, masada oturan kişi ise arkaya yaslanarak elleri ensede kenetlemek, kesin bir sahiplik ve üstünlük jestidir. Elleri bedenün arkasında kavuşturarak kasılarak yürüme, kişinin kendini beğenmişliğinin göstergesidir.¹¹⁶⁷ İnsan kişiliğinde kökleşmiş duyguların, bir göstergesi olarak yürüyüşe yansımaları Kur'an'da ifade edildiği gibi; "...böbürlenerek veya çalım satarak yürüme, kendini bilmezliğin ve cahilliğin;¹¹⁶⁸ yürüyüşte tâbii olmak, tevazu ve olgunluğun;¹¹⁶⁹ utana utana yürüme, edep ve hayanın;¹¹⁷⁰ gizli ziynetlerin açığa çıkması için ayaklarını yere vurarak yürüme, tahrik ve teşvikin"¹¹⁷¹ bedensel ifadesidir. Bireyler yürüyüşlerinde bazen olgunluk örnekleri, utangaçlık tavırları, bazen çekingenlik ve ürkeklik; bazen de saldırganlık ve tahrik anlamına gelebilecek

¹¹⁶⁴ Zillioğlu, *age.*, s. 174; Gökçe, *age.*, s. 57; Telman/Ünsal, *age.*, s. 102.

¹¹⁶⁵ Gökçe, *age.*, s. 58; Telman/Ünsal, *age.*, s. 106.

¹¹⁶⁶ Cüceloğlu, *age.*, s. 41; Telman/Ünsal, *age.*, s. 106.

¹¹⁶⁷ Baltaş, *age.*, s. 103; Telman/Ünsal, *age.*, s. 106.

¹¹⁶⁸ İsrâ 17/37; Lokman 31/18.

¹¹⁶⁹ Lokman 31/19; Furkân 25/65.

¹¹⁷⁰ Kasas 28/25.

¹¹⁷¹ Nûr 24/31.

hareketler sergilerler. Hatta bazen ayak ve bacak hareketleriyle içlerindeki saklamaya çalıştıkları da olur.¹¹⁷²

Bedenin her bir yeni pozisyonu, kişinin yeni bir ruhsal durumudur. Çünkü bedenin duruş pozisyonu, yüz ifadesinden daha zor kontrol edilebilen bir sözsüz iletişim olgusudur. Kişinin isteksizliğini, üşengeçliğini, yüz ifadeleri ele vermese bile bedensel duruşu bunu bize bildirmektedir. *“Münafıklar..., namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar...”*¹¹⁷³

İnsanların otururken veya ayakta dururken bedenlerinin dönük durduğu yön, genellikle zihinsel ve duygusal olarak ilgilerinin dönük olduğu tarafı işaret eder. *“Boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve, “Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. ...derler.”*¹¹⁷⁴ İletişim sırasında insanlar arasındaki yön değişikliği samimiyet kurmamayı, ona karşı ilgisizliği ve önemsememenin ifadesidir. İnsanlar arasındaki iletişim mesafesi arttıkça mesajın anlaşılması ve algılanması da o denli zorlaşmaktadır.¹¹⁷⁵ İletişimi sürdürmeye isteksiz olan kişiler birbirlerine sırtlarını dönerek birbirinden uzaklaşırlar.

Ayrıca içinde bulunduğumuz bir toplantıda veya bir mekânda verilen mesajlar bizim değerlerimizle çelişiyor ise; o toplumda bulunma, o görüşleri tasvip etme ve onları kabullenme anlamındadır. Bu nedenle kişi o görüşleri kabul etmediğini, o toplumu terk ederek ortaya koyarlar.¹¹⁷⁶ *“Allah’ın ayetlerinin inkar edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz”...*¹¹⁷⁷ Ayette geçen “onlarla oturmayın” ifadesi, meclisi terk etmenin eylemsel ifadesidir. İnsan nasıl hissederse öyle davrandığı gibi, nasıl davranıyorsa öyle hissettiği bir gerçektir.

abb. El- Kol Hareketleri

Beden dilinde mimiklerden sonra en fazla kullanılan ve dikkati çeken el-kol hareketleridir. Özellikle, eller ve parmaklar insanın duygu ve düşüncelerini sözsüz olarak dile getirilmesinde son derece etkilidir¹¹⁷⁸. İnsanlar duygu ve düşüncelerini sözle ifade edemediği

¹¹⁷² Samy Molcho, *Beden Dili*, çev. E. Tülin Batur, İstanbul 2000, s. 107 vd.; Kaşıkçı, *age.*, s. 80 vd.

¹¹⁷³ Nisâ 4/142.

¹¹⁷⁴ Kasas 28/55.

¹¹⁷⁵ Telman/Ünsal, *age.*, s. 109 vd.; Sabuncuoğlu/Gümüş, *age.*, s.137.

¹¹⁷⁶ Nisâ 4/140.

¹¹⁷⁷ Nisâ 4/140.

¹¹⁷⁸ Gökçe, *age.*, s. 57; Zillioğlu, *age.*, s. 174.

zamanlarda el işaretlerini kullanmışlardır.¹¹⁷⁹ El, son derece hareket çeşitliliğine sahip bir organdır. Ellerin, üstü, içi, kenarı ve parmaklar olmak üzere dört temel bölgesi vardır. Bunlar içinde en etkili hareket, parmaklarınkidir. Gel, git, dur, hoş çakal anlamına gelen el hareketleri, anlatımda önemli bir yer tutar. Avuç içinin gösterilmesi, dostça ve barışçıl bir yaklaşımdır. Birini karşılarırken, uğurlarken veya toplulukları selamlarken eller, avuçları dışa gelecek şekilde başın üstünde sallanır.¹¹⁸⁰ El sıkışma, sözleşme ve selamlaşmada çok önemli bir eylem olup; o hem ticari alışverişin ve barışın kabulünün; hem de karşılıklı selamlaşmada esenlik dilemenin göstergesidir.¹¹⁸¹ Bilindiği gibi gerek el sıkışma gerekse kucaklaşma, samimi duyguların beden diliyle anlatım biçimidir. “El sıkışma, sarılmanın yumuşatılmış şeklidir”¹¹⁸² de diyebiliriz. Beden dilinin farkında olmayan insanlar bile elini sıktıkları kişiyle ilgili bazı şeyler düşünürler. Bu bakımdan el sıkışma biçimi, çoğu zaman insanın kişiliğini ortaya koyan¹¹⁸³ bir eylem olma özelliği kazanır. Tokalaşma, genellikle karşıımızdaki kişiye duyulan içtenlik, güven veya hislerin derinliğini ve sıcaklığını belirtmek için yapılır. Bu duygularla yapılan tokalaşma, bazen iki el kullanılarak gerçekleştirilir.¹¹⁸⁴ Hudeybiye’de ağaç altında yapılan biatleşme bu içtenliğin ve samimiyetin göstergesidir. “Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”¹¹⁸⁵ “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur...”¹¹⁸⁶

Kabul edilmeyen fikir, elin dışa doğru savrulması ve yumruğun kenarının masaya vurulması ile ifade edilir. Zaten sıkılan yumruk gücün evrensel simgesi sayılmıştır.¹¹⁸⁷

Kur’an’da insanlar duyulan kin ve nefretin ifadesi olarak; parmak uçlarını kemirmek, öfke, pişmanlık ve keder gibi duygular ifadesi olarak, elleri ısırarak tasvirleri geçmektedir. Münafıkların müslümanlara karşı içlerinde taşıdıkları öfke ve nefreti parmaklarını ısırarak dışa vurmuşlardır. “...Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden

¹¹⁷⁹ Gökçe, *age.*, s. 57.

¹¹⁸⁰ Cooper, *age.*, s. 119.

¹¹⁸¹ Bakara 2/282; Tevbe 9/111; Feth 48/10, 18; Mümtetine 60/12.

¹¹⁸² Cooper, *age.*, s. 131.

¹¹⁸³ Baltaş, *age.*, s. 83.

¹¹⁸⁴ Pease, *age.*, s. 51; Baltaş, *age.*, s. 84.

¹¹⁸⁵ Feth 48/10.

¹¹⁸⁶ Feth 48/18.

¹¹⁸⁷ Cooper, *age.*, s. 120; Telman/Ünsal, *age.*, s. 105.

ölün!” Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.”¹¹⁸⁸ Parmak uçlarını ısırmak, değiştirilmesine güç yetiremediği bir şeyle karşılaşp güçsüzlük içinde kalan bir kızgının işi olduğu gibi, bir şeyi elinden kaçırmak üzere olan bir insanın, telaş, üzüntü, pişmanlık, umutsuzluk ve kederi de “ellerini ısıрма” eylemi ile ifade edilir. ¹¹⁸⁹ “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!”¹¹⁹⁰

El hareketleri, konuşmamıza ritim ve vurgu katarak, düşüncemizin duygusal tonunu ortaya koyar.¹¹⁹¹ Başparmakları oynatma, kolları birbirine kavuşturma karşı tara iletmek istediğimiz olumsuz bir mesajı içeren jestlerdir.¹¹⁹² “... Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar ellerini ağızlarına götürüp, “Biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de derin bir şüphe içindeyiz” dediler.”¹¹⁹³ Onlar ellerini ağızlarına götürerek peygamberlere, susmalarını işaret ettiler, ya da kendi ellerini peygamberlerin ağızlarına kapayıp reddettiler.¹¹⁹⁴ Konuşma esnasında ellerin ve kolların temel görevi, konuşma ile bütünleşerek, onun önemli noktalarını vurgulamaktır.

Kolların göğüs üzerine kenetlenmesi, kişinin iletişime kapalı; iki yana açık olması ise, karşı görüşe açık olduğunun ifadesidir. Şiddetli sevinci ve hayranlık duygusunu kollarımızı açarak ya da yukarı doğru kaldırarak gösteririz. Düşük omuzlar ve sarkık kollar umutsuz ve içe kapalı insan izlenimi verir.¹¹⁹⁵

İnsanın en çok iş gören ve düşüncelerini somut ürünlere dönüştüren organı el ve kollar jestlerin en belirgin mesaj organlarıdır.

ac. Ses Tonu

İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmada en temel aracı olan dil, duygu ve düşünceleri ifade etme de çoğu kez yetersiz kalır. Karşılıklı konuşma esnasında ses tonunun iyi ayarlanması, uygun kelimelerin seçilmesi, konuşmada ölçülü, yatıştırıcı ve nazik bir dil kullanılması, duygu ve düşüncelerin başarılı aktarımın da önemli rol oynamaktadır. Kur’ân’da

¹¹⁸⁸ Âl-i İmrân 3/119.

¹¹⁸⁹ Kurtubi, age., c. IV, s. 182.

¹¹⁹⁰ Furkân 25/27.

¹¹⁹¹ Baltaş, age., s. 61; Gökçe, age., s. 57.

¹¹⁹² Gökçe, age., s. 57.

¹¹⁹³ İbrahim 14/9.

¹¹⁹⁴ Kurtubi, age., c. IX, s. 354.

¹¹⁹⁵ Telman/Ünsal, age., s. 105; James, age., s. 50 vd.; Keenan, age., s. 37; Kaşıkçı, age., s. 58.

bu tür ifade kullanımına, ruhun huzur bulduğu aklın ve dinin güzel gördüğü anlamına gelen ¹¹⁹⁶“kavl-i maruf” (güzel söz) ¹¹⁹⁷ deyimiyle adlandırılır. Bunun dışındaki söz ve davranışlara ise “lehve'l-hadis” (boş söz) ¹¹⁹⁸ ifadesini kullanılmıştır.

*“Doğru söz”, kökü sapasağlam, dalları göğe doğru uzanan güzel, diri bir ağaç gibidir ve çirkin bir sözün durumu ise, kökü toprağın üstüne çıkarılmış, bütünüyle kararsız, dayanaksız, çürük bir ağacın durumuna benzer.”*¹¹⁹⁹

İnsanların konuşma tarzları onların heyecan, depresyon, öfke, kıskançlık, sevinç ve düşmanlıklarını ortaya koyan unsurları barındırır. Münafıkların dillerini eğip bükmelerinde ki, sesin eda ve üslûbu onların psikolojilerini göstergesi olarak tanınmalarını belirler “...sen onları, konuşma tarzlarından da tanırısın...”¹²⁰⁰ Onlar kalplerinde ki kin ve düşmanlığı her ne kadar gizlemeye çalışsa da onların üslûpları kendilerini ele veriyordu.

Kur'ân'ın, sözün güzelini önermesi bir tarafa nerede neyin nasıl konuşulacağını da belirler.¹²⁰¹ Örneğin “evlerin arkasında gürültü yapmamayı, fasık birisinin getirdiği haber karşısında itinalı alay etmemeyi, lakap takmamayı, ayıplamamayı, insanlara, yakınlara, yoksullara ve yetimlere gönül alıcı, güzel ve doğru söz söylemeyi, sözün güzeline yönlendirmeyi emreder.”¹²⁰² Zannın çoğunu, kusur araştırmayı, arkadan konuşmayı, yalan ve uydurma söz söylemeyi, yılışarak konuşmayı, kötü sözün açıkça söylenmesini, dilleri eğip bükmeyi, arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi, yaldızlı ve ağır söz söylemeyi yasaklayarak ağızdan çıkan her sözün de kayda geçtiğini haber verir.¹²⁰³ Firavun ve benzerlerine yumuşak, akli ermezlere güzel konuşmayı, cahilleri de cevapsız bırakmayı emreder. Ölçülü, yüceltici ve yatıştırıcı konuşmayı öğütler. Allah, yapılmayan şeyleri söylemeyi, arkadan çekiştirmeyi ve kusur araştırmayı, yasaklar.¹²⁰⁴

Sözcükler içerik bilgisi taşıırken, sözcüklerin duyguları yansıtacak tarzda ifade edilişi sesin rengini ortaya koyar.¹²⁰⁵ Konuşmanın sessel fakat sözsüz boyutu yani söz dışında ki genel nitelikleri dil ötesi (paralanguage) özellikleri oluştururken, konuşma hızı, temposu,

¹¹⁹⁶ Bayraktar, age., s. 91 vd.; Zemahşerî, age., c. I, s. 500.

¹¹⁹⁷ Nisâ 4/5.

¹¹⁹⁸ Lokman 31/6.

¹¹⁹⁹ İbrahim 14/24, 26.

¹²⁰⁰ Muhammed 47/30.

¹²⁰¹ Kara, age., s. 369.

¹²⁰² Hucurât 49/4, 6; Hucurât 49/11; Tevbe 9/58, 79; Bakara 2/83; Nisâ 4/8; İsrâ 17/28; Ahzâb 33/70; Hac 22/24

¹²⁰³ Hucurât 49/12; Hâkka 69/44-45; Hac 22/30; Ahzâb 33/32; Nisâ 4/148, Âl-i İmrân 3/78; Hümeze 104/1; En'âm 6/112-113; İsrâ 17/40; Kâf 50/18.

¹²⁰⁴ Tâhâ 20/44; Nisâ 4/5; Furkân 25/63; Nisâ 4/9; İsrâ 17/23; İsrâ 17/40; Sâf 61/2-3; Hucûrât 49/12.

¹²⁰⁵ Tutar/Yılmaz, age., s. 61.

kalınlığı, inceliği, yüksekliği, tınısı, tonu, ritmi, telaffuz şekli ses niteleyicileri (vocal characteristics) oluşturmaktadır.¹²⁰⁶ Bu nedenle ses, iletişimde sanıldığından çok daha önemlidir. İnsanlar duygularını ve düşüncelerini yüz hareketleri kadar ses tonlarıyla da ifade ederler.¹²⁰⁷ Kur'an'ın okunuşundan etkilenip, kalpleri hazla dolanlar, duygularını ifade edecek kelime bulamadıkları gibi duygularını kuşatan coşkuyu dile getirecek ifade de bulamazlar. Böylece sözlerin canlandıramadığı o derin hislerini ifade etmek için göz yaşlarını tutamayıp¹²⁰⁸ "...ağlayarak yüzüstü secdeye kapanırlar."¹²⁰⁹ Böylece gözyaşı dökerek ağlayıp yüzü yere kapama davranışı, Allah'tan korkmanın, O'nu sevmenin ve O'na karşı tevazu'un bedensel ifadesi olmuş olur. Bu davranışın ifade ettiği anlamı kelimelere dökmek mümkün olmadığından bu anlam, bedensel dil ile ifade edilmiştir.

Sesin tonu ve söyleyiş tarzı iletişimde konuşan hakkında yeterince bilgi verir. Sözün rengi, sözlerin anlamını güçlendirebilir veya onların yerini alabilir, açıklık kazandırabilir veya yanlış anlamalara zemin hazırlayabilir. Sesin değişik tonlamalarla kullanımı dinlenme şansını artırırken, aksi de dinlemeyi zorlaştırır. Sesin yüksekliği, bazen duygusal yoğunluğun,¹²¹⁰ bazen doğruluğun, bazen de cehaletin, göstergesi olabilir. Saygı ve hürmetin gereği olan muhataba göre ses tonunun ayarlanması iletişim hiyerarşisi için gereklidir. Bu konuda Kur'an "*Seslerinizi peygamberin sesi üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygambere yüksek sesle bağırmayın.*"¹²¹¹ buyurmaktadır. Ses tonunun muhataba göre ayarlanması ve güzel kelimelerin seçilmesi iletişimin olumlu gelişmesine katkı yapar. Çünkü sesin rengi kişilerde olumlu veya olumsuz yargı oluşturmada etkilidir.

Normal ses tonuyla konuşan insan, kontrollü ve sağduyulu olduğu izlenimi verirken, bağırarak konuşan kişi sinirli ve kibirlilik izlenimi verir. Onun için Kur'an, Lokman'ın öğütlerinde bu konuya dikkat çeker: "...*Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!*"¹²¹² Alçak sesle konuşma; terbiye, öz güven, sözün doğruluğu konusunda iç rahatlığını yansıtır. Bağırarak konuşma ise; kendi değerlerine ve fikirlerine kuşkuyla bakanların, kızgınlık, kabalık ve bağırtı ile bu kuşkularını gizlemeye çalışanların yoldur.¹²¹³ Bunun için insanlarla konuşma esnasında sesin ölçülü kullanımına dikkat çekilmiş, yerli

¹²⁰⁶ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 61; Mutlu, *age.*, 278; Schober, *age.*, s. 28 vd.

¹²⁰⁷ Schober, *age.*, s. 28 vd.; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 61; Telman/Ünsal, *age.*, s. 108.

¹²⁰⁸ Meryem 19/58.

¹²⁰⁹ İsrâ 17/109.

¹²¹⁰ Gökçe, *age.*, s. 59; Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 61.

¹²¹¹ Hucurât 49/2.

¹²¹² Lokman 31/19.

¹²¹³ Kutub, *age.*, c. XI, s. 475.

yerinde kullanılmayan ses tonu, insanları rahatsız eden eşek sesine benzetilerek değersiz ve anlamsızlığı ortaya konmuştur.

Çocukların ebeveynleriyle olan konuşmalarında kızgınlık ve sinirlilik ifade eden ses tonunu kullanmamaları hususunda ilâhi uyarı yapılmıştır. “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.*”¹²¹⁴ Onları üzecek kaba bir tarzda konuşma, onların hoşuna gidecek, yumuşak, tatlı, kalplerine haz verecek, onların hoşlanacağı bir üslup ve ses tonuyla konuşmak,¹²¹⁵ Allah’a ve anne-babaya karşı manevi ve insani sorumluluğun gereğidir.

Merhamet dileyen, bağışlanma isteyen, her türlü isteğini Allah’a ileten kişiler duygu yüklü seslenişlerle bunları dile getirirler. “*Rabbinize alçak gönüllüce ve için için dua edin...*”,¹²¹⁶ “*Rabbinize yalvara yakara; gizlice dua edin,*”¹²¹⁷ yüksek sesle değil için için alçak bir sesle Allah’ı anın. İçinde taşıdığın huşû ve samimiyet duygularını böylece ortaya koymuş olursun. Dua eden insanın gizli bir sesle yalvarış ve yakarışları, sadece içsel değil aynı zamanda söze ve sese yansıdığı anlamına gelir.¹²¹⁸ İnsanların psikolojik durumlarının ses tonlarına yansması, sesli anlatımın duyarlılığını arttırabilir ya da azaltabilir. Bu da bize duyguların, ancak sesin niteliği ile ortaya konulabileceğini göstermektedir.

b. Kılık-Kıyafet Dili

İnsanlarının korunma ve örtünme ihtiyacının bir gereği olan kılık kıyafetin,¹²¹⁹ iletişimde kalıcı yargıların ve kanaatlerin oluşmasında belirleyici bir etkiye sahiptir. İlk kez karşılaşılan bir insanın fiziksel imajı ilk otuz saniye içerisinde algılanmaktadır ve ilk izlenim buna göre yapılandırılmaktadır. Edinilen sonuca göre zihinde bir kalıba yerleştirilerek hitap sözcüğü seçilmektedir.¹²²⁰ Kıyafetin ve kullanılan aksesuarların verdiği izlenim, ya sözlü mesajı kuvvetlendirir veyahutta etkisini azaltır. İnsanlar bu ilk izlenimlerinin tesiriyle birbiriyle

¹²¹⁴ İsrâ 17/23.

¹²¹⁵ Kutub, *age.*, c. IX, s. 305.

¹²¹⁶ A'râf 7/205.

¹²¹⁷ A'râf 7/55.

¹²¹⁸ Kasapoğlu, *age.*, s. 56.

¹²¹⁹ A'râf 7/26, 27.

¹²²⁰ Robert Cialdini, *İknanın Psikolojisi*, çev. Fevzi Yalım, Ankara 2001, s. 269.

olan iletişimlerinin yönünü tayin etmektedirler.¹²²¹ Onun için iletişimde ilk intiba çok önemlidir.¹²²² İnsanlar, dış görünüşü düzgün, bakımlı, kılık-kıyafeti temiz ve uyumlu insanlarla iletişim kurmaya daha yatkındır.

İletişimin yapıldığı yere, zamana ve konuya uygun giyinme o kişi hakkında bir fikir oluşturmayı sağlar. “...Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı...”¹²²³ Kışın ortasında yazlık giysilerin giyilmesinin garip karşılanacağı gibi, terside o kişi hakkında farklı algılamalara zemin hazırlar. Dolayısıyla sözlü iletişime olumsuz etki yapar. Kur’an’da cennet tasvirlerinde kullanılan giysi ve takılar, oranın güzelliklerine ve ihtişamına uygun tasvirlerle dile getirilmiştir.¹²²⁴

İnsanın düşünce dünyası, sosyal statüsü, kimliği ve misyonu ne ise, tercih edeceği kılık kıyafette onunla uyum içinde olmalıdır. Aksi taktirde insanlara yanlış bir izlenim verilmiş olur. Bir kimsenin düzenli, uyumlu ve temiz giyimi ile düzensiz, alelade veya aşırı derecede gösterişli giyimi onun kişiliği, hayat tarzı ve dünya görüşü hakkında önemli ipuçları verir. İnsan, iletişim kurmadan önce karşısındakinin kıyafetine bakarak onun hakkında bir kanaat sahibi olur.¹²²⁵ Çünkü giysi insanın kimliğidir. Askerlerin, polislerin, doktorların, yargı mensuplarının ve din görevlilerinin kendi iş ve konumlarına uygun kıyafetlerinin verdikleri mesaj, toplumsal statülerini temsil etmelidir.¹²²⁶ Bu iş koluna mensup insanların belli kıyafetleri giymeleri onların insanlar tarafından tanınmalarının yanında, işleri ile ilgili olumlu etki bırakmak ve güven telkin etmeye katkısı vardır.¹²²⁷

Bir misyonu olan insanlar, giyinişleri ile ortaya oydukları görüntü temsil ettikleri misyona ve iddialarına uygun olmak durumundadır. Kur’an’ın ilk inen sûrelerinden biri olan Müddessir Sûresi’nde Hz. Peygamber’e yapılan uyarıda “*Elbiseni temiz tut*”¹²²⁸ emri, ebedi kurtuluşa davet edecek bir elçiye karşı, muhataplarında ön yargı oluşmaması için onların karşısına tertemiz, münasip ve toplumun yapısına uygun kıyafetlerle çıkması,¹²²⁹ onlarla kuracağı ilişki ve iletişimin düzenlenmesinde yapacağı katkıdan dolayıdır. Hz. Peygamber giyimde temizliğe, güzelliğe ve estetiğe önem verirken; diğer taraftan kimliklerin muhafaza edilmesine de özen göstermiştir. Bunun için, Müslümanlara saçlarını ikiye ayrılıp

¹²²¹ Zıllıoğlu, *age*, s. 185; Aziz, *age*, s. 49.

¹²²² Akyüz, *Yaşayan Kur’ân Hazreti Peygamber*, İstanbul 2003, s. 117.

¹²²³ Nahl 16/81.

¹²²⁴ Kehf 18/31; Hac 22/23; Fatır 35/33.

¹²²⁵ Akif Ergin/Cem Birol, *Eğitimde İletişim*, Ankara 2005, s. 135; Aziz, *age*, s. 49.

¹²²⁶ Aziz, *age*, s. 49.

¹²²⁷ Ergin/Birol, *age*, s. 136.

¹²²⁸ Müddessir 74/4.

¹²²⁹ Yıldırım, *age*, s. 113.

saliverilmesine müsaade etmişken, daha sonra Yahudilerin bu tarz saç şeklini kullanmalarında dolayı, Müslümanlardan bunun tam tersini yapmalarını tavsiye etmiştir.¹²³⁰ Bu uygulamalarda kılık kıyafetin kişiyi tanımlama özelliğinin yanında, insanlarda kimlik oluşturmada ki etkisi yadsınamaz. Kur'an'da ki başörtüsü emrinin bir kimlik oluşturma yönünün bulunduğunu göz ardı edemeyiz. *“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınip incitilmemelerine de daha uygundur.”*¹²³¹ Başın kapatılmasının insanlara verdiği mesajı ve o mesajın insan hayatındaki yansımaları o kişi hakkındaki intibalarımızı oluşturur.

Giyim kuşamın, gerektiğinde toplumsal statüyü belirlemenin yanı sıra, kişilerin beğenilerini, o anda içinde bulunduğu ruhsal durumu, karşısındakilere verdiği önemi sözleri ve bedeni kadar, giyim kuşamı da yansıtır.

c. Renk Dili

Renkler, nesne ve olayları tanıma, tanıma ve bildirmede insanların kullandığı en belirleyici unsurlardan biri olmuştur. İnsanların kendileri de dahil olmak üzere varlık âlemindeki her şeyin ayırıcı bir rengi vardır.¹²³² Zamanla renklerin sadece dış dünyayla ilgili olmadığı, insanların iç dünyasıyla da ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu itibarla her rengin insanlar üzerinde farklı psikolojik etkileri olduğu, bilimsel olarak tespit edilmiştir.¹²³³

Renk kelimesi Kur'an'da “levn” kelimesiyle ifade edilmekle birlikte¹²³⁴ renk kavramından ayrı olarak bir de boya anlamında “sıbga” kelimesi geçmektedir. Bakara

¹²³⁰ Buhârî, Libâs, 70.

¹²³¹ Ahzap 33/59.

¹²³² Rum 30/22; Fâtır 35/27, 28; Zümer 39/21.

¹²³³ Yayınlanan “Renklerle Düşünme” adlı makalede, araştırmada renklerle gerçekleştirilen beyin faaliyetleri incelenmektedir. Synthesie adı verilen bu beyin faaliyetinde her rengin bir harf ve rakam karşılığı vardır. İddialarında daha da ileri giden araştırmacılar, bazı gönüllüler üzerinde yürüttükleri bir araştırmada onlardan renk tercihi yapmalarını istemişler ve onları renk tercihlerine göre bir sıralamaya tabi tutmuşlardır. Araştırmacılar, sarı rengi tercih edenlerin uyumlu ve yumuşak mizaçlı kimseler olduğunu; buna karşılık koyu renkleri tercih edenlerin sinirli, kavgaya hazır, uyumsuz tipler olduğunu görmüşlerdir. Karakter tahlilinde de renklerden yararlanarak araştırmalar yapılmıştır. Beyin hastalığına yakalanmış bir kadına, sıra ile farklı renkten kumaşlar dikilmiş elbiseler giydirilir. Kırmızı, koyu mavi, siyah gibi koyu renkteki kumaşlarla dikilen elbiseleri giydiğinde, kadın, sarsak adımlarla yürür; düşmemek için doktorun yardımına ihtiyaç duyar. Sarı ve sarının hâkim olduğu açık renk elbiseler giydiğinde, kadının yürüyüşleri normale döner. Doktorun yardımına ihtiyaç duymadığı gibi, kendisini daha iyi hissettiğini ifade eder.

Dr. Gilbert Brighthouse adındaki bir araştırmacı, daha enteresan bir deney gerçekleştirir. Renkler ve Ağırlık adını verdiği bu deney, bir spor kompleksinde, halterciler üzerinde yürütülür. Halterciler, kırmızıya boyandığında kaldıramadıkları aynı ağırlığı, sarıya boyandığında kaldırebilmişlerdir. Haltercilere, aynı ağırlığın kullanıldığı söylenmemiş ve niçin kırmızıya boyalı ağırlığı kaldıramadıkları sorulduğunda; “Daha ağır olduğu için” cevabını vermişlerdir. Araştırmacı bu deneyden sonra, haklı olarak, koyu renkler için “ağır renkler” açık renkler için de “hafif renkler” ifadesini kullanmıştır. (Bkz. Ali Çankırılı, “Sarı Rengin Esrarı”, Zafer Dergisi, Aralık 2005, say. 348)

¹²³⁴ Bakara 2/69; Nahl 16/13, 69; Rûm 30/22; Fâtır 35/27, 28; Zümer 39/21.

sûresinin 138. ayetinde yer alan *“Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir?...”* ifadesi geçmektedir. Boya kelimesinin Kur’an’da tek başına değil de Allah ismiyle beraber, yani *‘sıbgatullah’* ifadesi ile kullanılmış olması çok anlamlıdır. Bu kullanım hakiki renk vericinin yalnızca Allah olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.¹²³⁵ Kur’an’da evren alabildiğince renkli tasavvur edilmiştir. Varlık her an ortaya çıkan devinim ve hareketine bağlı olarak insanlara rengarenk tablolar sunmaktadır.

Bilindiği gibi insanları biçim, koku, tat gibi hassalardan önce renk hassası kendisine çeker. Dolayısıyla renk ve renkler iki yönü ile karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak zâhîrî görüntüsü yönüyle renkler, ikinci olarakta; insanı bu renklerin asıl kaynağına ulaştırma yönüdür. Konuyla ilgili ayetlerde: *“Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır.”*,¹²³⁶ *“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”*¹²³⁷ renklerin mesaj verdiği iki yöne işaret vardır.

Bu ayetlerle Allah tabiatın süsüne, sanatsal yönüne, insanın duygu boyutuna hitap eden kısmına dikkat çekmekte, güzellik duygusunu harekete geçirmekte, insanın düşüncesine, yani öğüt alma yeteneğine hitap etmektedir. Tabiat renklerindeki ahenk ve bu ahengin meydana getirdiği essiz güzellik insan gönlünü yumuşatacak niteliktedir. Yüce Allah yerel tabiat olayları ile insan düşüncesine; göksel cisimlerin işleyişi ile insan aklına; tabiatın güzellik boyutu ile de insanın hatırlayıp öğüt alma yeteneğine hitap etmekte, onları harekete geçirmekte ve onlardan hareketle Allah’a varmayı öğretmektedir.¹²³⁸ Allah yeryüzünde renkleri farklı, özellikleri değişik varlıklar yaratmıştır. Bitkiler, çiçekler, böcekler, otlar, dağlar, kayalıklar, yollar, nehirler, göller...vb.

Renk ise yaşamı sürdürebilmenin birincil koşulu olmasa da bir anlamda hayatı anlamlandıran yaşamın bir çeşit süsüdür. Gördüğümüz renkler fiziksel manada bir gerçeklik taşımasa da dış dünyayı anlamlandıran en önemli unsurdur. Renkler sayesinde içinde bulunduğumuz dünyayı sınıflandırır, düzenler, anlamlandırırız. Kâinattaki renk çeşitliliğinin insana verdiği mesaj; Allah’ın üstün iradesi ve yaratma gücünü ortaya koyarak O’nun azametinin göstermektir. *“Görmüyor musun ki, Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var. İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer)*

¹²³⁵ Necmeddin Şahiner, *Siyah ve Yeşil Kur’ân’da Renk Sembolizmi*, İstanbul 1999, s.13.

¹²³⁶ Nahl 16/13.

¹²³⁷ Rum 30/22.

¹²³⁸ Bayraklı, *Kur’an Tefsiri*, c. X, s. 446 vd.

canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır."¹²³⁹ ifadesi dikkate şayandır.

Ayetlerde evrensel gösteri, gökten yere su indirilme olgusu ile başlıyor. Sonra rengârenk meyvaların yetiştirilmesine dikkatler çevriliyor. Gösteri renk ağırlıklı olduğu için meyvaların sadece renklerinden söz ediliyor. Hiçbir meyva türünün rengi başka bir meyva türünün rengi ile aynı değildir. Meyvaların renklerine göz gezdirildikten sonra bakışların taşların renklerine ve ton farklarına yöneltilmesi insan kalbini titreten, ondaki yüce güzellik zevkini uyandıran bir olaydır. Sonra sıra insanların renklerine geliyor. Bu gözlem sadece ırkları birbirinden ayıran ana renk farklarını vurgulamakla bitmez. Bu temel renk ayırımının ötesinde her fert, kendi renkdaşlarından şu ya da bu oranda farklıdır. Hatta bu renk farklılığı aynı gebelik dönemini ve aynı ana karnını paylaşmış olan ikiz kardeş arasında bile görülür. Son olarak sıradan hayvanların ve çiftlik hayvanlarının renklerinden söz edilmektedir.¹²⁴⁰

Kâinata görülen çarpıcı renkler ve çeşitlilik doğal kaynakların ayırt edici ve tanımlayıcı bir yönüdür. Bitkilerle iç içe yaşayanların hayatında renk yalnız türler arasında değil, cinsler ve çeşitleri arasında da ayırım yapmaya yarayan bir ölçüttür. Renk, bitkinin ya da meyvesinin olgunlaşp olgunlaşmadığının, yenebilecek duruma gelip gelmediğinin mesajını vermektedir. Rengin bu noktada ki işlevi ve önemi hayvanlar âlemi için de geçerlidir. Hayvanlarda türlerin, cinsiyetini yaşın vb. özelliklerinin belirlenmesinde de renk özelliklerinin bilinmesi önemlidir.¹²⁴¹

Ayrıca renkler; bireylerin estetik zevklerinden öte, simgesel iletişim araçlarıdır. Bireylerin renk tercihi bilinçli ya da bilinçsiz olarak psikolojilerinin yansıtılmasına yardımcı olmaktadır.¹²⁴² Özellikle giyim kuşamdaki renkle insanın kişiliğini dışa yansıtması bakımından önemlidir. Sözlü iletişime başlamadan renklerin sizin hakkınızda muhatabınıza birçok mesaj verir. Seçilen renklerin sosyol statüye, verilmek istenen mesaja ve mekana uygun olmalıdır. İletişim içinde olduğumuz kişiyi rahatsız edecek ya da onu farklı izlenimlere sürükleyecek renklerden kaçınılmalıdır.¹²⁴³

Psikonöroloji alanında duayen kabul edilen Kurt Goldstein'a göre her rengin kendine has bir önemi vardır. Bunun yanı sıra doğa, bütün renkleri barındırmaktadır, bireyler de tüm renklerin varlığının etkisiyle sağlıklı bir psikolojiye sahip olmaktadır. Bireylerin duyguları

¹²³⁹ Fatır 30/27, 28.

¹²⁴⁰ Kutub, *age.*, c. XII, s. 210 vd.

¹²⁴¹ Zillioğlu, *age.*, s. 182.

¹²⁴² Zillioğlu, *age.*, s. 181.

¹²⁴³ Yıldırım, *age.*, s. 118.

sabit ve durağan değildir, sürekli değişmektedir. Bu sebeple çeşitli araştırmacı ve uzmanlar renklerin insan üzerindeki psikolojik etkileri ile ilgili araştırma ve çıkarımlar neticesinde birçok insanın renklere karşı ortak tepkiler geliştirdiği tespit edilmiştir.¹²⁴⁴ Tabiatı ki renk değişimi insanı etkilemekte, onu farklı algı ve duygu alanına taşımaktadır.¹²⁴⁵

Kur'an'da bütün renkler değil özellikle siyah, beyaz, mavi, kırmızı, sarı ve yeşil gibi temel renkler zikredilmekte ve onlara dikkat çekilmektedir. Bilindiği üzere diğer renkler ve ara renkler zaten bu temel renklerin muhtelif oranlardaki karışımından meydana gelmektedir. Renklerin sahip olduğu simgesel anlamların insanlara verdiği mesajlar vardır.¹²⁴⁶

Beyaz: Sevinç ve ışığı, saf ve arı duyguları simgeler.¹²⁴⁷ Yani beyazla rahmet, müjde, iyilik, güzellik gibi özellikler kastedilmiştir. Ayrıca beyazla hidayet, temizlik, saflık, sevgi, hayır, hak, göz aydınlığı, insanî meziyetler gibi özellikler de kastedilmektedir.

Siyah: Keder, ölüm, korku, matem, kızgınlık ve inançsızlığı simgeler.¹²⁴⁸ Yani siyah Kur'an'da küfrü, azabı, şerri, öfkeyi, matem ve hüznü temsil etmekte ve kâfirlerin rengi olarak belirtilmektedir.¹²⁴⁹

Mavi: Genel olarak soğukluk, korku, dehşet, ulaşılmaz, derinlik gibi duyguları simgeler. "O gün günahkârları, (gözleri korkudan donup) gömgök kesilmiş olarak haşredeceğiz",¹²⁵⁰ "Gözleri gögermiş halde" anlamındaki "zurkâ" kelimesi, günahkârların halini belirtmektedir.

Mavi rengin özgürlük ve sonsuzluk simgesi olması, soyut algısını meydana getirirken, somut olarak akla gelen ilk şey deniz ve gökyüzüdür. Kur'an'da geçen semâ/gök, bahr/deniz gibi kelimeler de maviyi temsil etmektedirler. Bu açıdan bakılınca mavi, dini sezginin, derin düşüncenin rengi olmaktadır. Zira düşünce ufku derin ve etkileyici kişilerin daima yükseklerle yani semaya ve denizlere bakarak ilham almaları durumu daha da anlaşılır hale getirmektedir. Bu da semanın ilâhi aşkınlık hissini uyarıcı ve harekete geçirici bir biçimde olması sebebiyledir.¹²⁵¹

¹²⁴⁴ Faber Birren, "Color Psychology & Color Therapy", New Jersey 1992, s. 142 vd.

¹²⁴⁵ Zümer 39/21.

¹²⁴⁶ Tutar/Yılmaz, age, s. 67 vd.; Zillioğlu, age, s. 181 vd.

¹²⁴⁷ Bakara 2/187; Al-i İmrân 3/106, 107; A'râf 7/108; Yûsuf 12/84; Tâhâ 20/22; Şu'arâ 26/33; Neml 27/12.

¹²⁴⁸ Bakara 2/187; Al-i İmrân 3/106; Nahl 16/58; Fâtır 35/28; Zümer 39/60; Zuhuruf 43/17.

¹²⁴⁹ Abdülmünim Hâsimî, *el-Elvân Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1990, s. 48 vd.

¹²⁵⁰ Tâhâ 20/102.

¹²⁵¹ Kılıç, *Kur'an Sembolizmi*, Ankara, 1991, s. 46.

Yeşil: Bu rengin fiziksel yorgunluğu giderici ve sakinleştirici, esenlik ve huzur verici bir yanı vardır. Cennet tasvirlerinde çok kullanılan bir renk olduğu görülür. Kur'an'da¹²⁵² yeşil renk ile tabiatın rengi, canlılığı, ahengi, süsü, güzelliği vurgulanmaktadır. Yûsuf Sûresi'nde ise 'yeşil' 'kuru'nun zıddı olarak belirtilmekte yine burada da, hayatı canlılığı temsil etmektedir. Yani yeşil hayatı, kuruluk ise ölümü temsil etmektedir. Diğer ayetlerde ise yeşil Cennetin ve cennette giyilecek elbiselerin rengi olarak belirtilmekte yani orada da canlı bir hayatın ve zindeliğin varlığı yeşil ile nitelendirilmektedir. Kısaca yeşil ayetlerde dört noktayı vurgulamaktadır.

1) Bizzat yeşil rengi

2) Tabiatın nesvü neması

3) Cennet ve cennet elbiselerinin rengi

4) Hayatı temsil etmesi

Kırmızı: Çok uzaktan dikkati çeken bir renk olması sebebiyle heyecanlandırıcı, uyarıcı veya tehlike işareti olarak sembolleştirilmiştir.¹²⁵³ Aynı zamanda tutku çağrışımları yapar ve kullanıldığı bağlam ve tona göre agresif duyguları temsil eder. Psikolojik etkisi ise uzun süre izlendiğinde insanda gerginlik ve heyecan yaratması, kısa sürede ise dikkat çekici olması ve bakışı üzerinde toplamasıdır. Toplumsal anlamda kendine güveni, saldırganlığı, bedensel gücü, küstahlığı ve kabalığı simgeler.¹²⁵⁴

Sarı: Kur'an'da sarı renk ile insanoğluna içinde yaşadığı hayatın geçici olduğu hatırlatılmaktadır.¹²⁵⁵ Bu dünyadaki hayat ve bu hayat içindeki iniş ve çıkışlar geçicidir. Her ne kadar dünyada hoşunuza giden şeyler çok görünüyorsa da, aslında onlar hakirdir, asılsızdır ve aldatıcıdır. Aldatıcılığı, çekiciliği, geçiciliği ve izafiliği temsil etmekte olan sarı renk yakından çok güzel görülür ama biraz uzaklaşınca o çekiciliği kaybolur. Fazla uzaklaşınca da görünmez olur. Sarı renk insan idrakinde ilk anda bir zeval, sona erme, gurup etme, sönme, ışığın ve parlaklığın çekilmesi, hüznün ve keder, yalnızlık ve ıssızlık mefhumlarını hatırlatmaktadır.¹²⁵⁶

“Onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? Açıklasın,” dediler. Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır,” dedi;” Bakara Sûresi 69. ayetinde ise, sarı renk zindeliği, enerjiyi, hafifliği ve sevinci ifade etmektedir. Ayette geçen sarı renk için, *“Bakanların içini açan”* ifadesinin kullanılmış olması, Mısırlı göz uzmanı Dr. Mustafa Ahmet Azb'ın dikkatini çekmiş ve onun renkler üzerinde bir dizi araştırma

¹²⁵² En'âm 6/99; Yûsuf 12/43, 46.; Hac 22/63; Kehf 18/31; Yâsîn 36/80; İnsân 76/21.

¹²⁵³ Rahmân 55/37, Fâtır 35/21.

¹²⁵⁴ Tutar/Yılmaz, age., s. 69.

¹²⁵⁵ Rûm 30/51; Zümer 39/21; Hadîd 57/20.

¹²⁵⁶ Kılıç, age, s. 30.

yapmasına sebep olmuştur. Araştırmalar sırasında, insan gözünün kırmızı rengi görebilmesi için 50 diyetrelik, mavi rengi görebilmesi için 150 diyetrelik bir enerji harcarken; sarı rengi görebilmesi için enerji sarf etmediği ortaya çıkmıştır. Zaten sarı rengin frekans ve dalga boyu itibarı ile hemen beyazdan sonra gelmesi bunu göstermektedir.¹²⁵⁷ Sarı renk mutluluğun rengidir. Bulunduğu ortama coşku ve neşe katar. Sarı dışadönük, yenilikçi, yaratıcı, alternatifler üretebilen, ilgi çekmekten hoşlanan, neşeli, espirüel, canlı, hareketli, kıpır kıpır insanların rengidir. Sarının bir diğere anlamı ise sıcaklık ve enerjidir.¹²⁵⁸

Hız. Peygamber giyim kuşamda renk seçimine son derece dikkat etmiştir. Kendisi elbiselerinde genellikle beyaz ve sarı renkleri tercih ederdi. Renklerin en güzeli olarak beyazı tavsif ederken¹²⁵⁹, kırmızı rengin giyilmesini hoş karşılamazdı.¹²⁶⁰ Çünkü insanın gözü, muhatabı ile dilinden önce iletişime geçtiği için muhatab da yanlış bir ön yargı meydana getirecek renklerden uzak durulmalı, iletişim renklerle gölgelenmemeli, bilakis seçilen renk verilecek mesajla ve içinde bulunduğumuz mekanla uyum içinde olmalıdır.

Kısaca bir insanın dış dünyayla bağlantı kurmasında, hafızasının çalışmasında, beyninin öğrenme görevini yerine getirmesinde rengin önemli etkisi vardır. Çünkü insan, olaylar ve mekânlar, kişiler ve nesneler arasında ancak dış görünüşleri ve renkleri sayesinde sağlıklı bir bağlantı kurar. Sadece ses ya da dokunma, cisimleri tanımlamada yeterli olmaz. İnsan için dış dünya ancak renkleriyle bir bütündür ve bir anlam ifade eder.

d. Koku Dili

Koku karşılıklı ilişkilerde verdiği mesaj yönüyle bir iletişim aracıdır. Kokular, şuurumuzu harekete geçirdiği gibi aynı zamanda bilinçli olarak farkına varamayacağımız bazı istek ve davranışlar da bulunmamıza da neden olabilmektedir. Çünkü koku duyusu, duygu ve heyecan yaşantımızla önemli bir etkiye sahiptir.¹²⁶¹ Beyni etkileme yönüyle kandan daha hızlı olan burun yolu, kokunun en hızlı bir biçimde beyne ulaşmasını ve etkilemesini sağlamaktadır. Bu nedenle burun yolu ile alınan kokular hızlı bir biçimde beynimizi etkilemektedir. Bütün bu bilgilerin ışığında geliştirilen “*Aroma Terapi*” çalışmaları kokuların insanlara etkisi üzerinde yapılmaktadır. Örneğin;¹²⁶²

¹²⁵⁷ Çankırılı, “*Sarı Rengın Esrarı*”, Zafer Dergisi, Aralık 2005, say. 348

¹²⁵⁸ Sebnem Soygüder, *Renk ve Algı Psikolojisi*, Fotografya Dergisi, Ocak 2007, say. 19; Tutar/Yılmaz, age, s. 69.

¹²⁵⁹ Ebû Dâvud, Libâs, 17.

¹²⁶⁰ Ebû Dâvud, Libâs, 9.

¹²⁶¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1998, s. 106.

¹²⁶² <http://www.uyurgezer.net/kokunun-insan-uzerindeki-etkisi-t38509.html> (i.e.t.08.05.2007)

Gül kokusu: Muhabbet sevgi duygusunu yükseltir. Kişiler arasında duygusal çatışmaları ve çalkantıları sakinleştirir.

Yasemin kokusu: Mistik duyguları harekete geçirir, duyuların artmasına ve kişilerin birbirlerini anlamasına yardımcı olur.

Limon, menekşe, bergamut kokusu: Sinirleri gevşetir, ferahlık verir, rahatlatıcı bir etkisi vardır.

Papatya kokusu: Saf duyguları harekete geçirerek, insanın sevinçle ve mutlu olmasını sağlar.

Lavanta, çörek otu ve üzerlik tohumu kokusu: Stres verici meslek dallarında çalışanlar ve uyku problemi olanlar rahatlamasına yardımcı olur.

Ve daha birçok çeşit kokular insanın psikolojisini etkileyerek, insanın hem kendi ile hem de etrafıyla olumlu bir iletişim süreci gerçekleştirmesine katkı yapmaktadır. Öyle ki kokular insan psikolojisinde o kadar etkilidir ki tıpta birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır.¹²⁶³

Kur'an'da koku; esinti ile gelmesinden dolayı rüzgar ve koku anlamında ki“*rîh*” kelimesini kullanılmıştır.¹²⁶⁴ Bu kelime *iletme* anlamı öne çıkmaktadır. Kur'an, imanını insana kattığı kendine has bir kokusu olduğunu vurgulayarak, eğer inanlar arasında çekişme ve tefrika yayılırsa, bu kokunun dağılacağını ifade eder.

“....Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınızda kokunuz((gücünüz) gider...”¹²⁶⁵

Ayette geçen “*rih*” kelimesi Arapçada koku ve rüzgar anlamlarına gelmekle birlikte bu ayette mecaz olarak güç ve kuvvet anlamında kullanılmıştır. Ancak insanın taşıdığı değerlerin, bireysel ve sosyal ilişkilerde kendini göstermesi ve bu alanları kuşatması kaçınılmazdır. Öyle ki sevgi ve muhabbet üzerine kurulan ilişkiler yıllar geçse de aynen Hz. Yakub'un binlerce kilometre uzaktan oğlu Hz. Yûsuf'un kokusunu hissetmesi gibi¹²⁶⁶ insanların gönüllerinde yer edecektir.

¹²⁶³ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=976004> (i.e.t. 19.05.2011)

¹²⁶⁴ Bozkurt, “*Koku*”, DİA, Ankara 2006, c. XXVI, s. 150.

¹²⁶⁵ Enfâl 8/46

¹²⁶⁶ Yûsuf 12/94.

Kur'an'da koku adları; misk¹²⁶⁷ gibi kokan, karışımında kâfur ve zencefil bulunan¹²⁶⁸ cennet içeceklerinin özellikleriyle ilgili verilmiştir.

Kokunun muhatap üzerinde ki olumlu ve olumsuz etkisini çok iyi bilen Hz. Muhammed (s.a.v) kötü kokular saçan yiyeceklerin yenilerek mescide gelinmemesini tembihlemiş,¹²⁶⁹ evlerin ve mescidlerin güzel kokularla buhurlanmasını tavsiye etmiş,¹²⁷⁰ kendisine sunulan güzel kokuyu geri çevirmemiştir.¹²⁷¹ Ayrıca yabancı erkeklerin dikkatini çekmek için güzel kokular sürünen kadınları uyarmış ve muhatapta olumsuz etki uyandıracak bu tarz kokuların kullanımını yasaklamıştır.¹²⁷²

Dolayısıyla kokunun, sözden önce muhataba verdiği mesaj iletişim sürecinin yönünü tayin etmede etkili bir unsurdur. Önemli olan ilişkilerde muhatapta yanlış izlenim ve algı oluşturacak bu tür davranışlardan uzak durmaktır.

IV. KUR'AN'DA KULLANILAN İFADE ÖZELLİKLERİ

Kur'an'ın ifade biçiminden kastettiğimiz şey; kelimelerinin seçilişi ve dizilişi yönüyle taşıdığı kendine has anlatım tekniğidir. Kur'an, gerek kapsadığı bilgiler yönüyle, gerek de en son nazil olan vahiy olması itibarıyla vermek istediği mesajı en güzel şekilde muhataba sunmuştur. Bir yönüyle kişinin benliğini kuşatan bir etki ortaya koymakta, bununla birlikte, bazen kişiyi tarihi olayların içine götürüyormuşçasına bir üslup arz etmekte, bazen de tüm dünya düzeninin darmadağın olduğu bir son (ahiret) sahnesine götürerek okuyucusunun (muhatabının) zihnini sürekli canlı tutmaktadır.¹²⁷³

İnsanlarla irtibat ve diyalog kurulması, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesiyle başlar. Bu ifadeler kısa-uzun, sade-süslü, basit-girift olarak, sanat değeri bulunan edebî bir tarzda olabileceği gibi sözsüz anlatımla da olabilir. Bunun için amacı ve dinleyenler üzerindeki tesirini dikkate alarak yapılan üslup tanımlamaları mesajın en kısa yoldan

¹²⁶⁷ Mutaffifin 83/26.

¹²⁶⁸ İnsan 76/5, 7.

¹²⁶⁹ Buhârî, Ezan, 160; Müslim, Mesâcid, 73-74.

¹²⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut1990, c. V, s.132.

¹²⁷¹ Buhârî, Hibe, 9; Libâs, 80.

¹²⁷² Ebû Dâvûd, Tereccül, 7.

¹²⁷³ Kılıç, *age.*, s. 36.

anlaşılmasını sağlayacak, dinleyici üzerinde etki bırakacak ifade yol ve yöntem olarak belirtilmiştir.¹²⁷⁴

A. Konu ve Anlam Örgüsü Bütünlüğü

Kur'an'da her türlü anlatım tarzı çok dengeli bir biçimde kullanılmıştır. Metin baştan sona tek bir anlatım üslubuyla devam etmediği gibi, içerdiği bilgileri monoton bir anlatım tarzıyla sunmaz. Kur'an'ın metafizik alana ilişkin kullandığı üslup ile fiziki alana ilişkin kullandığı üslubun iç içe bulunması son derece canlı dinamik anlatımı oluşturmaktadır. Bu varlık alanlarının muhtevasını birbiri alanına taşımak ve bir alandan diğerine anlam transferi yaparak mesajı muhataba ulaştırıp iletişimi sağlamak için teşbih, tenzih, tasvir gibi bazı anlatım özellikleri kullanılmıştır.¹²⁷⁵ Hiç şüphesiz böyle bir üslup muhatabın zihninde, mesajla ilgili çağrışımları bir anda yapabilme imkânı vermektedir.

Öte yandan verilmek istenen mesajın içerdiği anlam ne kadar geniş ise onu ifade etmek o denli kolay olurken, mananın sınırlı ve sığ olması onun ifadesini zorlaştırmaktadır. Zengin anlam örgüsü içinde Kur'an'a baktığımızda tasvirle başlayan anlam örgüsü, sonra bir kıssayla devam ederken oradan da hukuki bir alana geçer. Bütün bu farklı sahalarda anlamın parlak ifade güzellikleriyle sergilendiği görülmektedir. Örneğin: Bakara Sûresi 164.-186. ayetleri arasında sırasıyla tasvir, mev'iza, teşri, zühd ve ahlâk, teşri, ibadet konularından ibaret anlatım tarzı çeşitliliği sergilenir. Bu farklılıkların gerek kendi içinde gerekse birbirlerine geçişte mükemmel bir üslup ve ifade sunumu ortaya konması dikkate şâyandır.¹²⁷⁶

Kur'an kıssalarının kendi iç anlam ve ifade geçişliliğine baktığımızda konunun ana mesajını gözden kaçırmaksızın kıssanın belli bölümlerine genel ifadeler, vaîd ve tehditlerin serpiştirildiği görülür. Kıssanın anlatımında kullanılan bu üslup okuyucunun sıradan bir hikâye dinlemesinden çok, bir mesaj beklentisi içerisine girmesine sebep olur "Kur'an pasajları, dini, kozmik ve insani bir takım hakîkatlere yoğunlaştırıcı bir anilikle, zihni, tasvir ve tasarımlar arasında dağılmaya bırakmaz, 'sadece gel!' dercesine, onun geçmiş, hal ve gelecekteki varlığını çok yakından ilgilendiren gerçekleri, insana tevdi eder. Böylece, kıssalar bir anlatım ve betimleme olmaktan çok, bir takım yüce gerçekliklerin kendileri vasıtasıyla kavranıldığı bir tür uygulamalı tarih ve insanlık dersine dönüşür. Tarihi olayların anlatımında bazen ahlâki bir tavır ve hayat biçimi hedeflenirken, kimi zaman, olumlu ya da olumsuz

¹²⁷⁴ Ali Cârîm/Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâzıha*, Mısır 1959, s. 12; Eren/Uzunoğlu, *age.*, s. 25; Bolelli, *age.*, s. 131.

¹²⁷⁵ Öztürk, *age.*, s. 18; Yavuz, *age.*, s. 114.

¹²⁷⁶ Yıldırım, *age.*, s. 135 vd.

olayların sunumlarından sonra, insanlık için evrensel değeri olan birtakım bireysel, toplumsal; hukuki, mali değerler takdim olunur. Böylece bir üslup içinde, rûhî, insanî ve dünyevi değer kümeleri, yaşanan insanlık şemasındaki yerlerini alır.”¹²⁷⁷

B. Akla ve Duygulara Hitap Etmesi

Kur'an insanı bir bütün olarak ele alan ve onun aklına ve duygularına seslenen bir ifade özelliğine sahiptir. Kur'an akla ve tefekküre ¹²⁷⁸ önem vermekle birlikte bir çok ayette insanları düşünmeye, gerçekleri görmeğe, hakikatlere kulak vermeye, ibret almaya teşvik etmiştir.¹²⁷⁹ Bunun için de akli kullanmayanların verilen mesajları algılayamayacağına dikkat çekmiştir. “*Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.*”¹²⁸⁰ Şu halde Kur'an'ın sözünü ettiği anlama ve algılama, aklın yanında insanın başka kuvvelerin varlığı sonucunda gerçekleşmektedir. Bu yüzden Allah, bazen insanın akılcı yanına, bazen de onun hissi yanına hitap etmektedir. Mesela Allah, birliğini anlatırken son derece aklî bir delil getirmektedir. “*Göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, göklerin ve yerin nizamı bozulurdu.*”¹²⁸¹ Bu ayeti İsrâ Sûresinin 42. ayetiyle birlikte değerlendirmek daha sıhhatli bir sonuca varmamızı sağlar, ilgili ayette Allah, şöyle buyurmaktadır. “*Onlara de ki söyledikleri gibi eğer Allah'la birlikte tanrılar olsaydı bu takdirde onlar, hemen üstün gelmek için, Arş Sahibine ulaşmaya bir yol ararlardı.*”

Yukarıda geçen ayetler insanın aklına, mantığına hitap ettiklerini görülmektedir. Tanrılar çok olsaydı, her bir tanrı üstün bir tanrısal güce sahip olacağından, mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Çünkü hiçbir tanrı diğer bir tanrının hâkimiyeti ve idaresi altında yaşayamazdı. Bu takdirde onun tanrılık iddiası, anlamsız olurdu. İnsan, mahlukatın gücüyle mukayese edilemeyecek kudretteki tanrıların âlemde birbirleriyle olan mücadelesini düşündüğünde, varlık âleminin kaosa sürükleneceğini ve kâinatta nizam diye bir şeyin kalmayacağını kavrayabilir.

Ayrıca insanda, nankörlük, zulüm, kibir, gaddarlık ve nefret gibi kötü duygular olduğu gibi; merhamet, şefkat, sevgi, vefa, sadakat gibi olumlu duygularda bulunmaktadır. Öte yandan korku, sevgi, gelecek endişesi, heyecan, sonsuz yaşama arzusu gibi duygularda

¹²⁷⁷ Kılıç, age., s. 56.

¹²⁷⁸ Bakara 2/ 44, 76; Âl-i İmrân 3/65; En'âm 6/32; A'râf 7/169.

¹²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/190-191; Yûnus 10/ 24; Rûm 30/24-28; Haşr 59/21.

¹²⁸⁰ Enfâl 8/22.

¹²⁸¹ Enbiyâ 21/22.

insan ruhunda yer almaktadır. Bütün bu duygu karmaşası insanın manevi yönünü oluşturmaktadır. Kur'an bu duygulara değişik tasvir ve haberlerle dikkat çekmektedir. Ancak bütün bunları sunulmasından maksat insanlara lüzumsuz bazı tasvirler yapıp, onları hayal âleminde yuzdürme değil, insanları ıslah ederek ilâhi mesajları anlama ve algılamalarını sağlamaktır. Bu sebeple insanın bütün duygularına hitap edip, onlara daha kolay etkilemek için bütün dilsel özellikleri kullanmıştır. Öyle ki insanın sahip olduğu istek ve arzu duygusundan hareketle, insanlara cennet ve nimetleri ¹²⁸² ilgi ve alaka göstereceği bir üslup içinde anlatılmıştır. Buna karşılık birlikte korku ve endişe duygusundan hareketle cehennem tasvirleri, ¹²⁸³ geçmiş ümmetlerin başına gelenler hatırlatılarak ¹²⁸⁴ insanın iyi ve güzele yönelmesi amaçlanmıştır.

Kur'an ayetlerinde insanın maddi ve manevi yönüne ayrı ayrı işarette bulunduğu gibi aynı ayet içinde de bu yönler bir arada kullanılmıştır. Kur'an, öldükten sonra dirilmeye dair akli ve hissi delilleri "...Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu diriltten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz O, her şeye gücü hakkıyla yetendir.", ¹²⁸⁵ "Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur. Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik. Bütün bunlar, içtenlikle Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt ve ibret vermek içindir. Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir." ¹²⁸⁶

Ayetlerde ilkbaharla birlikte ölü toprak ve ağaçların yeniden canlanmasına, bitkilerin bitmesine ve tabiatın yeniden doğmasına işaret edilmiştir. İşte tabiatın canlanması gibi insanoğlu da ahirette yeniden canlanacaktır. Bu ayetlerde hem akıl, hem de kalbe hitap ederek mantıkî delillerle ve hissi tatminin bir arada zikredildiği görülmektedir.

Kur'ân mesajının insanların zihin ve duygu dünyalarına sunuluşundaki kıssaların önemli bir role sahiptir. Muhataplar hangi seviyeden olursa olsun, Kur'ân'ın mesajını, kıssaların öğretici ve terbiye edici yapısı içinde kolaylıkla alabilmektedirler. Bilindiği gibi fikrî konuları, her zaman mücerret bir tarzda muhataba ulaştırmak, kolay olmaz. Fikirler, duygu içinde eritilmiş olarak daha iyi sunulabilirler. Bu durumda sunulan fikirler ve iletilmek istenen

¹²⁸² Ra'd 13/35; Furkân 25/24; Hâkka 69/18-24; Vâkıa 56/15-38; İnsan 76/13-22.

¹²⁸³ Tevbe 9/35; İbrâhim 14/16-17; Tâhâ 20/74.

¹²⁸⁴ En'âm 6/42-44; Fussilet 41/16-17.

¹²⁸⁵ Fussilet 41/39.

¹²⁸⁶ Kâf 50/6-11.

mesajlar, aklen ispatlanmaya lüzum kalmaksızın muhataba verilebilir. Kur'ân kıssaları da, üst seviyede bu rolü oynamaktadırlar.¹²⁸⁷

Mesajın anlaşılıp algılanmasında muhatabın mizacı belirleyicidir. Herkesin karakter ve mizacı farklı olduğundan mesajın sunulmasında da bu farklılıklar göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

C. Aynı Anda Farklı Seviyelere Hitap Etmesi

İnsanların kültür, bilgi, görgü ve anlayış durumları birbirinden farklıdır. Bu farklılıktan ötürü mesajın verilme ve anlaşılma durumları da farklılık gösterir. Hz. Peygamber, ilâhi mesajları farklı sınıflara mensup insanlara ulaştırıyor ve onların algılarına sunuyordu.¹²⁸⁸ Kur'an ayetleri Bilâl gibi köleyi etkilediği gibi Velid İbn Muğire gibi bir aristokrati da etkilemiştir. Hz. Ali gibi bir çocuğu imana taşıdığı gibi, Hz. Hatice gibi zengin ve kültürlü bir kadını imana ulaştırmıştı. Halid İbn Velid gibi bir komutanı büyülediği gibi, Amr İbn As gibi bir diplomatik uzmanı da etkilemiştir.¹²⁸⁹

Hiç şüphesiz bilgi ve kültür farkları çok olan bir toplumda verilen mesaj, orada bulunanların kendi kabiliyet ve birikimlerine göre algılanır.¹²⁹⁰ Kur'an, ilâhi mesajı verirken kullandığı lafız ve cümle terkinde ki üslûp, kültürleri, bilgi seviyeleri ve hayat şartları çok farklı kimselerin aynı hitaptan kendisine uygun mesaj ve dersi almalarını sağlamıştır. Bu ifade biçimi ne bilgiliye basit; ne de bilgisize ağır gelmektedir. Bu da Kur'ân üslûbunun kendine ait bir özelliğidir.¹²⁹¹

Bir ayetin muhataba göre ihtiva ettiği sathî, derin ve asli olmak üzere üç anlam derinliğine sahiptir. Buna göre avamdan olanlar satıhtaki ilk anlamı, aydınlar derinlikteki anlamı, ihtisas ehli de, o ayet kendi biraşını ilgilendiriyorsa ayetin hedefi olan manayı idrâk eder.¹²⁹² Örneğin Furkân sûresinin 61. ayetini bu açıdan incelediğimizde “*Göğre burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şânı çok yücedir.*”

Bu ayeti okuyan veya dinleyen kimseler, ilim ve kültür seviyelerine göre sathî, derin ve aslî manaları kavrayabilirler. Halk bu ayeti dinlediğinde Güneş ve Ay'ı dünyaya ışık gönderen iki unsur şeklinde anlar. Arapçayı iyi bilen bir kişi ise lüğavî yönden güneşin sıcak

¹²⁸⁷ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s.136.

¹²⁸⁸ Mâide 5/81-84; İsrâ 17/107-109; Kehf 18/23; Neml 27/92; Cin 72/1.

¹²⁸⁹ M. Emin Yıldırım, *Vahyi Hayata Taşımak*, İstanbul 2005, s. 225.

¹²⁹⁰ Muhammed Abdülazim Zürkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1996, s. 246.

¹²⁹¹ Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, İstanbul 1996, s. 84 vd.

¹²⁹² Yıldırım, *Suat, age.*, s. 140.

ışığı topladığını ve bundan dolayı ayette sırac(kandil) diye isimlendirildiğini, Ay'ın ise sadece ışığı yansıttığını anlar. Ancak astronomi uzmanı ise aynı ayeti Güneşin bir ışık kaynağı, Ay'ın da karanlık bir varlık olup, ışığını Güneş'ten alarak yansıttığını hemen algılar.¹²⁹³

Bu bakımdan Kur'an bir yandan sokaktaki insanın zihin dünyasına etki ederken, diğer yandan sosyo-kültürel ve entelektüel düzeydeki insanında ilgi alanına girmektedir.¹²⁹⁴

Bir mesajın anlaşılma ve algılanması isteniyorsa, insanlara akıl ve anlayış seviyelerine, bilgi birikim ve ahlâki olgunluk seviyelerine göre hitap edilmelidir. Çünkü bilgi, olayları değerlendirme ve algılama unsuru olarak önemlidir. İnsanı davranışa sevk eden, mesajı anlama ve algılamasıdır.¹²⁹⁵

D. Ses Düzeninin Anlama Etkisi

Kur'an'ın, taşımış olduğu harekelerin uyumu ile medleri, ğunneleri ile durulan ve geçilen yerleri ile işiten kişinin kulağında ahenkli bir ses bırakır. Arap olmayan birisi bile bu ses alegorisini fark ederek etkileyiciliğine kapılır.¹²⁹⁶ Hz. Peygamber döneminde, özellikle Velid b. Muğire'nin Kur'an'ın etkileyiciliğini itiraf ettiğini görülmüştür.¹²⁹⁷ Kur'an lafızlarıyla, lafızların ifade ettiği anlamlar arasında ses, ifade ve mahiyet bakımından bir ilişki vardır. Özellikle kelimelerde sese dair hiçbir unsur ihmal edilmez. Bazen mahreç bakımından uyumsuz gibi olan harfler kullanıldıkları kelimenin anlam ve ifade bütünlüğü içinde daha güzel bir okuyuş kazanır. "Kur'an, sertlik ile yumuşaklığı, muhkem ile müteşâbihi dakik bir tarzda bağdaştırır. Harfleri ve harf sıfatlarının her birini, ölçü ile tam yerine koyar ki, toplamından hayranlık veren bir ses armonisi meydana gelir."¹²⁹⁸ Örneğin, içinden suların fışkırdığı geniş oyuklar bulunan taş parçalarının tasvirinde¹²⁹⁹ kullanılan yeşşakkaku (parça parça yarılr) fiili¹³⁰⁰ şak şak yarılan taşları çağrıştırmakta, taşıdığı anlam ile ses arasında bir bütünlük oluşturmaktadır. Kur'an'da fonetik özellikler anlama uygunluk göstermektedir.

Müfessir Hamdi Yazır'ın (öl. 1361/1942) ifadesiyle "Kur'an bizi en sade müşâhadelerden en yüksek hakikatlere götürür. Müminlere gaybı anlatırken kâfirleri halden

¹²⁹³ Karaçam, *age.*, s. 507.

¹²⁹⁴ Kılıç, *age.*, s.55.

¹²⁹⁵ Çamdibi, *Din Eğitimi İnsan ve Hayat*, s. 68 vd.; Sert, *age.*, s. 82.

¹²⁹⁶ Yıldırım, *age.*, s.128.

¹²⁹⁷ Nisâbüri, *age.*, s. 375 vd.; İbn Kesir, *age.*, c. III, s. 570.

¹²⁹⁸ Yıldırım, *age.*, s.130.

¹²⁹⁹ Zemahşerî, *age.*, c. I, s. 290.

¹³⁰⁰ Bakara 2/74.

bizar eder ve bütün bunları hâle, makama, mekâna, zamana, mevzuya göre en uygun kelimelerle ifade eder. Mesela taşın çatlayıp su çıkardığını anlatırken “yenşekku” ya da “yeteşakkaku” demekle iktifa etmez de “İema yeşşakkaku” diyerek çatlayışın, akışın bütün fışırtısını, şakırtısını duyurur.”¹³⁰¹ Bu nedenle harflerin baskın karakteri de, cümlelerin konusuna ve onu söyleyenin varoluşsal durum ve yapısına uygun olarak seçilmiştir. Örneğin; şiddet, hiddet, feveran anlamının yoğun olduğu “İman ederek kendisini terk eden sihirbazlarına Firavunun tehditlerini ifade eden ve kaf, ayn, ti, kâf, cîm, hî, sâd gibi şiddet ve isti’la harfleriyle, keza teşdîd, ve te’kîd unsurlarıyla dolu olan şu sözleri, onun ateş püsküren tehdit nâralarını, sesleriyle de aksettirmektedir.”¹³⁰²

*“Firavun, “Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mûsâ’ya) inandınız ha! Şüphesiz yok, o size sihiri öğreten büyüğünüzdür. Şimdi andolsun, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.”*¹³⁰³ Bu ayet şiddet ve hiddet duygularının fonetik yansımalarını içermektedir. Sakin olan bir anlatımdan, heyecan verici bir anlatıma geçildiğinde bu durum hem ses düzeninde hem de akıcılıkta gözlenir. Okuyucu anlam ve ses bütünlüğü içerisinde gösterilmekte olan hakikate doğru bir teslimiyet içinde yol alır.

Bu durum, duygu ve düşüncelerin, muhataba tam olarak ulaşmasını sağlayarak mesaja yönelimini sağlayacaktır. Sözcüklerin açık bir şekilde söylenmeyişinden, sözcükleri oluşturan ses ve hecelerin anlamı yansıtacak şekilde ifade edilmemesi mesajın anlaşılma ve algılanmasını olumsuz etkileyecektir.¹³⁰⁴ Çünkü kelimelerin farklı tonlarda telaffuzu kelime ve cümlelerin anlamlarını kuvvetlendirdiği gibi bütün algının mesaja odaklanmasını sağlamaktadır.

V. KUR’AN’DA İLETİŞİM İLKE VE METODLARI

Kur’an, insanı bütün yönleri ile muhatap almış, mesaj aktarımında onun maddi ve manevi yönü göz önünde bulundurulmuştur. Bunun için mesajın akıncılığı ve algılanmasında uygulanacak ilke ve metodlar, mesajın kalıcılığı ve anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

¹³⁰¹ Yazır, *age.* c. I, s. 16.

¹³⁰² Yıldırım, *age.*, s. 130.

¹³⁰³ Tâhâ 20/71.

¹³⁰⁴ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 62.

İlke; ulaşılmak istene sonuç veya amaç için bir etkinliğe başlarken, etkinliğin hareket noktasını oluşturan ve etkinlik sürecinde ona kılavuzluk ederek yönlendiren kural ve prensiplerdir.¹³⁰⁵ İlkelerin, amaçlı bir etkinliğin düzenlenip yürütülmesine ışık tutması yönüyle, rehberlik edici nitelikleri vardır. Bunun için ilkelerin bilinmesi, metodların uygulanmasında temel prensipleri vermesi açısından önemlidir.

Herhangi bir amaca ulaşmak için bir şeyi bazı ilkelere ve belli bir düzene göre söyleme, yapma tarzı olarak ifade edilen metot iletişimin gerçekleşmesinde takip edilmesi gereken yoldur.¹³⁰⁶ Herkesin farklı karakteri ve değişik ihtiyaçları olacağından herkese aynı tarz konuşma üslubu ve hitap tarzı kullanılmaz. Bu nedenle farklı kişilere farklı üsluplar kullanılabileceği gibi aynı kişiye farklı anlatım metodları uygulamakta mümkündür. Bu metodlar, karşıdaki kişinin algılama durumu, ruh hali ve hangi şekilde daha çok etkileneceğinin tesbiti ile yapılabilir. İletişimde bunlar dikkate alınarak hareket edildiği zaman insanlarla ortak paydada buluşmak ve onların gönüllerine hitap etmek daha kolay olur. Dolayısıyla neyi, nerede ve hangi üslupla anlatacağımız çok önemlidir

Bu konularda Kur'an'ın ortaya koyduğu ilke ve metodların her biri, kendi gurubu içinde birbiriyle çok yakın anlam örgüsü olan konular olması sebebiyle, genel başlıklar altın işlenecektir.

A. İLKELER

a. Ortak Değerler İlkesi

İnsanî ilişkilerin başlaması ve sürdürülmesi, önemli ölçüde bu ilişkilerin zemininin oluşturulmasına, tanınmasına ve ilişkiler sürecinde bu zemini oluşturan faktörlerin dikkate alınmasına bağlıdır. Ortak değerlerin varlığı ve insanî ilişkilerde bunların dikkate alınması, aslında taraflar arasında ortak bir dilin kullanılması anlamına gelir. Buradaki ortak dil, iletişimde kullanılan kavramların ve kültürel unsurların ortaklığıdır. Aynı dili konuşan insanlar arasındaki kültürel ve kavramsal farklılıklar, taraflar arasında anlaşmayı ve iletişimi engelleyebilir. Dolayısıyla iletişimde ve anlaşmada ortak bir kültürü ve bazı ortak değerleri paylaşmanın önemli bir yeri vardır.¹³⁰⁷ İnsanlarla iletişim, öncelikle ortak konular üzerinde ki diyalogla başlar. İlk anda, anlaşılamayacak konular üzerinde tartışmak ve anlaşma yolu

¹³⁰⁵ N. Kemal Önder, *Öğretim Program İlke ve Yöntemler*, İstanbul 1995, s. 45.

¹³⁰⁶ A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1981 s. 168.

¹³⁰⁷ Cağfer Karadaş, *Bâkıllâni'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*, Bursa 2003, s. 76 vd.

aramaya çalışmak, karşılıklı ilişkilerin devamına engel olan bir davranıştır. Bunun için muhatabın sosyo-kültürel ve kişisel özellikleri dikkate alınmalıdır.

İnsanlar kendilerine ait fikirlerin, düşünce ve inançların yanlış olduğunu doğrudan doğruya ve açıkça belirtilmesinden hoşlanmaz. Bunun için iletişimde, insanlarla karşılıklı, var olan ortak noktaların bulunup gündeme getirilmesi ve bunlar etrafında uzlaşmaya çalışılması, ileriye dönük iletişimi gerçekleştirecek önemli bir zemindir.¹³⁰⁸ Hz. Peygamber ‘in *“Her doğan fitrat üzere doğar”*¹³⁰⁹ hadisi, insanların doğuştan ortak bir temayülle dünyaya geldiklerine işaret etmekle birlikte, yaşadıkları ve yetiştikleri ortam, sürdürdükleri hayat tarzları, sahip oldukları kişilik özellikleri ve ideolojilerine bağlılık dereceleri gibi faktörler mesajın algılanmasında ki farklılıkları ortaya çıkarmaktadır.¹³¹⁰ Kaynaktan gelen bilgi ya da mesaj, bir kimsenin çok yakından ilgi duyduğu bir konuya ait inanç ve tutumunu eleştiriyor ve ona hücum ediyorsa, bu, o bireyin kendi nefesine ait nüfuzunun bir parçası olan tutuma hücum ediyor demektir. Çünkü o, "kendisinin" tutumudur. Onun için birey, istenen aşırı değişmeye karşı koyacaktır ve kendi nefesine ait nüfuzunu korumak amacı ile mesajın hedefini kaynağın istediği noktadan daha uzaklara itecektir.¹³¹¹ Dolayısıyla iletişim karşı tarafın düşünce, görüş ve inançlarını doğrudan eleştirmekten kaçınmak ve muhatabı savunmaya sevk edecek davranışlara girmemek gerekir.

Muhatpla ortak noktaların tesbiti algı alanının genişliğini oluşturur ve iletişimin sağlam temeller üzerine geliştirilmesini sağlar. Kur'an'ın gayri müslimlere yönelik tebliğ ve davet mesajlarına bakıldığında, ortak noktaları dikkate aldığı, öne çıkardığı, dikkatlere sunduğu ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilediği göze çarpmaktadır. Kur'an bu yöntemi ilâhi mesajın insanlara ulaştırılmasın da Hz. Peygamberin kullanmasını istemiştir. *De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız”*¹³¹² Ayetin bütününden kastedilen, onlarla diyalog kurulurken, öncelikle mevcut olan veya olabilecek ortak noktaları tespit etmek ve onları ön plana çıkarmak, güzel ve olumlu bir iletişim süreci oluşturmaktır.¹³¹³ Söz konusu uzlaşma arayışı, bir tavizkârlık değil, muhataplarında var olan, ama belki kendilerinin de farkında olmadıkları makul ve sahih olan noktaları açığa çıkararak gönüllerini kazanmak ve onları İslâm’a yakın tutmak; aradaki düşünce ve inanç farklılığını en aza indirmek amacına

¹³⁰⁸ Şanver, age., s. 151.

¹³⁰⁹ Buhârî, *Cenaiz*, 80, *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 22, 23, 25.

¹³¹⁰ Gökçe, Orhan, age., s. 65 vd.

¹³¹¹ Kağıtçıbaşı, age., s. 177.

¹³¹² Âl-i İmrân 3/64.

¹³¹³ Önkâl, age., s. 188.

yöneliktir. Bu, Kur'an'ın tebliğ sürecinde diyalog kurmaya ve bunu sürdürmeye dönük yöntemlerinden birisi ve önemli bir özelliğidir.

Taraflar arasında mevcut ortak noktalardan hareketle kurulacak diyalogun sağlıklı bir biçim de sürdürülmesi için karşılıklı saygı esasına dikkat edilerek kişisel üslup ve tavırlardan kaçınılması gerekir.¹³¹⁴ Bu sebeple Hz. Peygamberin tebliğinin başlangıcında "Ey halkım!" hitabı; karşılıklı münasebetleri ve yakınlığı hatırlatıyor. Onlara davetin esas konularından bahsetmeden önce söylendiği için insanlar çağrıldıkları hususları hemen reddetmiyorlar, dikkatlice düşünüyorlardı.

Geleneklerine ve kazanmış olduğu tutumlarına sıkı bir şekilde bağlanma eğilimi taşıyan insanın inanç, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi, onların eleştirilmesi ve kötülenmesiyle değil; sahip olduğu olumlu inanç ve tutumların vurgulanması, ortaya konulması ve bunlarla kazandırılmak istenen fikir ve davranışlar arasında ilişki kurularak pekiştirilmesiyle mümkün olabilir.¹³¹⁵ Çünkü insanın sahip olduğu değerlerin eleştirilmesi ve kötülenmesi, onlara daha çok bağlanmasına ve savunsına yol açar. Bir başka deyişle, kaynağın sunduğu bilgi, inanç ve fikirlerin benimsetilmesi, bunlarla muhatabın sahip olduğu düşünce, inanç ve davranışlar arasındaki yakınlık ve benzerliklerin vurgulanmasıyla sağlanabilir.

Kur'an, bu yaklaşımıyla görüş, inanç ve yaşayış konularındaki ortak noktaları ve değerleri dikkate alıp ortaya çıkarmakta, dikkatlere sunmakta, bunları, mesajlarının sunulması ve kendi doğrularının temellendirilmesinde dayanak olarak kullanmaktadır. Kur'an, bunu iletişim kurmak için bir vasıta olarak görmekte ve bununla iletişimin önünü açmayı amaçlamaktadır. Çünkü vahyin öncelikli amacı, muhatabıyla iletişim kurmak ve bunu sürdürmektir.

Allah'ın gönderdiği peygamberler'in birincil görevi olan tebliğ, muhatabı bilgilendirmeye ve uyarmaya dönük sürdürülebilir bir iletişim kurma faaliyet ve süreci olarak tanımlanabilir. Kur'an'ın, muhatabıyla uzlaşmaya ya da muhatabını kendi mesajına yakınlaştırmaya ve ısındırmaya yönelik ortak nokta tespiti ve arayışına bakıldığında, genel olarak bunun üç boyuta sahip olduğunu söylemek mümkündür:¹³¹⁶ Birincisi, inanç ve iman konuları¹³¹⁷; ikincisi, peygamberler ve değer verilen diğer şahıslar;¹³¹⁸ üçüncüsü ise,

¹³¹⁴ Komisyon, *age.*, c. I, s. 593.

¹³¹⁵ Baltaş, *age.*, s. 160.

¹³¹⁶ Şanver, *age.*, s. 153.

¹³¹⁷ Âl-i İmrân, 3/51; Mâide 5/72.; Şu'arâ 26/26; Mü'min 40/27, 64; Duhân 44/20.

¹³¹⁸ Bakara 2/135-136; En'âm 6/161; Nahl 16/120; A'lâ 87/18-19.

geleneksel değerler ve anlayışlardır.¹³¹⁹ Dolayısıyla muhatap ile aramızdaki ortak paydaları çok iyi tesbit edip faydalanılacak şeyler yapabilmenin gayreti içinde olmalıyız.

b. Tekrar İlkesi

Etkili iletişimde mesajın aktarılması ve kalıcılığının sağlanması, pekiştirme ve ikna ile mümkündür. Bunun gerçekleştirilmesinde tekrarın önemli bir rolü vardır. Çünkü hedef kitleyi etkilemek ve onda istenen yönde bir değişiklik meydana getirmek, mesajın tekrarı ile gerçekleşir. Bu metod, konuların net bir şekilde anlaşılmasını, mesajın tam ve eksiksiz bir şekilde zihinde kalmasını sağlayacak bir yöntemdir. İletişimin etkinliği bir anlamda mesajın bıkıp usanmadan tekrarlanmasına bağlıdır.¹³²⁰

Arapçada tekrarın “geriye dönmek”, “yinelemek” anlamlarının yanında,¹³²¹ “genelemek”¹³²² anlamı da bulunmaktadır. Yinelemek “bir sözü yeniden söylemek”¹³²³ anlamındayken, genelemek “aynı sözü aynı anlamdaki çeşitli sözcüklerle söyleme”¹³²⁴ gibi çok daha farklı bir anlama gelir. Bu da tekrarın iki farklı anlamının bulunduğunu göstermektedir.

Böylece insan tekrarlanan şeyi zihninde iyice tutacak, yani mesajı pekiştirecektir. Zaten başarılı ve etkin bir ileti için, mesajın bazı durumlarda birkaç kez tekrarlanmasının pekiştirici özelliği vardır.¹³²⁵ Ayrıca tekrar etmek iletiyi somut ve belirgin kılarak, onun etkinliğini artırmaktadır. Bütün bunlar, insanın unutma özelliğini gidermeye yönelik çabaların gerekliliğini ifade etmektedir. İşte bu bilgiler doğrultusunda Kur'an'da ki tekrarların da iletişimsel olarak aynı işlevi gördüklerini söylemek mümkündür. Zira Kur'an'da ki bu tekrarlar, iletişim sürecinin etkin bir şekilde sona ermesi için ikna edici ve pekiştirici görevi görmekte, etkin bir şekilde zihinde yerleşmesi için gerekli ortamı sağlamaktadır.¹³²⁶

Kur'an'da insanların ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alarak, zaman zaman bu yöntemi kullanmıştır. Kur'an bu yöntemi uygularken tekrarı iki şekilde yapmaktadır. Birincisi konuların tekrarı; ikincisi ifadelerin tekrarıdır. Yani özellikle belli konular ve bazı kıssalar, Kur'an'da

¹³¹⁹ A'râf 7/159; Sâffât 37/125-126; Duhân 44/8.

¹³²⁰ Arsev Bektaş, *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*, İstanbul 2000, s. 169.

¹³²¹ İbn Manzur, *age.*, c. V, s. 135.

¹³²² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. VI, s. 281.

¹³²³ Hançerlioğlu, *age.*, c. VII, s. 323.

¹³²⁴ Hançerlioğlu, *age.*, c. II, s. 209.

¹³²⁵ Tutar/Yılmaz, *age.*, s. 101.

¹³²⁶ Yıldırım, *age.*, s. 150; Gezer, *age.*, s. 211.

çokça zikredilirken, bunlarda ana fikir aynı kalmakta, fakat ifade biçimi ve üslubu değişmektedir. Bazen de aynı ifadeler, herhangi bir değişiklik yapılmadan tekrar edilmektedir.¹³²⁷ Mevdûdî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır, “Eğer ifadeler aynıyla tekrarlanırsa ve monoton bir kalıp içerisinde yenilense, insan tabiatı bıkar, kulaklar tırmalanır, rahatsız olur. Bu sebeple, herhangi bir merhale ile ilgili bir konunun anlatılması ve ardarda birkaç kere tekrarlanması gerekiyorsa, ifadenin yeni kelimelerle donatılarak sıralanması, yeni bir üslup, benzeri bulunmayan bir ifade güzelliği ile bezenmesi lazım gelir ki, ruhlar onu arzulasın, gönüller ona ısınsın”.¹³²⁸ Bu da iletişimde mesajın kodlama sürecinde hedef kitlenin dikkate alınması olgusuna uymaktadır. Çünkü muhatabın anlayamayacağı mesajlar iletişim süreci için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bunun giderilmesi ve iletişimin önündeki engelin kaldırılması bu hususa dikkatle mümkündür. Kur’an’ın tekrarlar konusunda ki yaklaşımı “ *Andolsun biz, onlar düşünüp öğüt alsınlar diye (gerçekleri) bu Kur’an’da değişik biçimlerde (tekrar tekrar) açıkladık...*”¹³²⁹ bu duruma uymaktadır. Şöyle ki, Kuran’ın zihinlerde yerleşmesini istediği inanç ve gaybî işlerle ilgili tevhid, Allah’ın bütün dinlerin kaynağı olduğunu, dirilişe, kıyamet gününe, hesaba, ahirette sevap ve cezaya inanma gibi bazı gerçeklerin onda tekrar edildiği görülmektedir. Kur’an’ın birçok ayeti, zihinlerde yerleşmesi için bu anlamları tekrarlamaktadır.¹³³⁰

İkna edici iletişim sürecinde hedeflenen şey, alıcının dikkatini çekerek konunun belirginliğini sağlayıp, haber ve bilgi vererek, beceri, zevk, kavramlar ve tutumlar üzerinde belli etkiler yaparak, bir hareket veya hareket değişikliği yapmaktır.¹³³¹ Mesajın istenen alıcılara ulaşması ve beklenen sonucu verebilmesi için öncelikle gerekli olan şey; mesajın onun dikkatini çekecek şekilde kurulması, kodlanması ve sunulmasıdır. Bu da zamanlama, yer seçimi, alıcı tarafın dikkatini uyandıracak, ilgisini çekecek belirgin uyarıcılarla ilgilidir.¹³³² Bunun açıklaması ise oldukça basittir: “Bir insana yapmasını söylediğiniz şeyi yaptırmak için, önce o insanın size kulak vermesini sağlamak gerekir”. Tekrar mesajın belirtilmesinde önemli bir etkidir.¹³³³ İşte Kur’an da insanları ilâhi gerçeklere ikna etmek ve bu doğrultuda

¹³²⁷ Öztürk, *age.*, s. 37 vd.; Yıldırım, *age.*, s. 151 vd.; Gezer, *age.*, s. 213 vd.

¹³²⁸ Mevdûdî, *Kur’an’ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul 2009, s. 47.

¹³²⁹ İsra 17/41.

¹³³⁰ Necatî, s. 146.

¹³³¹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, İstanbul 1995, s. 251 vd.; Osman Özsoy, *Kamuoyu ve Propaganda*, İstanbul 1998, s. 111.

¹³³² Wilbur Schramm, “Haberleşme Nasıl İşler?”, *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, Der. Ünsal Oskay, Ankara 1969, s.113 vd.

¹³³³ Blair J. Kolasa, *İşletmeler İçin Davranış Bilimlerine Giriş*, çev. Fulya Alkar, İstanbul 1969, s. 247.

Kur'an'da yer alan hususlara itaat edilmesini sağlamak üzere ikna yolunu seçmiş, bu sürecin ilk basamağını oluşturan “ilgi ve dikkatin temini” için ise tekrarları kullanmıştır.¹³³⁴

Bir iletiyi aynen ya da farklı şekillerde birkaç defa tekrar etmek (yinelemek ya da genelemek) bireye ulaşmış olma şansını artırmakla birlikte onun dikkatini iletiye odaklamasını ve aynı şekilde mesajın daha iyi kodlanmış olma ihtimalini yükseltmektedir.¹³³⁵ İşte Kur'an'daki tekrarların bir işlevi de bu dikkatin teminini sağlamaya yöneliktir. Özellikle bazen bir kelime, bazen de cümle ya da söz öbeklerinin aynı lafızlarla tekrarları olarak tanımlanan lafız tekrarları Allah-insan arasındaki iletişimde dikkat ve ilgi uyandırmak ve içerdiği ifadelerin farkına varılmasını sağlamak gibi bir işleve sahiptir. Cümle ve ayetlerin tekrarı, tam anlamıyla insanların tutumlarını istenen yönde etkileme yani ikna etmede sürecinin başlangıcını sağlayan vesilelerden ve Kur'an'ın kullandığı tekniklerden biridir. Kelimelerin aynı ayette tekrar edilmesi ise o ifadeye dikkat çekmenin yanında vurgu işlevi de görmekte, hedef kitlelere o kavramın önemine dikkat çekmektedir. Örneğin Şuara Sûresi'nde pek çok kez zikredilen “*Allah'a karşı gelmekten sakının*” lafzının tekrarlanması bu kelimenin taşıdığı anlama Allah'ın önem verdiğini ve ona dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Zira Allah o konu hakkında ilgi uyandırmak istemektedir. Hatta bunu pek çok kıssanın arkasından zikrederek, geçmişteki inkarcılar gibi olmamaları hususunu vurgulamaktadır.

Özellikle Rahman, Şu'arâ, Kamer, Mürselât Sûreleri'nde geçen aynı ifadenin aynı lafızlarla tekrarlanması çok daha farklı bir durumu oluşturmaktadır. Bu ayetlerin tekrarları, ikna edici iletişim sürecinin “kavrama” ve “saklama” aşamaları için gerekli işlevleri görmektedir. Şöyle ki, bu tekrar sayılarının artması ise çok daha farklı bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Her bir ifade aynı işlevi görmemektedir. İfadenin ilk kez tekrarlanması mesaja ilgi çekmeye yöneliktir. Örneğin Rahmân Sûresi'nde her ayetin ya da ayetler grubundan sonra uyarma, hatırlatma, ya da ayıplamanın yer aldığı “*Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?*” sorusuyla mesajın zihinlere yerleştirilmesi bu tekrarlarla gerçekleştirilmektedir. Bu söylediğimiz durum, özellikle Rahman Sûresi'ni ilk kez okuyan bir kişinin süreçte geçirdiği aşamaları anlatmaktadır. Bu noktadan sonra muhatabın bu sureyi her okuyuşu onun zihnine nimetlerin sınırsızlığı, onların sahibinin Allah olduğu gibi mesajların her bir okuyuşta o insanlar için farklı anlamlar ifade edecektir. Her bir nimetin zikri insanın yukarıda sayılan gerçekleri onaylamasında biraz daha etkili olacaktır.

Muhataptan bu ikna sürecinin sonunda istenen şey, nimetleri hatırlaması, yalanlıyorsa bu tutumdan vazgeçmesi, yalanlamıyorsa yalanlama gibi Allah tarafından hoş karşılanmayan

¹³³⁴ Çetin, age., s. 274.

¹³³⁵ Judith Lazar, *İletişim Bilimi*, çev. Cengiz Anık, Ankara 2001, s. 69; Erdoğan Korkmaz/ İrfan Alemdar, *İletişim ve Toplum*, İstanbul 1990, s. 83.

bu tutuma hiç girmemesidir. Bunun meydana gelebilmesi için önce bu mesajın farkına varması, sonra bunun kavraması ve zihinde sürekli bir şekilde tutması, sonuçta da davranışla yani nimetlerin hatırlanması ve şükürü ile ilgili bir kararın verilebilmesi için öncelikle onu onaylaması gerekmektedir.

İşte böylece Rahmân Sûresi'ndeki 31 defa tekrarlanan bu ayetlerden her birinin, her defasında değişik konular, nimetler ve ibretli kıssalardan sonra tekrar edilmeleri, nimetin çeşidine göre her seferinde muhataba tamamen yeni bir manaya dikkati çekmekte, insan için hayatî ehemmiyet taşıyan ders ve ibretleri iyice kalplere, akıllara yerleştirmek istenmektedir. Böyle bir tekrar inananlar için usanç değil, bilakis onlara sevk ve zevk vermekte, imanlarını daha da ziyadeleştirmektedir.¹³³⁶

Tekrar, etkin iletişim için çok önemli bir kavramdır. Pek çok konu tekrar sayesinde insanların zihninde yer etmekte, pek çok ifade belirgin ve somut hale gelmektedir. Kur'an'da bazen bir kelime, bazen bir cümle bazen de bir kıssa ya da haber şeklinde beliren tekrarlar da bu işlevi görmektedir. Özellikle farklı insanların bulunduğu topluluklara hitap eden bu tekrarlar, muhatapta mesaja ait konuların iyice yerleşmesini, gerektiğinde zorlanmadan hatırlanabilmesini sağlamaktadır

c. Mukayese İlkesi

Bu metotta, mesajın verilmesi ve sonuç alınması için, bilinen gerçekleri, yargıları ve değerleri başlangıç olarak almayı, bunların yardımı ile bilinmeyeni bulmaya çalışmayı ifade eder. Buna göre muhatabının mesajı algılaması daha önce öğrenmiş olduğu bilgileri hatırlaması ve onlardan yararlanma şeklindedir.¹³³⁷ İnsan bir konuyu işlerken, önce konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan bilgilerden işe başlamalı, daha sonra bilinmeyene doğru yürümelidir. Eski bilgiler üzerine bina edilecek yeni bilgiler böylece sağlam bir temele de oturmuş olur. Bu yolla verilmek istenen mesaj daha çabuk algılanıp anlaşılması sağlanmış olur.

Kur'an, mesajın verilmesinde "bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta" metodunu kullanmıştır. Gerek kendisinde mevcut olan gerekse dışardan edinmemizi istediği bilgilerin nihai amacı bilinmeyeni keşfetmeğe yöneliktir. Ona göre bilgi yeni hakikatlere ulaştırmalıdır.¹³³⁸ Kur'an da Rûm Sûresinin 30/20-25 ayetleri incelendiğinde görülecektir ki, Kur'an eski bilgileri kullanmak suretiyle yeni bilgilere ulaşmamızı istiyor. Bilinenden bilinmeyene ilkesinde eski bilgiler yeni bilgilerin sebebi, yeni bilgiler eski bilgilerin sonucu durumundadır. " *Allah, diriyi*

¹³³⁶ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994, s 253 vd.

¹³³⁷ Oğuzkan Alaylıoğlu/A. Ferhan Ruşen, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul 1976, s. 33; Fersahoğlu, *age.*, s.591

¹³³⁸ Fersahoğlu, *age.*, s. 591.

ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (mezarlarınızdan) işte böyle çıkarılacaksınız.”¹³³⁹ Ayette topraktan bitkilerin diriltip çıkarılması bilinen bir bilgi olarak veriliyor ve ondan insanın kabirden diriltip çıkarılması bilgisi akla veriliyor. Birini yapan Allah diğerini de yapar deniliyor. Yirmi ikinci ayet ise daha dikkat çekicidir. " Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”¹³⁴⁰ Ayet, göklerin ve yerin yaratılmasında dil ve renklerin farklı olmasında Allah'ın varlığı ile ilgili derslerin bulunduğu ifade edilmekte bunun içinde bilgili olmak öngörülmektedir. Yani, onlardan temin ve tahsil edilecek yeni bilgiler için eski bilgilere ihtiyaç gösterilmektedir.¹³⁴¹

İnsanların öldükten sonra dirilmesi ile ilgili şu ayet de bilinenden bilinmeyene ilkesi ile ilgili ilginç bir örnektir. "Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?" De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir." O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir.”¹³⁴² Ayette, çürümüş kemikten hayatın çıkması inançsızlar için imkânsız, birbirine zıt şeyler olarak gösteriliyor. 80. ayette ise yeşil ağaçla ateşin de bir birine zıt iki şey olduğu fakat buna rağmen yeşil ağaçtan ateşin yaratıldığı bilgisi verilerek çürümüş kemikten de hayatın yaratılabileceği bilgisine geçiş sağlanıyor. Kur'an şunu demek istiyor: Çürümüş kemikten hayatın çıkarılmasını akıldan uzak görüyorsun ama yeşil ağaçtan da ona zıt olan ateş çıkarılıyor. Birini yapan diğerini de yapar. " De ki: "Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?" "Allah" diyecekler. De ki: "O hâlde, Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?"¹³⁴³

Soyut mesajların, insanlara ulaştırılmasında, onların anlayış ve algılarına sunulmasında mesajın somutlaştırılması önemlidir. Çünkü soyut kavramların muhatap tarafından yanlış anlaşılması her zaman mümkündür. Genel anlamda Peygamberlik müessesesi, mesajın somutlaştırılması açısından zorunlu ve gereklidir. Çünkü Allah İslâm'ı örnek olabilmesi için bir meleğin şahsında değil de, bir beşerin şahsında tebliğ ve talim ettirmiştir. İslâm'ın teorisi Hz. Muhammed ile pratiğe dönüşmüş ve somutlaşmıştır. "Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek

¹³³⁹ Rûm 30/19.

¹³⁴⁰ Rûm 30/22.

¹³⁴¹ Fersahoğlu, age., s.592.

¹³⁴² Yâsin 36/78-81.

¹³⁴³ Yûnus 10/31.

*vardır.*¹³⁴⁴ İlâhi mesajlar, Hz. Muhammed'in yaşantısında daima canlı kalacak en mükemmelliktedir. Hz Aişe'ye Rasulullah'ın ahlâkı sorulduğunda: "O'nun ahlâkı Kur'an idi." diye cevap vermesi,¹³⁴⁵ Rasûlullah'ın davranışlarının Kur'an'ın hakikatlerini ve uygulamalarını tefsir ve izah eden canlı bir müfessir ve tercümanı olmasındandır.

Ayrıca Kur'an Allah'ı tanıtırken, müşriklerin ilâhlarının ne olduğunu ortaya koyarak, bir ilâhta olması gerekenleri ifade etmiş, muşahhas Allah tasavvurunu insanların zihninde oluşturmuştur. İnsanların elleriyle yapıpta taptıkları putlar; göremeyen ve işitemeyen,¹³⁴⁶ öldüremeyen ve diriltemeyen,¹³⁴⁷ bir sineği bile yaratamayan,¹³⁴⁸ hüküm veremeyen¹³⁴⁹ ve duaları karşılık veremeyen,¹³⁵⁰ ne kendine nede başkalarına faydası olmayan varlıklardır.¹³⁵¹ Kur'an'ın putlar hakkındaki bu tasvir ve değerlendirmeleri, esasen insanların gerçek ilâh ile putları mukayese yapmaya, o yönde akli ve zihinsel aktiviteye girmelerini ve neyin ilâh olabileceğini ya da olamayacağını, bir başka ifadeyle ilâh olmanın neyi gerektirdiğini düşünmelerini sağlamaya yöneliktir.¹³⁵²

Kuran'da mesajın aktarılmasında somutlaştırmayı kullandığı gibi somuttan hareketle soyut kavramları da insanların algısına sunmuştur. Bunlar içerisinde Hz. İbrahim'in ölülerin dirilmesi hususunda Allah'tan kendisine bir örnek göstermesiyle ilgili olan Bakara Sûresinin 260. ayeti, konumuz açısından ilginç bir örnektir. Hz. İbrahim ölülerin nasıl dirildiğini i'lmel yakîn bildiği halde, onunla yetinmeyip gerçeği bir de gözüyle görmek istemesi aynel yakîn bilginin derecesini göstermektedir: "Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölülerini nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." ¹³⁵³

Mesajların insanlara ulaştırılmasında, bilinenden-bilinmeyene, somuttan soyuta veya soyuttan somuta bilgi karşılaştırmaları, verilmek istenen mesajın algılanması ve anlaşılması için önemlidir.

¹³⁴⁴ Ahzâb 33/21.

¹³⁴⁵ Müslim, Salâtü'l- Müsafirin, 139.

¹³⁴⁶ A'râf 7/195, 198; Meryem 19/ 42; Şu'arâ 26/72; Fâtır 35/14.

¹³⁴⁷ Yûnus 10/34; Enbiyâ 21/21; Furkân 25/3.

¹³⁴⁸ Hac 22/73; Nahl 16/20.

¹³⁴⁹ Mü'min 40/20.

¹³⁵⁰ A'râf 7/193-194; Ra'd 13/14; Fâtır 35/14.

¹³⁵¹ A'râf 7/192; Enbiyâ 21/43; Şu'arâ 26/93; Ahkâf 46/28..

¹³⁵² Şanver, age, s. 193.

¹³⁵³ Bakara 2/260.

d. Tedric İlkesi

Bilindiği gibi bir insanı etkilemek, inanç, görüş ve düşüncelerini değiştirmek, hemen birdenbire gerçekleştirilebilecek bir konu değildir. Bunun için zaman, sabır, teenni ve tahammül gerekir. Çünkü İnsan bedeni, zihinsel ve ruhsal yönden tedrici bir gelişim göstermektedir.¹³⁵⁴ Sabırsız ve aceleci bir yaklaşımla hemen netice almaya kalkılırsa, her an olumsuz bir tepki ile karşılaşmak mümkündür.¹³⁵⁵

Bu nedenle verilmek istenene mesajın algılanması için uygun iletişim ortamın hazırlanması kadar, muhatabın mesajı dinlemeye ve verilen mesajı algılamaya hazır hale gelmesi de büyük önem taşımaktadır. Allah, Kur'an'daki surelerin başlarındaki mukatta'a harfleriyle önce dikkatleri çekip, zihinleri hazır duruma getirdikten sonra vermek istediği mesajı açıklamaktadır. Çünkü insan anlamını bilmediği bu harfleri duyunca, dikkatini bu noktaya teksif etmekte ve bundan sonra gelecek olan sözlere zihnini açık tutmaktadır. Bu yöntem verilmek istenen mesajın algılanması için gerek psikolojik, gerekse zihinsel bir ortamın hazırlanması tedrici metodun uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır.¹³⁵⁶

Mesajın, insanın maddi-manevi gelişim düzeyine uygunluğu algılanması açısından önemlidir. Kur'an'ın 23 sene gibi bir zamanda inzâl olması bu metodun gereğini ortaya koymaktadır. Verilmek istenen mesaj yavaş yavaş ve adım adım verilirse muhatabın mesajı anlaması, içselleştirmesi ve benimsemesi sağlanır. *"Biz Kur'an'ı, insanlara ağır ağır okuman için, ayet ayet ayırdık ve onu peyderpey indirdik."*¹³⁵⁷ İnkâr edenler, *"Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!"* dediler. Biz, Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk."¹³⁵⁸ İnsanın yapısını çok iyi bilen Allah, yaşanmasını istediği bütün prensipleri, tedrici bir şekilde göndermiştir.¹³⁵⁹ Sözü edilen bu hükümlerin alıştıra alıştıra uygulanmaya konulması, şüphesiz insanın fıtratına daha rahat ve daha kolay gelmektedir. Kolay olan işler ise, daha çabuk kabul görmekte ve daha hızla yayılmaktadır.¹³⁶⁰

Kur'an, geldiği topluma ilk önce "Allah'tan başka ilâh yoktur" esasını bildirmek ve sadece O'na kulluk edileceği inancını yerleştirmekle işe başlamıştır.¹³⁶¹ Çünkü inanç ilâhi mesajın

¹³⁵⁴ Şanver, age., s. 144.

¹³⁵⁵ Saka, Şevki, age., s. 181; Fersahoğlu, age., s. 624; Bayraktar, age., s. 184.

¹³⁵⁶ Yavuz, age., s. 377.

¹³⁵⁷ İsrâ 17/106.

¹³⁵⁸ Furkân 25/32.

¹³⁵⁹ Komisyon, age., c. III, s. 529.

¹³⁶⁰ Bakara 2/185; Nisâ 4/28.

¹³⁶¹ Enâm 6/56; Yûnus 10/104; Hüdâ 11/2, 26; Yûsuf 12/40; Râd 13/36; Neml 27/91; Zümer 39/11, 14, 64; Mü'min 40/66.

algılanmasında ve uygulanmasında olduğu kadar istikrarlı bir kişiliğin oluşması bakımından da önemlidir.¹³⁶² İçki yasağı ayeti¹³⁶³ geldiğinde müslümanların, evlerinde bulunan bütün içkileri sokaklara dökmelerinin ¹³⁶⁴ sırrı bu metotla sağlanan, insanların zihinlerine hakim olma başarısıdır.

Kur'an, kötü âdetleri ve zararlı alışkanlıkları yasaklamakla davete başlamadığı gibi, oruç tutmak, zekat vermek ve hacca gitmek gibi ibâdetleri emretmekle de işe başlamamıştır. Zira Kur'an'ın ilk hitap ettiği insanların kötü ve zararlı alışkanlıkları, bozuk bir inanç sistemi üzerine kurulmuştu. Söz konusu inanç sistemi üzerine de ne ibadet, ne ahlâk, ne de muamelatla ilgili prensipler yerleştirilebilirdi. Bu durumda ilkönce bu prensiplerin yerleştirileceği altyapıyı sağlamlaştırmak gerekirdi. Bunun için Kur'an'ın ilk olarak ortaya koyduğu temel görüş, tek Allah inancıdır.¹³⁶⁵ Sonra tekrar tekrar Allah'ın sıfat ve fiillerinden bahsederek, O'nun zatını nasıl tanımlamak gerekiyorsa öylece tanımlamıştır. Kur'an, ilk surelerde, Allah'ı tanıtır ve O'nu tavsif ederken, hitap ettiği toplumun inançlarında önemli bir yer tutan putlardan hiç bahsetmemiş, onların inançlarına temas etmeden, doğrudan doğruya kendi fikrini ve davasını ortaya koymuştur.¹³⁶⁶ Yani Kur'an, önce bir alternatif ortaya koyarak işe başlamıştır. Bu, muhatabın duygu ve inançlarını tahrik ve rencide etmemek, onu inada sevk etmemek açısından önem taşımaktadır. Bu yüzden Kur'an'ın Allah'ı tanıtmada selbi yönden çok, ispat yöntemi hakimdir. Yani Allah'ın ve uluhiyetin ne olmadığından ziyade, ne olduğu tanıtılmaktadır.¹³⁶⁷

Kur'an bütün halinde inseydi, anlaşılması ve uygulanması güçleşir, insanların gücünü aşar ve meydana gelecek zorluk, tepkilere ve nefrete yol açabilirdi. Nitekim Buhâri bu konuda Hz. Aişe'nin tespitini bize nakletmiştir: "Kur'an vahyi, önce cennet ve cehennemden bahseden kısa bir süre ile başladı. İnsanlar İslâm'a toplanınca helal ve haramlar indi. Şayet ilk önce "içki içmeyin" diye emredilseydi onlar: "İçkiden asla vazgeçmeyiz" derlerdi. "Zina etmeyin" denilseydi, "Zinayı asla bırakmayız." derlerdi. ¹³⁶⁸ İlahi mesajın insanlara ulaştırılması ve onlar tarafından kabul görmesi, bu mesajların ilke ve yöntemlerinin insan merkezli olmasının sonucudur.

Allah Kur'an'daki dini tekliflerde kolaydan zora bir yol takip ettiği gibi Kur'an'ın muhtevasında ve ayetlerin inzal sırasında da kolaylık yolunu takip etmiştir. "Ey Muhammed,

¹³⁶² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 80 vd.

¹³⁶³ Mâide 5/90-91.

¹³⁶⁴ Bayraklı, *age.*, s. 214 vd.

¹³⁶⁵ Saka, *age.*, s. 98; Bayraklı, *age.*, s. 213.

¹³⁶⁶ Atay, *age.*, s. 45.

¹³⁶⁷ Yıldırım, *age.*, s. 383; Atay, *age.*, s. 45.

¹³⁶⁸ Buhârî, *Fezâilu'l-Kur'an*, 6.

*biz Kur'an'ı Allah'a karşı gelmekten sakınanla, müjdelenen ve inatçı milleti uyarman için senin dilinde indirerek kolaylaştırdık.*¹³⁶⁹ Nasıl ki bir çocukla konuşan insan onun seviyesine iner, onun anlayacağı dilden konuşursa, Allah'ta beşere hitap ederken beşerin anlayacağı tarzda ve beşerin akli seviyesine uygun konuşmuştur. Eğer Allah insanlarla Hz. Musa ile Tur-u Sîna'da konuştuğu gibi konuşsaydı, İnsanların değil istifadesi bu sözlere muhatap olması dahi mümkün olmazdı.

İnsan psikolojisi, sade bir üslupla yavaş yavaş sunulan mesajları kolay algılamak, muhatabın karşılaştığı ağır bir teklif, mesajın tamamını inkârâ yol açabilir. Bu sebeple muhataba sunulan mesaj, kolaydan zora, esastan teferruata, bilinenden bilinmeyene doğru zamanla ilerleyen bir metoda sahip olmalı, muhataptan yapabileceği şey istenmeli, ondan yerine getirebileceği, altından kalkabileceği şeyler talep olunmalıdır. Aksi taktirde muhatabın mesaja karşı ilgisi azalacak ve uzaklaşacaktır.¹³⁷⁰

Yapılan çağrıdan olumlu bir netice elde etmek, bir tohumun tarlaya ekilip yetişmesini beklemeye benzemektedir. Mesela tohumun tarlaya ekilmesi için önceden tarlanın hazırlanması gerekir. Rastgele tohum tarlaya atılırsa ürün elde edilemez. Ekildikten sonra da bakmak, sulamak, zararlı bitkileri ayıklamak ve hasat mevsimini beklemek lazımdır. Mesajın kalıcılığı ve anlaşılabilirliği de buna benzer. Muhatap ilkönce güzel söz ve davranışlarla mesajı algılamaya hazır duruma getirilir, sonra da verilmek istenen mesaj telkin edilirse, bu onun kalbine atılmış güzel bir tohum demektir. Daha sonra da bu telkine yumuşak ve tedrici bir şekilde devam edilirse, istenilen amaca ulaşılmış olur.¹³⁷¹

B. METODLAR

a. Öğüt Verme Metodu

Tavsiye, nasihat, doğruya yönlendirme anlamına gelen öğüt;¹³⁷² birine nasihat edip kalbini yumuşatarak verilen mesajın muhataba ulaşmasını sağlamaktır. Öğüt vermek sadece korkutma yönüyle yapılmaz, özendirme ve teşvik yönüyle de gerçekleştirilir.¹³⁷³ Çünkü mesajın anlaşılıp, algılanmasında, o mesaja karşı ilginin oluşturulması önemlidir. Bunun içinde benimsetme ve sakındırma iletişim için önemlidir. Benimsetme; iletişim halinde

¹³⁶⁹ Meryem 19/97.

¹³⁷⁰ Canan, *İslam Dâvetçisinin el Kitabı*, İstanbul 1999, s. 103; Önkâl, *age.*, s. 156.

¹³⁷¹ Saka, *age.*, s. 181.

¹³⁷² Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya 1991, s. 226.

¹³⁷³ Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, s. 47.

olduğumuz kimselere vermek istediğimiz mesajı kabule teşvik eden ve ona bağlı kalmayı sağlayan her şeydir. Sakındırma ise, mesajı reddetmekten alıkoyan veya mesajın zıddını kabul etmekten ve benimsemekten vazgeçirmeye ve uzaklaştırmaya yarayan her şeydir.¹³⁷⁴

Her insan iyi sözden, müjdeden ve teşvikten yeterince etkilenmeyebilir. Ona işin olumsuz yönünü de göstermek ve buna göre meseleyi enine boyuna iyice düşünmesini sağlamak gerekir. Bu bakımdan, yapıldığı takdirde elde edilecek nimetleri bildirmenin yanında; aksi durumda karşılaşılabilecek olumsuzlukları da hatırlatmak gerekir. Yani sevabın sonunun mükâfat, günah ve isyanın sonunun da ceza olabileceği anlatılmalıdır.¹³⁷⁵ Kur'an tevhit akidesine olan çağrısında, cennet nimetlerinden müminlerin pay almasını sağlayacak olan sevap hususunda teşvik etmek, cehennem ateşinden ilâhi mesajlara inanmayanların başına gelecek ceza ve azaptan sakındırmak suretiyle insanları uyarmaya özen göstermektedir.¹³⁷⁶ Çünkü bu tip yaklaşım, insanın yapısı ve karakterine daha uygundur.

Peygamberler ilâhi mesajları naklederken, insanlarla sonuçsuz tartışmalara girmemişlerdir. Onlar mesajlarını, yumuşak bir şekilde ve samimi bir üslubla anlatmışlar, yani muhatabın kişiliğini ve şahsiyetini rencide etmeden, onların hem maddi hemde manevi yönüne hitap etmişlerdir. Onların vazifesi hikmetle ve mev'ize-i hasene ile ilâhi mesajları açıklayıp yaymaktan ibaretti. "*Sen, Rabbinin yoluna, hikmet ve güzel öğütle çağır. Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*"¹³⁷⁷ Mevdûdî, ayette geçen "güzel öğüt" sözünden iki hususun belirtildiğini ifade etmektedir. Birincisi; Muhatabın duygularını dikkate alarak mantikî metotlarla ikna edilmeye çalışılmayı, ikincisi ise, muhatap ikna edilirken onun mutluluk ve refahının düşünüldüğü kendisine hissettirilmeli, kendisine tepeden bakıldığı izlenimi uyandırılmamalıdır. Hz. Peygamber(s.a.v) her zaman muhatabın durum ve seviyesine göre, onun aklını, kalbini, vicdanını doyuracak şekilde, hikmet çerçevesinde bir usul ve üslupla hitap ederdi onun yanından bulunanlar iman ve huzur içinde ayrılırlardı.¹³⁷⁸ Ayrıca öğüdün verilmesinde herhangi bir menfaatin elde edildiği izlenimi oluşturacak söz ve davranışlardan kaçınmak gerekir.¹³⁷⁹ Çünkü bunlara dikkat edilmesi mesajın algılanmasını sağlayacağı gibi bunların ihmalı de muhatabın mesajdan uzaklaşmasını sağlayacaktır.

Mesajın aktarılmasında yumuşak söz ve ince davranışın önemli etkisi vardır. Çünkü Allah, Firavun gibi kendinin ilâh olduğunu söyleyen kişiye bile elçisini gönderirken: "*Ona*

¹³⁷⁴ Abdülkerim Zeydan, *İslam Dâvetçilerine*, Ankara 1977, s. 499.

¹³⁷⁵ Abdurrahmân Çetin, *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarih*, İstanbul 1982, s. 123; Ayrıca bkz. Bakara 2/81-82, 257; A'râf 7/40-42; Tevbe 9/68-72; Furkân 25/9-16; Fussilet 41/26-32.

¹³⁷⁶ Kara, *Kur'an'a Göre Hz.Musa, Firavun ve Yahûdiler*, İstanbul 1991, s. 140 vd.

¹³⁷⁷ Nahl 16/125.

¹³⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhim*, c. III, s. 643

¹³⁷⁹ Bayraktar, *age.*, s. 48.

yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar."¹³⁸⁰ buyuruyor. Öyleyse yumuşak, tesirli söz söyleme öğüt vermede asıldır. Çünkü yumuşak söz, karşı tarafı kızdırmaz; onun hatalarını ve yanlışlıklarını savunmasını engeller.¹³⁸¹

Kur'an'da yer alan baba-evlat arasındaki konuşmalarda bu yumuşaklığın had safhada olduğu görülür. Hz. Yakub'un, Hz. Lokman'ın, Hz. Nuh'un vs. çocuklarına "büneyye" yavrucuğum şeklindeki hitapları, çocuklarında "babacığım" hitabi konumuz açısından anlamlı örneklerdir.¹³⁸² İmam Gazali "Eyyühe'l-Veled isimli eserinde nasihatlerine "Ey sevgili ve aziz oğlum" hitabıyla başlamaktadır.¹³⁸³ İnsan, psikolojik olarak iyi muamele, yumuşak davranış. ve tatlı sözden hoşlanmaktadır. Kur'an'da yer alan "*Eğer sen kaba, katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile...*"¹³⁸⁴ ayeti de bu gerçeğe dikkat çekmektedir.

İbni Sina, öğüt verme zamanının, şartlarının, ortamının iyi belirlenmesi ve sözün kesileceği yerin iyi tayin edilmesinin gerekliliğine, dikkat çeker. Muhatapta ilgi uyandırıldığında ve ikna temin edildiğinde öğüt kesilmelidir. İlgi kaybolduğu zaman sözü uzatmak faydasızdır, diyor. Ve şöyle devam ediyor: "Öğüt veren kişi zeki olmalıdır. Çok açık ve edebi bir ifade ile öğüt vermelidir. Ses tonu yumuşak ve hatta mümkünse nağmeli olmalıdır. "...Onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle.",¹³⁸⁵ "Öyleyse sen öğüt ver. Sen ancak öğüt vericisin. Sen onların üzerinde zorlayıcı, bekçi, gözetleyici değilsin."¹³⁸⁶ Peygamberler ilâhi mesajları insanlara anlatırken, onların kendilerine karşı tutumlarına göre bir üslup kullandıklarını görüyoruz. Kimi zaman yumuşak bir konuşma üslubu kullanan elçiler, kimi zaman da Allah'ın azabıyla tehdit ederek belli ölçüde sert bir konuşma üslubu ve davranış tarzı geliştirmişlerdir.¹³⁸⁷

Öğüt sadece sözle yapılan bir nasihat değil aynı zamanda lisan-ı hal denen; jest ve mimiklerden oluşan hareket ve davranışlar da nasihatın verilmesin de etkilidir.¹³⁸⁸ Söylenen sözlerin davranışlarla teyit edilmesi, yani söz-davranış uyumu, kişinin şahsiyet ve karakterinin sağlamlığı, bütünlüğü ve istikrarı açısından olduğu kadar, o kişinin inandırıcılığı, öğüt ve nasihatın muhatabı tesiri açısından da önemlidir. Çünkü soyut sözlerin ve kuru ideal kavramların insanlarda kalıcı etki yapması çok zordur. İnsan kendisiyle aynileşeceği somut

¹³⁸⁰ Tâhâ 20/44.

¹³⁸¹ Kutub, age., c. VII, s. 209.

¹³⁸² Hûd 11/42; Yûsuf 12/5; Lokman, 31/13, 16,17.

¹³⁸³ Gazali, *Eyyühe'l-Veled*, çev. Lütfi Doğan, İstanbul 1963, s. 10 vd.

¹³⁸⁴ Âl-i İmrân 3/159.

¹³⁸⁵ Nisâ 4/63.

¹³⁸⁶ Gâşîye 88/21-22.

¹³⁸⁷ Tevbe 9/6, 73.

¹³⁸⁸ Bayraktar, age., s.47.

örnekleri görmesi öğüt verenin kendini kabul ettirmesi, muhataplarını onu taklide, ona güvenmeye¹³⁸⁹ ve onunla özdeşleşmeye götürür. Böylece o'nun verdiği sözlü veya sözsüz öğütler muhatapta daha kalıcı ve etkili olur.

b. Kıssa Metodu

Kur'an'ın yarıya yakınını oluşturan kıssalar¹³⁹⁰ hiç şüphesiz mesajın aktarılmasında en etkili hitap tarzlarından biridir. Öyle ki, insanlarla etkili bir iletişim kurarak dile getirdiği mesajların insanlar tarafında algılanmasını sağlayan önemli bir metottur.¹³⁹¹ Kelimenin kök anlamları olan, haber vermek, bildirmek, rivayet etmek sözü nakletmek, hikaye etmek, takip etmek, geçmişten gelen olayları aktarma anlamları¹³⁹² mesaj aktarımının temel kavramlarını oluşturmaktadır.

Bir anlatım tekniği olarak kıssalar, çekici bir üslup ve ifadeyle anlatıldığında, insanın ilgi ve dikkatini çekme, kalıcı bir etki yapma noktasında önemli rol oynarlar. Kur'an bu konuya dikkat çekerek *"Andolsun ki, onların(Yûsuf ve kardeşleri) kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır."*¹³⁹³ Bu yönüyle kıssalar muhatapın dikkatini sürekli kılma ve onu daha fazla etkilemede önemli fonksiyonlara sahiptir.¹³⁹⁴ Bu özelliğiyle kıssalar ibret alabilene ibreti, düşünebilene öğüdü, nasihat kabul edene ve söz dinleyene basireti, İslâm'ı en güzel şekilde yaşamak ve yaşatmak için örnek arayana en güzel örneği, hak ve hakikatten ötürü zulme uğrayana teselliyi içinde taşımaktadır.¹³⁹⁵ Başka bir deyişle dile getirilen hususların pratiğe aktarılmış örnek tabloları sunularak mesajların daha iyi kavranması sağlanmaktadır. Kur'an'da ki her kıssa çeşitli mizaç ve kabiliyetteki insanlara kendilerinin hoşlanacakları ve çeşitli yönlerden yararlanacakları özelliklere sahiptir.¹³⁹⁶ İnsanların bu özellikleri göz önünde bulundurularak bazen aklî bazen de hissî yönün ön plana çıkarıldığı görülmektedir.¹³⁹⁷ Çünkü insanların etkilenmeleri farklı farklıdır. Örneğin trajik bir olayı gören iki kişiden birisi ağlarken diğeri olayın nedenine dikkatini yoğunlaştırabilir. Bu nedenle Kur'an'da Hz.

¹³⁸⁹ Hökelekli, *"Dini Telkin Ve Tebliğde Psikolojik Esaslar"*, Diyanet Dergisi, Ankara 1983, s. 36.

¹³⁹⁰ Yıldırım, *age.*, s. 103.

¹³⁹¹ Kara, *age.*, s.18.

¹³⁹² İbn manzur, *age.*, c. VII, s. 73-74; İdris Şengül, "Kuran Mesajını Ulaştırmada Kıssanın Önemi", I. Kuran Sempozyumu, Tebliğler, Müzakereler, Ankara 1994, s.133.

¹³⁹³ Yûsuf 12/7.

¹³⁹⁴ Kutub, *Edebi Tasvir*, s. 203 vd..

¹³⁹⁵ Kara, *age.*, s. 20.

¹³⁹⁶ Kara, *age.*, s. 21.

¹³⁹⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul 1993, s. 101.

İbrahim'in Nemrut'a verdiği aklî deliller zikredilirken¹³⁹⁸ Enbiya sûresinde de en katı kalpleri harekete geçirecek üslupla zalim kavimlerin akıbeti ifade edilmektedir.¹³⁹⁹ Zikredilen olaylar, Kur'an'ın parlak, cazip üslubuyla adeta bir sinema filmi gibi insanların gözleri önüne serilmekte, oradan alınacak izlenimler ve ibretler de zihinlerde yer etmektedir.¹⁴⁰⁰

Dolayısıyla mesajlar, dinleyenler tarafından kolay anlamaları sağlanmış, zihinlerde ve gönüllerde kalıcı hale gelmiştir. Bu metod mesajın aktarılmasında ekili bir yoldur. Manalar karşısında insanı monotonluktan kurtarır.¹⁴⁰¹ Çünkü İnsan fıtratı ve tabiatı, anlayış ve kavrama yönünden mücerred ve kuru fikirleri dinlemekten çok, somut fikirlere yatkındır.¹⁴⁰² Böylece fikirler, zihinde daha iyi yerleşir ve kalıcı olur. Oysa çıplak hakikat ve soyut anlamlar, hem daha çabuk unutulur, hem de aklı yorarak dikkatleri dağıtabilir.¹⁴⁰³

Kur'an kıssalarında dikkat çeken bir diğer husus da bir kıssayı oluşturan olayların kronolojik olarak hepsinin aynı yerde verilmemesi ve kıssanın bazı tablolarının da farklı yerlerde tekrar edilmesidir. Bu durum muhatapların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması ve mesajın kalıcılığının sağlamaya yöneliktir. Mesela, Hz. Nûh'un kıssasına baktığımızda, A'râf sûresinin 59-64.ayetlerinde, genel olarak Hz. Nuh'un kendilerine gönderildiği toplumun dalaletinden, inkarcılıklarından bahsedilmekte ve böyle bir toplumun akıbetine işaret edilmektedir. Hûd sûresinin 25 ile 48.,ayetlerinde ise Hz. Nuh'un kavmini Tevhit'e davet ettiği esnada onlara sunduğu Allah'a imanın gerekliliğine işaret eden deliller üzerinde yoğunlaşmaktadır. Enbiya 76. ve 77. ayetlerde ise Allah'ın Hz. Nuh'a verdiği nimetler dile getirilmektedir. Mü'minûn sûresinin 23. ile 28. ayetlerinde Hz. Nuh'un kendisine iman edenlerle beraber tufandan nasıl kurtuldukları üzerinde durulmaktadır. Ankebut sûresinde Hz. Nuh'un kavmi arasında ne kadarlık bir sure kaldığı, Kamer sûresinde 9. ile 17. ayetlerde inkarda direnen kavmin başına gelen azabın korkunçluğu dile getirilmektedir. Son olarak da Nuh sûresinde, Hz. Nuh'un, kavmi aleyhine Rabbine yakarışından ve duası üzerine gelen azaptan bahsedilmektedir.

Kıssalarda söz konusu olan tekrarlar da mesajların insanların gönüllerinde iyice yer etmesi açısından çok önemli faydalar vardır. Çünkü bir şey tekrar edildiği zaman zihinlere yerleşir ve kendisini kabul ettirir. Böylece kıssayla ilgili her surede gözler önüne serilen tablo ayrı bir mesaj, ayrı bir ders vermektedir. Kur'an kıssalarında geçen karşılıklı münasebetlerle

¹³⁹⁸ Bakara 2/258.

¹³⁹⁹ Enbiyâ 21/11-15.

¹⁴⁰⁰ Ateş, *İslam'a İtirazlar*, Ankara 1983, s. 486 vd.

¹⁴⁰¹ Özbek, *age.*, s. 198.

¹⁴⁰² Yıldırım, *age.*, s. 104.

¹⁴⁰³ Şengül, *agm.*, s.137.

ilgili ifadeler bireylerarası iletişim açısından değerlendirilmesi gereken güzel örnekler sunmaktadır.¹⁴⁰⁴

c. Tartışma Metodu

İnsanın, konuşan, fikir ve düşünce üreten bir varlık olması tabii olarak bunların başkalarına aktarımını gerekli kılmıştır. Farklı görüşleri ve anlayışların netleştirilmesi ve bunların sağlıklı bir ortamda tartışılmasının sağlanması muhataplar için önemlidir. Tartışma yöntemi ve konuları, Kur'an'da geniş bir yer tutar. Çünkü insan, tartışmaya düşkün bir varlıktır.¹⁴⁰⁵ Dolayısıyla Kur'an, bu yöntemle de insan tabiatına uygun bir yol izlemektedir.

Tartışmanın sözlük anlamı, çekişmeye muktedir olmak, onda şiddet göstererek uzatmak, delile delille karşılık vermek, batıla karşı üstün gelmek için çekişmek ve sözü peşi peşine yetiştirmektir.¹⁴⁰⁶ Terim anlamı ise, çekişme yoluyla fikir alış-verişi yapmak ve hasmı iddiayı kabule mecbur bırakmak için üstün gelmeğe çalışmaktır.¹⁴⁰⁷

Canlı ve dinamik bir anlatım tarzına sahip olan Kur'an, birçok cedel ve ikna üslubunu kendine has tarzıyla kullanarak okuyucusuyla etkin bir iletişim kurmaktadır. Kur'an'da geçen; ayet, beyyine, bûrhân, sultan, hüccet, cedel gibi kavramlar mesajın aktarılmasında tartışma ve ikna yönüne işaret etmektedirler.¹⁴⁰⁸

“Onlarla en güzel şekilde tartışın.”¹⁴⁰⁹ İçlerinde zulmedenleri bir yana, ehli kitapla ancak en güzel şekilde tartışın (mücadele edin) ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız da sizin ilâhınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.”¹⁴¹⁰ ayetleri tartışma ve tartışma şeklini ortaya koyması bakımından önemlidir. Herhangi bir görüş ve inanca davet, sağlam delile dayanmalıdır.¹⁴¹¹ Bundan yoksun olan mesaj ve fikirler, muhatapı ikna etmek yerine muhatapın kendi görüşüne dört elle sarılmasını sağlar. Bunun için Kur'an'a göre tartışma, bilgiyi ve sağlam delile dayanmalıdır. *“Haydi, hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartışınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin*

¹⁴⁰⁴ Hûd 11/25-46; 50-51; 59-60; 61-62; 77-82.

¹⁴⁰⁵ Kehf 18/54.

¹⁴⁰⁶ İbn Manzur, age., c. X I, s. 105.

¹⁴⁰⁷ Zahir b. Awad Elma'i, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy, İstanbul 1984, s. 26.

¹⁴⁰⁸ Muhammed Çelik, *Kur'an'da İkna Hususiyeti*, İzmir 1996, s. 12 vd.

¹⁴⁰⁹ Nahl16/125.

¹⁴¹⁰ Ankebut, 29/46.

¹⁴¹¹ Komisyon, age., c. III, s. 454.

*tartışıyorsunuz!*¹⁴¹² Tartışma, tartışılan konuda bilgi ve iyi niyet sahibi olmakla, sağlıklı bir yol izleyerek ve hayırlı bir sonuç elde etmek için yapılmalıdır. Kur'an'ın emir ve tavsiye ettiği tartışma, bu ölçülere uyan tartışmadır.¹⁴¹³

Tartışmada kullanılan üslubun hikmet ve güzel öğüde¹⁴¹⁴ dayandırılması, bu iki unsurun önemini belirtmesi açısından önemlidir.¹⁴¹⁵ İnsanlarla olan tartışmalar; güzel bir şekilde, rıfk ile yumuşaklıkla yapılmalıdır. Her fırsatta Hz. Musa ile tartışmaktan geri durmayan ve tanrılık iddiasında bulunan Firavun hakkında; “*Firavun'a gidin. Çünkü o, iyice azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.*”¹⁴¹⁶ buyrulması, en azgın tartışmacı karşısında bile yumuşak sözün terk edilmemesine dikkat çekilmiştir. Nitekim arzuları tatmin duygusuyla yapılan tartışma mesajın algılanmasında ve anlaşılmasında olumlu bir sonuç vermeyeceğinden yasaklanmış ve kınanmıştır.¹⁴¹⁷

Kur'an, tebliğ çalışmaları sırasında peygamberlerin muhatapların itirazlarına maruz kaldıkları ve zaman zaman onlarla tartışmaya girdiklerini bildirmektedir.¹⁴¹⁸ Tartışmalarda toplumlarının türlü hakaret ve tehditlerine rağmen, peygamberlerin muhataplarını düşünmeye ve akli muhakemeye sevk edecek ve onları inatlaşmaktan uzaklaştıracak bir üslupla bilgilendirmeye çalıştıkları, tartışmayı sırf tartışmak, muhatabını inatlaşmaya sevk etmek ve ona üstün gelmek amacıyla yapmadıkları, muhatabı bilgilendirmede bir fırsat ve araç olarak kullandıkları görülmektedir. Özellikle Hz. İbrahim'in, babasıyla tartışması sırasında ona karşı kullandığı “babacığım”¹⁴¹⁹ gibi yumuşak ve merhamet yüklü ifadeler dikkat çekicidir. Bu durum, “tartışmaların sert ve kırıcı değil, yumuşak ve muhatabı mesaja yaklaştırmacı, onun gönlünü alıcı ifadelerle dayalı olması gerektiğine işaret eder.”¹⁴²⁰

Etkin iletişimin gerçekleşmesin de tarafların aktif dinleme yapmaları yani tarafların vermiş oldukları mesajlardan ne anlayıp ne anlamadıklarını söz ve davranışlar bildirilmeleri önemlidir.¹⁴²¹ Tartışmada, tarafların aktif dinleme sonucu karşı tarafın fikrini ya da iddiasını

¹⁴¹² Âl-i İmrân 3/66.

¹⁴¹³ Kurtubî, age., c. IV, s.108; Elma'i, age., s. 74 vd. Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon, age., c. I, s. 597 vd.

¹⁴¹⁴ Nahl 16/125.

¹⁴¹⁵ Hikmet, delillerin en yücesi olduğundan hikmet ile dine dâvet güzel öğütten önce gelir. Cedel ise delillerin en düşüğüdür. Ondan maksat insanları ilzam etmek ve susturmak olduğundan en son zikredilir. Güzel öğüt, hüccetten daha aşağıda, fakat cedelden daha yüksek olduğundan, orta sırada yer alır.(İbn Kesir, age., c. IX, s.4593 vd.)

¹⁴¹⁶ Tâhâ 20/43-44.

¹⁴¹⁷ Mü'min 40/5.; Nisâ 4/107.

¹⁴¹⁸ Meryem 19/41-48; A'râf 7/59-71; Hûd 11/25-33;61-65; Enbiyâ 21/51-59.

¹⁴¹⁹ Meryem 19/41-48.

¹⁴²⁰ Şanver, age., s. 190.

¹⁴²¹ Sabuncuoğlu/Gümüş, age., s. 74.

öğrenip, sonra da buna göre bir konu ve üslup belirlemek gerekir. Bu, karşı tarafın çok hızlı bir biçimde teşhis edilmesini sağlayarak, muhatabın ihtiyacı olmayan bir konuyu, anlatarak zaman kaybedilmesini engeller. Kuran, bu ince taktiği, Hz. Musa kıssasında vermektedir. Hz. Musa ile Firavun'un büyücüleri arasındaki diyalogu şöyledir: *"Firavun'un kavminden ileri gelenler, dediler ki: "Şüphesiz bu adam usta bir sihirbazdır.", "Sizi yerinizden çıkarmak istiyor." Firavun, ileri gelenlere, "Öyle ise siz ne düşünüyorsunuz?" dedi., Onlar şöyle dediler: "Mûsâ'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere toplayıcılar yolla.", "Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler.", Sihirbazlar Firavun'a geldiler. "Galip gelenler biz olursak mutlaka bize bir mükâfat vardır, değil mi?" dediler., Firavun, "Evet. Üstelik siz (ücretle de kalmayacaksınız) mutlaka benim en yakınlarımdan olacaksınız" dedi., (Sihirbazlar), "Ey Mûsâ! Ya önce sen at, ya da önce atanlar biz olalım" dediler., (Mûsâ), "Siz atın" dedi. Bunun üzerine onlar (ellerindeki) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar. Biz de Mûsâ'ya, "Elindeki değneğini at" diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor., Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı., Artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar."¹⁴²² Hz. Musa, Firavun'un büyücülerine "önce siz atın" demekle, önce karşı tarafa fikrini sormak, ilk önce onun iddiasını veya düşündüklerini ortaya koydurtup, buna göre bir yaklaşım ve anlatım tarzı belirlemek muhatabın fikir ve görüşlerine göre deliller ileri sürerek tartışmak, muhatabın ikna edilmesinde önemlidir.*

Tartışma yöntemi, mesajın aktarılmasına Kur'an'ın kullandığı yöntemlerdendir. Ancak Kur'an'ın kabul ettiği tartışma, bilgiye dayalı, düşünce süzgecinden geçen, gerçeğin bulunmasına yönelik olan ve yumuşak söz ve üslubu göz ardı etmeyen tartışmadır. Böyle bir tartışmadan amaç; sonuç vermeyen kısır döngüden uzak, muhatabım sağlıklı düşünüp karar vermesini sağlayacak ortamı hazırlamaktır. Böylece taraflar arasına mesajın ön yargıdan uzak bir şekilde algılanması sağlanmış olur.

d. Soru-Cevap Metodu

Mesajın, insanlara ulaştırılmasında baş vurulan üsluplardan biriside soru-cevap yöntemidir. Bu metod soru sormak ve cevap vermek şeklinde gerçekleşir. İnsanın fıtratında bulunan merak ve öğrenme arzusu insanı araştırmaya, soru sormaya yöneltmiştir.¹⁴²³ Soru-

¹⁴²² A'râf 7/109, 120.

¹⁴²³ Bayraktar, age., s. 39.

cevap metodu, uygun şekilde sorulan sorularla, fikirleri ve bilgileri meydana çıkarmak, gerçekleri muhatabın kendisine buldurmak ya da hatırlatmaktır.¹⁴²⁴

İletişimde tarafların fikirlerinin öğrenilmesi, sorularına cevap verilmesi, aklına takılan konuların delillerle ortadan kaldırılması gerekir. Bu nedenle, anlatım sırasında sık sık muhatabın fikri sorulmalı, ikna olup olmadığı noktalar belirlenmeli ve ona göre yeni bir konuya ya da üsluba geçilmelidir. Kuran'da Resullerin kullandıkları yöntemlere baktığımızda da, *"Ey kavmim görüşünüz nedir söyler misiniz?.."*¹⁴²⁵ sorusu, muhatap oldukları kavmin düşüncelerini öğrenme arzusunun göstergesidir. Çünkü insanlar arası iletişimde, kişiler birbirlerinin bir şekilde anlamak zorundadır. Aksi taktirde iletişim gerçekleştirilemediği gibi iletişimde kopmuş olur.¹⁴²⁶

Kur'an'da soru şekilleri belli bir kalıba sıkıştırılmamıştır. Muhatabın durumuna göre şekillenmiş soru şekilleri vardır.¹⁴²⁷ Amaç insanların ilgi ve alakasını mesaja yöneltmektir. Kur'an'da Allah tarafından sorulan hiçbir soru öğrenmeye dönük değil, öğretmeye dönüktür.¹⁴²⁸ Kur'an'da soru, dört farklı şekilde sorulmaktadır.¹⁴²⁹

- 1) Hatırlatma şeklindeki sorular. Bu usulle Allah'ın nimetleri hatırlatılarak, kötü duygu ve davranışlardan insanın uzaklaşmasını sağlamak.¹⁴³⁰
- 2) Uyarma ve açıklama şeklindeki sorular: Kur'an'da en çok kullanılan soru şeklidir. *"Deki: 'Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir?' Deki 'Allah'ındır.'"*¹⁴³¹ Kur'an bu tür sorularla insanların tutum ve davranışlarının mantıki zeminini oluşturarak, onun yeniden düşünmesini sağlamaktadır.¹⁴³²
- 3) Duygusal sorgulama şeklinde ki sorular: Kur'an'da ki sorular sadece zihne yönelik onu harekete geçiren sorular değil, insanın duygu ve vicdanını harekete geçirmeye yönelik sorular vardır. *"Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size 'Allah yolunda sefere çıkın' denilince,*

¹⁴²⁴ Mustafa Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, s. 249; Bayraklı, *age.*, s. 218.

¹⁴²⁵ Hûd 11/88.

¹⁴²⁶ Açıkgöz, *age.*, s. 118.

¹⁴²⁷ Atay, *age.*, s. 100.

¹⁴²⁸ Fersahoğlu, *age.*, s. 504.

¹⁴²⁹ Bayraktar, *age.*, s. 40 vd.

¹⁴³⁰ Bakara 2/122, 211; Âl-i İmrân 3/103; Tâhâ 20/80

¹⁴³¹ En'âm 6/12.

¹⁴³² Nebe' 78/1-5; Gâşiye 88/1-2; Kadir 97/1-5

yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”¹⁴³³

- 4) Delili ispat için tartışma şeklindeki sorgulama: Muhatabın zihninde ki bilgileri ortaya çıkarmaya, mukayese yapmaya ve sonucu kendisinin çıkarmasına yönelik soru şeklindedir.”
“De ki: Allah’a ortak koştuklarınız arasında, bir şeyi ilkin yaratıp da ölümünden sonra onu yeniden diriltecek var mı? De ki Allah ilkin yaratıp, onu ölümünden sonra yeniden diriltir. O halde doğru yoldan nasıl döndürülüyorsunuz? De ki: Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mı? De ki: Hakka Allah iletir. Öyle ise hakka yönelten mi uyulmaya daha layıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz.”¹⁴³⁴

Kur’an’ın üslubuna bakıldığında görülür ki; sorulan sorulardan maksat, muhatabı sınamak, sorgulamak veya onu zor durumda bırakmak değil, zihinleri uyandırmak ve dikkatleri toplamak, bilinen gerçeklerin hatırlanmasını sağlamak, birtakım bilgiler vererek düşündürmek ve akli çıkarımlar yoluyla gerçeğin bulunmasına yardımcı olmaktır. Bunları ayrı ayrı veya hepsini bir arada, iç içe görmek mümkündür. ¹⁴³⁵ Kur’an’da kullanılan soru-cevap yöntemi tek taraflı kullanılan bir yöntem değildir. Peygamberler zaman zaman muhataplarına soru yöneltmenin yanında, *“Hani o(İbrahim), babasına ve kavmine, “Neye tapıyorsunuz?” demişti. “Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz” demişlerdi. İbrahim, dedi ki: “Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?” “Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?”, “Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk” dediler.”¹⁴³⁶* muhataplarının sorularını da dikkate almışlar Dediler ki: *“Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?”, De ki: “(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!”, “Yahut aklınızca, dirilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.)”, Diyecekler ki: “Peki bizi hayata tekrar kim döndürecek?” De ki: “Sizi ilk defa yaratan.” Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve “Ne zamanmış o?” diyecekler. De ki: “Yakın olsa gerek “¹⁴³⁷ bunları bir fırsat bilerek, uygun şekilde cevaplandırmaya özel bir önem vermişlerdir. Çünkü soru cevap yöntemi, muhatabı güdüleme, düşünmeye özel bir yön verme ve muhatapta ilgi uyandırması önemlidir. Çünkü iletişimde muhatabın soru sorduğu an, öğrenmeye ve almaya en hazır olduğu andır. ¹⁴³⁸*

¹⁴³³ Tevbe 9/38.

¹⁴³⁴ Âl-i İmrân 3/15; En’âm 6/14,19; Yûnus 10/34-35; Enbiyâ 21/52-67; Mü’minûn 23/82-87; Neml 27/59-64; Saff 61/10-11; Mülk 67/21.

¹⁴³⁵ Şanver, age., s. 182.

¹⁴³⁶ Şuara 26/70-74.

¹⁴³⁷ İsrâ 17/49-51.

¹⁴³⁸ Bayraklı, age., s. 221 vd.; Şanver, age., s. 186.

Kur'an, gerek muhataplarına yönelttiği sorularla, gerekse muhataplarından gelen sorulara verdiği cevaplarla onlarla diyaloga girmiş olmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın parça parça indirilmesi demek insanların soru ve sorunlarına cevap olması demektir.¹⁴³⁹ Böylece Allah, insanı bizzat karşısına almış ve onu muhatap kabul etmiştir. Sorularla kurulan diyalog, muhatabın kişiliğine değer vermenin bir işareti ve onun güvenini kazanmanın bir aracıdır.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁹ Gezer, *age*, s. 282.

¹⁴⁴⁰ Öztürk, Yaşar, "*İnsan-Allah Diyalogu*", I. Kur'an Sempozyumu, Ankara 1994, s. 355; Açıkgoz, *age.*, s. 118.

SONUÇ

İletişim konusu, günümüz bilim dünyasında pek çok bilimsel disiplinin kendi sahasının bakış açısıyla ele alıp araştırmalar yaptığı bir alandır. Fiziksel bilimler iletişim konusunu, sibernetik, bilgi kuramı ve genel sistemler kuramının teknik alt başlıkları bağlamında ele alırken; kültür olgusunu iletişim olarak nitelendiren bakış açılarıyla antropologlar, iletişim konusunu çalışan sosyal bilimciler arasında ilk sırada yer almaktadırlar. Sosyal psikologlar, iletişimi bireyler arası ilişkiler ve grup içi etkinlikler çerçevesinde araştırma konusu yapmaktadırlar. Dilbilimciler ise, dilin yapısı konusunda yaptıkları çalışmaları, iletişim biliminin bir parçası olarak değerlenmektedirler. Bundan başka psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, pedagoji, teoloji ve diğer birçok bilimsel disiplin iletişim konusuna ilgi duymakta ve iletişim bilimi ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır.

İnsanoğlu, bireysel ve toplumsal, maddi ve manevi varlığını devam ettirmede hiç şüphesiz iletişime muhtaçtır. Bu açıdan insanın kendini iletişimden soyutlaması mümkün değildir. Çünkü iletişim, insanın kendi varlığının farkından olması ve bunu bütün varlık alanlarıyla paylaşmasıdır.

Kur'an'da iletişim; bilgilendirme, öğretme, diyalog ve haberleşmeyi temin etme, yeryüzünde güvenlik ve özgürlüğü sağlama, inanç kardeşliği ve içtimaî dayanışmayı sürekli kılma, hakka ve hayra yönelik kamuoyu oluşturma gibi gayeleri taşımaktadır. Bunun için Kur'an insanı tek düzey iletişim sürecinden kurtarmış, iletişimi sadece insanlar arası gerçekleşen bir etkileşim değil; aynı zamanda canlı ve cansız diğer varlıklar arası etkileşim için de kullanılan bir tabir olarak değerlendirmiştir.

Kur'an, ruhların yaratılmasıyla başlayan ve değişik şekillerde devam ede gelen Allah-insan iletişiminin yazıya dökülmüş son şekli olduğu gibi; insanlar arası iletişim için hem bir araç hem de bir düzenleyici olarak birey ve toplumla ilgili birçok bilim dalıyla ilgili mesajları içeren bir kaynaktır. Kur'an, Allah(kaynak) merkezli bir kitap olmasına rağmen temel muhatap insandır. Dolayısıyla amaç insanın maddi ve manevi tekamülünü gerçekleştirmektir. Bunun gerçekleşmesinin önündeki engeller; insanın sahip olduğu olumsuz vasıflardır.

Kur'an, zikri geçen olumsuz vasıfların kontrol edilmediğinde insanı felaketlere sürükleyecek mahiyette olduğu ikazında bulunarak, bunların ıslah edilmesini insanın bütün varlık alanlarıyla olan sağlıklı iletişimi için gerekli görmektedir. Bu vasıflar ıslah edildiğinde, insanı insan yapan, ona kılavuzluk eden, toplumda uyumu sağlayan, ihtilafları gideren bir fonksiyona sahiptir. İnsanlar, bu değerlere sahip çıktıkları oranda, toplumda huzur ve güven ortamı meydana gelir. Aksi takdirde haksızlıklar, zulümler ve huzursuzluk topluma hakim olur.

Kur'an'ın bir kitap olarak sahip olduğu özellikler, içerdiği tebliğ, davet, nasihat, hidayet, zikir, beyân, haber, gibi kavramlar ve iletişime ilişkin araçlar, varlıkların iletişim türleriyle ilgili açıklamalar ve bu konularla ilgili iletişim sahnelerinden sunduğu kesitler onun başlı başına bir iletişim kitabı olduğunu gösteren hususlardır.

Kur'an yukarıda ifade edilen varlık alanlarını insan algısına sunmak ve bunlarla iletişimin sağlanmasında kullandığı dil, ifade özellikleri ve metodlar mesajın anlaşılmasında ve algılanmasında önemli etkisi vardır.

Kur'an kendisinin Arapça bir dil kullandığını ve vahyin de bu dil üzerinden şekillendiğini vurgular. Bilindiği gibi Kur'an insanların talep ve ihtiyaçlarına göre nazil olmuş bir kitaptır. Her ne kadar vahyin kaynağı ilâhi olsa da kullandığı dil, hitap ettiği toplumun dilsel kalıp ve düşünüş tarzlarını yansıtmaktadır. Aslında Kur'an'da sık sık dile getirilen Kur'an'ın Arapça indirildiğini ifade eden ayetler, mesaj dilinin muhatabın anlayacağı ve algılayacağı dil ve özelliklere sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kur'an, insanların anlayabilecekleri bir üslupla kendilerine hitap eder. İnsanın göz penceresinden olay ve olguları değerlendirip analiz etmekte, amaç ve gayelerini insanlara anlayabilecekleri bir sadelik içinde takdim etmektedir. Çünkü insanların rûhî, zihnî, fizikî özellikleri, sahip oldukları kimlik, yetiştikleri çevre, ekonomik durumları, anlayışları, inançları, sosyal statüleri gibi özelliklerinin bilinmesi ve ona göre mesajın düzenlenmesi önemlidir.

Kur'an, insanın yaşadığı varlık alanında yer alan olgu, olay ve varlıklardan bahsetmenin yanında metafizik alan dediğimiz bir alandan ve bu alandaki Allah, melek, cennet, cehennem gibi varlıklardan da bahsetmektedir. İşte Kur'an farklı varlık alanlarından bahsetmesinden dolayı birçok dil formu kullanmaktadır. Kur'an mesajın algılanmasında kişiyi aydınlatmak, manayı zihinde daha açık bir şekilde tasvir ve izah etmek, vurgu yapmak, sakındırmak, teşvik etmek için *teşbihlere*; ifadeye canlılık katmak, anlaşılması zor olan konuları basit hale getirmek, ibret almayı ve tefekkür etmeyi sağlamak için *temsîle*; gâyet veciz, canlı, sembolik ifadeler yoluyla cümlelerin akıllarda kalması, anlaşılması ve bıkkınlık vermemesi sebebiyle *tasvîre*; terğîb ve terhîb amacıyla ve haya edilip de ifadesinde sıkıntı çekilen edep dışı şeyleri, daha nezih ifade etmek için özellikle *mecazî dil formlarına*

başvurmuştur. Amaç gerek metafizik alanla ilgili gerekse fiziki alanla ilgili mesajların insan zihninde canlandırılması ve muhatabın zihninde, varlık alanları ile ilgili çağrışımları bir anda yapabilme imkânı vererek, algılama imkânı oluşturmaktır.

Ayrıca Kur'an, insanın mesajı aktarmakta kullandığı dil formları yanında beden dili denen jest ve mimikleri kullandığını beyan etmektedir. Kur'an'da, mesajın aktarılmasına canlılık getirmek ve dinleyenlerin dikkatini konu etrafında toplamak, öğrenmede kolaylık ve kalıcılık sağlayan beden dili kullanın örnekleri görülmektedir.

Mesajın aktarımında kullanağımız dil formlarında önce muhatabın maddi ve manevi özellikleri belirlenerek bir önceliğin tespiti ve iletişim onun üzerine kurulması için *ortak değerlerin dikkate alınmasını*; muhatabı düşünmeye ve akli muhakemeler yapmaya sevk ederek gerçeğin bulunmasına veya muhatabın cevabı kendisinin bulmasına yardımcı olan *soru-cevap metodunu*; yorulan zihinlerde uyarıcı bir tesiri olmakla birlikte, dinleyenlerin anlamasını kolaylaştıran, anlatılanların zihinlerde kalma süresi daha fazla olan *kıssa metodunu*; ayrıca, teşvik, tekîd, dikkatleri toplama, unutmayı önleme, kuşkuyu ortadan kaldırma ve uyarı gibi sebeplerden dolayı *tekrarlar metodunu*; muhatabı bilgilendirmede bir fırsat ve vasıta olarak sertlikten uzak, bilgi temelli, yumuşak üslup üzere kurulmuş *tartışma metodunu*, insanlar, bildikleri şeylerle bilmediklerini, gördükleri şeylerle göremediklerini mukayese etmek suretiyle mesajları daha kolay anlamalarını sağlamaya yönelik *mukayese ilkesi* Kur'an'da çok sık kullanıldığı görülmektedir.

Çok yönlü iletişim ve dil algısı, inanan bireyin, bireysel ve sosyal, maddi ve mânevi hayatını etkilemektedir. Dolayısıyla iletişim, sadece kişilerarası yüzyüze iletişimden ibaret değildir. Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim süreci; interaktif-çift yönlü, kaynağı Allah, hedefi başta insan olmak üzere bütün varlığı kuşatan bir süreçtir. Bu süreçten çıkan ürün ise Allah'ın insana ilettiği somut bir mesaj olan Kur'an-ı Kerim'dir.

Kur'an'ın bu şekilde insanı dikkate alan üslubu onun bütününe hakimdir. Ayetlerin dokusunda insanın doğası ve onun ruhsal perspektifi önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sonucu olarak iletişim ve dil açısından şu genel sonuçlara ulaşılması mümkündür.

a). İnsanın geniş bir özgürlük alanı içinde yaratılmış olması, gayesiz ve sorumsuzca başıboş bırakılmış anlamına gelmemektedir. İnsana geniş bir özgürlük alanı tanınırken, yaptıklarının sorumluluğu da yüklenmiştir. Bu sorumluluk, İnsanın vicdanına karşı, topluma karşı ve Allah'a karşı olan sorumluluğudur. Bu sorumluluk alanları, insanın bunlarla ilişki ve iletişim gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

b). İnsanın gerek kendi varlık gurubuyla gerekse kendi dışında ki varlık guruplarıyla olan iletişim düzeni, çok yönlülük esasına dayanır.

c). İletişimin temel kanunu varlık alanlarındaki farklılıklardır. Çünkü farklılaşma gerek varlıkların kendi aralarında gerekse varlık gurupları arasındaki ilişkiler düzenini, ilişkiler düzeni de iletişim düzenini meydana getirmektedir.

d). İnsanlar arasındaki çeşitli farklılıklar; cinsiyet, renk, dil ve ırk, inanç, düşünce ve kültür yapıları, sosyal ve ekonomik konumlar, doğal olarak birbirleri arasında iletişim ihtiyacını zorunlu kılmıştır. Onun için insanlar arasındaki farklılık, sosyal düzenin bir gereğidir.

e). İnsanı diğer canlılardan üstün kılan en temel özelliklerden *dil ve konuşma*, yeteneğine sahip olmasıdır. Bu özellik, iletişimin temel unsurunu oluşturur. Konuşma ve dil olmadan, bilgi ve düşünce iletmek mümkün değildir. Bunun için Allah, mesaj aktarmak için insan dilini kullanmıştır.

f). İnsan merkezli mesaj aktarımında, mesajın anlaşılma ve algılanması için gerek olan bütün dil formları, uslup, metot ve ilkeler Kur'an'da ortaya konmuştur.

Kur'an'ın iletişim ve dil özellikleri yönüyle vahiy kaynaklı oluşu, sorumluluk düzeni içerisinde yer alması, kapsamlı oluşu, belli bir amaca yönelik, doğruluk ilkesine bağlı, gelişmeci, aksiyoner, ölçülü, dengeli, ahlâki oluşu, her zaman ve zeminde uygulanabilirliği, insan fıtratına uygun olduğu ve evrensel bir hüviyete sahip bulunduğu, çalışmamızda ulaştığımız en önemli tesbitlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Abacı, Ramazan, *Yaşamın Kalitelendirilmesi*, Değişim Yay., Adapazarı 2002.

Abdûlbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1988.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l- Hafâ ve Muzîlu'l- İlbaş*, tash. Muhammed Abdulazîz Hâlidî, c. I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Açıkgöz, Hacı Mustafa, *Etkili İletişim*, Elis Yay., Ankara 2005.

Afzalurrahmân, *Siret Ansiklopedisi*, c. I-VI, Yenişâfak Yay., İstanbul 1996.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Sıdkı Muhammed Cemil Attar, c. I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991.

Ahmed Emin, *Fecrü'l- İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1969.

Akar, Ali, *Dua-Ahlâk-İbadet Bilinci*, Furkân Yay, İstanbul 2004.

Akgül, Muhittin, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, Işık Yay., İstanbul 2002.

Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., Ankara 1999.

_____, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 1990.

Aktaş, Hamidullah, *İnsanda Duygusal Yaşantı*, Palme Yay., Ankara, 2004.

Akyüz, Ali, *Hiz. Peygamber'in Düşünce Davranış Konuşma Atlası 114 Kod*, Timaş Yay. İstanbul 2010.

_____, *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*, A Kitaplar, İstanbul 2003

Alan, Yûsuf, *Lisan ve İnsan*, Kaynak Kitaplığı Yay., İstanbul 2005.

Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yay., İstanbul 1993.

Altıntaş, Ramazan, *İslâm İnsanı*, Suffe Yay., İstanbul 1997.

Altıntaş, Ersin ve Devrim Çamur, *Sözsüz İletişim ve Beden Dili*, Nobel Yay., Ankara 2001.

Apuhan, Recep Şükrü, *İnsan İlişkilerinde En Etkili Davranışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995.

Aslan, Abdülgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu, Ankara 2000.

Ataberk, Necdet ve Erdal Dağtaş, *Kamuoyu ve İletişim, Eğitim*, Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yay., Eskişehir 1998.

Atay, Hüseyin, *Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yay., Ankara 1998.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.

Aydın, A. Rıza, *Birey ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.

Aydın, Emre, *Bireysel Gelişim Kişisel Kalite Yöntemleri*, Hayat Yay., İstanbul 2000.

Aydın, Hüseyin, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, D.İ.B Yay., Ankara 1991.

Aydın, Mehmet Suat, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniv. Yay., İzmir 1990.

_____, *“İnsan-ı Kâmil”*, DİA, c. XXII, s. 330.

Aziz, Aysel, *İletişime Giriş*, Aksu Kitabevi, İstanbul, 2008.

Baldini, Massimo, *İletişim Tarihi*, çev. Gül Batuş, Avcıol Yay, İstanbul 2000.

Baloğlu, Adnan Bülent, “Kur'an Vahyinin Niteliği ve Hz. Peygamber”, I. Kur'an Sempozyumu, Ankara 1994.

Baltaş, Zuhul ve Acar Baltaş, *Bedenin Dili*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998.

Baş, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, Pınar Yay., İstanbul 2003.

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yay., Ankara 1996.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.

Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim*, Bayraklı Yay., İstanbul 2009.

_____, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c. I-XXI, Bayraklı Yay., İstanbul 2001.

_____, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İFAV. Yay., İstanbul 1999.

_____, *İslâm'da Eğitim*, İFAV. Yay., İstanbul 1989.

Bayraktar, M. Faruk, *Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İFAV. Yay., İstanbul 1994.

_____, *Türkiyede Vaizlik*, İFAV. Yay., İstanbul 1997.

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't -Tenzîl*, c. I-V, Dâru'l- Fikr., Beyrut 1985.

Bektaş, Arsev, *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*, Bağlam Yay., İstanbul 2000.

Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-İman*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, c. I- IX, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut1990.

Bıçakçı, İlker, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, Media Cat Yay., İstanbul 2003.

Birren, Faber, *Colour Psychology and Colour Therapy: A Factual Study of The Influence of Colour on Human Life*. Secaucus, New Jersey: Citadel Pres, 1992.

Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1980.

Bilgin, Nûri, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yay., İstanbul 2003.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Bolelli, Nusrettin, *Belâğat*, MÜİF.Yay., İstanbul 1993.

Bozkurt, Nebi, *"Koku"*, DİA, Ankara 2006, c. XXVI, s. 150.

Bruner, Jerome, *Bir Öğretim Kuramına Doğru*, çev. Fatma Varış- T. Gürkan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, c. I-VI, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1987.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Akılının Oluşumu-Tekvinu'l-Akli'l-Arabî*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul 1997.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *"Risaletü Tafdili'n-Nutk ale's-Samt"*, *Resâilü'l-Câhız er'Resâilu'l-Edebiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1991.

- Canan**, İbrahim, *İslâm Davetçisinin el Kitabı*, Nesil Yay., İstanbul 1999.
- Cârim**, Ali ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1959.
- Carrel**, Alexis, *Dua*, çev. M. Alper Yücetürk, Yağmur Yay., İstanbul 1967.
- Cebeci**, Suat, *Dini İletişim*, İz Yay., İstanbul 2003.
- Cevheri**, Ebû Nasr İsmail b. el-Hammad, *es-Sihah fi'lluğati ve'l-Ulûm*, c. I-VI, Dâru'l-İlmî'l-Melayin, Beyrut 1974.
- Cevizci**, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2003.
- Cialdını**, Robert, *İknanın Psikolojisi*, çev. Fevzi Yalım, Media Cat Yay., Ankara 2001.
- Cooper**, Ken, *Sözsüz İletişim*, çev. Tunç Yalkı, İlgı Yay., İstanbul 1989.
- Cüceloğlu**, Doğan, *Anlamlı ve Coşkulu Bir yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yay., İstanbul 2000.
- _____, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004.
- _____, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998.
- Çağıl**, Necdet, *İlâhi Kelâmın Tabiatı*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Çağlar**, İrfan ve Sabiha Kılıç, *Genel İletişim*, Nobel Yay., Ankara 2008.
- Çağrııcı**, Mustafa “Dave” ,DİA, İstanbul 1994., c. IX, s. 16.
- Çamdibi**, Hasan Mahmut, *Eğitimin İlkeleri ve Rehberlik*, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.
- _____, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- _____, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İFAV. Yay.; İstanbul 1994.
- Çankaya**, Erol, *Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İletişimin Demokratik Topluma Etkileri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1994.
- Çelik**, Ahmet, *Kur’an Semantigi Üzerine*, Ekev Yay., Erzurum, 2002.
- Çelik**, Muhammed, *Kur’an’da İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay., İzmir 1996.
- Çetin**, Abdurrahman. *Kur’an ilimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yay. İstanbul. 1982.
- Çiçek**, Halil; *20. Asırda Kur’an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul 1996.

Davies, Brian, *Zor İnsanlarla Baş Etme Yöntemleri*, çev. Emel Yıldız, Gölge Yay., İstanbul 2004.

Demir, Ömer ve Mustafa Acara, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.

Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İFAV. Yay. İstanbul 1997.

_____, *Vahiy Gerçeği*, MÜİFV. Yay., İstanbul 1996.

Derveze, İzzet, *Kur'anü'l- Mecid*, Ekin Yay., İstanbul 1997.

Dihlevi, Ebû Abdülaziz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, *Hüccetullahi'l- Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, c. I-II, İz Yay., İstanbul 1994.

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV. Yay., İstanbul 1996.

_____, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İFAV. Yay, İstanbul 1995.

Dökmen, Üstün, *Sanata ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul 1996.

_____, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay.; İstanbul 1999.

Dölek, Adem, "Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", HÜİFD, c. IX, sy. 6, Şanlıurfa, Temmuz-Aralık 2003.

Dönmez, İbrahim Kafi, "Beyân" ,DİA, İstanbul 1992, c.VI, s. 23.

Duman, Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yay. Ankara 1997.

Duman, Banu, Zeynep Y. Dede ve Akın Eryürekli, " Herşey İletişimle Başlar ", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, sy: 36, Şubat, 2003, s. 36.

Durmaz, Mustafa, *Kişilerarası İletişim ve Motivasyon*, EÜİF. Yay., İzmir 2004.

Durmuş, İsmail, " İbn Hazm", DİA, İstanbul 1999, c: XX, s. 59.

_____, *Cahiliyye Şiirinde ve Kur'ân-ı Kerim'de Benzetme*, DEÜSBE. (Basılmamış doktora tezi), İzmir 1988.

Ebû Dâvud, Süleyman b. e'l-Eş'as, *Sünen-i Ebi Dâvud*, Dâru'l Fikr, c.I-IV, Beyrut 1994.

Ebû Musa, Muhammed Muhammed Ebû Musa, *el-Belagatü'l-Kur'aniyye Fî Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eseruhâ Fi'd-Dirasati'l-Belagiyye*, Mektebet-ü Vehbe, Kahire 1988.

- Ebû Zeyd**, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı-Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, çev.: Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Yay., Ankara 2001.
- Ebussuûd**, Muhammed b. Muhammed, *İrşadü'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'ân-ı Kerimi*, c. I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982.
- el Cürcânî**, Abdülkâhir, *Esrâru'l-Belâğâ*, thk. Hellmut Ritter, MEB Yay., İstanbul, 1954.
- el-Kitâbu'l-Mukaddes**: *Kütübü'l-'ahdi'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, Dâru'l-Kitâbi'l- Mukaddes. Beyrut 1951.
- Ellul**, Jacques, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 1998.
- Elma'i**, Zahir b. Awad; *Kur'an'da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy, İstanbul 1984.
- Emir**, Ali Seyyid, *Ruh'u İslâm*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ünsal Yay., İstanbul 1979.
- Erdoğan**, İlhan, *İşletmelerde Davranış*, İÜİF Yay., İstanbul 1997.
- Erdoğan**, İrfan, *İletişimi Anlamak*, Erk Yay., Ankara, 2002.
- Eren**, Cüneyd ve M. Vecih Uzunoğlu, *Belâgat*, SütunYay., İzmir 2006.
- Ergin**, Akif, *ÖğretimTehnolojisi/ İletişim*, Pegem Yay., Ankara, 1995
- Ergin**, Akif ve Cem Birol, *Eğitimde İletişim*, Anı Yay., Ankara 2005.
- Eroğlu**, Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, Seçkin Yay., Ankara 2003.
- Es'ad**, Mahmud, *İslâm Tarihi*, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, c. I-III, İşaret Yay., İstanbul 1996.
- Fazlurrahmân**, Ana Konularıyla Kur'an, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay. Ankara 1996.
- Fersahoğlu**, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Fiske**, John, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrfan, Ark Yay., Ankara 1996.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed, *el-Kamusü'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

Foucault, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Freedman, J. L., D.O. Sears ve J. M. Carlsmith, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, İmge Kitapevi, Ankara 2003.

Furat, Ahmet Suphi, "Arap Edebiyatında ilk Hatipler", *İslâmi Edebiyat Dergisi*, sy: 3, İstanbul 1990, s. 7.

Ğalayini, Muhammed Muveffik, *Vesail'ul-İlâm ve Eseruhâ fi Vahdet'il Ümme*, Cidde 1985.

Garaudy, Roger, *Yaşayanlara Çağrı*, çev. Cemal Aydın, Nûri Aydoğmuş, Pınar Yay., İstanbul 1986.

Gazâli, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, c. I-IV, Bedir Yay., İstanbul 1975.

_____, *Eyyühe'l-Veled*, çev. Lütfi Doğan, İstanbul 1963.

Gedizli, Mehmet, *Yazabilmek*, Şule yay, İstanbul 2004.

Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu, Ankara 2008.

Griffin, Em, *A First Look at Communication Theory*, McGraw-Hill Pub. New York 1991.

Günay, Doğan, *Dil ve İletişim*, Multilingual Yay., İstanbul 2004.

Günay, Enver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998.

Güney, Salih, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yay., Ankara 2000.

Gürüz, Demet, GayeYaylacı, *İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi*, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004.

Gusdorf, Georges, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul 2000.

Gökçe, Orhan, *İletişim Bilimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Haluk, Gürgen, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der yay. İstanbul, 1997.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1980.

_____, *Muhtasar Hadis Tarihi*, çev. Kemal Kuşçu, Bahar Yay., İstanbul 1967.

Hamza, Abdullatif *el-İ'lâm fi Sadr'i'l-İslâm*, Kahire 1978.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. I-IX, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Harpûtî, Abdullatif, *Kelâmi Perspektiften İslâm İnanc Esasları*, çev. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, TDV. Yay. Elazığ 2000.

Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1996.

Hâşimî, Abdülmünî'm, *el-Elvân fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1990.

Hicâzi, Muhammed, *el-Vahdetu'l Mevduiyve fi'l Kur'ani'l Kerim*, Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, Kahire 1970.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay. Ankara 1998.

_____, *"Dini Telkin Ve Tebliğde Psikolojik Esaslar"*, *Diyanet Dergisi*, sy. IXX. Ankara 1983.

_____, *"ibadet"*, DIA, c. XIX, s. 247

<http://www.uyurgezer.net>

<http://www.zaman.com.tr>

İtr, Nûreddin, *Muhâdarâtün fi Ulumi'l-Kur'ân*, Câmîatu Dimaşk, Dimaşk 1988.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.

_____, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.

İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsirü'l- Tahrir ve't- Tenvîr*, c. I-XV, yy., trs.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ el-Luğavî, *Mücmelu'l-luğa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, c. I-VI, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1984.

İbn Hacer, Ebû'l- Fadl Ahmed b. Ali eş-Şâfiî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdûlbaki-Muhibbuddin el-Hatîb, c. I-XIII, Dâru'l-mârifet, Beyrut ts.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, c. I-II, Ankara 1986.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebevî*, tah. Mustafa es-Sakka, İbrâhim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, c. I-IV, Kahire 1936.

İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Muhtasar İbn-i Kesir*, c. I-III, Dâru'l-Kur'ani'l- Kerim, Beyrut 1981.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, c. I-XV, Dâru'l- Fikr, Beyrut 1990.

İbn Rüşd, Muhammed Kurtubi, *Felsefe- Din İlişkileri*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1985

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l- Kübrâ*, Dâru'l- Kütubi'l- İlmiyye, Beyrut 1968.

İbn Sîde, Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-muhiti'l-a'zam fi'l-luğa*, thk. Yahya el-Haşşab, Abdülvehhab Seyyid Avadallah, c. I-XII, Ma'hedu'l-mahtûtati'l-Arabiyye, Kahire 1996.

İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul 1984.

_____, *İslâm'ın Ruhu*, Doğan Güneş Yay., İstanbul 1963.

_____, *The Reconstruction of Religious Thought in İslâm*, Ashraf Printing Press, Lahor 1977.

İnceoğlu, Metin, *Tutum Algı İletişim*, İmaj Yay., Ankara 1993.

İnuğur, M. Nûri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.

İsen, Galip ve Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum*, Om Yay., İstanbul 2002.

İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kilani , y.y., Mısır 1961.

_____, *İnsan (İki Hayat İki Saadet)*, nşr. Abdulmecit en-Neccâr, çev. Mevlüt F. İslâmoğlu, Pınar Yay. İstanbul 1996.

_____, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kâlem, Beyrut 2002.

Jackson, B. F., *Communication Learning for Churchmen*, Abingdoon Press, New York 1968.

James, Judi, *Beden Dili, Olumlu İmaj Oluşturma*, çev. Murat Sağlam, Alfa Yay., İstanbul 1999.

Kabacalı, Alpay, *Türk Yayın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul 1987.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, c. I-V, TEV. Yay., İstanbul 1994.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basımevi, İstanbul 1988.

Kapar, M. Ali, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, Esra Yay., Konya 1993.

Kara, Necati, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yay., İstanbul 2004.

_____, *Kur'an'a Göre Hazreti Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.

Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Karadaş, Cağfer, *Bâkılânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*, Arasta Yay., Bursa 2003.

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim ve İletişim*, Nûrsan Yay., İstanbul 2000.

Kaşıkcı, Ercan, *Beden Dili*, Hayat Yay., İstanbul 2005.

Kaya, Mahmut, “*Hitabet*”, DİA., İstanbul 1998, c: XVIII, s. 158

Kaya, Mevlut, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüd Yay., Samsun 1998.

Kaya, Remzi, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

Kayaalp, İsa, *İletişim ve Dil*, TDV. Yay., Ankara 1998.

Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, Marifet Yay., İstanbul 1992

Kazvin, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed, *el-İzah fî Ulumi'l-Belağ*, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985

Keenan, Kate, *Yöneticinin Kılavuzu İletişim*, çev. Veysel Atayman, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

Kefevî ,Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993.

Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan yay., İstanbul 1998.

Kerschensteiner, George, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

Keskioğlu, Osman, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1988.

Kirmâni, Abdullah Şemseddin Muhammed, *Sahihü'l-Buhâri bi-Şerhi'l-Kirmani*, c. I-XXV, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1981.

Kılıç, Recep, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, TDV.Yay., Ankara 1995.

Kılıç, Sadık, *Kur'ân Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yay., İstanbul 2003.

_____, *Kur'ân Sembolizmi*, Kılıç Kitabevi, Ankara 1991.

Kılıç, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yay., İstanbul 2002.

Kırca, Celâl, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul ty.

Koç, Ahmet, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.

Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri 1995.

_____, *"Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi" Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van 2001.

Kolasa, Blair J., *İşletmeler İçin Davranış Bilimlerine Giriş*, çev. Fulya Alkar, Fatih Yay. İstanbul1969.

Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.

Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

Korkmaz, Âlemdar, *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara 1981.

Korkmaz, Erdoğan ve İrfan Âlemdar, *İletişim ve Toplum*, Bilgi Yay., İstanbul 1990.

Köknel, Özcan, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1997.

- Köksal**, M. Asım, *İslâm Tarihi (Mekke devri)*, Öğretmenler Matbaası, Ankara 1966.
- Köylü**, Mustafa, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- Kurtubi**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-kâtibî'l-Arabî, Kahire 1967.
- Kuşeyri**, Abdülkerim, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1978.
- Kutub**, Seyyid, *Fizilali'l- Kur'an*, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, c. I-XVI, Hikmet Yay., İstanbul 1980.
- _____, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. Kamil M. Çetiner, Hikmet Yay., İstanbul 2007.
- Lasswell**, Harold D., *“Toplum Yaşamında iletişimin Yapı ve İşlevi”*, çev. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sy: 4, Ankara, 1994.
- Lazar**, Judith, *İletişim Bilimi*, çev. Cengiz Anık, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Macit**, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- McQuail**, Denis ve Sven Windahl, *İletişim Modelleri*, çev. Konca Yumlu, İmge Yay., Ankara 2005.
- Mevdûdî**, Seyyid Ebû'l-A'la, *Tefhimu'l- Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, c. I-VII, Bengisu Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 2009.
- Molcho**, Samy, *Beden Dili*, çev. E. Tülin Batur, Gün Yay., İstanbul 2000.
- Monroe**, Alan H., *Principles and Types of Speech*, Foresman and Company, Scott 1995.
- Muhammed**, Seyyid Muhammed, *el-Mes'uliyetü'l-İslâmiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1983.
- Muhyiddin**, Abdulhalim, *el-İ'lâmu'l-İslâmi ve Tatbikâtuhu'l-Amaliyye*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1984.
- Mutlu**, Erol, *İletişim Sözlüğü*, Ark Yay, Ankara 1995.

Nachez, Erica, *İletişim mi? Kolay !*, çev. Gülşah Ercenk Abdelhadifi, Sistem Yay., İstanbul 2003.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı, Yeryüzü Yay., İstanbul 1982.

Necati, M.Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yay. Ankara 1998.

Necip, İzzet, *Sözsüz İletişim*, Bilge Yay., İstanbul 2003.

Nisâbü'rî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, *Esbabü'n-nüzul*, Dârul- Kitabi'l- Arab, Beyrut 1999.

Oğuzkan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981.

Ong, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacioğlu Banon, Melis Yay. İstanbul 1999.

Oskay, Ünsal, *İletişimin ABC'si*, Der Yay., İstanbul 1999.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, TDV. Yay., Ankara 1991.

Önder, N. Kemal, *Öğretim Program İlke ve Yöntemler*, İstanbul 1992

Önkal, Ahmet, *Resulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1990.

Özbay, Haluk ve Şenol Göka, *Her Halde İnsan*, Elips Yay., Ankara, 2004.

Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1991.

Özcan, Ali Osman, *İnsan İlişkilerinde Başarıya Giden Yol*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2003.

Özkök, Ertuğrul, *Sanat, İletişim ve İktidar*, Tan kitap Yay., Ankara 1982.

Özsoy, Osman, *Kamuoyu ve Propaganda*, Alfa Yay., İstanbul 1998.

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah-Bir Kur'an ifadesinin Kavramlaştırılması*, Fecr yay., Ankara 1994.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitabiyat Yay., Ankara 2006.

Öztürk, Yaşar Nûri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1995.

_____, *“İnsan-Allah Diyaloğu”*, I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994.

- Pak**, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan Yay., İstanbul 1999.
- Pazarlı**, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Yay., İstanbul 1972,
- Pease**, Allan, *Beden Dili*, çev. Yeşim Özben, Rota Yay., İstanbul 1977.
- _____, *Beden Dili*, çev. Yeşim Özben, Rota Yay., İstanbul 2002.
- Razi**, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, c. I-XVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1985.
- Rickman**, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. Mehmet Dağ, AÜ.Yay., Ankara 1992.
- Robbins**, Anthony, *Kişisel Başarıda Zirveye Ulaşmanın Yolu Sınırsız Güç*, çev. Mehmet Değirmenci, Inkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- Robertson**, Arthur K., *Etkili Dinleme*, çev. E. Sabri Yarmalı, Hayat Yay., İstanbul, 2004.
- Rowshan**, Arthur, *Stres Yönetimi*, çev. Şahin Cüceloğlu, Sistem Yay., İstanbul 2002.
- Rummani**, Ali b. İsâ, *en-Nüket fi l'cazi'l- Kur'an*, Mısır 1968.
- Sabuncuoğlu**, Zeyyat ve Murat Gümüş, *Öğütlerle İletişim*, Arıkan Yay., İstanbul, 2008.
- Sabuni**, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefâir*, Dâru'l- Kur'âni'l- Kerim, Beyrut 1981.
- Sahiner** Necmettin, *Siyah ve Yeşil Kur'ân'da Renk Sembolizmi*, İnsan Yay., İstanbul 1999.
- Saka**, Şevki, *Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu*, Sefa Neşriyat, İstanbul 1991.
- Salih**, Subhi, *Mebahis Fi Ulumi'l- Kur'an*, Dersaâdet, İstanbul ts.
- Savran**, Ahmet ve Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi*, AÜFEF. Yay., Erzurum 1993.
- Schober**, Otto, *Beden Dil*, çev. Sueda Özbent, Arion yay., İstanbul 1999.
- Schramm**, Wilbur, "Haberleşme Nasıl İşler?" *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, Der: Ünsal Oskay, Ankara 1969.
- Sert**, H. Emin, *Kur'an'da insan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yay., İstanbul 2004.
- Sezen**, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV. Yay., İstanbul 1998.

Siyalkûti, Abdülhakim b. Muhammed el-Hindi el-Pencabi, *Siyalkûti ale't-Tasavvurat*, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1307.

Smith, A., *İnsanın Yapısı ve Yaşamı*, çev. B. Onûr, N. Tektaş, Remzi Kitapevi, İstanbul 1972.

Smith, Dennis R and L. Keith Williamson, *Interpersonal Communication: Roles, Rules, Strategies, and Games*. Wm. C.Brown Company, Dubuque, Iowa 1977.

Soygüder, Sebnem, "Renk ve Algı Psikolojisi", *Fotografya Dergisi*, 15 Ocak 2007, sy. 19.

Soysaldı, Mehmet, *Dini Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2005.

_____, *Kur'an'da Dua*, Şule Yay., İstanbul 1999.

Sözen, Edibe, *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yay., İstanbul 1999.

Suyûti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetül Asriye, Beyrut 1987.

Şa'rânî, Abulvehhab, *el- Yevâkit ve'l-cevâhir fî Beyânî Akvâidi'l-Ekâbir*, y.y., Kahire 1959.

Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul, 2004.

Şâtibi, İbrahim b. Musa Ebû İshak, *el-Muvafakat*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1990.

Şengül, İdris, "Kuran Mesajını Ulaştırmada Kıssanın Önemi", *I. Kuran Sempozyumu, Tebliğler, Müzakereler*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara (1-3 Nisân 1994)

_____, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, .Işık Yayınları, İzmir 1994

Şeriatî, Ali, *Dua*, çev. Ali Erçetin, Birleşik Yay., İstanbul 1999.

Şirin, Turgay, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, Armoni Yay., İstanbul 2005.

Şimsek, Mehmet Ali, "İletişim Unsurları Açısından Vahiy", CÜİFD., Sivas 2001.

Şimşek, M. Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., İstanbul 1993.

Tebbare, Afif Abdülfettah, *Ruhu'd-Dinil-İslâmî*, Dâru'l-İlm Lil Melâyîn Yay., Beyrut 1980.

- Tedford**, Thomas L., *Public Speaking in a Free Society*, McGraw-Hill Pub ,New York 1991.
- Telman**, Nurse ve Pinar Ünsal, *İnsan İlişkilerinde İletişim*, Epsilon Yay., İstanbul, 2005.
- Toktamışoğlu**, Murat ve Cengiz Alkış, *İnsan Tanıma Kılavuzu*, Düş Yıldızı Yay., Ankara 2004.
- Tuğ**, Salih, *Zuheyr ubn Harb ve Kitabü'l-İlm*, İÜEF. Yay., İstanbul 1984.
- Tutar**, Hasan ve M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim*, Seçkin Yay., Ankara 2005.
- Türkmen**, Ali, *İslâm İletişim Hukuku*, Erol Ofset Matbaacılık, Samsun 1996.
- Türkmen**, İsmail, *Yöneticiler İçin Etkin İletişim Modeli*, MPM Yay., Ankara 2000.
- Uludağ**, Süleyman, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yay, İstanbul 1997.
- Ulufur**, Teker, *Grafik Tasarım ve Reklâm*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir 2003.
- Ulvan**, Abdullah Nasuh, *İslâm Davetçilerine*, çev. Merdan Güneş, Revza Yay., İstanbul ty.
- Usal**, Aslan ve Zeynep Alparslan, *Davranış Bilimleri*, Barış Yay., İzmir 1995.
- Usluata**, Ayseli, *İletişim*, İletişim Yay., İstanbul,1994.
- Uygur**, Nermi, *Dilin Gücü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- Ülken**, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, MEB. Yay. İstanbul 1967.
- Vâfî**, Ali Abdulvahid, *Neş'etu'l-luğa 'inde'l-insân ve't-tıfl*, Dâru'n-Nahda, Kahire ty.
- Vahdettin Başcı**, *Gazali'de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili*, AÜİF. Yay., Erzurum 1994.
- Vardar**, Berkev, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul 1998.
- _____, *Dilbiliminin Temel kavramları ve İlkeleri*, Multinilgual Yay., İstanbul 1998.
- Watt**, Montgomery, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İz Yay., İstanbul 1991.
- _____, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İz Yay., İstanbul 2002.

_____, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Hülbe Yay., Ankara 1982.

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İstanbul 1998.

Yatkın, Ahmet, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Nobel Yay., Ankara 2003.

Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006.

Yavuz, Yûnus Vehbi, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1992.

_____, *İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul 1994.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I-IX, Eser Kitabevi, İstanbul ty.

Yıldırım, Ergün, *Kişisel Gelişim Sosyolojisi*, Hayat Yay., İstanbul 2002.

Yıldırım, M. Emin, *Vahyi Hayata Taşımak*, Kâlem Yay., İstanbul 2005.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.

_____, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2009.

Zemahşeri, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhî't-te'vil*, c. I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1977.

_____, *Esâsu'l-Belâğa*, c. I-II, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Mısır 1985.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, c. I- IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.

Zeydan, Abdülkerim, *İslâm Davetçilerine*, çev. Nezir Demircan, İkbal Matbaacılık, Ankara 1977.

Zıllıoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, Cem Yay., İstanbul, 2007.

Zürkani, Muhammed Abdülazim *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.